

Halds Registrant

Fra Niels Bugge

til nutiden

Ole Færch

2018

Halds Registrant. Fra Niels Bugge til nutiden.

© Ole Færch.

Forlag: Ole Færch, Under Lien 16, 9000 Aalborg.

Trykkeri: Udgives kun på internettet. www.ferch.dk.

ISBN: 978-87-970527-2-3.

VELUX FONDENS støtte er ydet under fondens fundatsbestemmelse, der giver mulighed for at støtte aktive ældre. Kvalitative og redaktionelle vurderinger i forbindelse med udgivelsen er varetaget af forlaget og forfatteren

Indholdsfortegnelse

Forord.....	7
1350 Niels Bugge	9
Jacob Moltke 1393	10
1423, biskop Lave Glob	11
1463, biskop Knud Mikkelsen	12
1510 biskop Erik Kaas	13
1521-36, biskop Jørgen Friis	14
Baggrund og dokumenter	15
Sporene efter Jørgen Friis' byggeri	15
1536-1541, Henrik Rantzau, Henrik Blome	17
Synsforretningen 17. november 1541	17
Skytset	20
Bygninger jf. Hald lens regnskab 1541-46	23
Christoffer Rosenkrantz 1541-44	23
Otte Krumpen 1544-69	23
Byggeri m.v. 1544-69	26
1569- 1601, Corfitz Viffert, Niels Jonsen Viffert, Niels Skram, Jørgen Skram, Henrik Below, Jørgen Friis	28
Byggeri m.v. 1569-1601	28
1601-12, lensmand Christen Holck	31
Synsforretningen 23. juni 1601	32
Byggeri m.v. 1601-12	33
1606, lensmand Christen Holck	34
1612-37, lensmand Knud Gyldenstjerne	35
Synsforretningen 22. juni 1612	36
Byggeri m.v. 1612-37	37
1637-48 Lensmand Jørgen Seefeld	44
Synsforretningen 20. juni 1637	45
Byggeri m.v. 1637-48	45
1648-62, Pogwisch, Arenfeldt, Gyldenløve, Giedde	47
Synsforretningen 26. juni 1648	48
Byggeri m.v. 1648-60	50
Synsforretning 6. sept. 1660	51
Synsforretningen 22. maj 1662	52
1670, Jacob Isak og Samuel de Lima	54
1815, Original-1 kort	56
1827, Julius Eibes indberetning til Oldsagskommisionen	57
1827 Julius Eibes opmåling	57
1829 A.L.J. Michelsen finder fundament i borggården	59
1838 Rasmus H. Kruses prospekt	60
1840, Plan af Hald	60
1842, Høje målebordsblade 1842-99	61
1843, Hald ruin	61

Fredningen 1850.....	61
1853, Hald ruin.....	62
1856, Hald ruinens tilstand og pæle i søen.....	63
1868, 69, 74, 80, Hald ruin.....	66
1882 - 90 Schiøtzs manuskript.....	68
1886, D. Bruuns herredsbeskrivelse.....	70
1889, Fund af kakkel i volden.....	71
1889 Chr. E. Jørgensens foto af tårnruinen.....	72
1889, Christoffer Krabbe udgraver tårnet.....	73
1890, Dagbladet, om udgravninger på Hald.....	76
1890, Christoffer Krabbes rapport om bryggerset.....	76
1890-erne Emil Stæhrs foto af tårnet før restaureringen.....	78
1892, J. B. Løfflers indberetning.....	78
1899, Christoffer Krabbes indberetning om tårnet.....	81
1899-1906, Christoffer Krabbe restaurerer tårnet.....	82
1900, Soya Jensens maleri af ruinen, set fra sydvest.....	88
1901, Lave målebordsblade.....	88
1901, Christoffer Krabbes indberetning om portbygningen.....	89
1901-03, Christoffer Krabbe udgraver portbygningen.....	91
1901, C.M. Smidts kladde til brev om tårnet.....	96
1901, Fund af kakkel i volden.....	96
1906, Nationaltidende.....	97
1908, Illustreret tidende.....	97
1910, Christoffer Krabbe udgraver bryggers-ruinen.....	98
1910, Christoffer Krabbes brev til C.M. Smidt.....	98
1911, C. M. Smidt udgraver bryggers-ruinen.....	99
1911, avisartikel om Hald Slots Ruiner 18. juli.....	102
1911, Christoffer Krabbes indberetning om spydspids.....	117
1911, Christoffer Krabbe til C.M. Smidt om bryggerset.....	117
1912, Betontag på bryggerset.....	118
1912 Udgravningen af vandporten.....	119
1912, Christoffer Krabbes brev til C.M. Smidt.....	122
1913, C.M. Smidt, opmåling bryggers-ruinen.....	123
1917-22 Fotos af tårnet efter restaurering.....	126
1925, Søren Vig-Nielsens opmåling af tårnet.....	127
1929, Nationalmuseet til Voetmann.....	127
1929, C.M. Smidt notat om tårnet.....	127
1929, Nationalmuseets om tårnets tag.....	128
1930, Fredningen.....	129
1930, C.M. Smidt, fund af kanal.....	130
1931 Fr. Jensen, brev til C.M. Smidt.....	130
1931 Fr. Jensen, brev til C.M. Smidt.....	130
1931, Fr. Jensens brev C.M. Smidt.....	131
1932 Vanddybde i Hald Sø.....	131
1935, Luftfoto af borgen.....	132
1938, C.M. Smidt, reparation af tårnet.....	133

1938, Nationalmuseet, rep. tårnet	134
1938, Tilbud fra Chr. F. Jensen på taget på tårnet.....	134
1945, Luftfoto af borgen.	134
1949, 14. november, Viborg Stiftstidende.....	135
1954, Luftfoto af borgen.	138
1966, Luftfoto af borgen	140
1972, Nationalmuseets koteopmåling.....	141
1977, Viborg Skovdistrikt til Johs. Hertz, start restaurering.....	143
1977, Johs. Hertz meddeler Viborg Museum at del af udgravning udsættes til næste år	143
1979, Viborg Skovdistrikt til Johs. Hertz's restaurering af granitfronten m.v.	143
1979-80 Johs. Hertz udgraver portbygning og kvaderstensfronten	144
1979-80, Johannes Hertz's fotos fra udgravningen	155
1980, Viborg dykkerklub opmålinger syd for slotsruinen	167
1981, Johs. Hertz's til Niels Junggreen Have om undersøgelse i søen.....	167
1981, Johs. Hertz til fotograf Balslev om luftfotos	168
1981. Johs. Hertz til Viborg skovdistrikt om regning murerarbejde.....	168
1982. Hans Gadgaard, indberetning til Johs. Hertz om observationerne i Hald sø i 1981.....	169
1982. Johannes Hertz til Hans Gadgaard.....	170
1983. Brev fra Hans Gadgaard til Johannes Hertz	171
1983-84, Nyt betondæk over tårnet og bryggersruinen.....	172
1985, Beretning om marinarkæologiske undersøgelser	173
1983. Hans Gadgaards indberetning til Fredningsstyrelsen om dykkerundersøgelser i 1983.	176
1986, Johannes Hertz artikel: Nogle danske borge og fæstninger	178
1986 Vanddybdekort i Hald sø	178
1986 Kristeligt Dagblad	180
1991. Fussingø Skovdistrikt til Viborg Museum med accept af undersøgelse af pælene i søen	182
1988, Reparation af murværk i tårnet.	182
1988, Fredningsstyrelsens brev til Hertz om fund.....	182
1992. Hans Gadgaard afleverer fund i søen fra årene 1972-83.....	183
1992 Undervandsarkæologiske undersøgelser	184
1992, Viborg Museum til Skov- og Naturstyrelsen vedr. pæle i søen.....	185
1992, Skov- og Naturstyrelsen til Viborg Museum.....	185
1992 Undervandsarkæologiske undersøgelser, resume	186
1985. Viborg Mus.til Skov- og Naturstyr. om måling af pæle i søen.....	188
1985- Hertz til Viborg Museum om registrering af tømmer i søen	188
1985. Fredningsstyrelsen accepterer optagning af tre pæle i søen.....	188
1985. Wormianum til Viborg Museum om dendro af pæle.....	188
1985. Fredningsstyrelsen takker Hans Gadgaard vedr. Hald	188
1995-2006 Ortofoto	189
2006 Gerry Keyes opmåling af portbygningen, 32 tegninger.....	191
2008 Ortofoto	207
2009 Ovn i bryggerset rekonstrueres	208
2010 Ortofoto	209
2010, Luftfoto.....	209
2010 Magnetometermålinger	210
2011 Udgravning og restaurering af vandporten.....	216

2012-2014 Ortofoto.....	219
2014 Jørgen Frandsens restaurering af portbygningen.....	220
2014 Jytte finder guld ved Hald Hovedgaard.....	221
April 2016 Geotekniske undersøgelser.....	223
Geotekniske undersøgelser.....	223
24. og 31. aug. 2016, inspektion af volde m.v.....	225
26. sept. 2016, fundet af Randershus.....	230
5. okt. 2016, fund af bygninger.....	232
Arkæologi forår 2017.....	233
Arkæologi sommeren 2017.....	235
2017, foto af museets udgravninger.....	236
Juni 2018, genudgravning af bryggeret.....	271
Efteråret 2018, Niels Bugges Hald måske fundet.....	274
Oversigt over synsforretninger.....	277
Synsforretninger, tårnet.....	280
Synsforretninger, stegerset.....	281
Synsforretninger, bryggeret.....	282
Vanddybden i Hald sø.....	283
Varighed for opfyldning af Hald sø.....	284
Jordmængden i voldene.....	285

Forord

Gennem mit arbejde med Hald lens regnskab 1541-46, som blev udgivet i 2016, fattede jeg interesse for bygningshistorie på Hald Slot, det vil nu kalder Hald III. Hald Slot ligger nu som en ruin omgivet af jordvolde på en ø i Hald Sø, ca. 800 meter øst for den nuværende Hald Hovedgård.

De bygningsrester, vi nu ser på voldstedet, er restaurerede rester af bispeborgen Hald, der tilskrives anlagt af biskop Jørgen Friis i Viborg omkring 1528 som et tilflugtssted efter de uroligheder, der fandt sted, da den protestantiske tro fra omkring 1526 begyndte at vinde indpas i Danmark og truede med at undergrave den katolske kirke og biskoppernes stilling som nogle af rigets mægtigste mænd. I realiteten var det kun en ombygning af den eksisterende bispe- og fogedgård, som Jørgen Friis gennemførte.

De sørgelige rester, der er tilbage af bispeborgen, er det restaurerede tårn, der ligner et vandtårn, den udgravede portbygning og granitfronten, nogle skydeskår i volden, to restaurerede kælderrum indbygget i voldens sydøstlige hjørne samt den restaurerede vandport.

Ved reformationen blev Hald et kongeligt len, og fungerede som sådan, indtil kronen solgte Hald til brødrene de Lima i 1664. Hele slottet var da i stærkt forfald. Dette noteredes også på Resens prospekt fra 1670. Enken efter de Lima solgte 1703 Hald til Gregers Daa, som omkring 1703-12 nedrev slottet og brugte byggematerialerne til det såkaldte Hald IV, som lå i haven ned mod søen nedenfor den nuværende Hald Hovedgård, Hald V. Tilbage stod enkelte bygningsdele, som ikke kunne nedrives, og de har været udsat for tidens tand og hårdhændede restaureringer, ligesom stedet blev brugt som stenbrud.

Før Jørgen Friis har andre biskopper besiddet Hald. Dronning Margrethe skænkede 1393 Hald til Viborg bispestol. Kronen ejede da Hald, som hendes far Valdemar Atterdag efter gavebrevet havde købt, men sikkert reelt tvunget Gotskalk Skarpenberg til at afstå. Denne havde deltaget i det tredje adelsoprør mod kongen. Adelsmanden Gotskalk Skarpenberg var kommet i besiddelse af Hald gennem ægteskab med Elisabeth, datter af adelsmanden Niels Bugge, der 1345-46 erhvervede Hald fra adelsmanden Peder Ludvigsen Eberstein, formodentlig ved ægteskab med dennes datter. Niels Bugge opførte efter mange folkesagn en borg på Hald, men dens eksistens er endnu ikke konstateret.

Selv om der kun er sørgelige rester tilbage af bispeborgen er det alligevel muligt at tegne en nogenlunde nøjagtigt billede af, hvordan borgen har set ud både før og efter Jørgen Friis' tid.

Det er muligt ved at kombinere viden om de bevarede bygningsrester, viden fra Christoffer Krabbe og Nationalmuseets udgravninger og registrering af de bevarede bygningsrester, 1889-2006, Hans Gadgaards opmåling af nedrammede pæle i søbunden rundt om borgøen 1979-83, arkæologiske fund i sommeren 2017 samt min opdagelse af fundamenterne til Randershus og Stalden ved Randershus i efteråret 2016, viden fra samtidige borganlæg samt viden fra skriftlige kilder. Specielt de skriftlige kilder og her specielt Hald lens regnskab 1596-1652 indeholder en mængde af information om bygningerne, dels gennem synsforretningerne ved lensmandsoverdragelserne men også regnskab med de mange udgifter ved fornyelse af bygninger og reparationer. De skriftlige kilder omkring Hald Slot er samlet i Halds Diplomatarium 1326-1664, der udgives særskilt.

Nærværende registrant søger at samle et materiale, der har betydning for at kunne rekonstruere Hald gennem tiden. Registranten er en rå indsamling af foreliggende viden og fremlægges i den form, som den nu foreligger i. En del af materialerne stammer fra Miljøministeriet, Skov og Naturstyrelsens arkiv, F53-447. Arkivet er scannet og originalerne bortkastet. Scanningen foreligger som en pdf-fil, desværre i en ret dårlig kvalitet. Jeg håber disse materialer alligevel kan være til nytte og illustrere det kæmpearbejde, som specielt Hans Gaadgaard udførte m.h.t. opmåling af pæle i søen omkring borgøen.

En rekonstruktion af Hald Slot 1528-1670 udgives særskilt.

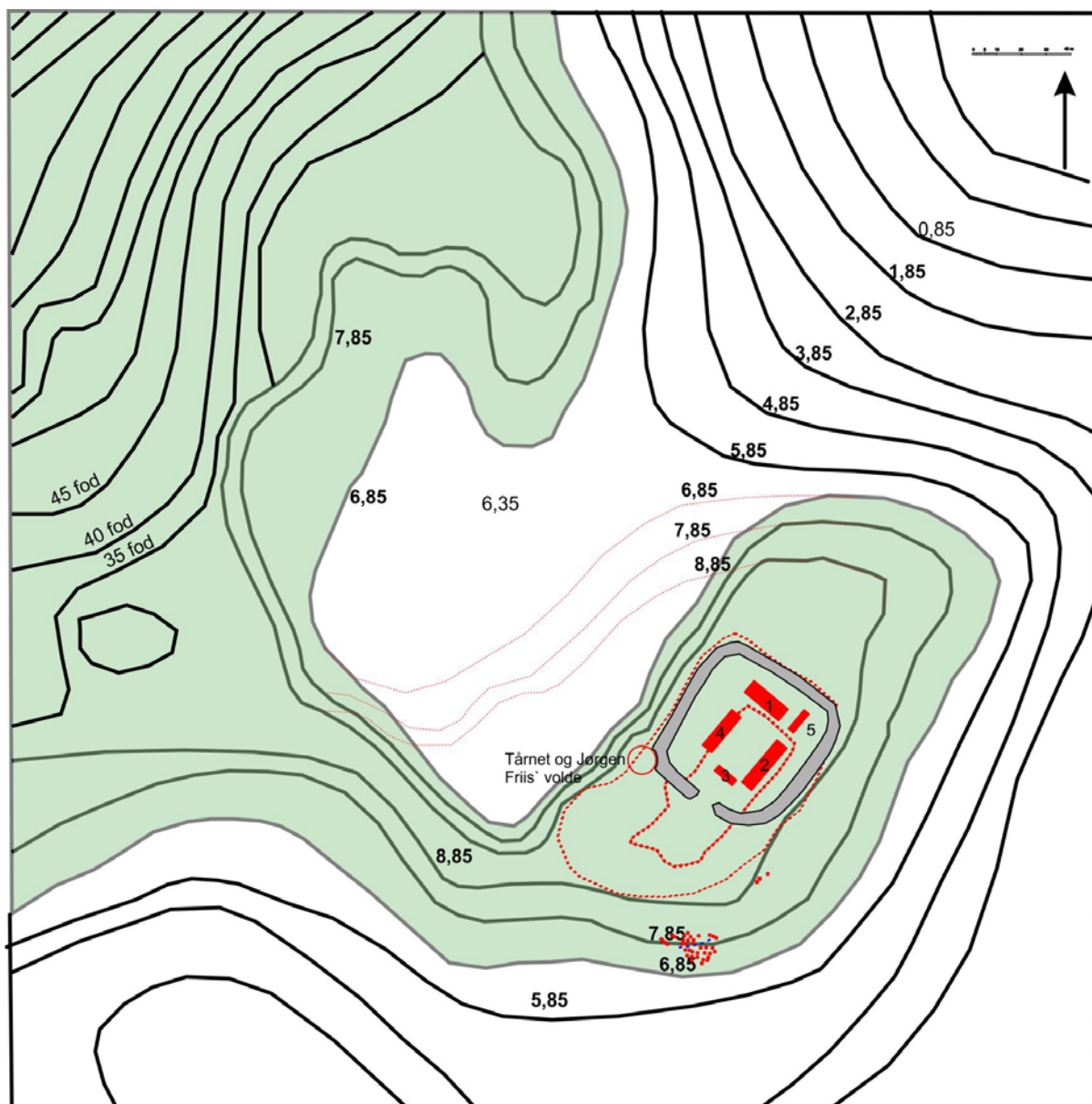
Registranten efterlader flere ubesvarede spørgsmål, nemlig hvem der byggede ruinen i volden i borggårdens sydøstre hjørne, efterfølgende kaldet bryggers-ruinen, hvordan koncentrationen af ca. 50 pæle i søen syd for borgen, samt hvordan pæle i søbunden udenfor portbygningen skal forstås. Derimod er det nu rimeligt sikkert, at tårnet ikke blev bygget af biskop Jørgen Friis, men langt snarere af Niels Bugge.

Ved udarbejdelsen er i stor stil benyttet Jens Vellevs fine artikel "Viborgbispens og lensmændenes Hald" i Hikuin 19, 1992.

1350 Niels Bugge

Niels Bugges Hald lå sikkert på en halvø i Hald Sø indenfor en vold i det område, der 1423 blev suppleret med en palisadevæg, se afsnittet "1423 Lage Glob". Højdekurver efter Geodætisk Instituts opmåling 1932. Vandspejlet i Hald Sø skønnes at have været ca. kote 6,85 DNN. De røde stiplede højdekurver i søen vest for borgøen skønnes at have ligget tættere på borgøen, men området var i 1932 helt tilgroet. Kurverne er flyttet efter skøn ud fra den geotekniske rapport fra 2016. Jørgen Friis' volde er vist med tynd stiplede linje. Ingen af de viste bygninger – bortset fra tårnet, der sikkert er bygget af Niels Bugge, er konstateret. Hovedbygningen kunne være efter model fra hans byggeri på Nørre Vosborg, som han indledte 1341. Her var hovedbygningen et teglstenhus på 15 x 23 m i to etager. Huset på Hald kunne have ligget hvor nordvolden er, og iht. de geotekniske undersøgelser synes det muligt at opføre en muret bygning med direkte fundering. Byggeriet på Hald kunne være påbegyndt ikke længe efter, at Niels Bugge i 1346 blev eneejer af Hald og sikkert var færdig med Vosborg. Ladegård kunne have ligget på nordspidsen af borgøen, hvor Randershus-husene lå 1601. Der er her udenfor i søen fundet dyreknoget i søbunden, som kunne være smidt dengang vandstanden i søen var lavere. Et lerlag fundet 2 m nede i boring 16, dvs. ca. i kote 15,6 ned gennem Jørgen Friis' nordvold kunne indikere den viste vold. Se afsnittet 2016, Geotekniske Undersøgelser. Et spor af sydvolden, ca. ud for den viste åbning, er måske fundet ved Viborg Museums udgravninger i 2017. Se afsnittet Arkæologiske fund sommeren 2017.

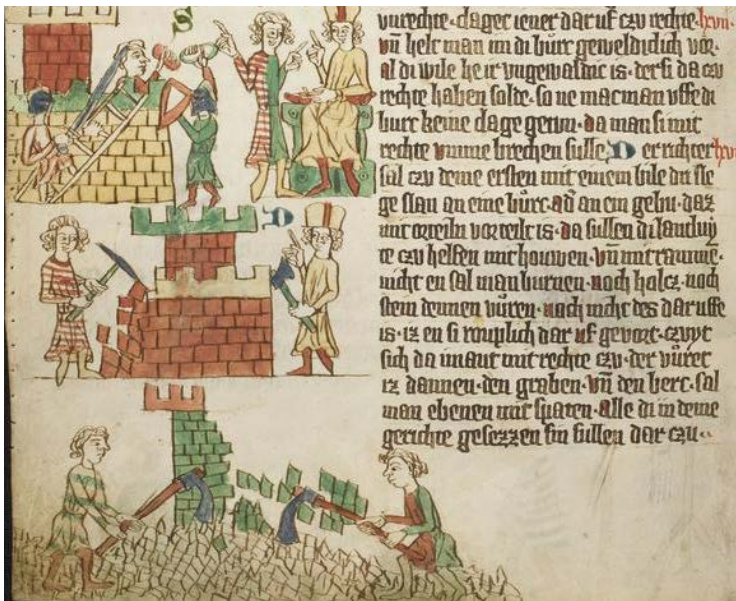
Situationsplan 1350



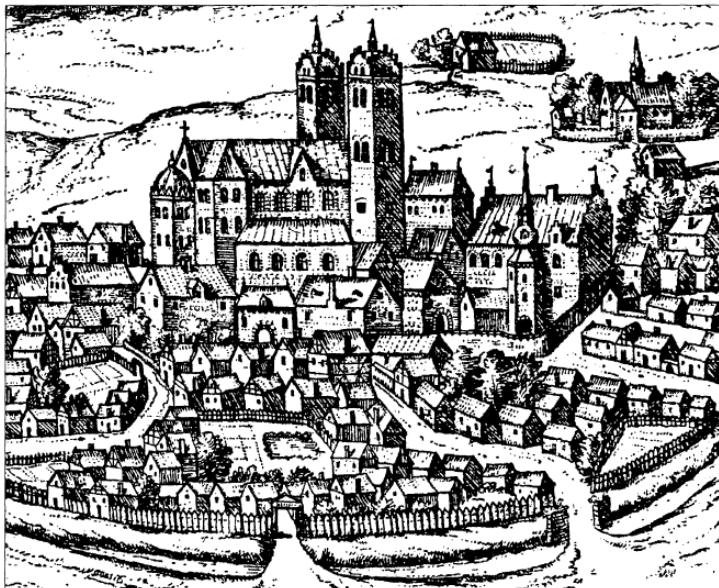
Jacob Moltke 1393

Jacob Moltke var biskop, da dronning Margrethe skænkede Hald til Viborg bispedømme i.h.t. biskop Jacobs, provsten og kapitlets genbrev af 6. juli 1393 på vilkår af, at borgen skulle nedrives. Han havde da sin residens i Asmild Bispegård, der lå ca. 375 m øst for Asmild Klosterkirke (Trap). Om han flyttede residens til Hald vides ikke, ingen breve eller andet er udstedt her. Han nedlagde 1396 sit embede, men kan have levet længere. Det kan være tvivlsomt, om han nåede at fuldføre nedrivningen af borgdelen af Hald, inden han trådte tilbage.

Krav om nedrivning af borge var ikke et ukendt fænomen. Nedenstående ses nedbrydning af en ridderborg i Heidelberger Sacherspiegel fra 1325. Øverst beklager borgherren sig over, at hans borg er afvundet ham uretmæssigt, men borgen dømmes til nedrivning, hvilket fremgår af næste zone. Nederst fuldføres dommen af retskredsens indvånere.



Udsnit fra Heidelberger Sacherspiegel fra 1325.



Lund blev 1325-61 omgivet af en vold med palisade og voldgrav. Kobberstukket prospekt fra ca. 1588 af Franz Hogenberg.

Palisadevæg omkring Lund. En tilsvarende formodes delvist at have omkranset Lage Glob's Hald 1423. Se næste side. Niels Skyum Nielsen, Fruer og Vildmænd, Dansk Middelalderhistorie 1250-1340, s. 234.

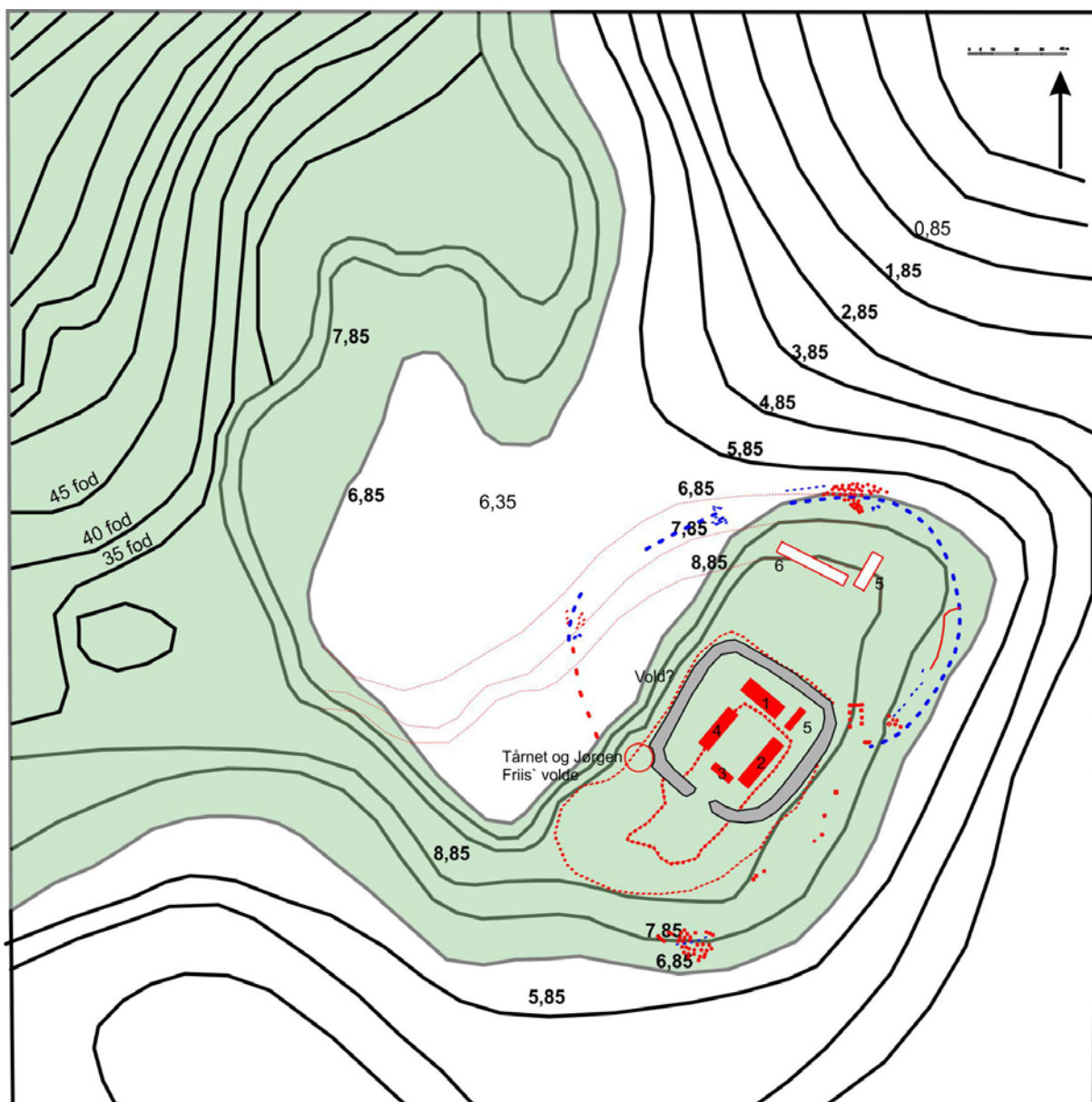
1423, biskop Lave Glob

Borgen var sikkert som i Niels Bugges tid. Vandspejlet i Hald Sø skønnes at have været omkring kote 6,85 DNN, som i Niels Bugges tid. Borgen lå sikkert i det område, der 1423 blev suppleret med en palisadevæg for at få inddraget et større beskyttet område til flere ladegårdsbygninger udenfor voldområdet. Palisadevæggens forløb kendes kun mod nordøst, nord og nordvest, resten beror på et skøn. Palisadevæggen blev nok sat i kote ca. 6,85 DNN, som vandspejlet og har nok raget 3-4 meter i vejret.

Der var sikkert et bygningsanlæg af betydelig størrelse, siden man 1419 benævner Niels Mogensens som slotsfoged på Hald. Et slot kræver visse dimensioner. Der er ikke fundet spor af bygninger, fundamenter eller volde. De angivne bygninger og volde er gisninger, som kunne være ledespor.

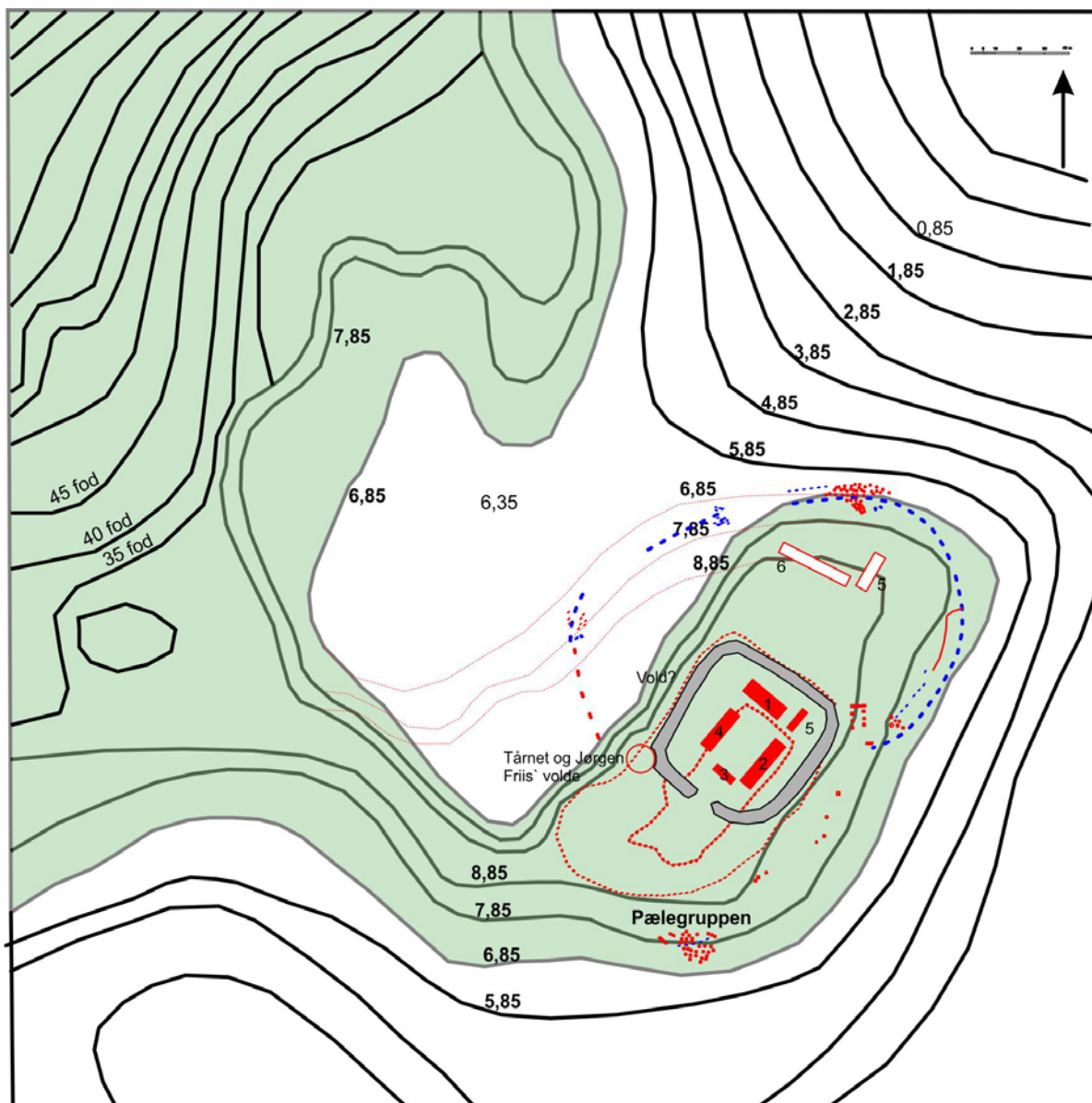
Omkring 1420 klagede provst Jens Maart i Viborg over de trængsler, han havde af Hald. Det kunne være et tegn på, at bispegodset blev administreret fra Hald, og at bispen måske residerede her.

Viborg Museum tolker fejlagtigt pælerækken i søbunden rundt om borganlægget, dateret til år 1423, som en brinkforstærkning. Pælene er opmålt af dykker Hans Gadgaard 1979-83 og går ca. 1 m ned i søbunden. Pælerækken har en længde på ca. 460 m, og pælene står med en afstand på ca. 0,3 m svarende til i alt ca. 1.530 pæle. Man ville næppe ofre et gigantisk antal pæle på blot en brinkforstærkning. Hvis en sådan var gennemført, ville man forvente en opfyldning indenfor på borgsiden, hvilket der ikke er. Man må snarere forestille sig, at hele borgen har været omgivet med en palisade, som det f.eks. er kendt allerede Lund i Skåne, der 1325-61 blev omgivet med en palisade som vist i billede på foregående side fra Niels Skyum Nielsen, Fruer og Vildmænd, Dansk Middelalderhistorie 1250-1340, s. 234.



1463, biskop Knud Mikkelsen

Borgen formodes at have set ud som i forgængernes tid, i princippet som den så ud på Niels Bugges tid, men naturligvis med fornyede bygninger i tidens løb. De viste bygninger er kun formodninger. I 1463 eller senere startede biskoppen måske på at udvide borgområdet mod syd med en ny, supplerende palisadevæg. Dette er baseret på konstatering af en gruppe pæle, som blev fundet ved undervandsarkæologiske undersøgelser i 1979. Her blev der syd for bryggerset fundet ca. 50 nedrammede pæle. En af dem blev dendrokronologisk undersøgt. Desværre manglede barkkanten, så den blev bestemt til at være fældet i 1463 eller senere. De 50 pæle skulle sikkert være fundament for en bygning. Enkelte pæle var bevaret til kote ca. 8,0 (stod op 1,1 m over bunden). Da pæle rådner i vandspejlet tyder det på, at vandspejlet på et tidspunkt blev hævet til omkring denne kote, sikkert i forbindelse med Jørgen Friis' byggeri. De ca. 50 pæle er måske starten på et byggeri, som blev opgivet til fordel for bygningen af Spøttrup. De skal måske sættes i forbindelse med de pæle, der står foran granitfronten ved portbygningen. Biskoppen havde 1464 også en ladegård i Viborg. Se Halds Diplomatarium 16. august 1464.



1510 biskop Erik Kaas

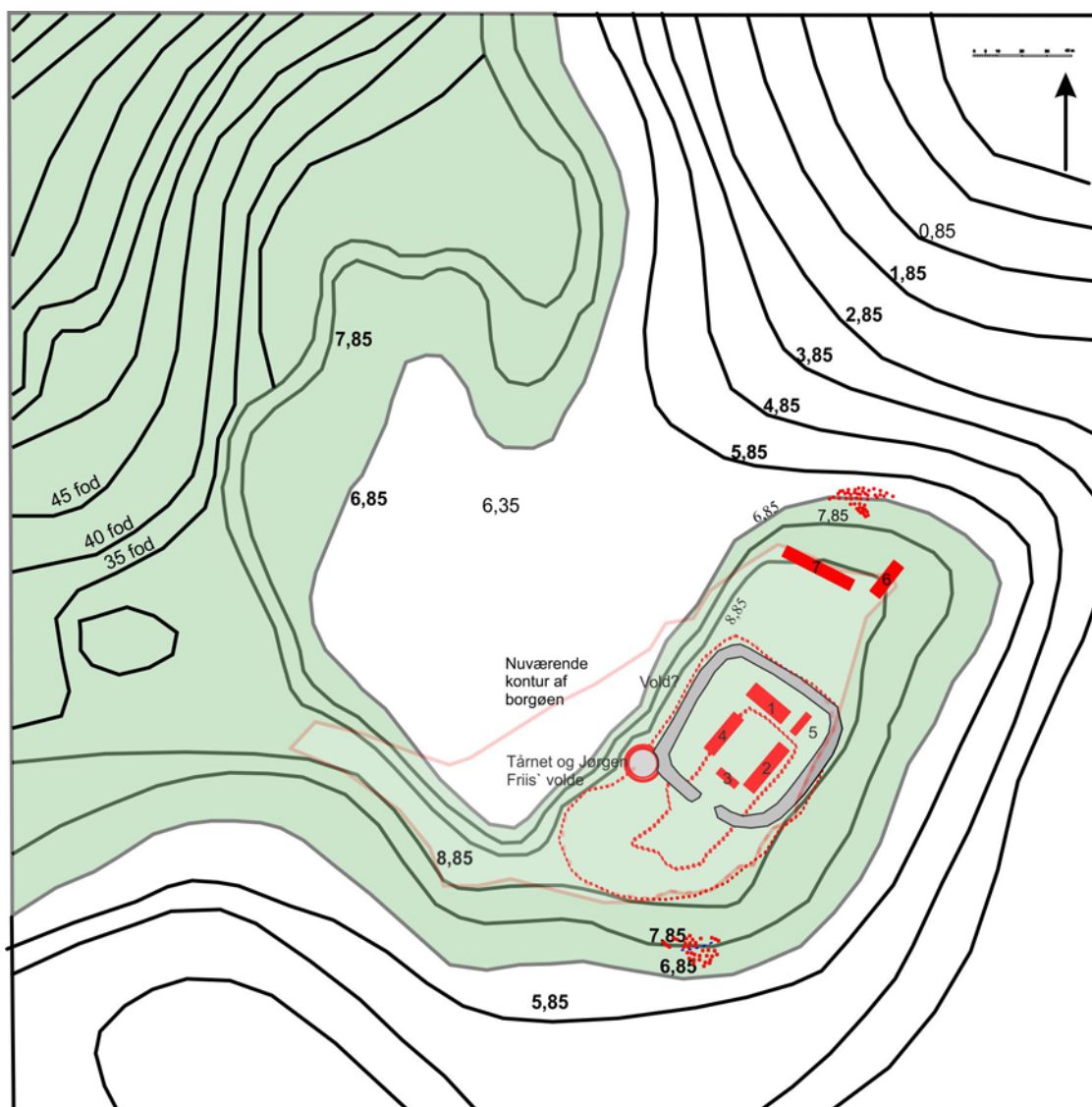
Vandspejlet i Hald Sø skønnes at have været omkring kote 6,85 DNN. Borgen har i princippet set ud som i forgængernes tid, men nu begynder der at være mere sikkerhed om bygningerne.

1. er den formodede hovedbygning til Erik Kaas' Hald (og forgængeren Knud Mikkelsen). Denne skønnes at være nedbrudt, da Jørgen Friis anlagde voldene. Et spor i form af et fundament skal sikkert findes under volden.

2., 3. og 4. er de tre faldefærdige bygninger i "den gamle borggård" som ses i synsforretningerne 1601 og 1612. Deres eksistens 1510 og placering skønnes rimelig sikker, størrelsen usikker.

5. er stegerset, 12 fag, 2 lofter høj, som Jørgen Friis ved byggeriet omkring 1528 flyttede indenfor voldene. Det eksisterede sikkert også i Knud Mikkelsens tid. Placeringen er baseret på et skøn.

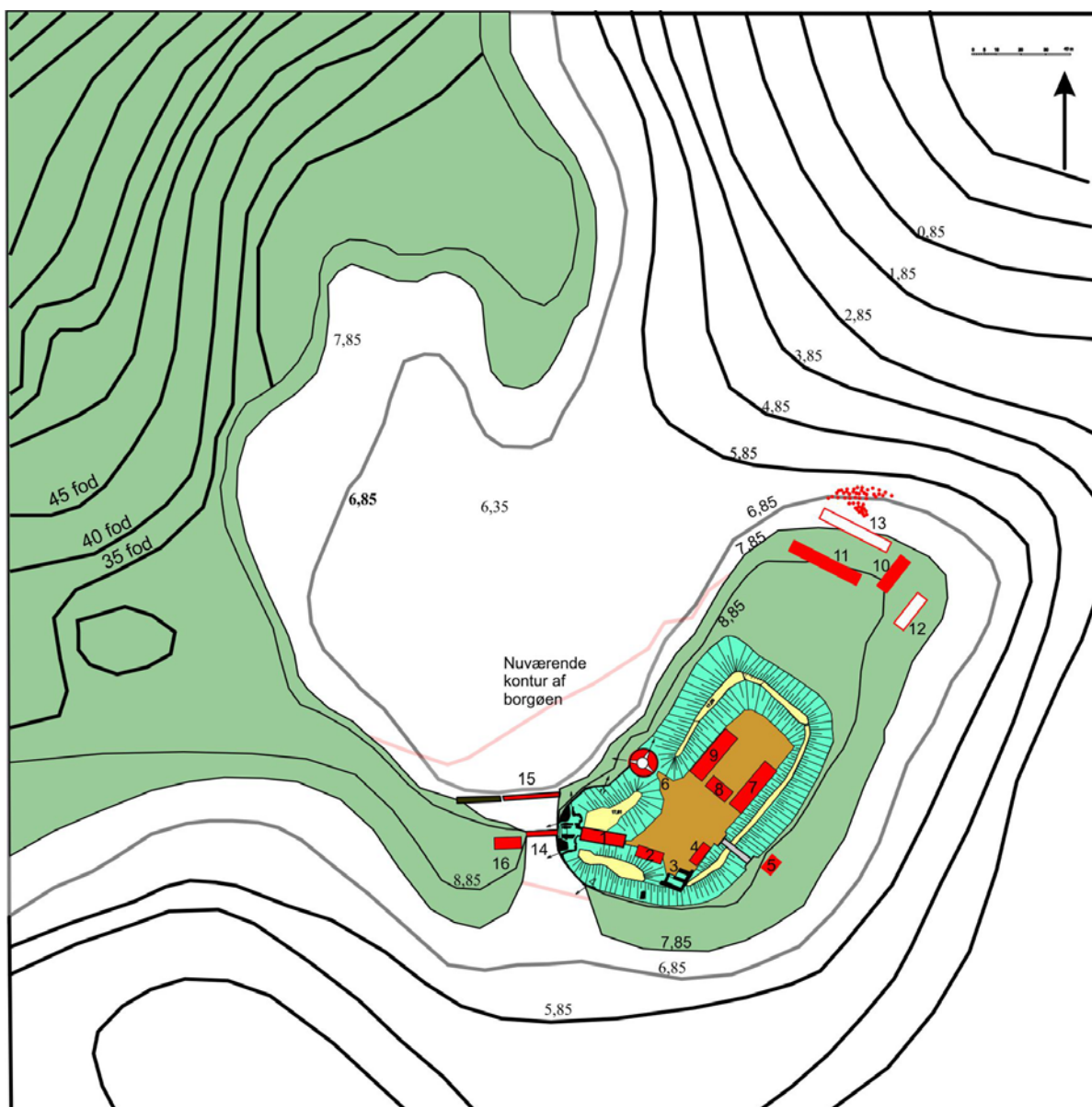
6. og 7. er Randershus og Stalden/kornhuset Randershus, som lå her 1601, og også må have ligget her i Erik Kaas' tid. Randershus nævnes dog allerede 1570, og det er uden tvivl det samme Randershus, som nævnes 1601. Fundamenterne til Randershus og Stalden ved Randershus har jeg konstateret i efteråret 2016. Ved synsforretningen 1601 kaldes de gamle huse. Randershus blev nedbrudt 1614 og materialerne anvendt til stalden.



1521-36, biskop Jørgen Friis

Vandspejlskoten i Hald Sø antages at være hævet fra ca. 6,85 til ca. 8,4 DNN efter byggearbejdets afslutning. Dette ville medføre, at der ville stå vand i bunden af store vindebrogrube, som er beliggende i kote ca. 8,10, og at vindebroens ende ville komme ned i vandet, når vindeporten var hejst. Endvidere skønnes, at de formodede eksisterende bygninger på nordspidsen af borgøen formodentlig ikke ville kunne fungere med en højere vandspejlskote. Situationsplanen er tegnet ud fra, at vandspejlet i søen lå i kote 7,85, og hvis antagelsen om en vandspejlskote på 8,4 er rigtig, vil vandet gå lidt tættere ind på borgøen. Søbunden, hvor slagtehuset sikkert lå, ligger nu ca. 0,5 meter under søens vandspejl, svarende til kote 8,60. Det skønnes derfor, at der efterfølgende er skyllet land væk øst for vandporten, idet slagtehuset ellers ville ligge i vand.

Situationsplan 1528



1. Stenhuset	6. Tårnet	11. Stalden ved Randershus i ladegården
2. Stegerset	7. Østre hus i gl. borggård	12., 13. Formodede ladegårdsbygninger
3. Bryggers-ruinen	8. Porthuset i gl. borggård	14. Vindebroen
4. Bryggerset	9. Vestre hus i gl. borggård	15. Randershusbroen
5. Slagtehuset	10. Randershus, i ladegården	16. Bispens stald

Efter Henrik Blomes brev til kongen 19. juni 1540 – se efterfølgende afsnit – var der en ladegård. Han var blevet enig med forgængeren Henrik Rantzau om at bygge et nyt fæhus, da de eksisterende var meget ringe. Der var altså flere bygninger i ladegården. Tårnet nr. 6 og bygningerne nr. 7, 8, 9, 10 og 11 var rimeligt sikkert eksisterende bygninger, men om de alle har været der og haft den angivne størrelse er usikkert. Tårnet, nr. 6, har en akavet placering i volden, og ville næppe være placeret her, hvis det var opført af Jørgen Friis. Det antages opført af Niels Bugge. 13. er en stenvase og en simpel træbro ud til husene på nordspidsen af borgøen. Begge dele omtales i Hald lens regnskaber 1596-1652, placeringen er skønnet. Det antages, at der blev gravet en voldgrav foran portbygningen, syd for vindebroen og måske også nord for, men der kan også her blot have været et sumpet, bundløst område. Nr. 14. er en antagelse om en stald til biskoppens heste i borggården. Det kunne være den stald til lensmandens heste, der nævnes i synsforretningen 1601.

Baggrund og dokumenter

Da Frederik 1. blev konge i 1523, lovede han at bevare den katolske kirke. Hans søn hertug Christian i Slesvig-Holsten, var allerede gået over til den protestantiske tro og uofficielt hældede kongen også i den retning. I 1526 brød Danmark med pavestolen. I 1526 kom Hans Tausen til Viborg og begyndte at prædike protestantisk. Han blev kongens kapellan og var dermed beskyttet. Borgerne i Viborgville af med den forhadte katolske kirke. Præster gik over til den nye tro. Munke blev trængt ud af kirker og klostre. I 1528 var Viborg overgået til den nye tro. 17. marts 1529 skrev Jørgen Friis til kongen, at borgerne nu i disse dag havde nedbrudt alle kirkerne i Viborg undtagen domkirken. Situationen blev faretruende.

Arild Huitfeldt fortæller i sin Danmarks Riges Krønike, at biskop Jørgen Friis 1528 lod opbygge Ny Hald, der nu ligger som en ruin på borgøen i Hald sø. Reelt var det dog kun en ombygning.

Af Jørgen Friis' Hald, nu kaldet Hald III, er kun få rester tilbage, idet borgen mellem ca. 1703 og ca. 1712 blev nedbrudt og en del af byggematerialerne genbrugt ved Gregers Daas opførelse af en ny hovedbygning m.v. til det vi nu kalder Hald IV, liggende ca. 800 meter vest for Hald III, forløberen til det nuværende Hald V, opført af Frederik Schinkel en smule nord for Hald IV. En del granit fra nedbrydningen af kirker i Viborg og som havde været brugt i fundamentet m.v. på bispeborgen Hald ses nu sikkert i fundamentet og i havemurene på Hald V. Ladegården var dog allerede flyttet 1670 jf. Resens prospekt

1529

Administrationen af Viborg Stifts gods var senest Francisci 1529 flyttet fra bispegården i Viborg til Hald, måske et tegn på at byggeriet på borgen var afsluttet. Se Halds Diplomatarium 9. dec. 1532.

1530

Biskop Jørgen Friis havde i 1530 9 bøndervogne ude i Agerskov, Finderup Sogn, Nørlyng Herred, for at hente tømmer. Det tyder på, at biskoppen havde gang i en byggeaktivitet, måske på Hald. *Hugo Matthiessen, Viborg Veje, s. 124. Henvisning til Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie, 1847, s. 133f.* Se nedenstående 26. august 1530.

Sporene efter Jørgen Friis' byggeri

De synlige fysiske spor, der eksisterer og skønnes at være fra Jørgen Friis' Hald er:

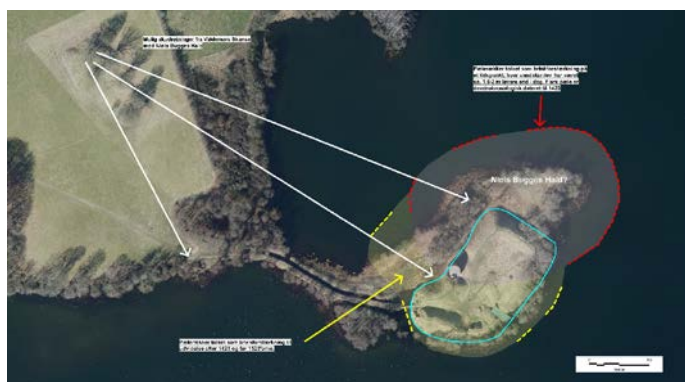
- Voldene, enkelte steder med murrester (nordøstlige hjørne og i "gangen" fra porthuset til borggården samt et murstykke i sydvolden.
- Resterne af portbygningen med vindebrogrube for kørende og gående, nordre og søndre portrum som begge har været overhængede, fundamentet for kraftige vægge til portrummene, hvori ses to skydeskår, en kvaderstensfront strækkende sig mod nord fra portbygningen til tårnet og mod syd og øst fra portbygningen hen mod bryggerset i borggårdens syd-østlige hjørne, heri to skydeskår.
- Fundamentet til tårnet og en del af murværket herover, resten "nyt", dvs. fra restaureringen 1902-06. Tårnets placering i volden er akavet, og tårnet skønnes at være fra før Jørgen Friis' tid.
- Ruinen af et meget kraftigt bygværk, der ved C.M. Smidts restaurering (betontag og genopførte hvælvinger) og 2009 (ovnen). ca. 1911-13 kaldes bryggers, men næppe oprindeligt har været dette. Placeringen i volden er ejendommelig. Kaldes fremover bryggers-ruinen.
- Vandporten, genopbygget og restaureret 2011.
- Stenhuset – ubetydelige rester af væggene i gangen fra portbygningen til borggården.

De skriftlige kilder, der kan hjælpe os til at forstå Jørgen Friis' Hald, bl.a.:

- Synsforretningen 17. nov. 1541.
- Hald lens regnskab 1541-46.
- Diverse missiver og retssager – 1601
- Synsforretningerne 1601, 1612, 1637, 1648.
- Resens prospekt af Hald ca. 1670. (Noteres overalt som 1670).
- Arkæologiske undersøgelser, fotos mv. jf senere afsnit.

Reelt har vi kun to skriftlige kilder, der beretter om Jørgen Friis' byggeri. Den ene er Arild Huitfeldts krønike som nævnt ovenfor, og det er en sekundær kilde. Den anden kilde er synsforretningen 1601, hvori der berettes om et 12 fags stegershus, to lofter højt, som Jørgen Friis skulle have flyttet indenfor volden. Der er ikke megen tvivl om, at Jørgen Friis anlagde voldene, byggede portbygningen og et nyt grundmuret hus over den store hvælving inde bag ved med forbindelse fra porthuset til borggården. Det store spørgsmål er, om han også byggede tårnet og bryggers-ruinen. Spørgsmålet er desværre uopklaret. Ved hjælp af de bevarede bygningsrester, de skriftlige kilder og viden fra samtidige anlæg og de nye fund, se afsnittene September 2016, fund af Randershus og 5. oktober 2016, fund af ladegårdsbygningerne. er det dog alligevel muligt at få et groft billede af, hvordan Jørgen Friis' borg nogenlunde må have set ud.

500 meter øst for Hald Hovedgård ligger nogle volde, som i folkemunde er kaldt Brattingborg eller Valdemars Skanse. Der er ingen bygningsrester på stedet. Der er foretaget arkæologiske undersøgelser, men fundene er ubetydelige og har ikke givet noget svar på, hvad jordvoldene er, og hvornår de er opstået



Skudretninger som Viborg Museum forestiller sig det. Afstanden til Niels Bugges mulige borg er ca. 400 meter, hvilket vil kræve en blide som de største i Europa på den tid, hvilket er usandsynligt. Bemærk grøfterne langs dæmningen.

Slots- og Kulturstyrelsen skriver om Brattingborg: Det ældste af voldstederne ved De fem Hald'er, Brattingborg, er formentlig opført i 1200-tallet. Anlægget ligger på en bakkeskråning og består af to firesidede banker. Den ene bank var sandsynligvis til forsvar, den anden til beboelse. Brattingborg blev formodentligt opgivet, da Niels Bugge i midten af 1300-tallet opførte sin borg nogle hundrede meter sydvest herfor. Tolkning har ikke meget for sig. Hvorfor anlægge et lille skævt voldsted på en skråning, når der er egnede steder i nærheden. En borg ville også have efterladt fund.

En tolkning er fra Viborg Museum går ud på, at Brattingborg er anlagt af Valdemar Atterdag som opstillingssted for en blide til angreb i 1372 på borgen Hald, som da ejedes af Gotskalk Skarpenberg. Han var Niels Bugges svigersøn og en af oprørerne i det sidste adelsoprør mod Valdemar Atterdag. Museets tolkningen var i første omgang, at bliden skulle beskyde adgangs-dæmningen ud til borgen. Efter at jeg opdagede Randershus-bygningerne på nordspidsen af borgøen, hvilket helt ændrer opfattelsen af borganlægget, ændrede man tolkningen derhen, at bliden skulle ramme selve borgen.

Museets tolkninger må afvises. For det første er afstanden ud til de steder på borgøen ude i søen, hvor Niels Bugges borg kunne ligge, omkring 400 meter, hvilket ville kræve en af Europas største blider, som næppe blev slæbt op til Hald. For det andet brugte Valdemar Atterdag kun blider mod byborge. For det tredje ville man nok placere bliden nærmere borgen. For det fjerde passer slæbesporene – hvis renderne langs voldene skal opfattes sådan - ned mod starten på adgangs-dæmningen og ikke ud mod borgen. For det femte ville det være let at tvinge borgen til overgivelse uden at bruge en blide. Den mindre besætning, 50-100 mand, der kunne ligge på borgen, kunne let holdes stangen af en begrænset styrke på få hundrede mand, indtil den overgav sig. Ingen historiske dokumenter, f.eks. årbøgerne, fortæller om indtagelsen af Hald, kun folkeviserne. Alt tyder på, at Gotskalk Skarpenberg tvunget af omstændighederne, måske efter en kort belejring, måtte sælge Hald til Valdemar Atterdag.

1536-1541, Henrik Rantzau, Henrik Blome

19. juni 1540 (1)

Henrik Blome skriver til kongen, at han og Henrik Rantzau var blevet enige om, at der i *ladegården* til Hald skulle bygges et *fæhus*, da *de eksisterende* var små og ringe. Da der ikke i Halds skov var brugeligt tømmer hertil, beder han kongen befale Hans Stygge, lensmand på Silkeborg at være behjælpelig med sådant tømmer. Udskrift til Kongen. Geh.Ark., Topogr. Saml., Hald Nr. 1 a. *Danske Magazin*, 5,1 s. 355, *Henrik Blome og hans Stridigheder med den danske Adel*.

Henrik Rantzau blev lensmand da kronen konfiskerede Hald ved Recessen af 30. oktober 1536. Han og hans efterfølger Henrik Blome, lensmand fra 1540, havde pant i Hald. Som følge af den usikre situation, som landet befandt sig i og de stridigheder, som Henrik Blome straks blev indblandet i, resulterende i hans flugt til Holsten i 1541, er det rimeligt klart, at der ikke blev bygget noget på Hald i deres tid.

Synsforretningen 17. november 1541

Christoffer Gøye, Erich Nielsen til Kollerup, Erik Skram til Tjele, Christoffer Johansen til Drenderup og Mogens Jostsen til Lundgaard, velbyrdige svend Povel Veyer, Svend Jude, Jacob Jude og Christiern (Jude), var efter kongens befaling forsamlet på Hald for et overdrage inventarium (lagerbeholdninger inventar m.v.) efter Henrik Blome til Christoffer Rosenkrantz. *Danske Kancelliregistranter 1535-50*, s. 207-210.

1541 Aar efther Gudts byrd mdxli thorsdagen nest efther S. Mortens dag var vi eftherscrefne forsamlet paa Hald slot, Christoffer Gjøe udi min faders sted, Erich Nielsen til Kollerup, sambledis forskicket udi velbiurdige mand och strenge ridders her Mogens Gjøes, sted, Erich Skram til Thielle, Christoffer Johansen til Drenderup och Mogens Jostsen til Lundgaard, ther saae och hørde samme dag, at erlig och velbiurdig svend Povel Veyer met thisse eftherscrefne, Svend Jude, Jacob Jude och Christiern, ofverandtvordet erlige och velbiurdige mand Christoffer Rosenkrandts paa velbiurdig mandts Henrich Blomis vegne efther kon. Matis befalninge thette eftherscrefne **inventarium**, som her efther følger, paa forne Hald slot, først rog xiiij lester och xj tønner, malt xxj lester v tønner, hafre iij lester och iij tønner, regnendis xlviiij tønner i hver lest, item flesk xix^c och xv sider got flesk, j^c och xl sider magert flesk, regnendis femsindtstiuge udi hvert hundret, item nødkroppe lxxxvij, item faaer och lam kroppe xij^cxxxiiij, regnendis femsindtstiuge udi hvert hundret, item gaasekroppe seksindtstiuge, item smør v lester och iij tønner, item salthet sild vij tønner, item honing v fierdinger, som er uskierrit, item thørre thorsk xxxviij vorder och j thorsk, hvilling j^m och et qarther, skadde rocker ij snes, sund och mager v snesse, j tønne thørre sild, item salt iij tønner. Udi **fadburet** [!]: vij gode bolste diøner, v halvesleden bolster diøner, ix bolster hofvet diøner och iij andre lerrits hofvitdiøner, ij leder diøner, viij gode vandmels diøner, xv halvesleden vandmels diøner, xj gode sengkleder och j halveslet engelst sengklede, iij tøndteppit, thed ene halvesledet, xxij halvesleden sengkleder, xix gammel, forsleden sengklede, som icke duer at legge paa senge, ix gode skindtegen, v halvesleden skindthegen, v par gode hollendtslerrits lagen med ij skra, ij par hollendtslerrits lagen, thed enne med iij skro, thed andet med ij skraa, xvj par gode pecklins lagen och viij par lagen, som er forslet och icke duer at legge paa senge, item fem silckesyet lange bord duge, unde och guode, iij lange tveskieftet hollendtslerrits duge, en af thennom halvesleden, en skifvedug af thveskiefthet hollendtslerrit med ij vaben och ij andre skifdug af hollendtslerrit, thend enne med et vaben, ij gamle smaa handkleder, thed enne med blaa thraa vefvet, iij flamsk hyndisvor, v gamle hynder, ij gamle meshagle, item x¹och tiuge alne grofve lerrit uskoren, item viij stuore mesings molliuge och iij smaa becken, v smaa hielle kiedeller och ij brøden kiedeller, j gammel kobber gryde, en tinkande, iij smaa messingers liusstagger och iij gamle skabe, ij kielskier af iern, j threfod, ij gamle kister, j liuskiste, ij messingers bordkrandtse, iij smaa salsicken, en sennopqvern, j haar[n]løchte bunden med messing, en stoer sølfvecht, v smaa brandiern, j ildske, vj skifver. Udi **schrifver camerit**: ij forgylt kalck och ij forgyldt disk af sølf, et liden skab med ij laasse, j gammel rygkiste uden laas, j skackskrin. Item udi **spisse kielleren**: iij tønner smelthet thallig och viij stycker usmelthet thallig, viij tønner ister, ij iernbolther med vj fellinger, et halsiern, ij kaaber tridtser, v bismerpund vox, iij iernstenger, iij bismar, j skierknif, en liyngle, xx degger lambskind och kidskind, iij gamle borgstofve dughe af grofve lerret. Item udi **miødkielleren**: xxvij tønner miød, som fulde ere. Item udi **steggerset** : iij gode kolgrydder, vij brødden kolgrydder, iij grydder med fødder, iij brødden grydder, j stoer kobber spand och en liden bradpande, j kiel paa v tønner, j kiel paa iij

¹ Der har først staaet xv eller xv.

fierringe, v gamle smaa kiedle, ij morther med støder, thend enne er brodden, v kobber stolper, xj gode thenfade, vij gammel thinfade, ix gode thintalercken och ij gamble tintalercken, ij store brandiern med thonger, ij skabe, j boløxe, j iernskovl och bradsped med ingen fødder, j brandforck. Udi **brøggersit** : j brøgge pande, iiij gode ølkar och ij ølkar, som icke duer at brygge med, et kiølclede, j handkiedel.

Paa **thornit och paa volden** : iij falckenether, ij falkoner, iij camer til hver, en dubbilt skierpentin med ij cammer, j støbt mersebøsse af iern, x gamble broden støcker af skierpentin, ij skierpenthiner kammer, lvij halle hager, xj dubbelt ferdug hager af staael, iiij dubbilt hager af kobber med stocke, j kobberstykke med v piber, iij former af iern til hager, iij halfve hager ferdug, j half hage uferdug, v former til halfve hager, iij kobber former til falckenether, iij kobber maade til kaber hager, j form af kobber til samme hagger, som støber v lod, til lige iiij krudsecke af ledde[r], iiij skyøfler til falckenether, ien iernkiede til vandmøllen, iiij micker til skierpentin, xj iernbolther til bøsser, ij fiske til skierpentin, en kiste med bylod til falckenether i, en gammel krudkiste neden i thornet, et skibstykke ferdugt med ij cammer, et andet lidet skibstørke uferdigt, iij cammer til skibstøcker, thed enne uferdugt, xiiij iernkloder, stuore och smaa, x murancker och nogit af et gamelt seyerverck, j iernbov thil en hvelling, xxx stycker smelthet bly, xxxix stycker thafvelbly, sexsindstiuge kloder iern, iij tønner krud til falckenetter och stort skyt, j half otting kiørnkrudd, thed som got er, iij skibe kabel, en af thennom er gammel, ij qvarther slanger af iern uden støcke, ij cammer til hver, ij sten bysser och j støbt bøsse med et cammer uden stock, en klokke, ij tønner thiore, j tønne beg paa volden, ij ferduge skierpentin och en i blockhusit, iij cammer til hvert, j stort stycke liggendis i thed andet blockhus med et cammer, kaldis Silkeborg, en sten bøsse uden cammer, j stock liggendis i borgorden, et stort cammer til en sten bøsse, **j seierverck med klokken, ther tilhører.** Udi **smidien** for slottet : ij smedisted, en handhammer, j forhammer, j sidehamer, j fusthammer, v brødde, ij nafvel thov, j opstandende nafvelthov, ij sperhager, v thenger, ij beller, en kolbørst och fyrspit, j sandske, en buglencke, en hals lencke, et underlav och øve jern. Udi **ladegaarden** : xx plog øxen, xiiij unge stude, xxij kiør, ij qvider och j thiur, iij vogenklepper, ij unge øgh, iij fuoller, ij forderfvede heste, som Hendrich Blomme upandtvorde fra sig, iij heste plage, ix gamble vildøgh, iiij merføl, xlvij gamble svin, xiiij unge svin och xiiij grisse, en ferdug vogen med sin tilbehøring, j ferdug plog med sin tilbehøring, vij øxenhuder; hves korn, som findis udi **laden** af gordts afvel, skal giøres regenskab for. Thette eftherscrefnen findis udi **Asmeldgaard**: først x plogstude, som ferdug er, iij andre stude, ij stude kalfve, vij melckekiør, vj qvidenød, iiij qvide kalfve, iij faaer, iij svin, ij vogenklepper, j ferdug vogen med sin tilbehøring; hves korn, som findis udi laden af gordts afvel, skal giøris regenskab fore. Til hves yttermere vindisbyrd, at saa altingest udi sandingen [er], som forscrevet stander, hafve vi thrycht vore signether, indsegler och handskrifther hoes velbyrdige Christoffer Rosenkransis signethe her neden paa thette forne inventarium, som gifvet och schrefvet er aar, dag och sted, som forschrefvet stander. IV, 337 b.

I synsforretningen ved Christoffer Rosenkrantz's overtagelse af lenet jf. ovenstående nævnes en del bygninger og rum, som med ret stor sikkerhed er fra Jørgen Friis' byggeri, og hvis beskrivelse af indhold af lagre m.v. giver fingerpeg om rummenes størrelse og må indgå i et forsøg på at rekonstruere anlægget.

Bygningsdel/rum	Tekst i synsforretningen 1541, inventar o.l. som kunne indikere rumstørrelse
Borggården	
(Fadetur(e) i stenuset)	37 dyner, 12 hovedpuder, 2 læderdyner, 53 sengeklæder, 3 tæpper, 14 "skindtegen", 15 lagner, 11 duge, 2 håndklæder, 5 hynder, 2 messehagler, 30 alen lærred, 8 messing "moliuge", 4 små bækkener, 7 små kedler, 1 kobber gryde, 1 tinkande, 4 messinglysestager, 3 skabe, 2 "kielskier af jern", 1 trefod, 2 kister, 1 lysekiste, 2 messing bordkranse, 4 små "salsicken", 1 sennepskværn, 1 hornlygte, 1 sølvvægt, 5 brandjern, 1 ildske, 6 tallerkner. Det omfattende materiale i fadetur forudsætter et stort rum med hylder og bordplads.
Spisekælder	8 tdr. smeltet talg, 8 stykker usmeltet talg, 8 tdr. ister, 2 "jernbolther med 6 fellinger", 1 halsjern, 2 kobbertridser, 5 bismerpund voks, 3 jernstænger 3 bismere (vægt) 1 kniv, 1 lyngle, 200 lammme- og kidskind, 4 duge. Kræver et rum med en del lagerplads
Mjødkælder	27 tdr. mjød. Kræver et rum med en del lagerplads
Skrivekammer	Må være til lensmanden. 2 sæt kalk og disk af sølv, 1 lille skab, 1 gammel rygekiste, 1 "skackskrin".
(Koldlager, kældre sikkert hvælvede)	2.055 sider flæsk, 86½ fødnødkroppe, 1.333 fåre- og lammekroppe, 120 gæs, 63 tdr. smør, 7 tdr. saltet sild, 1¼ td. honning, 376 tørre torsk, 1.250 hvilling, 30 skadde rocker, 200 sund og mager, 1 td. tønne tørre sild, 4 tdr. salt. Kræver et omfattende antal kolde kælderrum
Stegers	3 gode kålgryder, 7 defekte kålgryder, 3 gryder med fødder, 4 defekte grydder, 1 stor kobberspand og en lille bradpande, 1 kedel på 5 tønner, 1 kedel på ¾ tønne, 5 små gamle kedler, 2 mortere med støder, den ene defekt, 5 "kobber stolper", 11 gode tinfade, 7 gamle tinfade, 9 gode tintallerkner och 2 gamle tintallerkner, 2 store brandjern med tænger, 2 skabe, 1 buløkse, 1 jernskovl, 1 "bradsped uden fødder", 1 brandfork.

Bryggers	1 bryggepande, 4 gode og 2 defekte ølkar, et "kiølcled" (klæde), 1 håndkedel.
Tårnet	3 falkoneter og 2 falkoner, 3 kamre til hver, 1 dobbilt skerpentin med 2 kamre, 1 støbt mersebøsse af jern, 10 gamle afbrækkede stykker af skerpentinere, 2 kamre til skerpentinere, 58 halve hagebøsser, 11 dobbelte brugelige hagebøsser af stål, 4 dobbelte hagebøsser af kobber med stokke, 1 kobberstykke (skibskanon) med 5 piber, 3 jernforme til hagebøsser, 3 brugelige halve hagebøsser, 1 halv hagebøsse, ikke brugelig, 5 forme til halve hagebøsser, 3 kobberforme til falkonetter, 3 "kobbermaader" til kobber hagebøsser, 1 form af kobber til samme hagebøsser, som støber 5 lod (kugler), 4 krudtsække af læder, 4 "skyøfler" til falkonetter, 1 jernkæde til vandmøllen, 4 "micker" til skerpentinere, 11 jernbolte til bøsser, 2 "fiske" til skerpentinere, en kiste med blylodder til falkonetter en gammel krudtkiste, nedenunder i tårnet , et brugeligt skibstykke(kanon) med 2 kamre, et anden lille skibsstykke, ikke brugeligt, 3 kamre til skibstykker, det ene ikke brugeligt, 12 jernkloder, store og små, 10 murankre og noget af et gammelt sejerværk , 1 jernbue (forskalling) til en hvælving, 30 stykker smeltet bly, 39 stykker "thafvelbly", 120 kloder jern, 3 tønder krudt til falkonetter og stort skyts, 1 halv otting "kiørnkrudd, thed som got er", 3 "skibe kabel", en af dem er gammel, 2 kvarte slanger (kanoner) af jern, uden stokke, 2 kamre til hver, 2 stenbøsser og 1 støbt bøsse med 1 kammer, uden stok, en klokke, 2 tønder tjære og 1 tønne beg på volden.
Blokhuis 1 på volden	1 skerpentin
Blokhuis 2 på volden	1 stort stykke (kanon) med ét kammer, kaldes Silkeborg, en stenbøsse uden kammer
Ladegården	
Smedjen (uden) for slottet	2 smedesteder, 1 håndhammer, 1 forhammer, 1 sidehammer, 1 fusthammer, 5 "brødde", 2 nageltov (navelkrampe), 1 stående nageltov, 2 spærhager, 5 tænger, 2 bælg, en "kolbørste" og fyrspid, 1 sandske, 1 buglænke, 1 halslænke, 1 "underlav" och øve jern.
Ladegården	20 plovøxne, 14 ungstude, 22 køer, 2 kvier, 1 tyr, 3 vognkleppere, 2 unngøge, 3 foler, 2 ødelagte heste som Henrik Blome overgav fra sig, 3 hesteploge, 9 gamle vildøg, 4 mærføl, 47 gamle svin, 13 unge svin, 12 grise, 1 brugelig vogn med tilbehør, 1 brugelig plov med tilbehør, 7 oksehuder
Kornlager i borggård eller ladegård	635 tønder rug, 1013 tønder malt, 144 tønder havre, i alt 1792 tønder, hver på 139 liter, har krævet omfattende lagerplads. Kornet blev målt i tønder, men opbevaret i løsvægt lagt ud på tætte trægulve. Mængden svarer til 249 m ³ . Lagt ud i 6 m bredde og i en højde på 1 m skrånende ud til siderne (skråningsvinkel) har det krævet et loftsrum på 80 m i længden

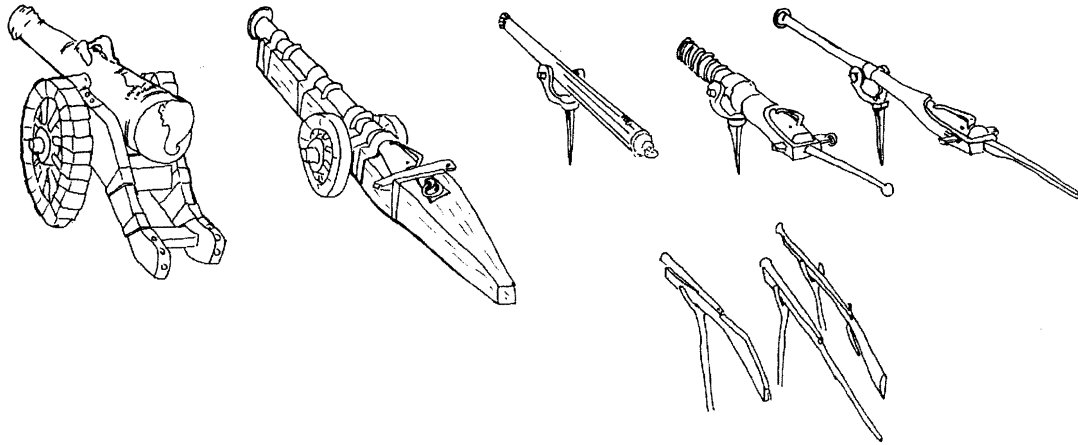
Skytset

Skytset på Hald i Jørgen Friis' tid kendes ikke, men at han har haft skyts fremgår af hans brev 17. marts 1529 til kongens kansler Claus Gjordsen, hvori han beder om at få tilbageleveret skyts, som han via marsk Tyge Krabbe havde udleveret til hæren. Skytset, hvad vi nu ville kalde kanoner, stod ham i 400 rhinske gylden (værdi som 20 bøndergårde). Når Jørgen Friis netop på dette tidspunkt ønsker skytset tilbageleveret, kan det have noget at gøre med borgbyggeriet på Hald. Hvor meget, det drejede sig om, kan man måske få indtryk af gennem et indkøb, som kongen gjorde i 1511, hvor priserne næppe var meget anderledes, end da Jørgen Friis havde købt sit skyts. Her kostede 12 slanger 400 gylden. Slanger er ret kraftigt skyts, men det vides ikke om det var skyts til Hald eller Spøttrup Jørgen Friis ønskede tilbage. De forskellige typer - skerpentinere, slanger og skibsstykker er det, vi nu ville kalde kanoner.

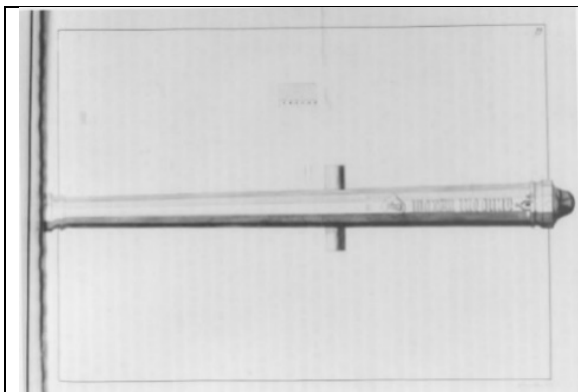
Et indtryk af, hvad Jørgen Friis måske havde på Hald, kan sikkert fås i fortegnelse over inventariet da Christoffer Rosenkrantz 17. nov. 1541 overtog Hald. Skytset minder meget om det skyts, som fandtes på Roskildebispen Joachim Rønnovs Dragsholm Slot, da det i august 1536 blev konfiskeret af kronen i forbindelse med Reformationen. (H.F.Rørdam, Monumenta Historiæ Danicæ. 1. række bind 1, s. 204. De to inventarier viser, at disse to borge var svært bevæbnede, men det er sikkert niveauet for datidens bispeborge, som dermed udgjorde en stor magtfaktor.

På tårnet og på volden	
3 falkonetter	Forladekanon, relativ lang, oftest af bronze, småkalibret, typisk gaffelmonteret, vægt ca. 200 kg. Anvendte 1½ -2 pounds jernkugler eller bly. (s. 215)
2 falkoner	Falkoner= småkalibret langløbet, vægt 60-100 kg, s. 44. Kuglevægt ½-1 pund, s. 192
1 dobbelt skerpentin	Skerpentin= Småkalibret lille smedjærskanon, dobbelt. Beregnet til blykugler, specielt brugt som voldskyts, formodentlig i skydeskår, s. 83
1 støbt mersebøsse	Mersebøsse = morter, kort sværkalibret skyts, s. 193. Måske reelt en hagebøsse
58 halve hager	Hage = Kraftigt håndskydevåben
11 dobbelte hager af stål	Dobbelt hage, med større kaliber end de sædvanlige enkelte hager
4 dobbelte hager af kobber	do.
1 kobberstykke med 5 piber	"Stykke" af kobber, dvs. større skyts
3 halve hager	
Neden i tårnet	
1 skibsstykke	1 kraftig kanon
1 lille skibsstykke, ufærdigt	
2 kvarterslanger af jern	Slange= skæftede bagladekanon, mellemsvær, kvarter = 3 pounds ammunition, s. 83. Velegnet på fæstninger, s. 185. Slangerne har nok vejte ca. 500-1000 kg (s. 215)
2 stenbøsser	Stenbøsse= mindre, skæftet bagladekanon, til stenammunition s. 83
1 støbt bøsse	Støbejernskanon, mindre
På volden 2 skerpentiner	
I blokhuis 1: 1 skerpentin	
I blokhuis 2: 1 stort stykke kaldes Silkeborg, 1 stenbøsse	

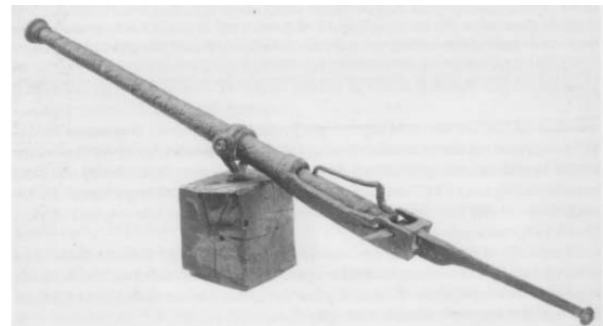
Der nævnes ingen våben i porthuset, hvor der eller var 4 skydeskår, og heller ingen våben i de tre skydeskår i forrådsældrene i volden. De er sikkert regnet med under tårnet og på volden. Ud over dette var der mange defekte våben, reservedele og ammunition. I tårnet nævnes også kloder, hvilket må opfattes som ammunition – kugler – til de forskellige skyts og ikke at forveksle med de kloder af myremalm, som en del bønder ydede som en del af deres landgilde. Det svære skyts var anbragt nederst i tårnet for at hindre, at rystelser fra skytset skulle beskadige bygningskonstruktionerne.



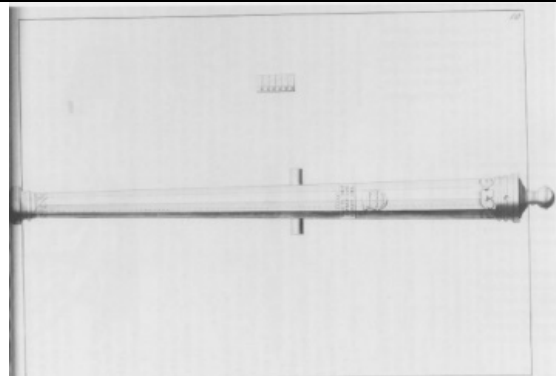
Skystyperne på Hald har sikkert lignet disse, som ses nedenfor, Kilder: Michael H. Mortensen, Dansk artilleri indtil 1600. Malmøhus' kanoner : om forsvaret af Malmøhus, dets kanoner og fordelingen af rigets skyts 1597 Michael H. Mortensen.



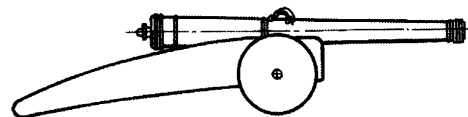
Falkonet



Skerpentin



3 pundes kvarterslange, bronze, velegnet til skydeskår på fæstninger, s. 185.



Skibsstykke, bronze



Hagebøsse

Arsenalet på Hald 17. november 1541

<p>Skytset på tårnet og på volden: 1 kobberstykke, 5 falkonetter, 3 halve slanger, 75 hager. Dog mangler 1 mersebøsse.</p>	<p>Skytset "neden i tårnet": 1 skibsstykke, 1 skibsstykke, defekt, 2 slanger, 2 stenbøsser, 1 støbt bøsse.</p>
	<p>Skytset på volden: 2 skerpentiner</p>
	<p>Skyts i blokhus 1: 1 skerpentin</p>
	<p>Skytset i blokhus 2: Det store stykke kaldet Silkeborg, 1 skerpentin og en stenbøsse</p>

Bygninger jf. Hald lens regnskab 1541-46.

I regnskabet nævnes en del rum og funktioner, som bidrager til forståelse af bygningsanlæggets omfang:

Angivelser, der angiver eller indikerer rum på slottet	Side i det udgivne regnskab
Lensmand, slotsfoged, 2 skrivere, 16 svende, har krævet mange kamre	387r
Borgstuen	388r
Bryggers	228v, 258v, 261v, 328r, 405v
Brøggerkone	261r
Fådebur	261r, 261v, 327r, 405v
Kælder	107v, 111r, 261r, 261v, 328r, 405v
Ladefoged, må have haft et rum	261r
Ladegård	49v, 50r, 51v, 62r, 229r, 258v, 261v
Ladegårdssvin(est)	51v
Laden	50r, 180r, 229r
Loft	108v
Lofet til havre	111r
Mælkeveje, må have haft et rum	261r
Mælkehuset	258v, 261v,
Porten. Portneren må have haft et rum	107v, 260v, 261r, 261v, 405v
Sejerværket, forudsætter et rum, var 17. nov. 1541 i tårnet	103v, 192r
Skriveren – må have haft et rum	
Slotsarbejdsfolk, må have haft rum	50v, 66v
Slotsfogeden – må have haft et rum	
Smedjen	194v
Stalden	414r
Staldsvend , må have haft et rum	261r
Stegers. saltkar, køkkenfedt, bryggerpander og kedler	64r, 106v, 195v, 196r, 260r, 260v, , 326v, 327r
Stegers, kokken må have haft et rum	107r, 196r
Svinestien	69v, 182r, 308v, 318r
Vogndreng, forudsætter vogne og vognskur. Hjul til slotsbehov do.	261r, 108v
Voldemester og graversvend, havde sikkert ikke et rum, de kom udefra	104v

Christoffer Rosenkrantz 1541-44

Christoffer Rosenkrantz blev lensmand i juni 1541 og blev afløst af Otte Krumpen i oktober 1544. Som følge af den usikre situation i landet og hans korte funktionstid blev der næppe bygget noget på Hald i hans tid. Det kan dog ikke helt udelukkes, at den nye ladegård, der er omtalt under efterfølgeren Otte Krumpen eventuelt kunne være bygget af Christoffer Rosenkrantz.

Otte Krumpen 1544-69

Otte Krumpen var lensmand fra oktober 1544 til 1569, 25 år. Med ham indledtes en periode med mere rolig forhold omkring Hald. Under ham blev Hald kronens vigtigste indtægtskilde af lenene i Jylland, og antallet af gårde under Hald var det største nogensinde i lenets historie. Under lenet lå det gamle stiftsgods samt forskelligt krongods, som var lagt under Hald, i alt ca. 1.122 gårde. I 1542 gjorde kronen op med de bønder, der havde gjort oprør i Clementsfejden 1534-35. Fæstere måtte generhverve deres fæster. Selvejerne i 49 herreder mistede selvejet og måtte fæste deres gårde på ny af kronen. Dermed blev landgilden forhøjet fra hvad de havde betalt til kronen af herligheden til nu også at omfatte afgiften af bondeskylden. Det var en forhøjelse med en faktor 5-6, men om de straks har kunnet betale den, vides ikke. I 11 herreder blev disse forhøjelser lagt under Hald. Se min Hald lensregnskab 1541-46. Det gjaldt også for gods, som kronen havde bortforlenet. Disse bønder blev iværksat 1542 og drejede sig hovedsagenligt om korn, som har krævet mere lagerplads.

Ladegården nævnes første gang 19. juni 1540, hvor lensmand Henrik Blome skrev til kongen, at han og Henrik Rantzau (den tidligere lensmand) var blevet enige om, at der i ladegården til Hald skulle bygges et nyt fæhus, da **de** eksisterende var små og ringe. Blome var kun lensmand i ca. et år og var uafbrudt indviklet i stridigheder, så der blev givetvis ikke bygget noget i hans tid, sikkert heller ikke fæhuset. Efterfølgeren Christoffer Rosenkrantz var kun lensmand i 3 år, og der blev næppe bygget ny ladegård i hans tid.

Da de eksisterende bygninger var små og ringe i relation til den nye rolle Hald nu skulle spille, fik Otte Krumpen utvivlsomt ordre om at bygge nye og større bygninger, men ingen ordre herom er bevaret.

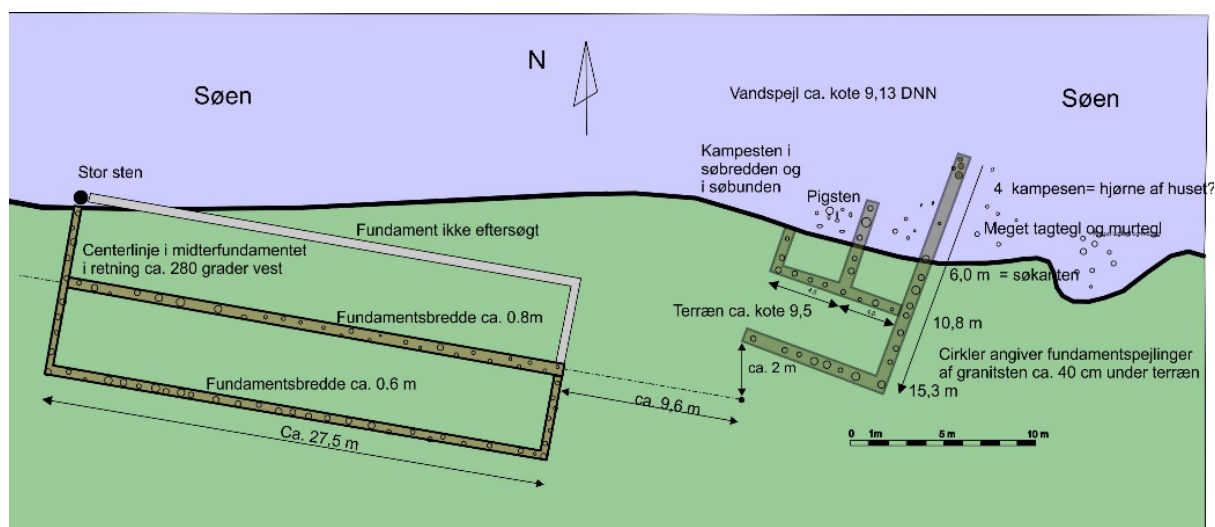
Ladegårdens beliggenhed er umiddelbart et mysterium. I synsforretningen 1601 nævnes først ladegården med fire ladegårdsbygninger samt Morstalden til at sætte bønderheste i. Ladegården var tydeligvis firlænget. Herefter slås der over i bygninger, som hører til staldgården og ligger ved vindebroen, nemlig lensmandens stald, som efter alle senere oplysninger m.v. tydeligt ligger ved vindebroen, derefter smedjen og loftsstige-huset, som også tydeligt lå ved vindebroen.

Herefter slås der uden ny overskrift over i bygningerne Randershus og Stalden ved Randershus. Randershus var på 12 fag, 2 lofter højt og var meget forfaldent. Stalden ved Randershus var på 24 fag, 1 loft høj og var også gammel og forfalden. Ved siden af Randershus lå et halvtagshus på 6 fag. Randershus og Stalden ved Randershus er tydeligvis ladegårdsbygninger.

I synsforretningen 1612 startes igen med ladegårdens 4 huse. Som punkt 5 nævnes ”Denn stald nest hos ladegaarden, som kaldis Lanngstald”. Den var 22 fag, gammel og faldefærdig. Ved siden af Langstalden lå smedjen. Langstalden, synes glemt ved synsforretningen 1601, for den var ikke tilkommet siden 1601, idet den 1612 var gammel og faldefærdig.

I 1614 fik lensmanden ordre om at nedtage Randershus og anvende materialerne til kornladen, laden i ladegården. Hverken Stalden ved Randershus eller Langstalden nævnes efter 1612. De blev som følge af dårlig tilstand sikkert opgivet, og pladsen, som herved kom til at mangle, er fundet i andre bygninger i den nye ladegård og i kornhuset, som 1606 blev nedtaget i Hobro og opsat nær vindebroen. Der er dog ikke fundet nogen kongelig ordre om nedtagning af Stalden ved Randershus og Langstalden. Formodentlig er de faldet sammen af sig selv, og lensmanden har underrettet kongen herom.

I efteråret 2016 lokaliserede jeg fundamenterne til Randershus og Stalden ved Randershus på nordspidsen af borgøen. Fundamenterne ses i nedenstående skitse. Fundamenterne, der rager ud i søen, har underkant ca. 40-50 cm under søens niveau på kote 9,13 DNN, dvs. i kote 8,6-8,7 DNN.

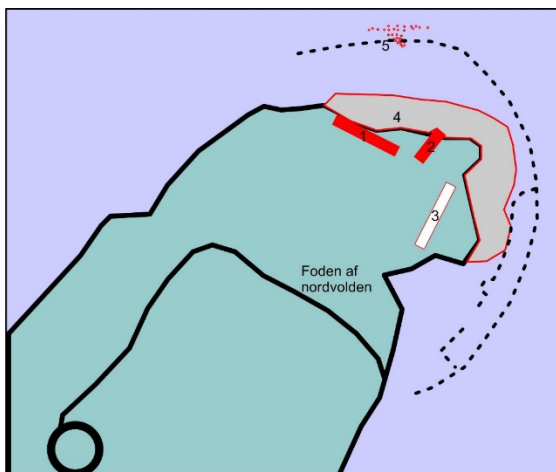


Fundamenterne til Randershus og Stalden ved Randershus på nordspidsen af borgøen.

I kanten af søen mod nord ses flere granitkvadre og mod nord og øst store mængder af brudstykker af murtegl og tagtegl i et ca. 10 meter bredt bælte langs søkanten som vist i nedenstående skitse. Der ses også pikstensbelægnings i søbunden. Vanddybden er her 50-60 cm, svarende til at belægningsene ligger i kote 8,5-8,6 DNN. Der har altså været tørt her, dengang belægningsene var i brug.

Ved Hans Gadgaards undervandsarkæologiske undersøgelser 1979-80 blev der fundet en stendynge samt en koncentration af knogler, dyretænder af svin samt korte lige horn fra kvæg i søen ca. 30 meter udenfor nordspidsen af borgøen. Det peger sammen med fundet af fundamenterne på, at der har været en bebyggelse her, som Randershus-husene har indgået i. I samme retning peger det faktum, at Randershus var 2 lofter højt. Det ville være mærkeligt at placere en så stor bygning med kornlofter på stedet, hvis ikke huset indgik i en bebyggelse. Det har været kornhuset til Hald både før og i biskop Jørgen Friis' tid.

I søbunden nord og øst for Randershus-husene er der nedrammet en pælerække, som omkranser i hvert fald en del af borgøen. Se nedenstående skitse. Pælene er dateret til fældningsåret 1423, og man må formode, at bygninger har ligget indenfor pælerækken. Der er i hvert fald ikke fundet spor af bygninger udenfor pælerækken.



Skitse af fundamenterne til Randershus og Stalden ved Randershus. 1. Stalden ved Randershus. 2. Randers-hus. 3. Indikation af at der må have været flere lade-gårdsbygninger. 4. Et ca. 10 meter bredt bælte af murtegl, tagtegl og mindre kampesten og håndsten i søbunden, som vurderes som rester af nedbrudte bygninger og belægninger. 5. er en affalds- og stendynge ca. 30 meter udenfor nordspidsen af borgøen, fundet af Hans Gadgaard, se nedenstående. Pæle-rækken i søbunden vist med punkteret linje.

På Resens prospekt fra 1670 ses ladegården nord for Gammel Hald. Det er tydeligt det sted, ovenfor hvilket Gregers Daa senere byggede ny hovedbygning til det vi kalder Hald IV, og hvor Frederik Schinkel endnu senere byggede den nuværende hovedbygning til Hald Hovedgård, det vi kalder Hald V. Se 1670, Jacob Isak og Samuel de Lima.

Sammenfattende må man antage, at der før 1528 lå en lille, gammel ladegård på nordspidsen af borgøen, og at denne er p.g.a. dårlig beliggenhed og ælde blev opgivet omkring 1614. Nye ladegårdsbygninger blev opført på pladsen ovenfor Gammel Hald, formodentlig ikke længe efter 1544.

Da Gregers Daa 1702 overtog Hald, opgav han Hald Slot. Slottet var meget forfaldent og indeholdt bygninger, som havde været nødvendige i biskop Jørgen Friis og lensmændenes tid, men nu var unødvendige. Han nedrev slottet og brugte en del af byggematerialerne til en ny hovedbygning nord for ladegården. Hovedbygningen blev senere nedrevet og erstattet af den nuværende hovedbygning til Hald Hovedgård, lidt nord for Gregers Daas hovedbygning. Hvordan ladegårdsbygningerne har ligget, kan man få en fornemmelse af gennem Amalie Schinkels tegning af Hald 12. februar 1790. Her ser man bygninger, der uden tvivl har erstattet bindingsværks-bygningerne. Efter traditionen erstattede man udtjente bygninger med nye placeret ret nær ved. Ud over de fire ladegårdsbygninger i en firlænget gård lå nærved Langstalden, som er glemt i synsforretningen 1601, men nævnes 1612.



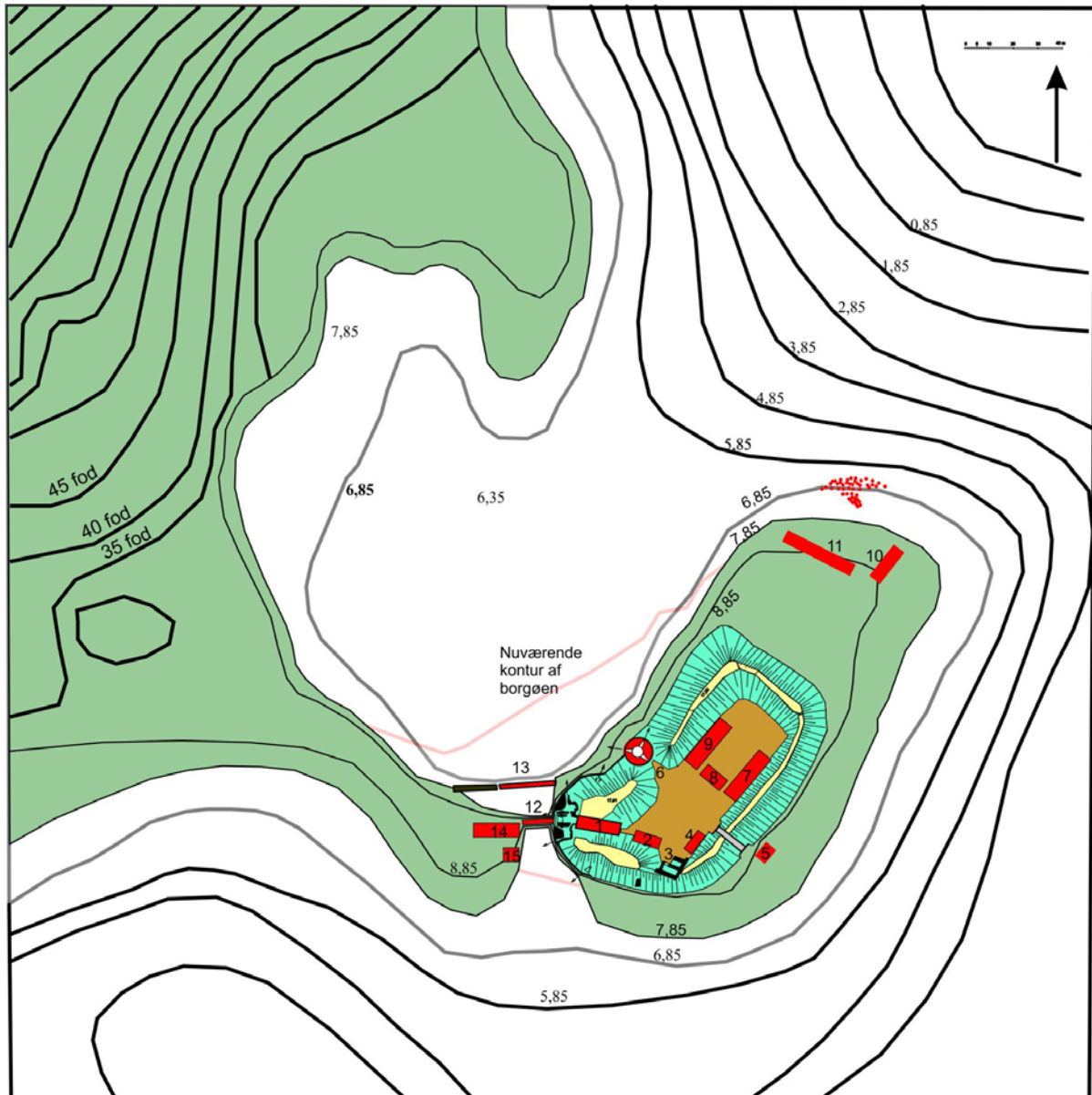
Tegning af Hald set fra sydvest 12. februar 1799. Amalie Schinkel.

Byggeri m.v. 1544-69

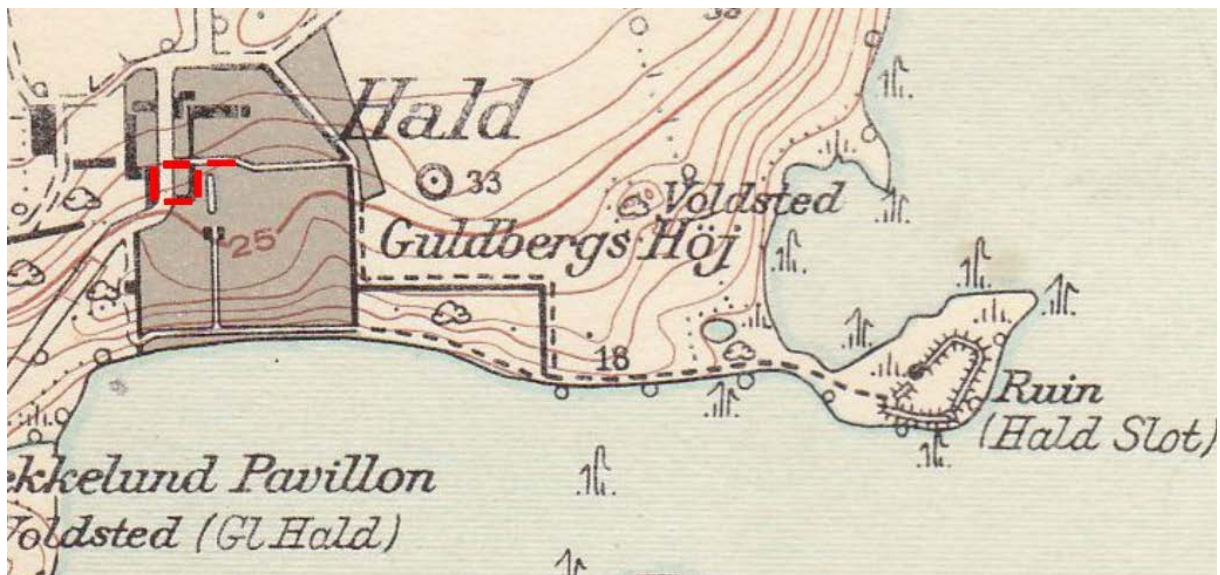
Omkring 1545

Det antages, at Otte Krumpen ikke længe efter sin tiltræden i 1544 har fået ordre om at bygge en ny ladegård, men ingen ordre herom er bevaret. Den gamle, forfaldne ladegård på nordspidsen af borgøen, omfattende Randershus og Stalden ved Randershus blev stående. Som nævnt ovenfor kan det ikke udelukkes, at det var forgængeren Christoffer Rosenkrantz, der kom til at stå for den nye ladegård.

Situationsplan 1545



1. Stenhuset	6. Tårnet	11. Stalden ved Randershus
2. Stegerset	7. Østre hus i gl. borggård	12. Vindebroen.
3. Bryggers-ruinen	8. Porthuset i gl. borggård	13. Randershusbroen
4. Bryggerset	9. Vestre hus i gl. borggård	14. Måske en stald til lensmandens og svendenes heste
5. Slagtehuset	10. Randershus	15. Måske et loftsstigehus



Den nye ladegård 1545. Bygningernes formodede placering og omfang er markeret med rødt. Den nye ladegård omfattede det østre, søndre, vestre og nørre hus samt Langstalden.

8. august 1558.

Kongen udsteder under rejse fra Silkeborg, 2. august, og videre til Hals i Vendsyssel, hvor han var 15. august, et brev dateret Hald 8. august 1558. Han har sikker kun opholdt sig på Hald i få dage. Hald må da have været i en tilstand, hvor en konge har kunnet modtages.

1569- 1601, Corfitz Viffert, Niels Jonsen Viffert, Niels Skram, Jørgen Skram, Henrik Below, Jørgen Friis

Byggeri m.v. 1569-1601

9. september 1569

Forleningsbrev for Koruitz Viffert til Nes paa Hald Len. Han skal holde Slottet og Ladegaarden ved skellig Bygning, derimod vil Kongen bekoste Arbejdet, naar der skal bygges noget betydeligt.

29. juli 1570

Viborg landsting. Fru Anne Lykke, enke efter Otte Krumpen, forhenværende lensmand på Hald, stævner Corfitz Viffert, lensmand på Hald angående to af fru Annes karle, som var gået ind i **Randershus "neden for" Hald Slot** og havde udtaget en mand som fru Anne havde fået dømt fredløs. Før de imidlertid var kommet **"over broen som for Randershus er"** var Corfitz Vifferts folk kommet til og havde stoppet dem. **"Neden for Hald Slot"** må forstås sådan, Randershus ikke lå på borggården indenfor voldene. Sætningen **"over broen som for Randershus er"** betyder, at man skulle over en bro, for at komme ud til Randershus og ordene "som for Randershus er" viser, at det er en speciel bro og ikke vindebroen ind til borggården. Hvis det drejede sig om vindebroen ville man uden tvivl have brugt ordet vindebroen. Det ville i øvrigt også have været underligt, hvis to mænd uden videre uantastet kunne have passeret porthuset og det store hus med hvælvingen. Samlet betyder det, at Randershus ligger på borgøen ude i søen, men udenfor voldene, og at der har været to broer ud til borgøen, vindebroen og Randershusbroen. Det betyder, at Randershus lå nord for nordvolden, som antaget på situationsplanerne og, at vandstanden i 1570 var sænket i forhold til kote ca. 9 DNN. Dette bekræftes af mit fund af Randershus og Stalden ved Randershus i efteråret 2016. Se dette afsnit.

25. september 1573

Forleningsbrev for Nils Jonssen til Tostelund paa Hald Slot og Len. Han skal holde Slottet og Ladegaarden i Stand, dog vil Kongen selv bekoste det, naar der skal bygges noget større.

2.-12. juli 1573

Opholdt kongen sig på Hald (32 breve udstedt her). Tyder på at slottet har været vel ved magt.

5. april 1574

Niels Joensen har ikke rum nok til tiendekornet af stiftet

25. august 1578

Til Mandrup Parsberg, Embedsmand paa Silkeborg. Da **Kongen har befalet Niels Jonssen at bygge noget paa Hald Slot**, maa Mandrup Parsberg ikke sælge af de Mur- og Tagsten, som brændes i Alling Kloster, men skal holde dem til Stede og efter Niels Jonssens nærmere Skrivelse lade ham faa saa mange, som han behøver til Bygningen.

Bemærkning: Da der nævnes mursten og tagsten er det rimeligt klart, at det drejer sig om bygninger i borggården, ikke ladegården. Da det drejer sig om "Bygningen" er stenene formodentligt til det store stenhus over hvælvingen.

6. januar 1579

Forleningsbrev for Nils Joensen til Tostedlund paa Hald Slot og Len og det derunder lagte tilskiftede Gods, saaledes som han nu selv har det i Værgen. Han skal holde Slottet og Ladegaarden i Stand, dog vil Kongen, hvis der skal bygges noget mærkeligt, selv give Ordre dertil og betale det.

9. juli 1582

Forleningsbrev for Niels Joensen til Tostedlund paa Hald Slot og Len, som han hidtil selv har haft det, med Undtagelse af Kronens Gods i Salling, som Kongen har forlenet Hendrich Belov med. Han skal holde Slottet og Ladegaarden i Stand, men skal der bygges noget særligt, vil Kongen selv bekoste det.

28. april 1585

Forleningsbrev for Jørgen Skram, Landsdommer i Nørrejylland, paa Hald Slot og Len og Medelsom Herred efter Niels Skram. Han skal holde Slottet og Ladegaarden i Stand, skal der bygges noget, vil Kongen selv give Ordre og bekoste det.

28. april 1585

Tilladelse for Jørgen Skram, der har berettet, at Hald Slot, som han nu skal overtage, er meget bygfaldent, saa det vil være ham besværligt at holde det ved magt, medmindre det bliver sat noget i Stand, til nu at anvende 200 Dlr. af Afgiften paa dets Istandsættelse.

19. juni 1586

Til Jørgen Skram. Da han har indberettet, at der er megen Bygfældighed paa Hald Slot og ingen bekvemme Huse og Værelser, som han selv kan bo i og benytte til andet Brug, og har tilbudt, hvis han maa bygge et Hus, selv at afholde Arbejdslønnen, befales det ham med det første at bygge Huset og indskrive alle Udgifterne derved, med Undtagelse af Arbejdslønnen, i Regnskabet. Der er skrevet til Henning Reuentlef om at skaffe ham Sten.

19. juni 1586

Til Henning Reuentlef. Da Jørgen Skram behøver nogle Sten til det Hus, som Kongen har givet ham Ordre til med det første at bygge paa Hald, skal han fra Teglgaarden der ved Slottet [Silkeborg] skaffe Jørgen Skram alle de Sten, han behøver.

3. marts 1587

Til Jørgen Skram. Da han efter mundtlig Ordre af Kongen har bygget en Del i Superintendent M. Peder Thøgerssens og Kannik M. Niels Søfrenssens Gaarde i Viborg i Anledning af Kongens Ankomst til sidste Snareslandsting og har ladet lave Skorstene, Lofter og Vinduer i det Hus ved Hald, som kaldes **Randershus**, men ikke har faaet nogen Skrivelse derom, som han kan lægge ved sit Regnskab, befales det ham herved at indskrive Udgiften i Regnskabet.

2. maj 1587

Til Jørgen Skram. **Da Kongen til Sommer vil opholde sig nogen Tid i Haldtz Len paa Vildtjagt, skal han sørge for, at Kongen og Dronningen kunne faa gode Kamre, og, hvis der er Mangler ved Kamrene og Gemakkerne paa Slottet, straks istandsætte dem;** ligeledes skal han sørge for, at Kongen og hans Følge kunne faa god Underholdning, medens de ere der, og bestille saa meget Salt og saa mange Tønder til Vildtbraden, som han kan tænke behøves.

21. juni 1587

Til Borgemestre og Raad i Aarhus, Viborg, Horsens og Vedle. Da Kongen vil holde Jagt i Nørrejylland i Sommer og vil faa Brug for nogle Slagtere til at belægge og indsalte Vildtbraden, **skulle de sende den bedste Slagter, der kan faas i deres By, til Hald** 14 Dage efter førstkommende St. Hans Dag. Da der paa Jagten følger en hel Hob Folk med Kongen, skulle de sørge for, at deres Medborgere til disses Behov udsende og falholde Øl, Brød og anden Fetalje; det skal blive tilbørlig betalt med rede Penge.

17. august 1590

Missive til Morits Stygge og Jørgen Friis, Landsdommere i Nørrejylland, om at besigte Hald Slots Bygninger og indberette om de er bygfældige og hvorledes de bedst kunne gøres i Stand.

8. juni 1592

Forleningsbrev for Hendrik Belov til Spøtterup paa Hald Slot og Len. Han skal holde Slottet og Ladegaarden ved Hævd, men skal der bygges noget mærkeligt derpaa, vil Kongen selv give Ordre derom og bekoste det.

13. juni 1594

Missiv til Henrik Belov på Hald. Da Kongen til næste Foraar vil lade bygge noget paa Hald Slot, skal han samle Kampesten, Mursten, Kalk og andet til Bygningen fornødent i Forraad, saa det kan gaa hurtigere med Byggeriet. Endvidere skal han med det første lade den **lange** Hvælving paa Slottet istandsætte noget, saa den ikke **helt** skal falde ned.

28. juni 1596

Missive til Jørgen Friis om at istandsætte **Porten** paa Hald Slot med gode Hvælvinger, saa den kan blive forbedret paa de Steder, hvor det gøres mest behov, dog skal det ske med saa ringe Bekostning som muligt.

1596

Antegnelse til regnskabet 1596. Det drejer sig sikkert om byggearbejde som blev igangsat og afsluttet 1596. Antegnelsen drejer sig om 229 daler til udgift til kongens bønder, der er blevet bispist, da de kørte sand, båret kalk, sten og andet til bygningen på slottet, så hver har fået 1 måltid mad om dagen for 4 skilling beregnet, er vel højt anskreven for arbejdsfolk at være. Og hvis som Hald Slots bygning er aldeles anlangendes, da er huset af grund sten og en kvist ud til volden videre bygget end kongens skriftlige befaling til Jørgen Friis formelder. Hvis omkostning wdi så måde på al forne bygning er anvendt og gjort, beløber sig foruden forne 229 daler 1.728 daler 2 mark 7 skilling, Og skal have med kongens nådigste bevilling, om forne bekostning skal godtgøres eller ej.

Omkostningerne til bispising af bønder 229 daler svarer til 15.114 skilling, idet en daler sikkert var 66 skilling. Med 4 skilling pr dag til måltid svarer det til 3.778 måltider. Man har sikkert bygget 2 år i 6 sommermåneder fra 1. april til 1. oktober, 182 dage. Da man sikkert også fik kost om søndagen, svarer dette til en gennemsnitlig arbejdsstyrke alene til kørsel, opbæring af sten, kalk m.v. på 10 mand.

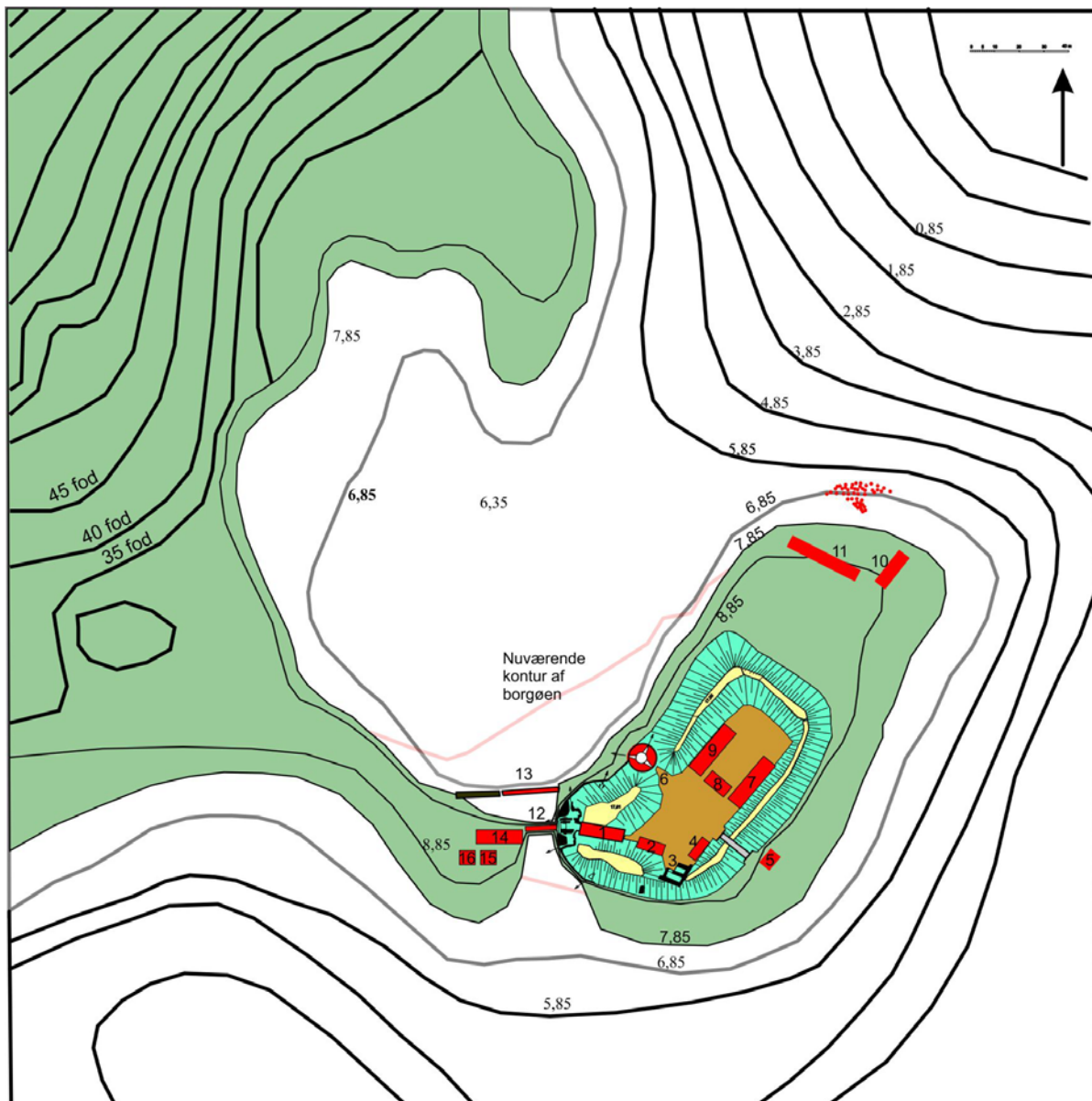
Byggearbejdet havde således i kostet 1728+229= 957 daler. Det er et kæmpebeløb og kan kun være anvendt til det store grundmurede hus med hvælvingen. Det drejer sig sikkert om en større udvidelse og ombygning af den portbygning og bisperesidens, som biskop Jørgen Friis byggede omkring 1528.

Kong Frederik 2. opholdt sig i 1587 en del på Hald og havde forudgående givet lensmanden ordre om at sørge for gode værelser til ham og dronningen.

Frederik 2. døde 1588 og Christian 4. blev først myndig 1596 og landet blev derfor regeret af formyndere i kongens navn. Formynderne havde formodentlig noteret sig, at Frederik 2. under sit langvarige ophold i 1587 ikke var helt tilfreds med forholdene på Hald. I hvert fald gav formynderne 13. juni 1594 lensmand Henrik Belov på Hald ordre om at samle kampesten, mursten, kalk og andre byggematerialer da kongen til foråret 1595 ville lade bygge noget paa Hald Slot. Han skulle med det første lade den **lange** hvælving på slottet istandsætte noget, så den ikke **helt** skal falde ned. Dette var sikkert en forberedelse til byggearbejdet. Under byggearbejdet blev det sikkert klart, at også portbygningen, der utvivlsomt hang sammen med, eller blev bygget sammen med resten af byggeriet, også trængte til istandsættelse. I hvert fald fik den nye lensmand Jørgen Friis 28. juni 1596 ordre om at istandsætte **Porten** på Hald Slot med gode hvælvinger, så den kunne blive forbedret hvor, der var behov. Det drejer sig om portbygningen. Med dette store byggearbejde fik det store grundmurede hus formodentligt sit udseende som en ret smal toetagers bygning med en stor gavl mod vest, som ses på Resens prospekt fra o. 1670. De nævnte 1728 daler var til materialer og arbejdslønninger til håndværkere og beløbet vidner om et kæmpestort byggearbejde. Til sammenligning kostede det såkaldte Knud Gyldenstjerne hus, som blev opført af nyt 1622. Dette var et 21 fag langt hus i bindingsværk af egetømmer, 2 lofter højt med kælder under 6 fag. Omkostningerne hertil var 1.049 daler. I mellemtiden havde der været en pengeforringelse, så 1 daler nu var 80 skilling. I 1596-priser ville de 1.049 daler svare til 865 daler. Byggearbejdet på det store grundmurede hus svarede altså til ca. 2¼ gange det store Knud Gyldenstjernes hus.

1601-12, lensmand Christen Holck

Situationsplan 1601



1. Stenhuset	7. Østre hus i gl. borggård	13. Randershusbroen
2. Stegerset	8. Porthuset i gl. borggård	14. Ridesalden
3. Bryggers-ruinen	9. Vestre hus i gl. borggård	15. Loftsstigehus
4. Bryggerset	10. Randershus	16. Smedjen
5. Slagtehuset	11. Stalden ved Randershus	17. Blokhus på volden, ikke vist
6. Tårnet	12. Vindebroen.	18. Blokhus på volden, ikke vist

Med 1601 når vi frem til det første tidspunkt hvor alle bygningerne på Hald nævnes samlet jf. synsforretningen 23. juni 1601. Nr. 13. Randershusbroen, omfattende stenvasen og træbroen ud til Randershusområdet, men nævnes ikke i synsforretningen, men vides at have eksisteret.

Det østre, søndre, vestre og nørre hus i ladegården, der nævnes i synsforretningen 1601, se efterfølgende, er ikke vist på planen ovenfor.

Synsforretningen 23. juni 1601

Først wdj Ladgaardenn. ((tal med fed skrift forest i hvert afsnit, står ikke i originalen))

1. Thed øster huss wdj ladegaardenn er 22 fagh Lanng med otte dørre Paa.
2. Thed nørre huss er er 19 fagh (fejlskrift, er 29 fagh) lanngh elleffue dørre paa, er lofftid igiennem, dogh thed nu er slett forfaldenn, saa thr icke kann legis Konn. Maietts. Kornn paa, før thed bliffuer loffted paa Nye, och paa thaged forbedritt.
3. Laadehussitt er 13 gulle, er buefeldigh inndenn och wdenn opstøttid, Saa thed will hielpis baade med Thømber och thagh, med thed første for ther kann tillgaffuens leggis Korn der wdj.
4. Thed søndre huss findis paa 22 fagh lanng med dørre Paa, dogh noged tagh Lamb, wdj thend øster Ennde er 2 Cammers med en dobelltt schorstenn och i Vester Ennde med Spillethouff och Krøbber.
5. Enn huss kalldis Marstall, att sette bønderheste wdj, er 8 fagh lanngh, er slett buefeldigh och Wthiennligh.
6. Enn Stald som Leenssmannens heste staar wdj er 18 fagh Lanngh, er opstøttid paa thennd ganssche sønndre sside, med itt wdschud paa thend Nørre sside, med lofft och Spillethouff, dogh schall Spilletowenne optaghis och forhøis, thj der dragher wann innd wnder hestenner Er och wdj thennd wester Ende aff ssamme Stald, ett Kammer med Enn Skorsternn wdj
7. Smedien er paa femb fagh lanng, Leiderne flux forrunndett och weggenne paa thend wester Ende wdfallden.
8. Finndis ther och enn Lofft stije Neden for Broen.
9. Staldenn wid Rannersshus er 24 fagh lanngh er gammel och mannge steder Leiderne bortruendett och Weggene wedfalldenn, och loffterne, som Konn. Maietts korn schulle ligge på, megett buefeldigh, saa och Paa Thagedt, saa thed hus icke well schall kunne hielpis thill gaffuenn, minndre thed bliffuer nedthaged och med thømber forbedritt igihienn paa nye opssatt.
10. Rannersshuss er 12 fagh lanngh, 2 lofter høj, meged buefeedigh, saa the i ligge maade med thed første schall haffue hielp behouff.
11. Noch therhøes itt halffthagshuss, 6 fagh lanngh, thagt med Liunngh.
12. Windebroenn for Slotted och Porthussitt schall och med thed første hielpis och forbedris, om thed schall bliffue bestaaendes.
13. Huelluinngenn wdj porthenn findis wel wid magt och forferdigett, och paa samme huelling er itt huss aff grundn opmuritt, 2 loffte høi med 3 schorstenne wdj, som med schillerum, thagh, dørre, laasse, winnduer och Loffte er wid magtt.
Denn Wester ende, ssom kalldis Konngenns Stuffue er omdragett med Røtt Engelst med itt slett Nytt thressur med itt lithed wrtsshaff wdj med Sprickelwerck.
Wid thennd Nørre siide wdaff samme stuffue er en Quist wdbygt, 3 fagh lanng med Thømber och loffte høie, mueritt emellom Stolper, paa Woldenn, med Schaarstenn wdj och winnduer och Slaugwinnduer wden forre.
Thennd øster Ende paa samme Steenhuss, enn stuffue, kalldis Droningens Cammer och med røtt Enngelst omdragd, emellem begge stuffuene er 2 smaa Kammerss, och er en Quist paa sønder siide, med Schorstenn wdj och enn ganngh wed paa Woldenn, som och med dørre, laasse och vinduer findes ved magt.
Paa thennd Nørre siide offuer thrappehuellingenn er itt lidet hualltt Kammers med Skorstenn wdj, derhøes enn liden badstuffue, som er Innden draghen med Fiell (brædder).
14. Item brøggerhussitt, er 8 fagh lanngh, 2 lofft høie, med 2 sshaarstenne wdj, och schriffuer stuffuenn der oppaa med thuende sennge Kammers derhos, well wid magtt, dog schall der hielpies med Rennder och anddett paa thend søndre ssiide, thi Wandett driff aff woldenn och innd igennem och forderffuer baade Muer och bielckehoffderner wden der føres Raad wid i thijde.
15. Nest wid samme huss er itt Anndett huss, 2 lofft høiet, 12 bindingher lanngh, som berettis tillforen at schall haffue Stanndett wden waaldenn, och Jørgenn Friis schall haffue ladett fløthe thed innd, der wdj, thend østre Ende er Steggerssitt med en stor schorstenn wdj, thend wester ende er borgestuffenn med kackeloffuenn, borde och benncke, offuen i samme huss er thuende schorstens Cammers, dog dedt enne er saare laugt wnder lofftid, saa ther well icke kann legges nogenn fremende wdj, dog med lofft, dørre, laasse och winnduer wel wid magt, och inndenn for thed Cammers i sønndre Ende er thuennde smaa Kammers, dog schillerummenn der imellem haffuer ssunnckett och giffuett ssigh nogett.
16. Dett stoere thornn, som Stannder wdj wolden, finndis meged biugfelldigh, baade paa thagett, Sperrenne, lofft och dørre, med Ald anddenn tilbehøringh och inndbiugningh, saa och gannghenn ned thill thed Nederste thornn slett eptter-falldenn.

17. Slagterhussitt wden for Wallden wid wand porthenn er sex fauugh lanngt, itt loefft høiett, med schorstenn, dørre, laas, lofft och thagh well wid magtt.
- 18., 19., 20. Item i thennd Gammel borgegaard staar 3 gammell husse, tho lofft høie, som erre Aldelliss brøstfeldigh, baade med thagh, wegge och anddenn tillbehøringh, och schall Enndeligh hielpis, och der frembdellis schall werre nogenn wærellse wdj, haffuer der werritt itt lofft offuenn offuer thend gammell borgestuffue till maltlofft, thed er och paa thed meste bortkommen och øde, Giøres fornøden der igienn att leggis en Nye lofft paa, eptterdi ther inngenn Aandersteds paa Slotted nogen Leilighed er, som mannd Kand haffue malltt lofftid.
Loffted offuer øllkielleren er och brøden saa thend och Enndeligh schall hielpis.
- 21., 22. Wolldenn er och paa Noghenn Stedder forfalldenn, och the blockhusser och Staketter wden forre erre aldellis ødde och forrunndett.

Byggeri m.v. 1601-12

17. april 1602

Missive til Bønderne i Hald Len om hver at give og fremføre til Slottet et Læs Langhalm, naar de have indhøstet og Kornet er i Hus, til Tækning af nogle af Husene paa Hald Slot.

17. april 1602

Missive til Christian Holck. Hoslagt sendes ham et Missive til Jørgen Friis, Statholder i Norge, angaaende 50 Tylter Deler, som Kongen har bevilget, at Christian Holck maa faa til at forbedre Bygningen paa Slottet [Hald] med, hvor det gøres fornødent. Den Bekostning, der gaar med til Arbejdet, skal han føre til Udgift i sit Regnskab.

20. juli 1603

Missive til Christian Holck om, at han skal lade det kornhus, der staar i Hobro, nedbryde og igen opsætte det på Hald Slot på det sted, hvor det bekvemst kan bruges.

1. maj 1603 -1. maj 1604

Regnskab med omkostningerne ved genopførelsen af **gavlen i den østre ende af kornloftet i ladegården**, som faldt helt ned, en lille svale på gavlen samt en trappe op hertil, **4 nye porte til laden og 2 nye hegn for laden og ladegården**, omkostninger ved reparation af vandværket (brønden) ved bryggeret, **bulbrædder og skillerum i kongens stald** samt reparation af vindebroen.

2. september 1606

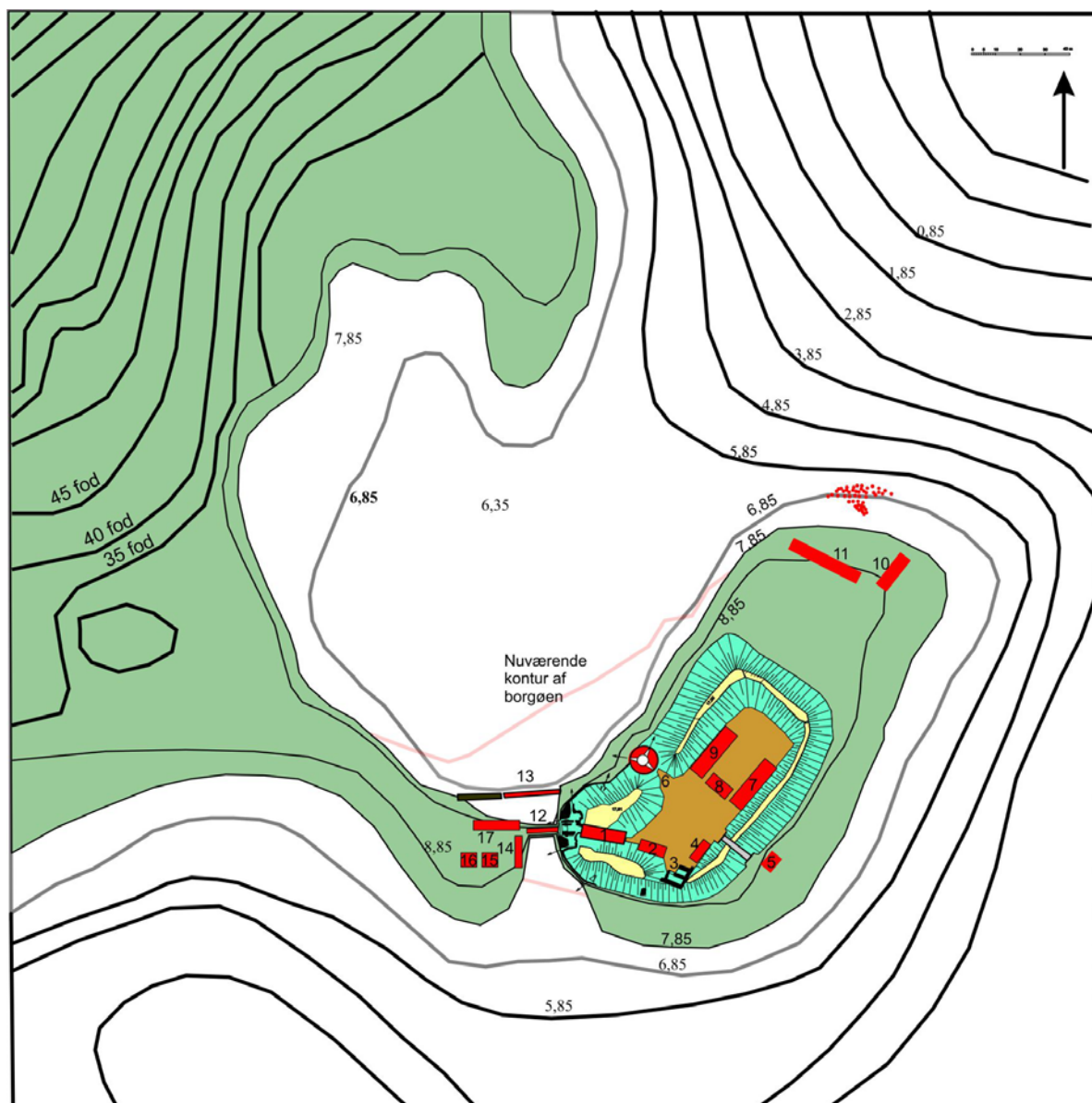
Missive til Kronens Bønder under Hald Slot. Kongen har givet Christen Holck til Svenstrup, Embedsmand paa Hald, Ordre at lade bygge et Kornhus ved Hald Slot. Da der til Tækning af dette Kornhus behøves et stort Antal Traver Tag, fordi vil være baade Kronen og Bønderne altfor besværligt at føre Tagsten did, skulle Bønderne paa nærmere Tilsigelse af Christen Holck eller hans Fuldmægtige hver skaffe og fremføre 1 godt Læs Tag til Kornhusets Tækning. Hvis nogen sidder overhørig, vil han blive tiltalt og straffet.

1. maj 1606 -1. maj 1607

Regnskab med udgifter til **nedtagning af kongens stald, også kaldet lensmandens stald og genopsætning på et nyt sted nær slotsporten**. Det er stalden, hvorom det i synsforretningen 23. juni 1601 nævnes, at hestene stod i vand. Stalden var 19 fag, 1 loft højt, placeret ”**der kongens kornhus står**”, **dvs. ved kornhuset**. Der blev lavet et kraftigt hegn fra nordenden af stalden til vindebroen, at lukke staldgården inde med. Endvidere regnskab med **kornhuset**, som blev opsat sidste (regnskabs) år. Det blev nedtaget i Hobro og genopsat på Hald. **Antal fag nævnes ikke, men det er uden tvivl** kornhuset på 28 fag, som nævnes i synsforretningen 1612 og det lå ligesom lensmandens stald umiddelbart ved vindebroen. Til forvirring blev dette kornhus 1637 kaldet Randershus og det brændte 18. oktober 1647.

1606, lensmand Christen Holck

Situationsplan 1606

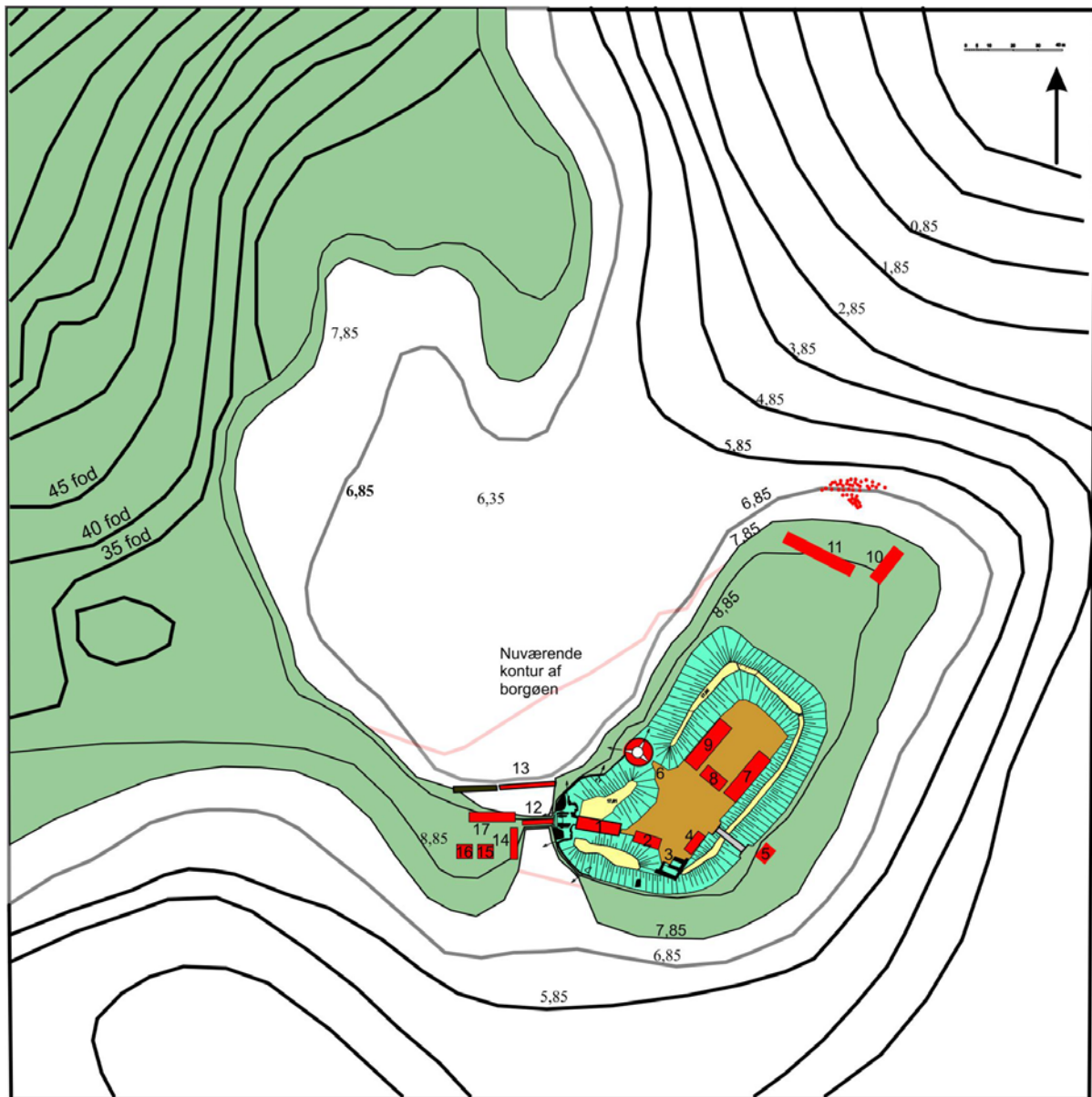


1. Stenhuset	8. Porthuset i gl. borggård	15. Loftsstigehus
2. Stegerset	9. Vestre hus i gl. borggård	16. Smedjen
3. Bryggers-ruinen	10. Randershus	17. Kornhuset fra Hobro
4. Bryggerset	11. Stalden ved Randershus	18. Blokhuis på volden, ikke vist
5. Slagtehuset	12. Vindebroen.	19. Blokhuis på volden, ikke vist
6. Tårnet	13. Randershusbroen	
7. Østre hus i gl. borggård	14. Rigestalden med ny placering	

De væsentligste ændringer fra 1601 var, at rigestalden ved vindebroen var nedtaget og genopbygget et nyt sted ved vindebroen, samt at kornhuset fra Hobro var flyttet til Hald og opsat et sted nær vindebroen.

1612-37, lensmand Knud Gyldenstjerne

Situationsplan 1612



1. Stenhuset	8. Porthuset i gl. borggård	15. Loftsstigehus
2. Stegerset	9. Vestre hus i gl. borggård	16. Smedjen
3. Bryggers-ruinen	10. Randershus	17. Kornhuset fra Hobro
4. Bryggerset	11. Stalden ved Randershus, glemt	18. Blokhus på volden, ikke vist
5. Slagtehuset	12. Vindebroen.	19. Blokhus på volden, ikke vist
6. Tårnet	13. Randershusbroen	
7. Østre hus i gl. borggård	14. Ridestalden med ny placering	

Vandspejlet i Hald Sø skønnes at være omkring kote 8,40 DNN. Stalden ved Randershus er glemt i symsforsretningen 1612. Til gengæld nævnes Langstalden ved ladegården, som var glemt i symsforsretningen 1601. Situationsplanen ved ladegårdsbygningerne, som lå ovenfor voldstedet Gammel Hald er uændret i forhold til 1601, se her.

Synsforretningen 22. juni 1612

Dernest haffuer vy besigted bøgningen paa for^{ne} Hald och først ladegaarden.

1. Da befindes denn østerhus som ehr ett fæhus nesten nyligen posat paa 22 fagh lanng muerret mellomb stolper thagt med straathag och well ved magt og samme steds inden vdj med baasse og skiellerom igiennomb.

2. Denn Sønnerhus findis paa 22 fagh lanng med enn schorsteen udj samme hus och paa begge sider vdj off nesvegge slagen med lier, de nederste vegge muret med steenn imellomb stolperne och er med straa thegd och fastthagen paa begge sieder och senderlig paa denn sønder siede og inden udj gaarden findes støt med threi støtter.

3. Den vesterhus som ehr laden findes paa 30 fagh med hug ved begge ennderne ved thaggene ned slagen och findis samme lade med straathag och paa thag och thømmer fast bøgfeldig och stander paa røst med mannge støtter hielpet paa begge sider baade inden och uden saa samme lade vesterhuis med allerførste baade paa thømmer thag och ald sin tilbehøring at hielpis och oprettis huilchett neppelig kand sche vden dett nedertages och paa nye opsettis och ellers till koren och høe att i legge fast wgaffnlig och ehr att befrychte vden dett med første scher da samme ende thill større schade aff sig sell att schall nedfalde.

4. Denn fierde och norderste hus vdj samme ladegaard som ehr øxenhusenn med baasse vdj ehr 29 fagh lanng och der forvden ehr porthus, vester ende paa thoe fag och thagt med straa thagh och er med steen muret mellomb stolperne paa begge sieder och findis samme hus med lofft rudenn igiennem, dog ehr samme lofft meget bygfeldig saa och ehr samme hus bygfeldig paa thagh og sønderligen paa dørrerne som alle vill giørris aff nye, och er samme dørre alle hengt vdj thre boulle vden jernn och saa stander samme hus sammesteds noget paa rauff och nogen aff foedstycherne samme steds paa denn sønder siede forrodennet.

5. Denn stald nest hoss ladegaarden som kaldis Lanngstald findis paa 22 fagh med gammell straathag, som findis mannge steds nedsuncken och affblest och muerett imellomb stolper paa begge sider thømmered paa denn sønder siede fast gammele och leiderne forraadned och enderne aff bielcherne udenn til paa samme siede ehr alldellis affrodennet och med siuf støtter hielpet och paa denn wester ende findis enn schorstenn posat och dj 4 bindinger thilbøgt thill enn kammer och søndenn den nør side aff samme hus findis enn vdhuss neder igiennem til sat disligeste enn korn lofft midt igiennomb paa samme hus som og sammesteds behøffuer att hielpes.

6. Smedien hos samme hus stald ehr paa femb fagh med gammell stien thagt och murret mellomb stolperne och staar alldieles paa rauff saa denn behøffuer att nedthagis och igienn opsettes aff nye omb denn schall brugis.

7. Den stald nest endenn for broen kaldis lensmandens stald ehr paa attenn fagh och dj 12 fagh er med vdschuff thill vestersiede och ehr samme hus med stien thagtt och murrett imellomb stolper och ehr med lofft rundtt igiennomb.

8. Ett lofft stie hus nest hoes samme stald paa femb thag [fag] er murrenn paa begge sieder imellomb stolperne och thagt med røer thag

9. Kornhusset for slottet ehr thoe lofft høy och paa 28 fag och er dj 6 fag thagt med stienn thag med schorstien och kommer paa denn offuerlofft och dj andre 22 fag (regnefejl?) thagt med straa thagh och hussett rundtt igiennomb med stien mured emellomb stolperrene och med dobbeltt lofft rundt igiennomb lagtt aff nye saugdeller.

10. Noch ett andett halff thag huss paa øster ende aff samme kornhuss er sex fag thagtt med stien thagh murrett emellomb stolperne.

11. Dernest hos ett huss som kaldes Rannisshus paa 12 fag murret mellomb stenger och mange steds slett ud aff nedfalden saa samme huss ehr gandsche offuer allt forrodennet och forskouffuet och leyderne rundtt omb aldelles arette och med nogle gammell støtter thilsatt paa denn øster side vd till søen saa denn thiener till att staa

menn vill med første nedthages att paa det den iche hellers schall giøris eller thil føyes større schade.

12. Vindbron for slottet findis nogett gammellagthig dog themmelig ved magt och findes ett andett porthus derhøes paa 2 fagh muerred emellomb stolperne och gammell stien thagd huilchett hus ehr fast bygfeldig och paa thømmer och allt andet behøffues att hielpes omb dett schall staa.

13. Huellingen udj portten findes vell ved magt och paa samme huelling ehr ett hus aff grund opmurret 2 lofft høy och threi schorstenne udj som med schielleromb, thag, dørre, laasse, vinduer och loff ehr vell ved magt vndertagenn thoe vinduer som ehr vde menns huad vindess carmenne och posternne vdj samme hus erre anlangendes ehr noget bygfeldig och vill giørris aff nye. Och begginder thindingenn aff samme hus noget att forelldis och murrene samme stedtz paa den østergaufl reffnett. Paa den nørreside aff samme hus findes enn quist vdbyggt paa 3 faffne och ett lofft høyg murred emellomb stolper med stien

thagtt och enn schorstienn vdj huilchen findes med glar vinduffuer och glar vinduffuer storre och vell ved magt. Thuert offuer paa denn søndre siede igien aff samme hus findis thenn quist paa voldenn vdyggt paa fierre bindinger och ett lofft høy med schorstien vdj murrett mellomb stolper thagtt med stien thagh.

Stoffuen offuer porten vdj denn vester ennde aff for^{me} murrett hus som kaldes Kongenns stoffue findes med røtt engelst omkring och enn sletr furtresuer som gangenn gaar neder igiennomb thil kielderenn saa och enn andenn furschab vdj samme stoffue med sprinckellverk forre.

Ved denn nørresiede aff samme stoffue findes indgangenn till denn kammer Paa denn nordre quist thuert offuer fra Kongens stoffue vdj denn østerr ende findes enn kammer kaldes Dronningenns cammer som er med røtt engelst omkring veggene och emellomb samme begge stoffuer findes thoe kammerer med schorstienne vdj huer, som kaldes kongens og dronningens sengekammere och findes aff denn samme kammer en gang vdtill denn kammer i denn sønder quist.

Dernest findes i forne steenhus enn liden hualdtt kammer och enn badstoffue derneswt hoes och er lassene och dørrenne paa samme kammer alle vel ved magt.

Enn stoerre trinde thaaren som stander hoes och op meth voldenn findes ganndsche bygfeldig synderlig paa thagh och thømmer som er paa ald offuer diellenn desligiste och murrenn paa samme thaarn mannge steds rundtt om henschiellis och forødes.

14. Brøggerstet och schriffuerstuenn er offuend offuer findes på 8 fag thou lofft høy med thoe schor stienne och er samme hus muered emellomb stolper och thagtt med stien thagh dog ehr samme thagh stien somme steds fast gammel och forschaffuedtt och fordj behøffuer att hielpes saa och ehr sex bielcher paa den sønnder siede vdj brøggerstet paa enderne affroednit och dj thoe mitt mark sønder, saa och lofften mannge stedtz forhaffuedtt.

15. Denn hus nest derhos som borge stuenn och stegerseget er udj findes paa 12 fag thoe lofft høy murred emellomb stolper med enn schorsteen udj och thagtt med stien thagh och kammerrene offuenn offuer som med laasse och dørre findes vell ved magt och findis udj borge stuenn thre bielcker mitt udj samme och med støtte thilsatt.

16., 17., 18. Denn gammelle borgegaard indbygget med thre husse thoe lofft høy denn østerhus findis paa atten fag med thoe schor stienne och joerd kiellder unnder Denn anden och sønderste hus som er med poertt igiennomb findis med otte fag och med thou schor stienne Denn thredie och vesterhus findes paa sexstenn fagh och er alle thre samme husse murrett emellomb stolperrene och thagtt med stien thagh och baade paa thømmer, thagh stienne vinduffuer (som dog nogenn aff nye sammesteds ned satt och nogen paa fertt) Item paa dørre loffter och allt anddett fast och gandsche bygfeldig och ugaffnnlig och behøffuer omb de schall verre brugelig.

19. Slagterhusett ehr sex fag lang murrett emellomb stolper med stien thagh och enn schor stienne vdj och ehr housen ved magtt.

Och ehr vandportten thill samme huss noget forhaffuitt paa mur stien och vill hielpes.

Belangende voldenn omkring slottet da befindes den Paa adschillige steder nederschreden att vere.

Byggeri m.v. 1612-37

12. februar 1614

Aab. Brev til Kronens Bønder under Hald Slot. Af Indberetning fra Knud Gyldenstjerne, Befalingsmand paa Hald, har Kongen erfaret, at **Husene** paa **Ladegaarden** ved Hald skulle være taglamme og meget brøstholdne, saa det er at formode, at de i Længden ville aldeles forfalde, hvis der ikke i Tide bliver betænkt Midler der imod. For at Ladegaarden en Gang for alle igen kan blive forsynet nødtørftigt med Tag og istandsat, paabydes det strengeligen Bønderne i Hald Len, at hver to af dem skulle give 1 Læs Langhalm eller Tag til Forbedring af Ladegaardens Tag, naar Knud Gyldenstjerne begærer det efter dette Brevs Forkyndelse. Hvis nogen viser sig ulydig og udebliver med Taget, vil han blive tiltalt og straffet.

12. februar 1614

Missive til Knud Gyldenstjerne Axelsen. Kongen har af hans Beretning erfaret, at **Kornladen** ved Hald Slot skal være ganske bygfældig, og at der paa Slottet findes et forfaldent Hus, kaldet **Randershus**, som **ikke kan bruges til noget. Det befales ham at lade dette Hus nedtage og anvende det til Forbedring af Laden.** Christen Holck, Embedsmand paa Silkeborg Slot, har faaet Ordre til at skaffe ham det Egetømmer, som behøves til Leider og Ben til Laden. Udgiften til Tømmermænd og Tækkere for at ophugge og **tække Laden** skal han indføre i sit Regnskab.

12. februar 1614

Missive til Christen Holck, at han paa nærmere Begæring af Knud Gyldenstjerne, Embedsmand paa Hald Slot, skal skaffe denne saa mange Egetræer i Silkeborg Skove, som behøves til Leider og Ben til at opbygge Kornladen ved Hald Slot med, dog skal han paase, at det sker med mindst mulige Skade for Skoven.

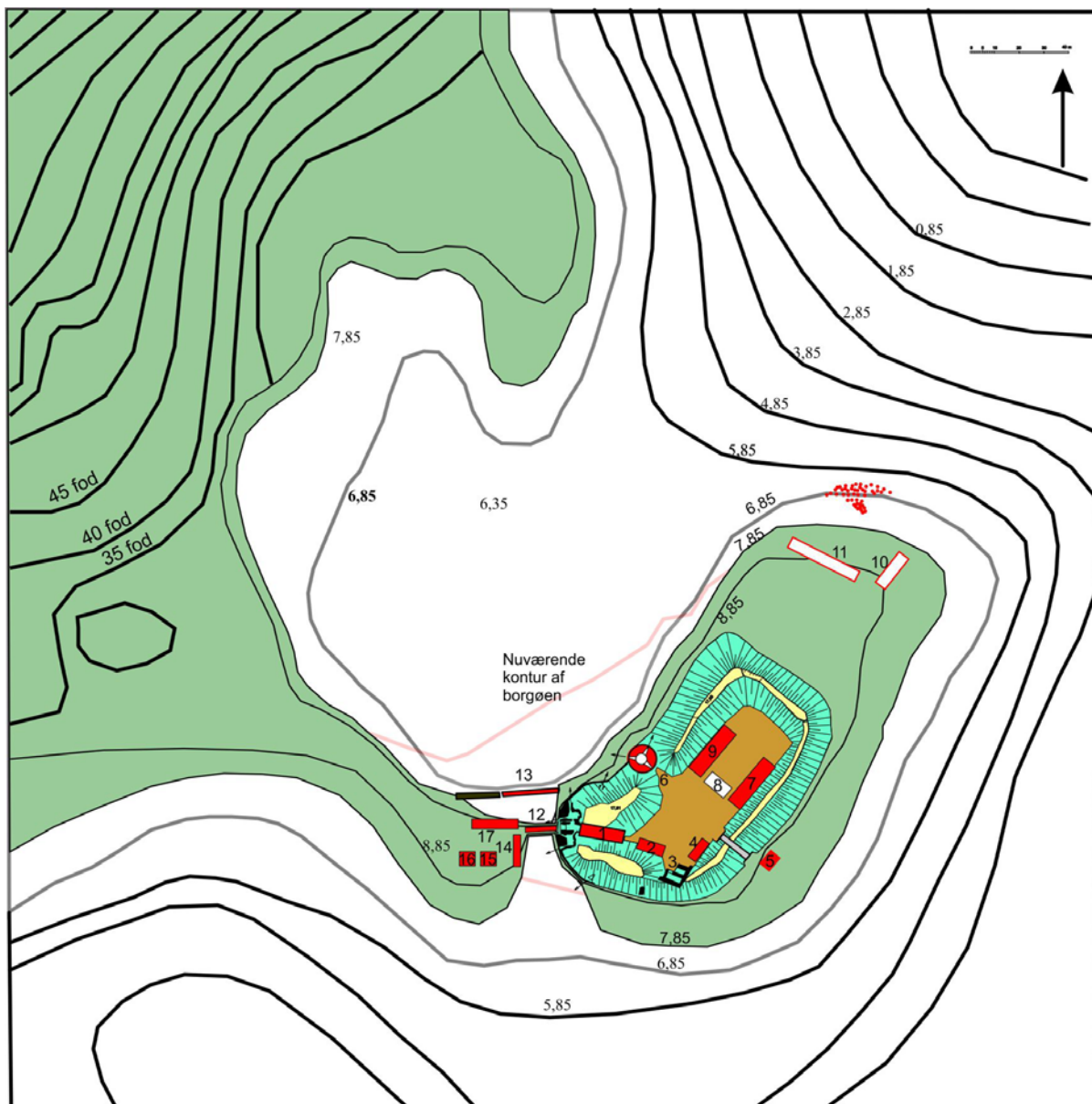
1. maj 1614 til 1. maj 1615

Regnskab med udgifterne til opførelse af en ny lade i ladegården, med 20 gulve. Bindingsværk, tækket med tag, 4 porte og 4 døre. Der nævnes ingen loft.

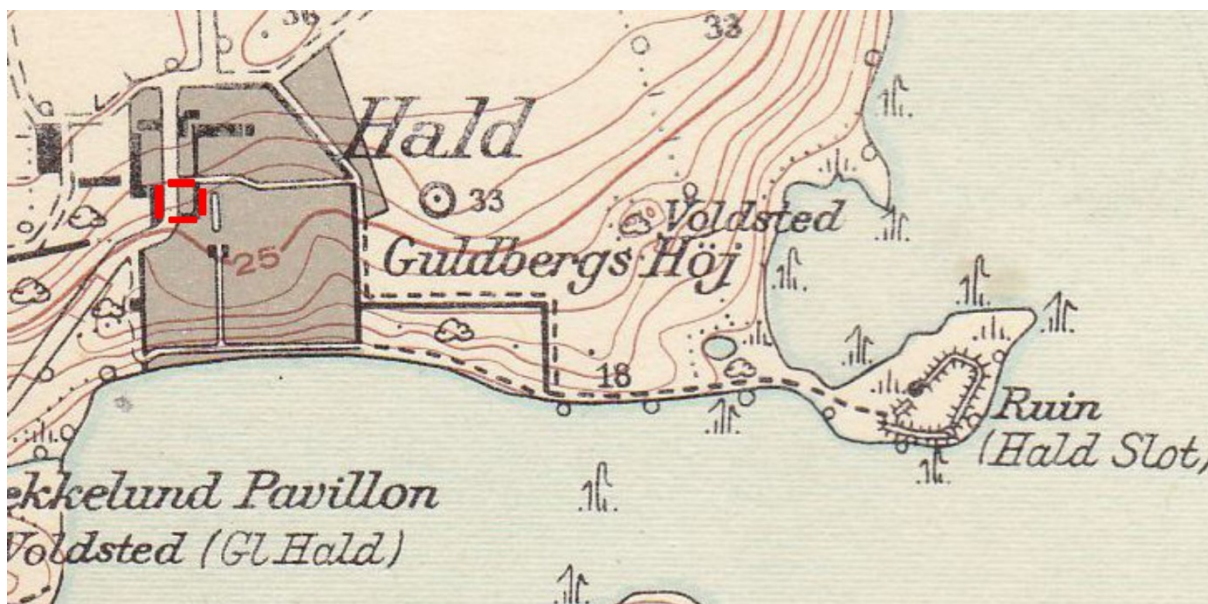
15. maj 1615

Missive til Knud Gyldenstjerne Axelsen. Af hans Indberetning har Kongen erfaret, at der paa Hald Slot findes **3 Huse, som skulle være meget bygfældige**, saa det er at formode, at de med Tiden ville falde ned, saafremt der ikke med det første raades Bod derpaa, og at der i Lenet findes 2 Kronens Møller, Hagebroe og Nund Møller, som ere meget forfaldne paa Vandværk og Huse og ikke ville kunne istandsættes under 70 Dlr. Det befales ham i den Anledning at **lade de to bedste af de tre Huse istandsætte med Vinduer, Lofter og Tag** og lade de to Møller gøre i Stand, dog maa der paa disse ikke kostes for mere end 70 Dlr., og alt Byggeriet skal ske med saa ringe Bekostning som muligt.

Situationsplan 1615



1. Stenhuset	8. Porthuset i gl. borggård, nedrevet	15. Loftsstigehus
2. Stegerset	9. Vestre hus i gl. borggård	16. Smedjen
3. Bryggers-ruinen	10. Randershus, nedrevet	17. Kornhuset fra Hobro
4. Bryggerset	11. Stalden ved Randershus, nedrevet	18. Blokhuis på volden, ikke vist
5. Slagtehuset	12. Vindebroen.	19. Blokhuis på volden, ikke vist
6. Tårnet	13. Randershusbroen	
7. Østre hus i gl. borggård	14. Ridestalden med ny placering	



Den nye ladegård 1615. Bygningerne vist med rødt. I forhold til 1612 er Langstalden forsvundet. Formodentlig faldet sammen af sig selv.

16. februar 1617

Missive til Knud Gyldenstjerne paa Hald. Da Kongen har bragt i Erfaring, at det Hus, som staar over Porten, og det trinde Taarn paa Hald Slot skulle være noget bygfældige, skal han med det første lade Huset og Taarnet istandsætte, hvor det maatte være nødvendigt. Han maa endvidere bygge **en ny Bro** der ved Slottet, da Stolperne paa *den anden* skulle være helt i Stykker.

1. maj 1616 – 1. maj 1617

Regnskab med istandsættelse af to af de tre huse i den gamle borggård, som nævnes i synsforretningerne 1601 og 1612, det østre og det vestre hus samt portbygningen. Skriveren kalder det nybyggeri, men det er store istandsættelser. Kongen gav 15. maj 1615 lensmanden ordre om at lade de to huse istandsætte og dermed indirekte, at porthuset skulle nedrives. Endvidere regnskab med store reparationer af kongens sal og kongens sovekammer i det store stenhus. "Husen" i kongens sal og sovekammer var nedsunken og blev rettet op, sikkert at forstå som gulvet. Sydmuren blev nedbrudt og genopført efter at huset var "skuret til rette. Tagsten og lægter blev fjernet, nye lægter opsat og taget efterfølgende hængt med sten og strå og skellet. Stråene var til indvendig tætning, udvendigt blev skellet. Der blev lavet to nye trapper med 4 svaler til kongens sal og kongens sovekammer.

1. maj 1617 – 1. maj 1618

Regnskab på fornyelse af slottets vindebro samt nedtagning og genopførelse af slagtehuset.

1. maj 1618 – 1. maj 1619

Regnskab med en omfattende reparation af tårnet, påbygning af en kvist på tårnet, to hemmeligheder ved tårnet samt trappe fra borggården op til tårnet og trapper videre op på volden, både mod nord og syd. Der blev lavet to nye hvælvinger og to nye skorstene i tårnet.

11. april 1621

Missive til Knud Gyldenstjerne om med det allerførste at lade det gamle Hus paa Hald Slot istandsætte med saa ringe Bekostning som muligt og føre denne til Udgift for Kongen. Det er sikkert de østre hus i den gamle borggård.

24. september 1621

Missive til Knud Gyldenstjerne. Han skal lade en Kælder lave under det Hus paa Hald, som nu opbygges, og igen lade Volden opsætte paa de Steder med Tørv, som Bønderne kunne føre til. Han skal med den mindst mulige Bekostning lade en ny Færge bygge ved Vilsund. J. T. 7, 100 b. *Kancelliets brevbøger 1621-23, s.177.*

25. september 1621

Missive til Manderup Parsberg om at lade Knud Gyldenstjerne til Thym faa 1500 Mursten til Halds Bygnings Behov og sende dem med Skuder til Hierbech. Udt. i J. T. 7, 102b. *Kancelliets brevbøger 1621-23, s.179.*

25. september 1621

Missive til Christen Holck om at lade Knud Gyldenstjerne 48 Egestolper, hver 10 Al. lang, 13 Tylter Stivere og Løsholter og 130 alenlange Remmer (bjælker) til Opførelsen af et Hus Hald. Udt. i J. T. 7, 102 b. *Kancelliets brevbøger 1621-23, s. 179.*

1. maj 1622 – 1. maj 1623

Regnskab med opførelsen af et nyt hus - senere kaldet Knud Gyldenstjernes hus efter lensmanden, som stod for opførelse - til erstatning af det østre hus i den gamle borggård. Huset blev 21 bindinger (20 fag) langt, 2 lofter højt, under 6 fag kælder, som blev fordybet 2 alen. Huset blev placeret i nær foden af den østlige vold, og der blev her lavet et skår ind i volden. For at jorden ikke skulle skride ned, blev der sat en støttemur opført af granitkvadre, som efter kongelig bevilling var udtaget fra beklædningen af volden ved porthuset. Der blev lavet 6 hemmeligheder (toiletter) ved huset.

20. september 1623

8 mænd synede "det nye hus på Hald, som stod **østen i borggården**, og som nu i år er opbygget. Og er samme hus 21 bindinger langt, er af nyt tømmer opsat og lagt med nye tagsten, muret mellem stolperne og med 3 skorstene, den ene dobbelt med 4 piber, de andre 2 hver med 2 piber. Desligest er langs igennem 2 nye lofter samt en kvist i borggården og med loft udi. Og overalt sammen med kvisten 2 lofter højt. Nok så de en kælder under samme hus, flyede sig under 6 bindinger og med ny kælderhals. Og er under samme hus en grund af hugne sten lagt, så vel som volden ved den østre side og nordre ende på samme hus ganske af ny opsat."

2. april 1625

Synsvidne om tilstanden af bygninger på Hald slot. Hvælvingen i det store grundmurede hus var revnet såvel i det indre som det nordøstre hjørne ved volden og skulle repareres med det første, hvis ikke en del af den skulle falde ned af sig selv. En trappe samt siden af volden, som var beklædt med hugne (granit)sten var faldet ned og skulle omsættes og opmures af ny. På tårnet var en tredjedel af taget afblæst og stenene på resten for en stor dels vedkommende brækket og sønderslået, så hele taget skulle have nye tagsten og skelles. Skorstenen, der stak ud øverst på tårnet, var blæst ned. På det sidste nye hus (Knud Gyldenstjernes hus, hus i borggårdens nordøstre hjørne) og på bryggershuset i slotsgården var begge steder et helt fag tagsten afblæst. De synede endvidere **kornhusene**. Det **ene** var bygfærdig og krævede udbedring på tag och leder, det **andet** på tag, loft og leder. Det **tredje** var på kornloft og tag helt bygfærdig og ubrugeligt og skulle nedtages og genopsættes.

8. oktober 1626

Missive til Knud Gyldenstjerne. Da der mangler Tag paa Kornhusene paa Hald, skal han paalægge Bønderne i Lenet at svare hver et halvt Læs Langhalm, eftersom de ere formuende til, til Tækningen af Kornhusene. Han skal i Aar lade Kongens Korn levere i Aalborg.

1. maj 1629 – 1. maj 1630

Regnskab med varer og arbejder, som efter en kommissions besigtigelse var nødvendige, efter at slottet havde været besat af de kejserlige tropper og stærkt ødelagt.

Jens Tougaard fik bl.a. betaling for en ny port "for" slottet, nye fjæl på køllen i bryggerset, to store nye trapper, og oprejsning af bryggershusgavlen, som var faldet ned.

Christen Lassen tømmermand af Viborg lagde nye fodstykker under hele det nørre hus i slottets ladegård, indlagde nye bjælker, sparrer, løsholter, bånd m.v. og drev det til rette, da det stod på hæld, og en del var nedfaldet.

Søren Murmester af Randers fik betaling for murerarbejde med vægge, gavle, skorstene på slottet (stenhuset) samt på **stalden**, som var meget forfalden. Endvidere for et gulv med gulvsten at lægge og andre at forbedre i **slotsherrens stue, kammer og gemakker i det nordøstre hus i borggården (Knud Gyldenstjernes hus)**. Christen Murmester af Demstrup lagde nye lægter og tagsten på **den søndre side af bryggershuset**, hvor taget var helt borte. Desuden udbedrede han taget over de to huse i nordenden af borggården, taget over det store stenhus samt stalden med lægter, tagsten og forskelning.

Jep Murmester af Viborg fik betaling for at kalke slotsherrens stue, kammer, gemakker samt en del andre kamre samt forskellige reparationer ved vinduer.

Jens Snedker af Haderup udbedrede loftet over slotsherrens stue og kammer, loftet over skriverstuen, bryggerset, **kornloftet på den store stenhus og staldloftet** med nye savdeller.

Jørgen Pedersen glarmester isatte 32 nye vinduer (ruder) i slottets stuer og kamre samt 24 nye vinduer til **to stuer** på tårnet. Villads Glarmester reparerede vinduer som i årets løb var sønderslået eller blæst ud med sit eget glas, bly og tin. Desuden betaltes han for 224 vinduesstænger at lodde på ny og gamle vinduer med sit eget tin og de nye vinduer at forslå og de gamle med søm at tilhæfte.

Der blev betalt for et omfattende antal smedearbejder, dørlåse, hængelåse, hængsler, jernkroge, hasper, klinker, murankre, overalt på slottet., spigre, et stort antal vinduesstænger, bl.a. til **slotsherrens store kammer og gemakker i den nordøstre hus i borggården**, skriverstuen i det nordvestre hus, fangetårnet, den indre og den ydre port i vandporten samt til en trappe op til bryggersloftet.

Søren Rasmussen stenpikker i Viborg reparerede pikningen under hvælvingen, i porten og i borggården samt piggede på alle fire sider om det nordligste hus i ladegården.

Christen Blytækker i Viborg udførte to skotrender på taget over trappen til slotsherrens stue, som var i en kvist, samt en blyrende gennem volden ind i bryggerset, som fjenden havde ødelagt og medtaget størstedelen af, da de drog bort.

1. maj 1630 – 1. maj 1631

Regnskab med varer og arbejder, som efter en kommissions besigtigelse var nødvendige efter at slottet havde været besat af kejserlige tropper og stærkt ødelagt.

Givet Christen Lassen tømmermand for en hemmelighed ved den nordligste stue på fruerstuen, for et nyt gulv i køkkenet, en natstald ved smedjen.

Givet Anders Nielsen tømmermand for brøggerhuset på slottet ganske af ny at opsætte og i stalden nye forstykker på begge sider. Fremdeles for lejder og forstykker på den søndre side og begge ender i Randershus, hvor kongens korn opbevares,

Givet Peder Snedker for loftet at omlægge i den nordligste stue på fruerstuen, kornlofterne alle vegne at forbedre, endvidere fjæl at lægge i rygeloftet

Givet Laurids Snedker for arbejde bl.a. Randershus' loft samt bryggersloftet, staldloftet, porte, døre, trapper, vindueskarmer, sengesteder og borde. m.v.

Omfattende smedearbejde, søm, hængsler, kroge, ankre, hasper, stabler, vinduesstænger, låse, bl.a. fegger og 2 hvinninger til rustkammerdøren på kornhuset.

Givet Jep Murmester i Viborg for en ny bageovn at opmure i dejstuen m.v.

Givet Christen Andersen murmand for en gavl på køkkenet at opmure, en del tagsten at "forligne" og skelle, en hemmelighed at opmure fra jorden og op til taget ved den nordligste stue på fruerstuen, bageovnen i bryggerset med kalk og sten forbedret, samt kornhuset overalt forbedret og skellet, hvor nødvendigt.

Givet Niels Hellum af Ribe, for bryggershuset med køllen med tag helt af ny at opmure, kornhuset, der kaldes Randershus at opmure og taget at skelle over rustkammeret i samme hus, og for stalden på begge sider af ny at opmure.

Givet Villads Nielsen glarmester for bl.a. 8 nye vinduer i de kamre over tårnet, 24 gamle vinduer at reparere og sat stænger for, på fruerstuen 24 ruder sat i gamle vinduer, i skriverstuen 40 ruder, 2 nye vinduer i rustkammeret, 3 nye vinduer i bryggerset.

Givet Peder Larsen og Søren Larsen, savmænd, for 22 styk 12 alen træer at gøre til leder i Randershus og for 26 trappetrin til trapper i bryggershuset.

Givet Søren Frimand stenpikker af Viborg for 36 favn stenbro i slottets borgegård.

1. maj 1631 – 1. maj 1632

Regnskab med varer og arbejder til fortsættelse af reparationer i tidligere år efter at slottet havde været besat af de kejserlige tropper og stærkt ødelagt.

Blandt de større poster fik Jens Bjerring i Viborg fik betaling for 800 tagsten og fru Jytte Brock, salig Jørgen Skeels til Sostrup for 7.860 mursten.

Christen Nielsen tømmermand for 4 bjælker at indlægge i Randershus, som mest k... var nedfalden, 2 sparrer i samme hus, en hammer under bjælkerne i køkkenet, en ny svale med to trapper til den øverste og nederste loft på Randershus, svale med en trappe op til flæskelofts loftet, 2 trapper til det øverste og nederste loft i bryggershuset, for på det store hus med bjælker at indlægge for 2 kviste med leder og pæle at forfærdige, 36 binding hus i ladegården at lægge lejder under og drive til rette med bjælker.

Peder Michelsen Snedker af Viborg for snedkerarbejder på det store stenhuis med loftet over fruerstuen samt vinduer, ...poster og døre

En del smedearbejde, bl.a. en stor lås med klinker og tilbehør til fruestuedøren på det store stenhuis, 3 dobbelte hængelåse her, 3 låse i skriverstuen, 1 på rustkammeret, 3 på Randershus og 1 på tårnet, klinker til døre, vinduesstænger og ankre til stenhuset.

Niels Hjelm af Ribe for det store stenhuis på begge yder sider og tag samt stentaget på tårnet med murerarbejde at forfærdige og skelle efter at af mester Hans Stenvinkel (kongelige bygningsmester) blev besigtiget. I lige måde for 39 bindingshus i ladegården at under lejderne og for 5 fag at mure på samme hus, for hver fag 8 skilling. Nok for 3 dages arbejde med kalk her på slottets kamre og stuer.

Villads Nielsen for 26 nye vinduer af fransk glas til fruerstuen på stenhuset, 68 vinduer til de andre stuer af Lübsk glas, 4 vinduer til svalen på de kamre på tårnet.

Rasmus Jensen stenpikker for 15 favn stenbro på stenvasen vesten ved stalden og nedad Randershus, 11 favn ved stalddøren langs med væggen, 13 favn ved brøggerhusets, da det af ny blev opsat, 13 favn ved det nordeste hus som blev lagt med render mellem huset og volden, at vandet kan have fald dertil.

25. juni 1632

Missive til Knud Gyldenstjerne. Han har berettet, at der omkring Hald Slot staar en Hob Palisader, som Fjenderne har efterladt, og som ikke er tjenlige til nogen Befæstning. Han skal bruge de Pallisader, som er tjenlige, til Slottets Fornødenhed, sælge det andet og føre det til Regnskab.. Valdemar Andersen s. 162 oplyser i tilknytning hertil jf. en synsforretning, som han har fundet ”at der på volden stod nogle egepæle, sat af de kejserlige, da de var på Hald”.

1. maj 1632 – 1. maj 1633

Regnskab med varer og arbejder, til fortsatte reparationer efter at slottet havde været besat af de kejserlige tropper og stærkt ødelagt. RA, *Hald lens regnskab 1632-33*.

Christen Nielsen tømmer for loftet over fangetårnet at forfærdige med nye bjælker og bul, taget over sejerværket på tårnet, en tværsbro ud i søen ved ridestalden, en rende til bryggeret, at slå lyng ind med, en rende hængt under taget på stenhuset at vandet kunne have fald fra muren, en bom til at vinde slagtet fæ op med hvor slagtehuset før stod, en brønd som han opkastede og færdiggjorde med bulfjæl og overværk samt trisse ved bryggeret i borggård, en port for en stenvase op mellem slottet og kornhuset, et skillerum i Randershus kornhus imellem hestestalden og vognhuset.

Christen Thorgaard for en trappe op til det nordeste hus, et skillerum til en forstue i dejstuen i stenhuset, en trappe over fruestuekælder, en lang bøgestok som han udhulede og lagde på et stykke mur ved fruerstuen over trappen, at vandet ikke skulle ødelægge muren, slottets bro, samt en del bul at strø under hestene i ridestalden. Peder Nielsen snedker for arbejder på stenhus, hvilket er loftet og gulvet i fruerstuen med 15 tylder høvlede fjæl at lægge og sammendrive, 30½ tylder deller på Randershusets loft, 2 tresur? over 2 trapper i lensmandens stue og sengekammer, en seng. Anders Nielsen snedker for 2 stolpe sengesteder med himmel over, 3 skiver (borde) med piller (ben) under, som skal høre til inventariet. Laurids snedker for 3 sengesteder uden himmel, 2 nye døre, blev hængt for lensmandens 2 kældre under hvælvingen, 4 sengesteder. Søren Snedker i Vranum for arbejder i 3 år på kornlofterne m.v., 2 klinker og 2 ”handsfanger”, et tresur i Junkers sengekammer samt for døren i samme sengekammer

En del smedearbejde, bl.a. 2 store ankre i østenden af det store stenhus, 2 ankre at hænge en rende i under taget på det store stenhus, så at vandet kan have fald fra muren at den ikke ødelægges, store søm, 24 store spigre til fruerstuetrappen, der går ned i kælderen, 2 par dørhængsler og 2 hasper og stabler, 50 søm til 2 døre for lensmandens kælder under hvælvingen, et par dørhængsler til forstuedøren i dejstuen i samme stenhus, 60 store søm til nogle rammer, som blev lagt omkring skorstensfoden og kakkelovnen i fruerstuen, formedelst gulvet er lagt med fjæl, jern stængers tralværk på det store stenhus, han gjorde til 5 kamre til 31 vinduer, 200 søm til en trappe op til det nordeste hus og til gavlen i den stue, hvor lensmanden holdt hus tilforn, en trisse at beslå til brønden med tilbehør og 2 junger dertil, 3 ankre og søm til en rende i når de slår lyng ind i bryggeret, for 3 hængsler til 3 slagvinduer i bryggeret, søm til en trappe, som går op over skriverstuen, 50 søm til at slå nogle knage under bjælkerne i Randershus kornhus, at kornet ikke skulle tynde dem ned, 2 par hængsler til 2 vinduer i dejstuen,

Søren Murermester af Viborg for en del murerarbejde på det store stenhus, som var nødvendigt for at lensmanden kunne flytte der op.

Villads Glarmester for en del vinduer som han med sit eget glas og bly har isat.

Niels Pedersen og hans staldbroder for 5 tylder bølgebul til at strø under hestene i Ridestalden og nogle hestestalde, blev forfærdiget i Randershus før fjenderne kom ind i landet. Item til slottets bro med at forbedre, er opmålt 360 alen, (vejen belagt med bul)

1. maj 1633 – 1. maj 1634

Regnskab med varer og arbejder til fortsatte reparationer efter at slottet havde været besat af de kejserlige tropper og stærkt ødelagt.

Jacob Tømmermand, for understøtninger under Randershus kornloft både nederste og det øverste loft, samme hus at vinde sammen, som ganske var hældt fra hinanden. Laurids Svendsen for 6 tylder fjæl at udlægge på kornloft, som tømmermanden opbrød, for at sammenvinde Randershus. Christen Madsen murermester i Viborg for eftermuring af huller, som tømmermanden slog i væggene, for at stikke tavlen igennem, som de vandt huset sammen med, husene at skelle og dønnike (puds) og skorstenen at forfærdige.

Søren Rasmussen for volden at sammenkaste og færdiggøre mellem tårnet og stenhuset over porten og 2 trapper at opkaste. Christen Tougaard for nogle pæle at hugge og slå ned på begge sider ved volden samt en trappe fra stenhus og på volden.

Hans Smed i Skive for en 4½ favn lang jernlænke til brønden, 12 ankre til Randershus, 6 gamle ankre at forbedre, blev lagt på bjælkerne, at holdet huset

Givet Anders Fiil og Laurids Nielsen savmænd af Mammen for 6½ tylter 6 alens bøgebul at savskære, blev lagt under hestene i ridestalden.

1. maj 1634 – 1. maj 1635

Regnskab med forskellige varer og mindre arbejder til reparationer. Bl.a. følgende:

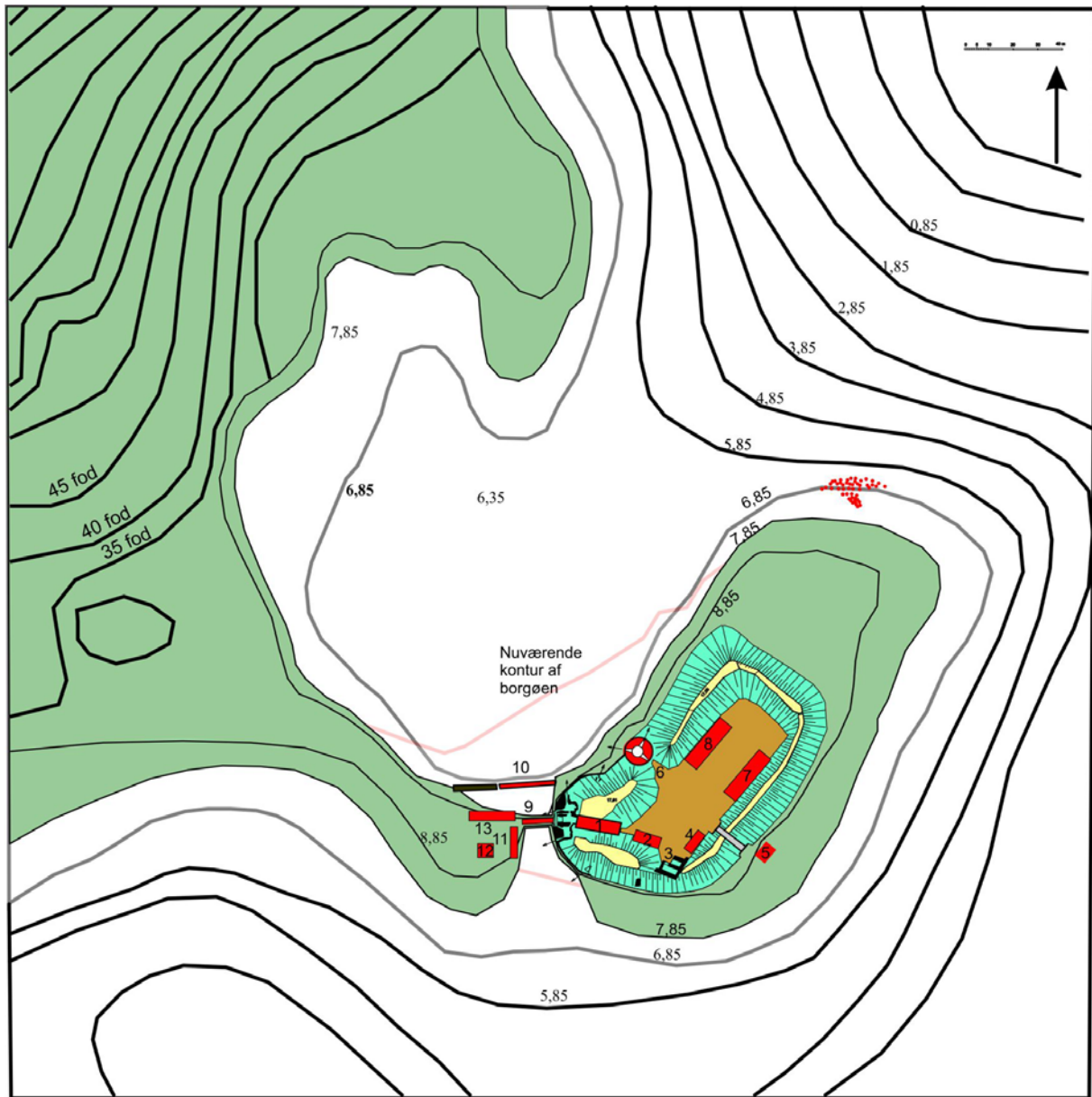
Søren Murmester for han skellede og dønnikede taget på kornloftet. Laurids Snedker for staldloftet ovenfor spiltovene at omlægge, hvilket blev forhøjet, og stalden blev drevet til rette. Christen Lassen tømmermand for ridestalden at drive til rette og istandsætte, som det var højligens nødvendigt

1. maj 1635 – 1. maj 1636

Regnskab med forskellige varer og mindre arbejder til reparationer af slottet. De væsentligste arbejder var murerarbejde på staldens vægge, som var udbrækket, Randershus kornhuset, som blev drevet til rette og både nederste og øverste loft omlagt.

1637-48 Lensmand Jørgen Seefeld

Situationsplan 1637



Vandspejlet i Hald Sø skønnes at være omkring kote 8,40 DNN.

1. Stenhuset	6. Tårnet	11. Ridestalden
2. Stegerset	7. Østre hus i gl. borggård	12. Smedjen
3. Bryggers-ruinen	8. Vestre hus i gl. borggård	13. Kornhuset Randershus
4. Bryggerset	9. Vindebroen.	
5. Slagtehuset	10. Randershusbroen	

I forhold til situationen 1615 er bygningerne på nordspidsen af borgøen forsvundet og det samme gælder porthuset i den gamle borggård samt loftstigehuset ved vindebroen. Stenvasen ved Randershus eksisterede fortsat jf. Hald lens regnskab 1631-32.

Synsforretningen 20. juni 1637

Bygningen belagende da haffuer vi den besigtiget och saaledes befunden som efterfølger

1. Først paa slottet det store steenhus grundmurit offuer Porten toe lofft høy med kieldeeren, befindes at vehre gandsche paa nye reparerit med schielning loffte vinduer døre laasse och dess tilbehøring.

2 Det hus som borgestuen och køchenit ehr vdj 13 binding och 2 lofft høy det er fast brøstfeldig og ei dygtig.

3. Bryggerhusit som ehr 9 fag paa den ene side aff kampestien och paa den anden side emellem stenger murit den ene gaul grundmurit och den anden murit imellem stenger och kled indentil med en steen tych mur, schelnit ~~murit~~ paa nye, og vel ved magt holden.

4. Det øster hus som lehnsmandens væhrelse ehr vdj toe lofft høye och 22 binding murit imellem stenger med fruerstue och anden adtschillige kammerer och vehrelser och kielder neden vnder med dørre och laasse for och ellers med schelning och vdj andre maade vel ved magt holden.

5. Det vester hus som schriffuerstuen, suen kilderer, salt kielder och giestekammer ehr vdj toe lofft høy og 19 binding imellem stenger murit ehr nye schelnit och scheldig vel ved magt.

6. Det stiensee och runddiel paa voldenn med tuende huald kammerser ehr vel ved magt.

7. Vindbroen for slottet huor paa findis it lidet huss toe fag ehr brøstfeldig.

8. Stalden 20 bindinger och it lidet quist med staldkammers vdj gammel och gandsche brøstfeldig.

9. It hus kaldis Randers hus 29 binding med gieste stald och dobbelte kornloffter vdj tagt med straae tag saa ner som 6 fag offuer rostkammerit vel ved mact.

10. Ladegaarden, laden 20 guole tagt med straae tag och lerit fast brøstfeldig paa vester side.

11. It fæhus nør i ladegaarden 31 binding tagt med liung ehr vel ved magt.

12., It fæhus østen i ladegaarden 23 binding tagt med liung och tag, ehr brøstfeldig paa taget.

13. It fæhus sønden i ladegaarden 23 binding tagt med liung och straa tag er brøstfeldig paa tachtit. aff forne fæhusse ehr en deel aff vegene murit med steen och en deel med leer oplagen.

Byggeri m.v. 1637-48

1. maj 1638 – 1. maj 1639

Regnskab med varer og arbejder til smedjen, som blev opbygget af ny samt reparationer af slottet.

1. maj 1639

Missive til Jørgen Seefeld. Han har berettet, at det Hus paa Hald Slot, hvori Borgestuen og Køkkenet findes, er ganske brøstfeldigt, saa at det maa befrygtes, at det skal falde ned af sig selv, dersom det ikke tages ned i Tide. Kongen tillader, at han maa lade det tage ned og i Stedet bygge et andet, dog at det sker med den ringest mulige Bekostning og at det Tømmer og de Sten, som findes i det gamle Hus og som er tjenlige dertil, bruges til det nye Hus. Han har endvidere berettet, at Smedjen er brændt i Hr. Knud Gyldenstjernes Tid. Han maa lade en anden opbygge og føre det altsammen til Regnskab.

3. juli 1639 blev Melkor Madsen, **kældersvend** på Hald, på Viborg landsting anklaget for at have slået Anders Jensen med et svøbeskaft, da han var på Hald for at køre flæsk til Randers. Der har på dette tidspunkt været brugbare kældre på Hald.

1. maj 1639 – 1. maj 1640

Regnskab med forskellige varer til et nyt hus. Det er huset med borgstue og køkken, som kongen 1. maj 1639 beordrede bygget. Det var et hus på 13 bindinger, 2 lofter højt, som Jørgen Friis o. 1528 lod flytte indenfor volden. Det blev nedtaget og genopbygget.

Det gamle træ var rådnet og kunne ikke genanvendes. Christen Sørensen Th.... pemand i Viborg for køkkenet og borgstuens 2 lofter høje og med tressers farve af ny at farve for hver fag med ”sparreomheft”, skillerammer og tilbehøring tømmer mands arbejde

1. maj 1640 – 1. maj 1641

Regnskab med varer og arbejde på det nye hus med borgstue og køkken, som blev nedtaget og genopbygget. (Jørgen Friis' stegers flyttet ind 1528)

1. maj 1640 – 1. maj 1641

Kvittering for arbejde på det 13 fags hus, 2 lofter højt, muret mellem stænger, med borgstue og køkken, som blev nedbrudt og genopsat efter kongens brev af 1. maj 1639. Kvitteringen med henvisning til bevis 26, er underskrevet af Jørgen Seefeld, men datoen er skjult under to indklæbede segl. RA, *Hald lens regnskab 1640-41. Regnskabsbilag*

Kendes vi efterskrevne Anders Nielsen i Hørup og Oluf Ebbesen ibm. at have modtaget af Peder Lassen, skriver på Hald for det tretten fags hus på vores egen kost, to lofter højt mellem stænger at opmure med

skillerum, sternlægter at påslå, tagsten at ophænge, med to murgavle iberegnet, item taget skellet og alt murerarbejde, for hver fag halvtredje daler og seksten skilling. Og for køkken skorstenen i sig selv afgrunden og op igennem huset med tre piber at mure be...og forfærdige tyve rigsdaler, er en sum halvtredje rigsdaler og halvfemte rigsdaler seksten skilling for hvilke vi har fortæret. For førnævnte arbejde vi har modtage og .. brugt som er indkøbt for penge halvtredje tusinde tagsten, Ni tusinde og femhundrede mursten, tredive og halvtredje læster kalk, femhundrede sternlægter, tre tylter grandeller til vindskeder og sufjæl, item halvanden hundrede store spigre, halvanden tusinde lægtesøm, fire ...baljer, fire spande og en stor lang jernanker, som ...lagt tværs igennem skorstenen.

1. maj 1645 – 1. maj 1646

Regnskab med en del reparationer på slottet, som var ødelagt af fjenderne (svenskerne) og var udbedret førend lensmanden kunne have der nogen værelser, eller der kunne holde hus, såvel og en ringe del som på ladegården er udbedret eftersom den var af fjenderne ganske spoleret som det fremgår af kommissariernes beskrivelse. Klejnsmeden blev betalt for mange låse. Glarmester for den del vinduer og dertil medgik 3.000 vinduesstifter. Til murerarbejde på tag og væg medgik 850 tagsten, 1800 mursten og 16 læster kalk. Tømreren blev betalt for lofter at drive til rette, forbrug af fyrdeller og grandeller, egeknapholt og 3.000 loftssøm. Laden skulle drives til rette, og der blev indlagt såkaldte strudsbånd, i det søndre hus i ladegården var rejsningen faldet ned, og det skulle drive til rette på begge sider. Den vestre side af laden blev tækket med tag. og der medgik 46 læs tag og 2.500 favn simer dertil. I alt en udgift på 316½ rdl. 22 skilling. *RA, Hald lens regnskab 1645-46.*

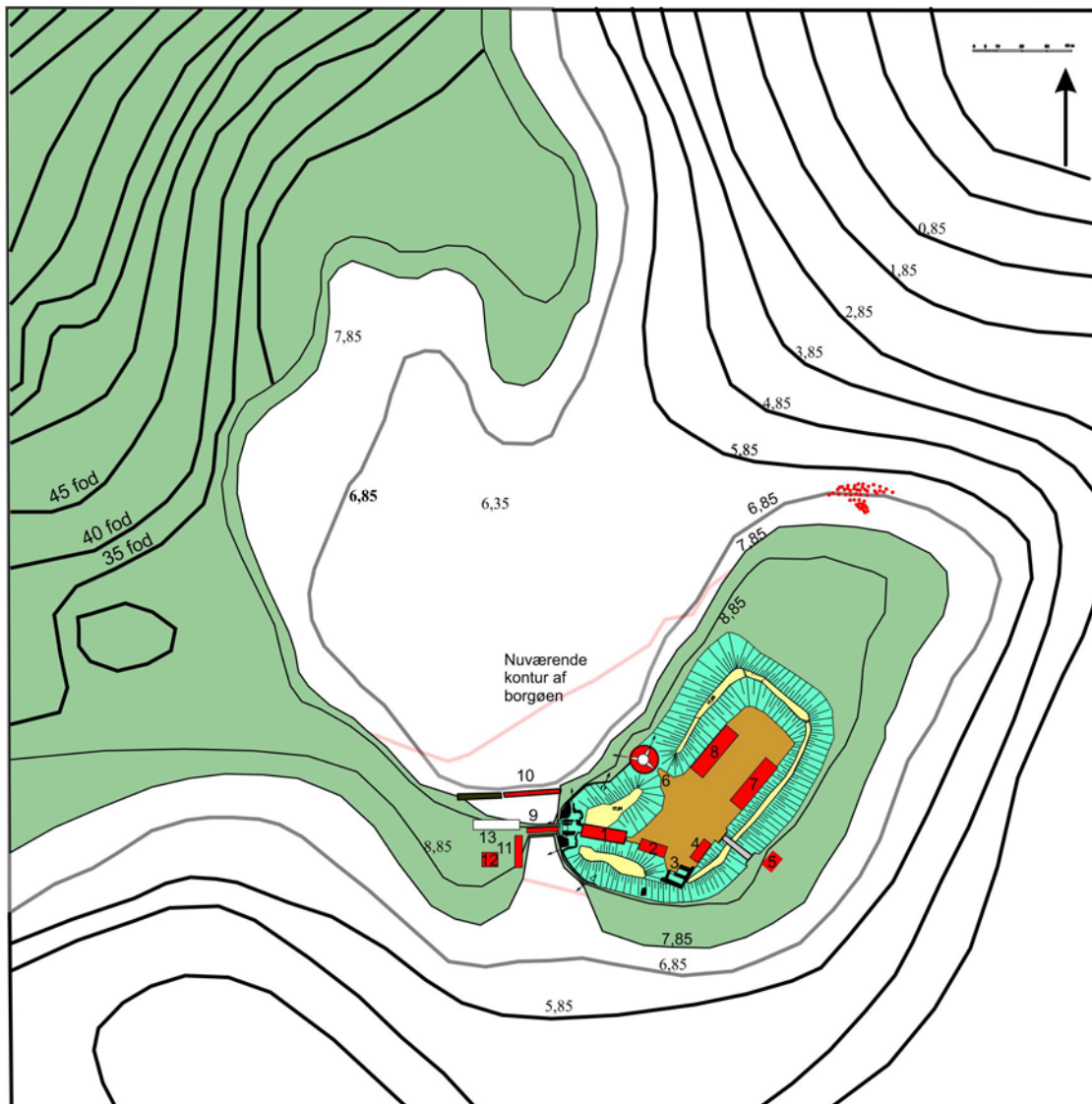
14. marts 1646

Ms. til Jørgen Seefeld. Han har andraget, at stalden og vindebroen på Hald slot er meget brøstfældig, og at der på adskillige steder på slot og ladegd. er brøstfældighed på tag, mur, vinduer, døre, låse og deslige, som er ødelagt af fjenderne i forleden fejde, samt at den færge, som brugtes ved Sallingsund, med sit tilbehør er "forrygtt", og begæret bevill. at måtte reparere slottets brøstfældighed af dets indkomst, og spurgt, om en ny færge skal bekostes. Han skal af nogle tømmermænd og andre, som har forstand derpå, lade slottets og færgens brøstfældighed besigtige og vurdere, hvorledes det med mindste bekostning kan repareres, og snarest indsende sin erklæring til kancelliet, så vil kongen siden resolve derpå. JT, 11, 194. Indl. 28. febr. *Kancelliets brevbøger 1646, s. 49.*

31. maj 1646 Forleningsbrev til Jørgen Seefeld. Han må ikke tilskrive kongen nogen bekostning på slottet eller ladegården enten med flikkeri, tag, lås, døre, vinduer, trapper eller andet, ejheller for at lade møller reparere, men skal selv vedligeholde det af lenets eller ladegårdens overskud. Han må intet nybyggeri foretage på slot eller ladegården, uden kongen selv bevilger eller befaler det.

1648-62, Pogwisch, Arenfeldt, Gyldenløve, Giedde

Situationsplan 1648- efter Randershus' brand 1647



1. Stenhuset	6. Tårnet	11. Ridestalden
2. Stegerset	7. Østre hus i gl. borggård	12. Smedjen
3. Bryggers-ruinen	8. Vestre hus i gl. borggård	13. Kornhuset Randershus, brændt
4. Bryggerset	9. Vindebroen.	
5. Slagtehuset	10. Randershusbroen	

I forhold til situationsplanen 1637 var kornhuset Randershus afbrændt og var ikke genopført. Smedjen var brændt 1639 men genopbygget.

Synsforretningen 26. juni 1648

- 1. Det store grundmurede stenhus over porten** med des værelser er skælnet og dønniket (pudslag jf. Valdemar Andersen) og med sten og lægter vedligeholdt. På nørre gavl findes en dør at være hængt, dog uden lås, og trappen dertil gammel og ubrugelig. Vinduerne i fruerstuen vedligeholdt med slagbuer, små stænger og beslag, døren forfærdiget og pindlås derfor, skorstenen færdiget, døren til kælderen færdiget og med lås for, døren til amместuen med klinke og håndfang færdiget, lofterne tilhobe drevne.
Lensmandens skrivekammer. Dør med lås for og vinduer udi, som er noget brækkede.
Sengekammeret. Vinduerne med des tilbehør forfærdiget, og klinke og håndfang på døren, så og døre i samme kælder-kammer og til kælderen med lås for. Samme kammer, som er bygget til nørre side af stenhuset, er meget givet sig ud, så det med tømmer er fornødent at hjælpes. Vinduerne i fruens kammer forfærdiget med des behør og lås for døren.
Pigernes kammer. Vinduerne forfærdiget med tilbehør, dog nogle ruder ude, og klinke og håndfang på døren. Døren til volden med lås for. Samme kammer, som står på søndre side af forne stenhus, er givet sig ud fra muren, så træværket er meget afsprængt og hænger på rav ud til søen.
Gangen til amместuen. Vinduerne med des behør forfærdiget. Døren deraf til svendekælderen med lås for, og lugen til loftet uden hængsel og lås.
Amместuen. Vinduerne med behør forfærdiget, med håndfang og klinke for døren.
Fadeburet. Vinduerne med behør forfærdiget og lås for begge dørene.
I gangen til fruerstuen et vindue ude, døren uden lås. Muren på begge sider af trappen er gammel og en del nedfalden. På det lidet hvælte kammer på nørre side af samme mur til volden døren forfærdiget, dog uden lås, hvælvingen færdigmuret, vinduerne en del ruder udblæste.
Saltkælderen. Vinduerne færdiget uden nogle ruder, som er ude, med dør derfor.
Svendekælder, døren gammel, dog med lås for, mange ruder fattes i vinduerne.
Den kælder i hvælvingen med dør, hængsel og lås for.
Det lidet kammer på volden. Vinduerne med beslag og stænger færdiget, og lås for døren.
- 2. Bryggerhuset.** Tækket derover skælnet og færdiget, og både øverste og nederste loft med dæler på nogle steder færdiget, dog fattes endnu mange dæler derpå, og lofterne vil omlægges. Kølfjælene og døren derfor færdiget, dog murværket derunder brøstfældigt. Et vindue på øverste gavl borte, nogle bjælker i bryggerset er enderne afrådnede, den søndre side af muren forfalden og behøver at dønnikes. Skorstenen forfærdiget nogle steder og nogle steder endnu brøstfældig. Bagerovnen og kedelgruen forfærdiget, vinduerne borte, døren med tilbehør færdig.
- 3. Det nye hus over borgestuen** forfærdiget på tækket og mellem stængerne opmuret, dog nogle steder fattes dønniken, og en tavl i borgestuegangen nedfalden.
På den nye stue i samme hus vinduerne med behør forfærdiget, skorstenen noget brækket, døren uden lås.
Røgkammeret. Vinduerne forfærdiget, døren uden stabel og haspe.
Rustkammeret. Vinduerne forfærdiget, undtagen nogle ruder fattes. Døren uden lås. Muret imellem stængerne og dønniket. Den yderste dør for samme kammer uden haspe og lås.
Udi borgestuen. Vinduerne forfærdiget, dog fattes nogle ruder; kakkelovnen nedfalden.
Køkkenet og kokkens kammer: nogle vinduer forfærdiget, dog en hel del ruder endnu fattes, findes lås for køkkendøren, og dør og haspe, i lige måde findes for kokkens kammer.
- 4. Knud Gyldenstjernes hus.** Tækket over samme hus forfærdiget med skelning og sten, loftet med dæler forfærdiget, dog fattes endnu nogle dæler, og loftet nogle steder opgivet sig fra hverandet. Lugen til loftet brækket og utjenligt, hvorpå findes hængsler.
Det sønderste gæstekammer. Vinduerne med des tilbehør forfærdiget. Døren forfærdiget med lås for. Skorstenen noget brøstfældig, en dør af samme kammer af ny gjort med lås for.
Det kammer mellem skrædderstuen og samme kammer fattes 2 vinduer med des tilbehør, de andre ved magt.
Skrædderstuen med lås for døren, vinduerne med des tilbehør færdiggjort undtagen nogle få ruder, som er ude.
Et lidet kammer næst optil, nogle vinduer udslaget og fattes ruder udi nogle.
Det norderste kammer. Vinduerne med des tilbehør færdiget samt en lås for døren med stabel dertil. Gangen til samme kammer fattes vinduer, som er slet borte. Item trappen dertil noget brøstfældig. Den gamle borgestue er vinduerne ude og stedet igen eftermuret. Døren borte og fattes dønniken og skelning i samme værelser.
For fiskerens kammer findes en dør.

Sadelmagerens kammer er vinduerne færdige og lås for døren, og en kakkelovn opsat.

Mælkehuset: en dør foruden lås, en kakkelovn opsat og vinduerne noget færdige, skorstenen og en liden bageovn forfærdiget.

Smørkælderen er alle vinduerne borte, "loften" på gulvet i samme kælder brøstfærdigt og fattes egefjæle.

Kældrene under samme hus ganske brøstfærdige på muren. Døren uden lås. Skuret over samme kælder på tømmer og sten forfaldent.

5. **Det gamle hus, skriverstuen er udi:** er taget noget forfærdiget og på mange steder endnu fattes skelning.

Det ganske hus på alt tømmeret brøstfærdigt og med første vil forhjælpes, eftersom en del af undertømmeret er meget forrådnat, lofterne mange steder forfærdiget og endnu nogle steder med dæler behøver at forbedres. Lugen med hængsler og haspe færdiget.

Det nørre kammer på samme hus: alle vinduerne borte og fattes nogle vindueskarme samt skelning udi samme kammer.

Det mellemste kammer. Vinduerne onde og brøstfærdige. Døren uden lås.

Det næste kammer derhos: 2 nye vinduer indsat, nye døre med lås for.

Det søndre kammer: 3 vinduer slet borte, de andre fattes glas og bly. Dør derfor, dog uden lås. Udi gangen to vinduer borte, trappen og "skurent" derover ved forfalden og utjenlig.

Skrivestuen udi samme hus. Vinduerne forfærdiget med 4 låse for dørene, skorstenen og i lige måde forfærdiget, så og dønniket, kalket og skælnet derudi.

Skriverdrengens kammer med vinduer forfærdiget.

Skriverens tvende kammerser med vinduer forfærdigt.

Kornmålerens kammer. Vinduerne forfærdigt og lås for døren.

Spisekælderen. 2 vinduer fattes, skorstenen brøstfærdig og ganske forfalden. Døren gammel med lås for.

Saltkældrene. 2 vinduer borte, døren uden lås og fattes dønniken på lederne.

6. **Runddelen eller tårnet.** Tækket med skelning og tagsten forfærdiget.

Det øverste kammer i forne runddel: Vinduerne med karm og des tilbehøring forfærdiget, så og skorstenen færdiget og findes lås for døren.

Det nederste kammer i runddelen: nogle vinduer forfærdiget og nogle findes uden ved sin tilbehør, døren uden lås.

Lemmen over fangetårnet er forfærdiget med hængsel, så og stabel derpå, døren ved magt med hængsel og des tilbehør.

Porten for hvælvingen fattes jern, hængsel og des tilbehør.

- 6A. **Vindebroen** ganske brøstfærdig og utjenlig, med hammer, bjælker og pæle samt bolværk, opstander og rækketræer ganske forrådnede og utjenlige længere at stå, så ingen med heste eller vogn uden fare kan derover komme.

Porthuset i lige måde brøstfærdigt på tag, træ, og murværk.

7. **Ridestalden** er meget brøstfærdig, eftersom den står på rav på nogle støtter og er utjenlig længere til nogen brug.

- 7A. **Smedjen.** Dør for, dog uden lås.

8. **Det sted, som kornhuset har stået på, som kaldes Randers Hus,** det befindes ganske afbrændt, øde og uden bygning, hvorpå tilforn stod 29 binding hus, 2 lofter høj, så på slottet findes af des årsag ringe middel til loft K.M.s, korn at påligge.

Ladegården.

1. Laden befindes at være ved magt holdt, dog fattes noget lidt tag derpå, som mesten udi laden findes beholdent
2. Det sønderste hus, med lyng mesten tækt findes temmelig ved magt, dog fattes nogle lægter, så og på tækket nogle steder vil forbedres.
3. Det østre hus, ganske brøstfærdig på spærværk, lægter og tag, item gavlene forfalden er samt og en del af nedertømmeret forrådnat og utjenligt.
4. Det nordre hus er moxen utjenligt længere at være til brug, formedelst det hænger på støtte og størsteparten af tømmeret forrådnat.

Byggeri m.v. 1648-60

18. oktober 1647 brændte Randershus med en stor af kongens indkomstkorn for sidste og indeværende år, rug 186 tdr., byg 296 tdr., havre 305 tdr., boghvede 5 tdr. Lensmanden fik skade på adskillige varer for mere end 500 rdl. som var beslagne vogne og sadler med tilbehør. Ingen vidste hvordan ilden var opstået, »**men ved Guds beskærmelse var slottet blevet skånet ved, at vinden, der først bar lige mod slottet, siden vendte.**« *Valdemar Andersen, s. 166.*

Dette hus var tækket med tag. Brandtruslen fra Kornhuset Randershus viser at det har ligget relativt nær slottet. Alle bygningerne i borggården havde tegtag jf. synsforretningen 1648, men man var alligevel bange for branden.

12. februar 1649

Tømmermand Christen Svendsen i Viborgs kvittering på 40 rigsdaler for arbejde på slottets vindebro samt den anden bro til slottet. Kvitteringen bekræfter tidligere angivelser af at der har været to broer ud til borgøen, den ene vindebroen, den anden sandsynligvis en bro ved vestsiden af voldanlægget for at skabe forbindelse ud til det lavtliggende område nord for nordvolden. Denne bro skal sikkert ses i sammenhæng med den stenvase, der nævnes i regnskabet 1631-32, og den tværsbro ud i søen ved ridestalden, der nævnes i regnskabet 1632-33. *RA, Hald lens regnskab 1648-49, regnskabsbilag.*

Kendes jeg underskrevne Christen Svendsen tømmermand boendes i Viborg og hermed vitterliggør at have modtaget af erlige og velagte mand Peder Jensen skriver på Hald efter lensmandens egen akkord penge forretyve rdl. som er for vindebroen ved Hald Slot at sammen hugge og forfærdige på min egen kost så vel tømmerarbejde er angående og er forbrugt og medgået til forne arbejde savskæres egetømmer først Tolv alen lejder hver tolv alen lange, 12 styk, Otte ...træer hver tolv alen, Otte stolper hver fire alen lange, Stolper og løsholter stykket to alen lange, tilsammen 5½ tylder. Ege bul til **vindebroen** og til **den anden bro**, tilsammen af hugget stykket seks alen lang og 2½ kvarter (1 kvarter = 1/4 alen) bredde, er tilsammen fem tylder 5 tylder, foruden hvis ...løster der som blev forbrugt til hammer og pæle, så jeg hermed til har bemeldte Peder Jensen for forskrevne to rdl. arbejds løn fuldkommen vitterligt og skadesløs holde. Til vitterlighed har jeg med egen hånd her under skrevet. Actum Hald Slot den 12. februar 1649 Christen Svendsen.

28. marts 1649

Kvittering på 65 rdl. fra tømmermand Christen Sørensen i Viborg for tømmerarbejde i forbindelse med opførelsen af en ridestald på 26 bindinger med spiltove og krybber. Samme sted kvittering for snedker-, murer- og glarmesterarbejde samt 5.250 mursten.

1. maj 1648 – 1. maj 1649

Regnskab med udgifter til en ny ridestald, 26 bindinger, tegtag, med spiltove og krybber og et staldkammer med skorsten, samt reparationer af vindebroen. Til ridestalden var bl.a. medgået 5.250 tagsten, 4.400 mursten, 4.000 lægter, 1.510 lægtesøm, 188 tønder kalk

21. december 1651

Hr. Frands Pogwisch har berettet, at han forårsages at reparere et hus på ladegården ved kronens slot Hald, fordi det fast ganske er nederfaldet. Han begærer, at den, der får slottet efter ham, må erstatte ham den bekostning, han findes at have anvendt. Kongen bevilger ham dette.

20. marts 1652

Hr. Frands Pogwisch fik brev angående brøstfældighed på Hald. Af hans ansøgning med synsvidne erfarer kongen, at der er stor brøstfældighed på Hald Slot, så at husene ikke uden største skade på tømmer og sten kan stå denne sommer over. Han gør selv forslag om, at et 2 loft højt hus kan nedtages og et **1 loft højt hus** opsættes af samme sten og tømmer med en bekostning af 300 rd. i det højeste. Kongen er tilfreds, at han gør dette, og det skal godtgøres ham i 2 næstfølgende år, hvert år den halve part, dog hvis det kan ske med mindre bekostning, skal han iagttage det, kronen til bedste.

15. august 1660

Efter 1660 var ødelæggelserne på Hald af samme karakter som under besættelserne 1627-29 og 1644-45, hvor samtlige bygninger på slottet havde lidt stor skade, især ved udbrækket vinduesbly, dørlåse og hængsler m.v. men om muligt endnu værre. Der manglede ”låse, dørhængsler, kroge, vinduesbeslag og andet arbejde, eftersom den allierede arme ikke alene bortrøvede, hvad af slige varer løst var og lette at borttage, men endog udbrød af væggene murankre og andet, som ellers sad fast.” Indkøbet af materialer til reparation begyndte 15. august 1660, ”som mesten er forbrugt til lukning på de to bedste huse på slottet, som er lensmandens egne værelser og skriverens kammer, som ikke kunne forbigås med mindre de tillige med de andre skulle ganske ruineres.” *Valdemar Andersen.*

Synsforretning 6. sept. 1660

Med tilføjede bemærkninger efter det 28. oktober yderligere syn.

1. Først var vi udi Fruerstuen, hvori befandtes 4 vinduer med stænger, buer og alt at være borte samt låsen med tilhørig nøgle for døren; døren for nedgangen fra stuen og til kælderen var låsen frataget og borte.
2. Udi lensmandens læsekammer var begge dørene med hængsler og låse samt 6 vinduer med bue og alt borte. De efterblevne vinduer var meget forbrækket.
3. Jomfruen kammer, hvorudi 6 vinduer ganske var borttagen, vindueskarmene, som nu befandtes, ganske at være forrådnede og utjenlig, tilmed de 2 vinduer, som derudi var bleven beholden, var 2 ruder påbrækket såvel som en dør i samme kammer og at være borttaget med stabelen af karmen udbrækket.
4. I lensmandens sengekammer med det andet lidet kammer derhos fandtes døren derfor at være sønderlagen, låsen derpå borttaget samt 12 vinduer med buer og alt, de efterblevne vinduer, som er 11, findes fast ubrugelig og vil igen omsættes i nyt bly og med mange ruder forbedres.
Bemærkning til 1.-4. Disse lensmandens egne værelser er repareret med nye vinduer, døre og låse for de yderste døre såvel og taget derover forbedret med en del nye sten og skelning.
5. Pigernes kammer findes mesten at være øde, vinduer og låse for døren aldeles at være borte.
6. Det lidet hus på volden findes 12 vinduer med al tilhørende at være borttaget så vel som lås og hængsler på døren.
7. I de 4 kældre, som er under samme hus og har været brugt til øl- og saltkældre, fandtes alle døre derfor med låse og hængsler så vel som 8 vinduer at være frataget og borte. Bemærkning ad 7: Er nu med vinduer og døre forbedret.
8. Runddelen har vi og eftersat, hvorudi fandtes nøglen til låsen for den øverste kammerdør med 3 vinduer derudi at være borte, de efterblevne vinduer findes meget at være forbrækket, trappen uden for nedgangen frataget og borte. Det underste kammer på runddelen er låsen for døren med 5 vinduer slet borte samt en dørstabel og de andre vinduer som derudi var bleven beholden findes en stor brøstfældighed på at være. Låsen med det ene hængsel for fangehulsdøren borte.
9. Det nye hus i gården, hvorpå fandtes det første nye kammer næst op til porten, døren med lås og hængsler samt 17 vinduer med buer og alt ganske at være fratagne og borte, de 3, som findes derudi, er meget brøstfældige. Det andet kammer næst op til, som er skriverens kammer, var døren med hængsler og lås så vel som 7 vinduer derudi borte, de øvrige vinduer noget forbrækkede. Skriverstuen der næst hos med det liden skriveren øverste kammer findes 2 låse med nøgler ganske borte så vel som 11 vinduer med buer med buer og alt, de øvrige vinduer meget brøstfældige og mesten øde. Det norderste kammer på samme hus, som er saltkælderen, var alle vinduer, som havde været 11, slet borte, såvel som låse og hængsler på døren. Bemærkninger til 9. Dette hus og disse kammerser er overalt vel forbedret både med ny skelning og en stor del nye sten eftersom derover nu er det bedste kornloft, og ellers ganske forfærdiget med vinduer, døre og låse overalt, foruden saltkælderen, som endnu er brøstfældig, som før ommeldes.
10. Knud Gyldenstjernes hus. Den sønderste ende var alle vinduer borttaget, som herremændenes besigtigelse omformelder, døren for samme stue med hængsel og lås slet borte. Det kammer næst op til, hvorudi var 3 vinduer slet borttagen og nogle ruder brækket på det fjerde, den ene dør derfor med hængsler og lås såvel som låsen for den anden dør fratagen og borte, låsen for skrædderstuen med 2 vinduer slet borte og de andre vinduer ganske forbrækket. Det kammer næst norden op til skrædderstuen fandtes døren med hængsler og lås såvel som 4 vinduer med buer og alt ganske borte. Stuen på den norderste ende i samme hus var døren med lås og hængsler såvel som størstedelen af vinduerne ganske borte og de andre ubrugelige. Gangen oventil fornævnte kammerser findes 8 vinduer samt hængsler og lå for dørene med trappen alt borte. Sengekammeret i mælkehuset, hvorudi var 6 vinduer slet borte og var vinduerne og dørene for og alle de andre kammerser meget brøstfældige og alle låsene borte. Bemærkning ad 10. På dette hus er indstukken nogle tagsten på den norderste ende, som bruges nu at lægge korn, eftersom det bedste kornloft er ganske øde.
11. Borgestuen var døren med hængsler og 5 vinduer borttaget. I frøkenens kammer befandtes 2 vinduer med døre, låse og hængsler at være borttaget. Den stue over borgestuen er meget brøstfældig, låsen for døren med hængsler og 10 vinduer og tilhørende buer ganske øde og borte. Vinduerne i køkkenet er ganske brøstfældige overalt, og en dør med hængsler og lås derudi er borte. På rustkammeret er låsen for døren med 2 vinduer slet borte, de andre vinduer ganske brøstfældige, gangen for samme stue med trappen var og brøstfældig. Bemærkning: På taget af dette hus er alene en del nye tagsten indstukket for at konservere tømmerværket og lofterne nogenledes at holde under tag.

12. Broen til borgegården fandtes bolerne derpå næsten at være aftagne og borte. Bemærkning til 12. Broen er nu af ny forfærdiget med bolklædning på siderne og en ny port, eftersom tilforn var ingen lukkelse for slottet.
13. Ridestalden med folkenes kammer derudi og afdelingerne på samme stald er meget brøstfældig overalt, spiltovene, krybberne og under hestene nederbrudt og bortført så vel som 16 fag af loftet ganske borte, 12 tavl vægge ganske nedbrudt og ellers huset ganske brøstfældig for sten og kalk. Døren for stalden med trappen og dør til kornloftet der oven over med lås og lukke ganske afbrudt og borte.
14. Smedehuset med vognskjulet derhos, er taget mestendelen afblæst og fordærvet, væggene ude. Døren med lås og hængsler borte.
15. Ladegården forefandt vi med al brøstfældighed lige efter Herremændenes forretning, undtagen laden, som vi forefandt af ny at være opskruet med tømmer, rettet overalt fra den ene til den anden (ende), såvel som en stor del ny tækning pålagt, og en stor ny port for den sønderste ende af laden, ellers var øksenhusdøren med væggene borte og udslagen, tilligemed døre, låse, hængsler og alt på ladefogedens og de andre kammerser borte. Bemærkninger ad 15. Laden er således forbedret, som omrørt er, og nu også ny dør for øksenhuset og ladefogedens kammer.

Synsforretningen 22. maj 1662

1. Det store grundmurede stenhus over porten og det 5 værelser med 3 oprettede skorstene samt tækket og loftet vedligeholdt, item vinduerne i fruerstuen ved magt uden 3, som af vinden var udblæst, og nogle få stænger og ruder, som fattes. Nedgangsdøren til fruerstuen med en stor ny lås, nøgle og hængsel for, ved magt. Læsekammerdøren med hængsler ved magt uden lås, den samme udskud står på rav, ellers er vinduerne af ny indsatte og loftet med dets tækning ved magt. Døren til indgangen i pigernes kammer er med hængsler og dør for, vinduerne ganske borte, det ganske udskud står på fald og er fast utjenlig. Lensmandens læsekammer, hvor tilforn har været fadebur, er ved magt med nye vinduer, døre og hængsler, dog uden lås. Lensmandens sengekammer er ved magt med nye vinduer, uden nogle ruder brækkede og en ny dør med hængsel. Døren på samme kammer ind til fruerstuen med hængsel og klinker for ved magt. Udgangen af stuen ved magt med nye vinduer i gangen forbedret. En gammel dør for trappen nør ud til volden med hængsel og træklinke for og gevald udskud og over den gevald en dørrum med dør og hængsel, under tagskægget muren på begge sider så vel som trappen og udgangen ved magt. Tvende saltkældre under stuehuset med des dør og klinker ved magt, dog uden lås. Tvende gevalte ølkældre, findes en gammel dør for den ene uden lås, dog i den ene er noget af hvælvingen nedfalden.
2. Bryggerstet. Muren derpå op til volden af ny opmuret af de gamle sten som tilforn der udi har været, det andet er ganske brøstfældig oven og neden og står på fald.
3. Det hus over borgestuen er holden ved magt på tækningen uden skelningen, som er ganske borte, og intet korn derpå kan forvares, med mindre det bliver færdiggjort. Skorstenen i lige måde ved magt. Den store stue i samme hus vil gulvet, som er gammelt, forbedres, vinduerne overalt ganske udtagen og borte. Nedgangen til samme stue er dør og hængsel for, uden lås. Imellem samme stue og røggkammeret tvende dørrum, uden døre og lås. Rustkammeret er ved magt med dør og lås for, muren vinduerne ganske borte. Aldenunder er et lidet kammer til bojerne (?) med vinduer, dør, hængsel og hasper er ved magt. Næst op til er borgestuen med dør og haspel for, uden lås. Vinduerne er ganske borte og udtagne. Fiskerens kammer der indenfor er med dør, hængsel og haspe for, mens vinduerne ganske øde. Køkkenet, som er i den nør side på samme hus, er med dør, hængsel og haspe for såvel som skorstenen vel ved magt, mens vinduerne, såvel på dette som kokkens det lille kammer indenfor ganske borte.
4. Knud Gyldenstjernes hus med tredobbelte oprettede skorstene, husenes tække og skelning vedligeholdet uden nogle få steder, skelningen er frafalden. Skorstens-vangen er udfalden på de øverste stuer, dog intet korn på loftet kan forvares, føren det ganske igen blive omskælnet og med nye sten forbedret. Den sønder ende af samme hus, som tilforn var skriverstue, er vinduerne ganske borte af, uden nogle få, som endnu sidder og er ganske forrådnede og utjenlige. Hængsler og låse af fjenden bortstjålet. 3 Kammerser næst ved er på vinduerne ganske øde og låsene for dørene borte. Stuen i den nørre ende er uden døre, hængsel og lån, vindovnen ganske borte, vil og hjælpes med nogle fodstykker neden under, ellers lofterne overalt i samme hus nogenledes ved magt. Gangen til forne kammerser ved magt, dog vinduerne borte.

Den søndre kammer under forne stue, nemlig den gamle borgestue, er med dør for, dog ingen vinduer udi.

Et lidet kammer næst hos afdelt, med nye vinduer ny dør, lås og hængsel ved magt.

Mælkestuen, som er afdelt i tre kamre, hvori er i den ene ende en skorsten og en liden bagerovn, er overalt på vinduer brøstfældig, ellers nogenledes ved magt, uden alle enderne under samme hus er bortrådneth, så nær som under 11 fag ved den ene side, og en del stolper i lige måde bortrådneth i den nederste ende vel et kvarter og sammesteds 2 højt, til samme kammerser er 3 døre med hængsel og lås for de to og anden lukkelse for den tredje.

Et kammer i nørre ende er vinduerne borte, såvel som nogle murvægge og ellers fast ubrugelig, og uden gulv, kælderens i lige måde under samme hus ganske øde.

5. Frands Pogwischs hus af ny, 20 fag, 1 loft højt, for nogle år siden opbygget, er overalt med tækning, skelning og sten vedligehold. Huset afdelt i 4 kammerser med 2 oprette dobbelte skorstene, det norderste kammer til saltkælder forandret, er med dør, lås og hængsel ved magt, mens vinduerne ganske borte, uden 4, som af ny er repareret.

Skriverstuen der næst hos med 2 kontorer ved magt, 4 karme af vinduer ny indsat og døren med hængsel og ny lås forbedret.

Næst op til samme hus er tilbygget et binding udskud ud til volden, som med vinduer, tvende døre med nye låse for og på tækket vel er forfærdiget og vedligehold.

Nedenunder samme udskud er skriverens eget kammer, overalt vel ved magt med nye vinduer, 2? nye døre med des tilhørende nye hængsler og lås for.

Det sønderste kammer på samme hus, som til gæstekammer er forordnet og som med nye vinduesstænger og buer, nye døre, låse og hængsler ved magt, uden nogen ruder, som af vinden er udblæst.

6. Runddelen eller tårnet er på tækning ved magt med sten og kalk samt en skorsten i de 2 øverste kammerser, vinduerne næsten borte og de overblevne brøstfældige og låsene for begge kammerdørene bortstjalne. Gangen og trappen op til samme kammerser gjort af fyrdæler, er brøstfældige, og ellers muren, som er udbygningen over trappen, har givet sig ud og er ganske brøstfældig.

Fangetårnen findes ved magt uden lemmen til det nederste, som er borte, og døren for det øverste uden lås.

Det lidet hus på volden, som var ganske brøstfældig, blev af Ebbe Gyldenstjerne nedtaget, eftersom det dog til ingenting var tjenlig.

Porten for slottet gjort ganske af ny med beslag og lås for.

Broen ind til slottet i lige måde gjort af ny med ny klædning af egefjæle på begge sider, og lås med tilhørende nøgle og hængsler for vandlågen.

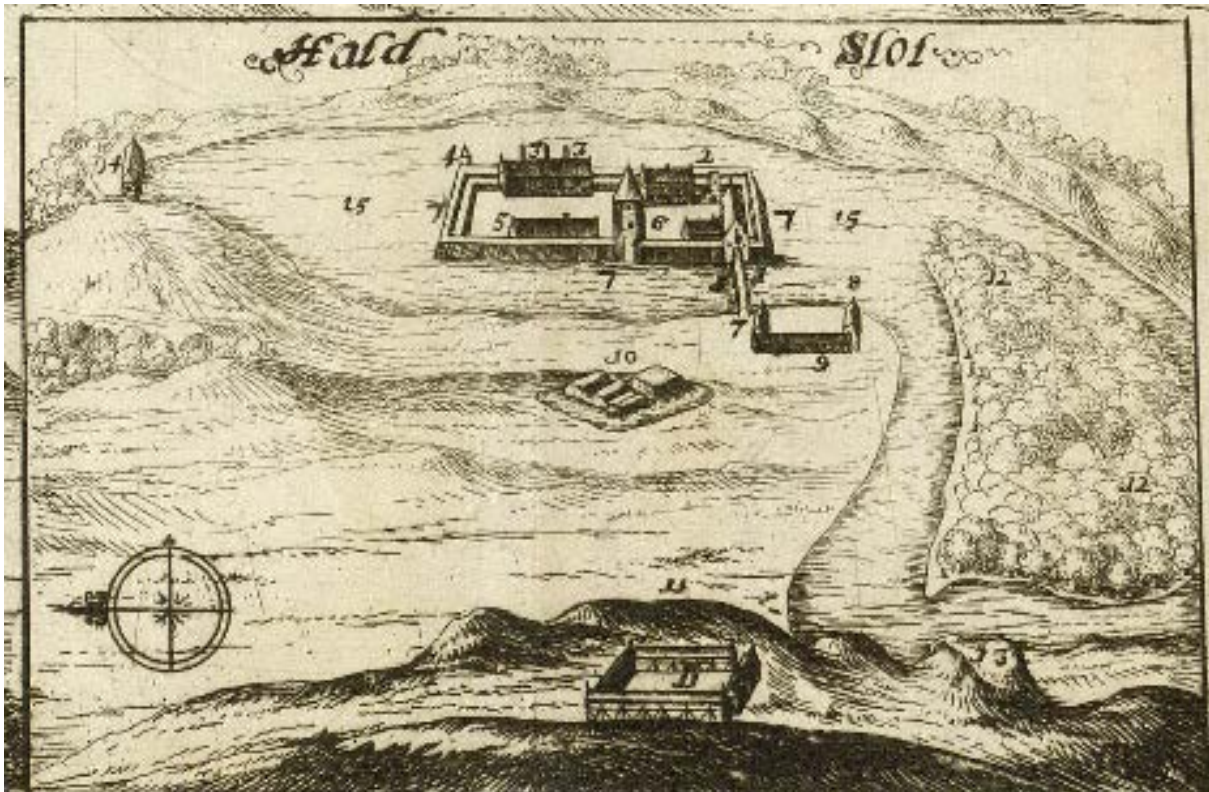
7. Ridestalden et loft høj, 20 fag hus, blev af de brandenborgske ganske ruineret, loftet ganske afbrudt så nær som over 6 fag hus, en del af spiltovene og krybberne med døren desuden for såvel som til staldfolkenes kammers borttaget og 4 glarvinduer udslaget, ellers er tækningen ved magt uden skelningen såvel som nogen sten fattes.
8. Smedjen med smedeessen og et kammer der indenfor nogenlunde ved magt, dog uden døre, vognskjulet derfor fattes nogen tagsten.

Ladegården.

1. Det sønderste hus, over ladefogedens kammers med ny tag forbedret, det andet udenfor står på fald og er øde.
2. Den store kornlade er overalt inden og uden, fra den ene ende til den anden, af ny rettet og med tømmer forbundet spærværket med nye lægter forsynet og er ganske brøstfældig (s. 28) for tag uden 10 fag på den ene side, som er med ny tag forbedret, såvel som en ny port med hængsler og ellers ny ladedøre vel forsynet.
3. Øksenladen er overalt på tømmer og tag vel vedligehold, såvel som nu med nye døre og lukkelse overalt forbedret.
4. Det østre hus, som for nogle år siden af gammelt tømmer er opbygget, fattes tag, døre og vægge

1670, Jacob Isak og Samuel de Lima

Halds først kendte udseende findes på Peder Hansen Resens kobberstik fra 1670 med prospektet af Mariager. Hald ejedes da af brødrene de Lima. Borgen ses fra vest, tegnet uden perspektiv og hensyn til indbyrdes afstande. Ladegården lå tydeligt nær Gammel Hald, voldstedet Hald II. Her ovenfor byggede Gregers Daa 1703-12 ny hovedbygning til Hald IV. Billedet er fortegnet mht. hvilke huse, der var synlige fra vest. Man har ikke kunnet se borggårdens grundflade. Resens hjælper har tegnet det, han vidste, der lå, ikke det han kunne se. Ved nærstudie af prospektet ses et unummereret bygningsværk, som stikker ovenud af volden syd for bryggerset, nr. 2. Det må være bryggers-ruinen. På nordsiden af stenhuset er der et unummereret hus eller en tilbygning. Det kunne være stegerset, indtegnet med en lidt skæv placering, eftersom dette sikkert lå ved sydvolden mellem stenhuset og bryggerset. Signaturforklaringen angiver smedjen som nr. 8 og stalden som nr. 9, men tegningen viser sammen med disse to bygninger en tredje bygning uden nummer. Der er gået kludder i nummereringen ifm. kobberstikkets tilblivelse. Vandspejlet i Hald Sø skønnes af hensyn til Non Mølle at have ligget i ca. kote 8.85 DNN. Der må derfor have været et sumpet område nord og vest for voldene, som tegneren har forbigået. I Kgl. Bibliotek, Thott 692 fol., findes en i blyant tegnet udgave af Hald Slot fra 1600-årene, som ikke viser bryggers-ruinen og det unummererede hus på nordsiden af stenhuset.



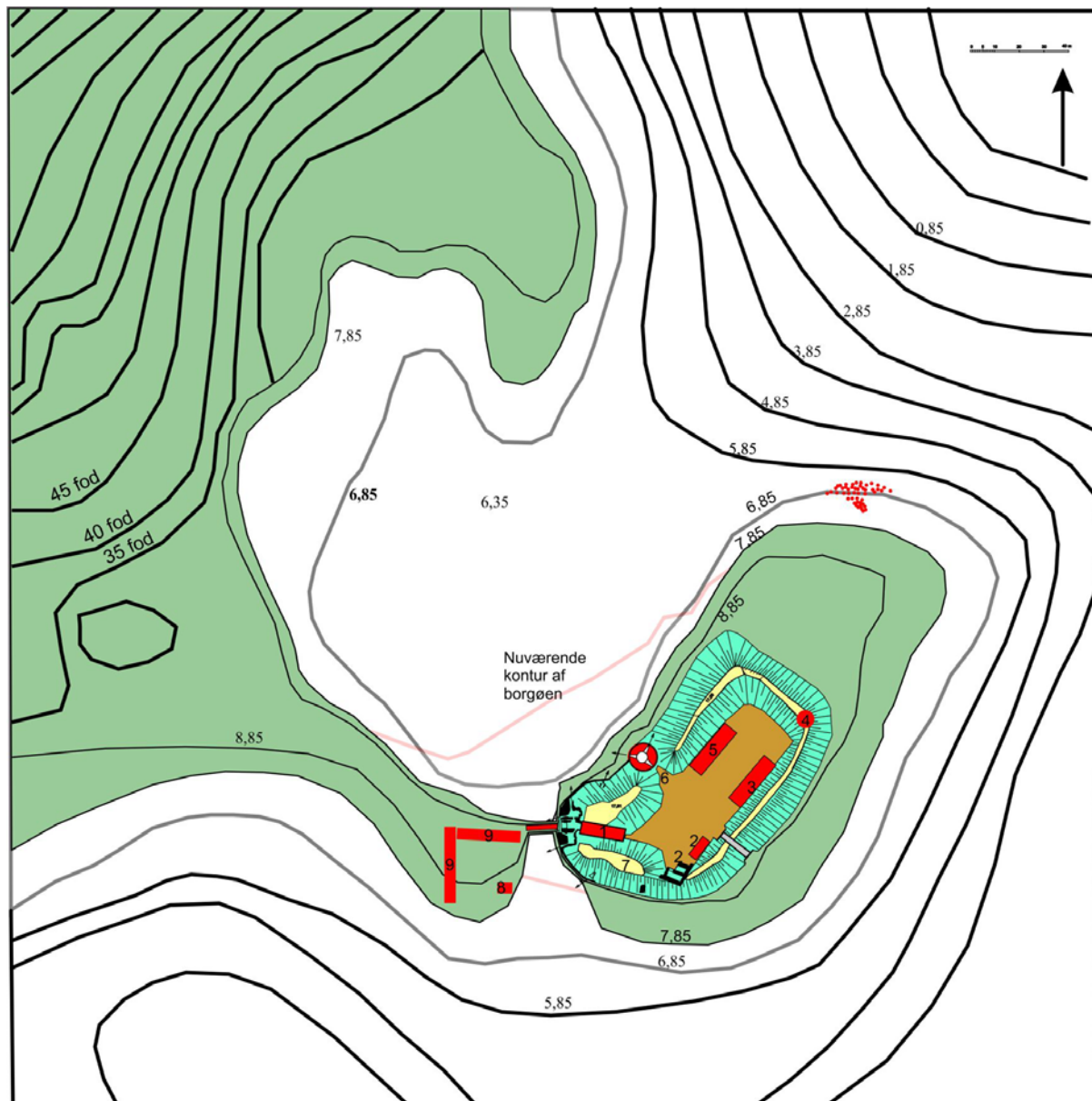
Hald på udsnit af Resens prospekt af Mariager, ca. 1670. Kgl. Bibliotek.

Signaturforklaring efter et prospekt ”tegnet efter Resen”, som findes på Viborg Museum:

1. Porthuset hvorunder nogle gamle øde og ubrugelige kældre med en vindelbro.
2. Rudera af det gamle bryggers.
3. Den gamle fruerstue.
4. Lysthuset.
5. Den nye fruerstue.
6. Fangetårnet bygget 1528 af bisp Jørgen Frijs (til Tausanum Borgm. Hegelund og Viborg borgere, mens han kom selv først derudi sig til liden både.
7. Vold omkring slottet.
8. Smedjen.
9. Stalden.
10. Brattingborg.
11. Slotsladegården.
12. Hald skov.
13. Gammel Hald, som er bygget ved år 1300 (Hr. Bugge).
14. Slotsmøllen. (Non Mølle).
15. Søen.

1670 Jacob Isak og Samuel de Lima

Situationsplan 1670



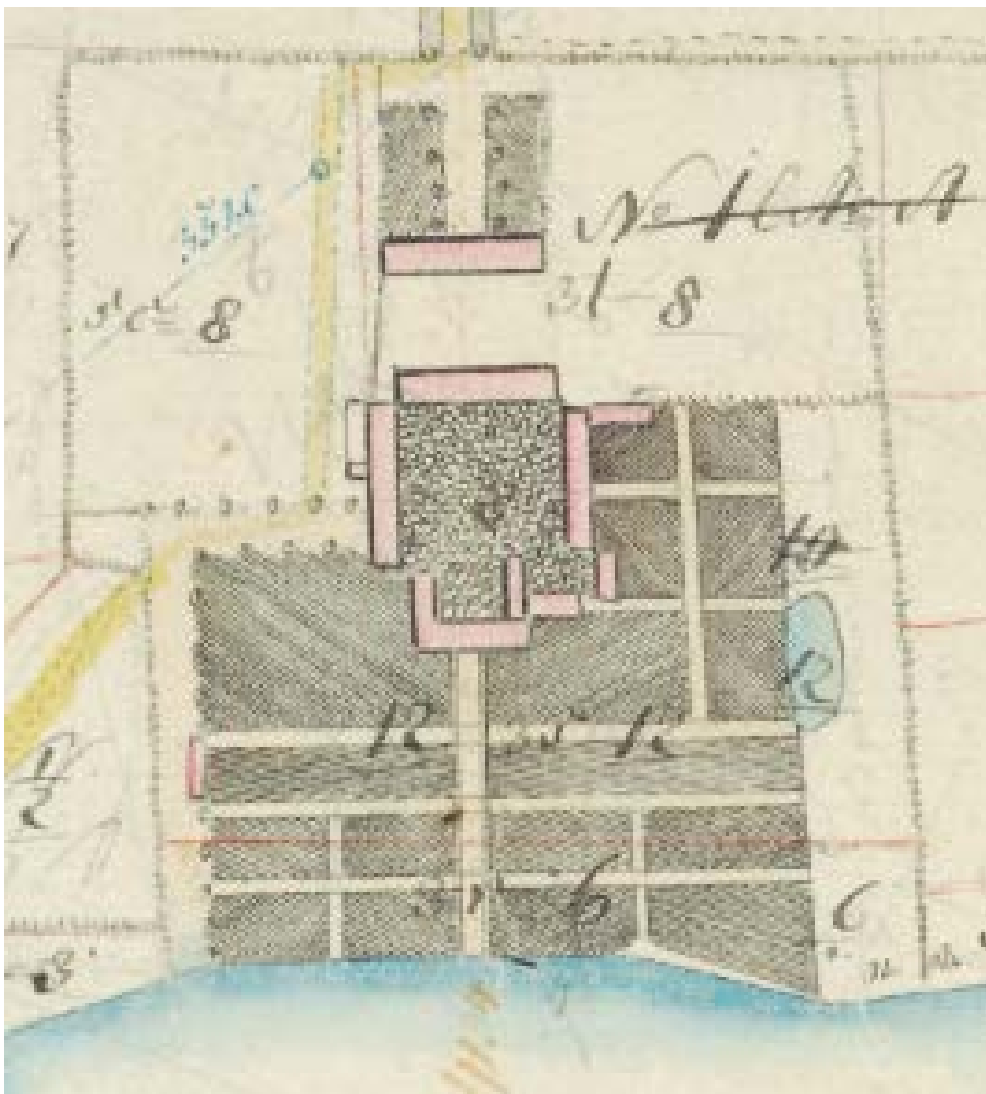
1. Porthuset hvorunder nogle gamle øde og ubrugelige kældre med en vindelbro.
2. Rudera af det gamle bryggers.
3. Den gamle fruerstue.
4. Lysthuset.
5. Den nye fruerstue.
6. Fangetårnet bygget 1528 af bisp Jørgen Frijs (til Tausanum Borgm. Hegelund og Viborg borgere, mens han kom selv først derudi sig til liden både.
7. Vold omkring slottet.
8. Smedjen.
9. Stalden.

Ladegården ses ikke på tegningen, den lå på det sted, hvor Gregers Daa senere byggede Hald IV, som lå i haven ned mod søen nedenfor det nuværende Hald V.

1815, Original-1 kort



Udsnit med Hald Hovedgård samt borgøen. Der ses ingen bygninger på borgøen. Som det ses eksisterede søen ved starten af landtungen ud til borgøen..



Udsnit med hovedgårdens bygninger. Øverst ses den nye hovedbygning, bygget af Schinkel o. 1787. Nedenfor ses ladegården. Det er rimeligt tydeligt, at at den nuværende bindingsværksklade fra 1700-årene er bygget som erstatning for den vestlige bygning i ladegården, vest for vejen ved det karakteristiske vejsving, der endnu består.

1827, Julius Eibes indberetning til Oldsagskommissionen

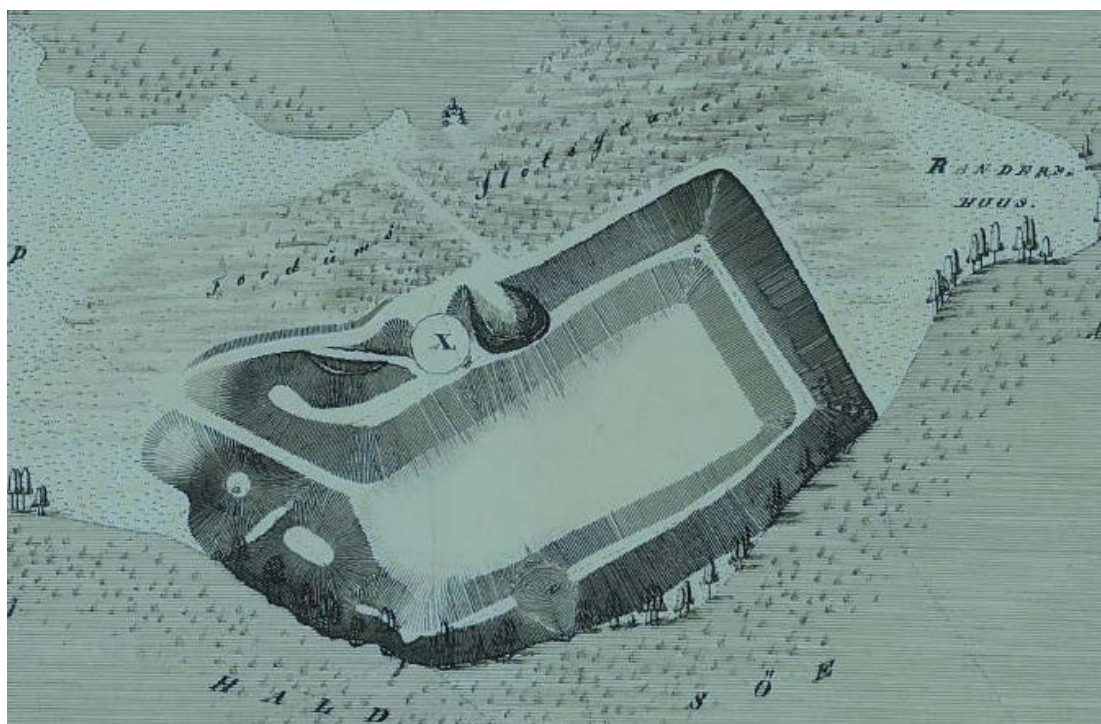
Brev til Oldsagskommissionen, dateret Thisted 27. september 1827, med et ønske om at udføre en nøjagtig opmåling af Halds ruiner og Valdemars Skanse. Han nævner kammerherre Moltke, som bebor Hald. Brevskriveren er formodentlig Julius Eibe. **Nationalmuseets Antikvarisk-Topografiske Samling.**

Thisted den 27. Septb. 1827

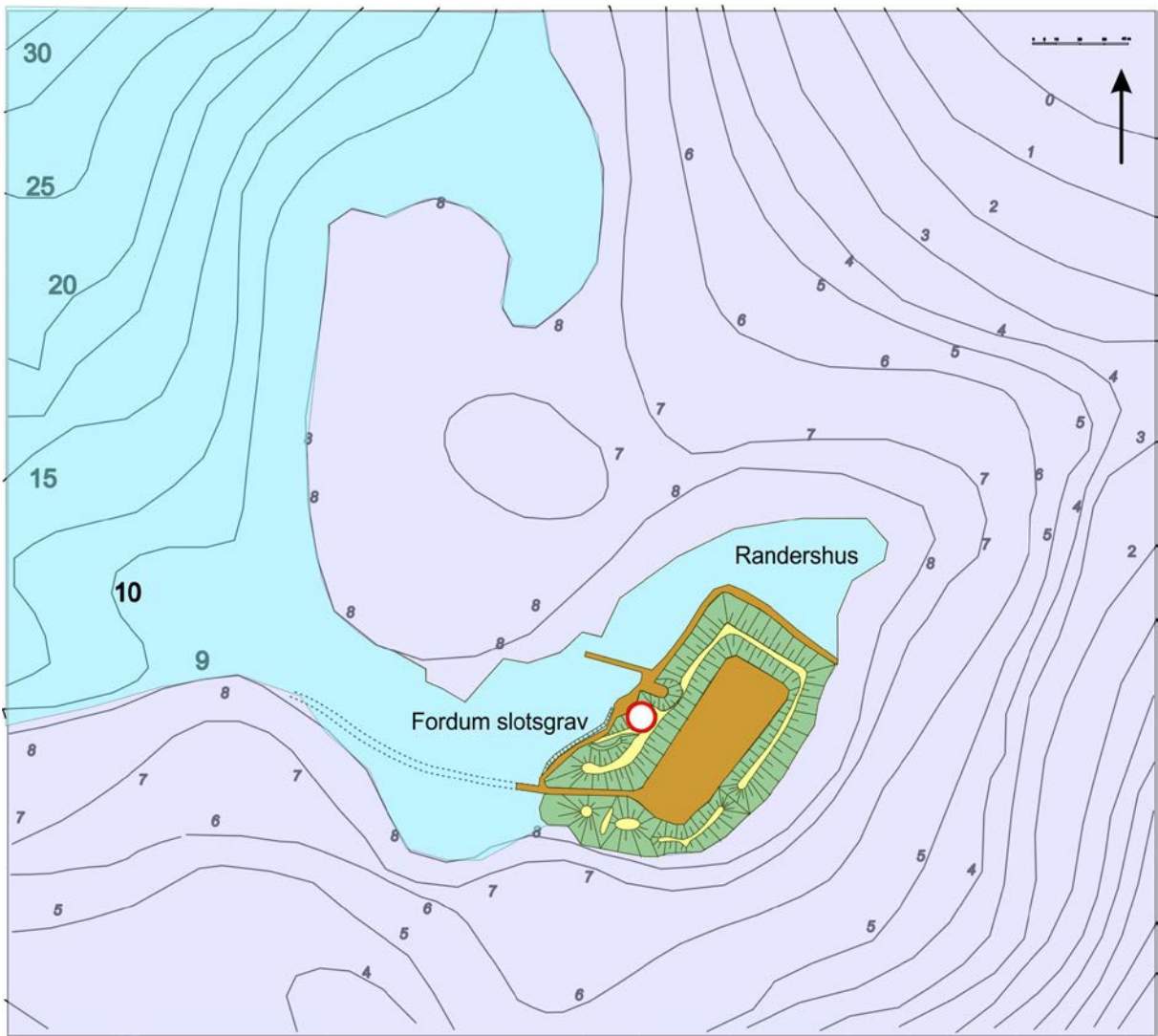
Paa en Reise igiennem Viborg Amt blev jeg i afvigte Sommer opmærksom paa Ruinerne af Hald Slot og Valdemars Schandse. Disse Levninger bragte mig til at yttre det Ønske at kunne erholde en tro Aftegning af disse Aldrende Levninger for at indsende dem til Comisionen til Oldsagers Opbevaring. Hr. Kammerherre Moltke, som beboer Gaarden Hald har i Anledning heraf tilsendt mig vedlagte skønne Tegning over dets haver som ved sin historiske Merkværdighed som og ved sin naturlige Kiønheddige Hald tillige følger det af Skaalen forfattet Rimkrønike over dette Steds fra de ældste Tider- Dersom Comisionen ikke allerede er i Besiddelse af en lignende B...else formoder jeg, at denne ikke vil være uvelkommen, i modsat Fald vil den dog ikke miskende mit Ønske om at være Selskabet nyttig. De øvrige samlede Oldsager, som i Aar ikke have været betydelige skulle blive indsendt naar jeg faar indsamlet nogle flere. – Med sand højagtelse har jeg den Ære at være Comisionens Allerærbødigste Tiener.
J. Eibe.

1827 Julius Eibes opmåling

Vandspejlet i Hald Sø skønnes af hensyn til Non Mølle fortsat at ligge omkring kote 8.5-8,7 DNN. Alle bygninger er forsvundet. Eibe noterer dog beliggenheden af ruinen af tårnet, markeret med X. Området vest og nord for voldene er fast land, sådan, at der er veje heri langs kanten af volden på vest- og nordsiden. Den tidligere voldgrav ved vindebroen er helt tilgroet og fremtræder som fast land. Nord for voldene noterer Eibe ordet Randershus, hvilket formodes at være en opsporing af, hvor dette hus tidligere lå.



Situationsplan 1827. Original på Nationalmuseet.



1829 A.L.J. Michelsen finder fundament i borggården

Borggården blev arkæologisk undersøgt i sommeren 1829, af hvem vides ikke. A.L.J. Michelsen, Nationalmuseet, besøgte Hald og har berettet om besøget i 3. bind af Nordisk Tidsskrift for Historie, Litteratur og Kunst (1829). Uddrag af artiklen bringes nedenfor. Han nævner, at man har "fundet og opgravet Fundament af en Bygning, 37 Alen lang og 14 Alen bred. Denne Grundvold var lagt af skønne, tilhugne Granitblokke, der hvilede paa et Underlag af raae Stene; men desværre har man allerede bortført mange af Quaderstenene, og de øvrige ville gaae samme Vei".

Jeg har tidligere antaget, at det fundne fundament var til stegerset, men efter at være blevet bekendt med C.M. Smidts fotografier af udgravningen af bryggerst 1911 er det klart, at det er det ikke. Den store bryggers-ruin kunne, selv om den var en ruin i 1829, ikke have været det som Michelsen iagttog. Det, han så, er uden tvivl fundamentet til det hus, som Knud Gyldenstjerne fik missive om 24. september 1621. (Kanc. Brevb.) Han fik da besked om at nedrive det østre hus i den gamle borggård og bygge et nyt samme sted med kælder. Efter Hald lens regnskab skulle han opføre fundamentet af hugne sten, som skulle tages af volden – sikkert ved portbygningen. Huset kaldes senere Knud Gyldenstjernes hus. Det blev synet 20. september 1623. Det var 21 bindinger, dvs. 20 fag. Idet 1 alen i 1829 var 62,7 cm svarer 20 fag til 37 alen = 23,20 m. Heraf kan beregnes, at et fag var 1,16 m. Fundamentets bredde angives som 14 alen = 8,78 m.

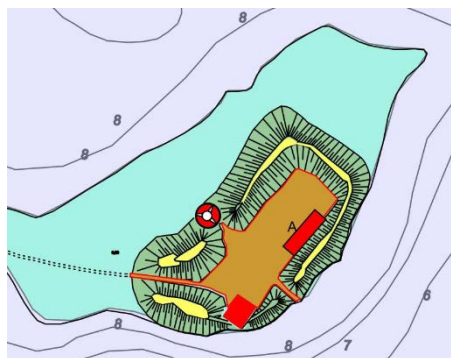
A.L.J. Michelsens beretning, s. 628-629. Bemærk, at han har byttet rundt på verdenshjørnerne:

Lige ovenfor hiin Pynt (Inderøen), paa den anden (vestlige) Side af en Bugt, som Søen danner nedenfor det nuværende Hald, sees et mægtigere Voldsted og betydende Ruiner, som jeg mener have tilhørt den ældste, eller Niels Bugges Borg paa Hald, der ligger paa en Odde, hvis høie Pynt strækker sig temmelig langt ud i Søen, og kun ved en ganske smal Tunge forenes med Landet. Beliggenheden af denne Borg har saaledes været heldig valgt og meget fast efter Middelalderens Fortification.

Voldstedet bestaar af en aflang Fiirkant med anseelige Jord=Volde, hvis Tykkelse i Grunden vexler imellem 45 og 19 alen, og hvis høide, saaledes som de endnu ere tilovers, er forskellige fra 15 Alen indtil 8, lodret over Grundfladen. Bredden af Voldens Top er ligeledes forskellig fra 6 – 7 Alen indtil næsten ingen, som paa den **sydvestlige** side mod Søen, hvor den udvendige og indvendige Dosering løbe ganske sammen. Imod Landsiden har Volden været høiest; og her sees omtrent i Midten af Borgvoldens ene længste (**sydvestlige**) Side en skøn Ruin af et svært cirkelrundt Taarn, omtrent 20 Alen i heelt Tværmaal, og opført af ypperlige Muurarbeide, med 5 Alen tykke Mure. Dette Taarn er indtil sin Grundvold bevaret, og kunde udgraves i en høide af 15 Alen; som dog vel neppe er meer end Halvdelen af den oprindelige Høide.

En betydelig og pittoresk, halv afbrudt Muurlevning sees endnu ved Siden af Taarnet. Udgang og Nedkiørsel fra Borgvolden har været ud til Landtungen, **i det nordvestlige Hjørne af Fiirkanten**; og et nylig opgravet Stykke Muur ved Enden af denne Vei er uden Tvivl Levning af et Porttaarn. Volden indslutter en firkantet høit liggende Borggaard, omtrent 110 Alen Lang og 50 Alen bred; **og i det sydvestlige Hjørne af denne Gaard, ud imod Søen, som paa denne Kant er Volden nærmest**, har man i Sommer fundet og opgravet Fundamentet af en bygning, 37 Alen lang og 14 Alen bred. Denne Grundvold var lagt af skønne, tilhugne Granitblokke, der hvilede paa et Underlag af raae Stene; men desværre har man allerede bortført mange af Quaderstenene, og de øvrige ville gaae samme Vei.

– Var dog ikke denne Borg et i Danmarks saa sielent og mærkværdigt Oldtidsminde, at den af Øvrigheden burde have været fredet, og en Godtgørelse af det Offentlige tilstaaet Eieren, for at lade det forblive i den Skikkelse hvori Tiden indtil vore Dage havde skaanet det?



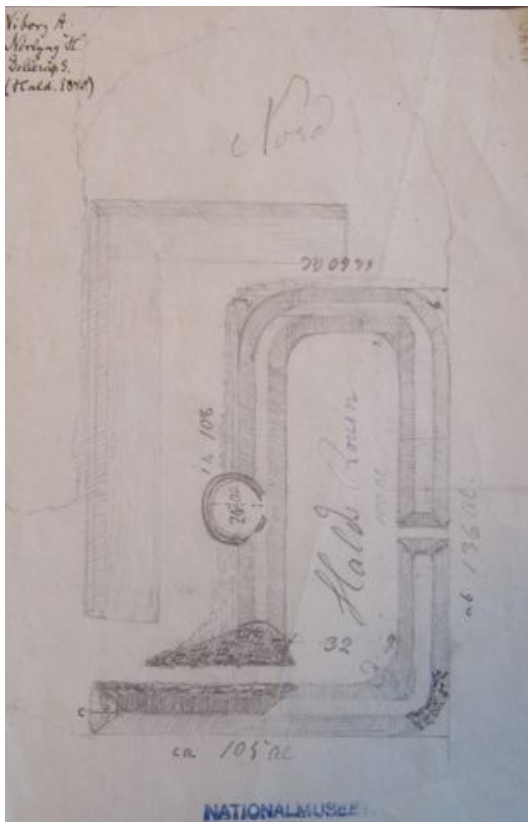
Bygningen mærket med A i borggården er efter alt at dømme fundamentet til Knud Gyldenstjernes hus, som professor A.L.J. Michelsen fandt.

1838 Rasmus H. Kruses prospekt



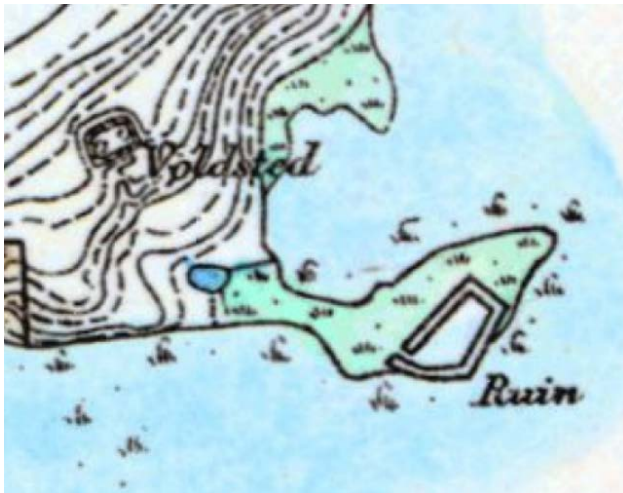
Fur-maleren Rasmus H. Kruse besøgte mellem 1838 og 1840 Hald og malede denne goache af gården set fra syd. På prospektet ses mod vest bindingsværksladden fra 1700-årene, som endnu består. Ude på borgøen ses ruinen af tårnet.

1840, Plan af Hald

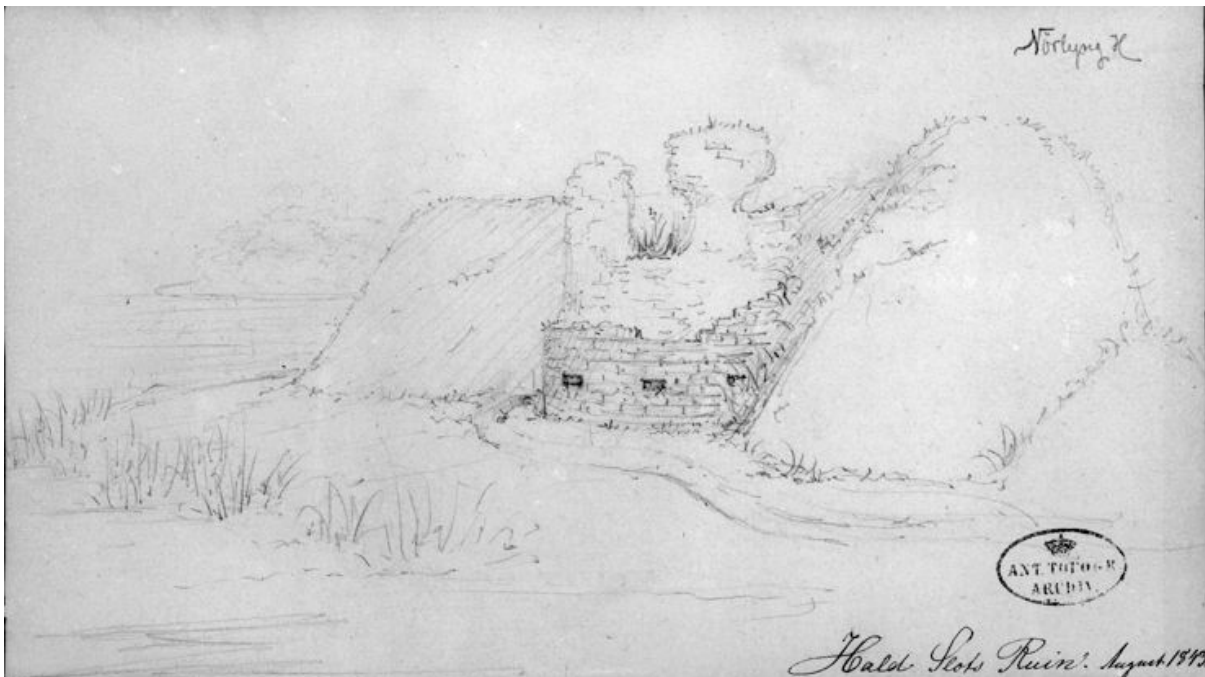


Det bemærkes, at der også på dette tidspunkt var land nord for voldene jf. den tynde streg. Hvordan den mærkelige "vinkel" vest for vestvolden og langs nordvolden skal opfattes vides ikke. I avisartiklen fra 14. november 1949 er der tegnet en fangdæmning vest for vestvolden. Vandporten i østvolden bemærkes. Plan af Hald 1840. **Nationalmuseet.**

1842, Høje målebordsblade 1842-99



1843, Hald ruin



Ruinen af tårnet 1843, set fra sydvest. I forhold til de senere billeder ser en stor del af det nederste murværk ud til at være intakt med skydeskår. Der ses to opregende knolde af mur, formodentlig den kompakte indermur. Nationalmuseet.

Fredningen 1850

Et udateret notat omtaler Fredning af Voldsteder og Ruiner ved Bækkelund og Hald Hovedgaard. Nationalmuseet.

1. Først omtales, at staten har sat Hald på auktion 15. januar 1850.
2. Indberetning fra Inspektionen for de antikvariske Mindesmærker af 15. august 1850, som indeholder en kort beskrivelse af voldstedet i Hald sø.
3. Viborg Stiftamt meddeler 6. september 1850 i anledning af Inspektionen for de antkv. Mindesmærker, at de mindre Malerier på Hald i henhold til Indenrigsministeriets tidligere anmodning til amtmanden, beordres indsendt til amtmanden.

1853, Hald ruin



Hald-Sø, med Ruinerne af Slottet. Efter en Skitse af B. Dahlerup.

Hald Sø, med Ruinerne af Slottet. (set fra vest). Efter en Skizze af B. Dahlerup. Måske i Trap Danmark 1. udgave 1853. (Nationalmuseet)



Ruiner af Hald (1853).

Ruinen af Hald. Fra Trap I, 1853. Nationalmuseet.



Grundtegning af Hald. Fra en bog, hvoraf side 583 og 584 befinder sig på Nationalmuseet. Desværre uden bogtitel.

1856, Hald ruinens tilstand og pæle i søen

Pælene i søen omkring borgøen omtales i "Danmark fremstillet i Billeder", Em. BÆRENTZEN. Se nedenstående.

HALD RUINER.

Hele Viborgegnen er rig paa betydningsfulde historiske Minder. De henhøre dog ingenlunde alle til dem, som det glæder at gjenkalde i Erindringen. Mod Øst minder Tapheden om et mislykket Forsøg paa at fordrive en overmægtig Voldsmænd, der underkuede Landet; mod Syd gemmer Finderup et Kongemord, og Gratheden en Borgerkrigs Rædsler. Minderne ere mørke som deres Skueplads, Heden. En Undtagelse er det mærkværdige Hald, der er et Lyspunkt i den hele Egn. Naar man længe har vandret over udstrakte Hedestrøg, forbauses man ved pludseligt at træffe en Oase i Ørkenen. Uventet aabner der sig et af de skønneste Partier. Den nøgne Hede bedækkes med Skovstrækninger, og snart seer man dybt nede mellem steile Bakker, der dels ere bevoxede med Lyng, dels med frodige Skove, en uregelmæssig Bjergsø med sine Halvøer og fremspringende Odder.

Paa den vestlige Side af denne Sø ligger Hovedgaarden Hald. Men det er ingenlunde det gamle, i Historien bekjendte Hald; thi dette er flere Gange blevet ombygget og, flyttet. Det ældste har uden tvivl ligget sydlig for det nuværende, hvor man paa en Pynt endnu seer svage Spor af et næsten rundt Voldsted; men Historien kjender det ikke, og tier om dets Oprindelse og senere Skjæbne. Navnet selv betyder Klippe, Bjerg (islandsk hallr) og sigter altsaa til den høje Beliggenhed. Det forekommer ofte i Kæmpeviserne, f., Ex. i den bekjendte:

De vare sju og sjusindstive,
Der de droge ud fra Hald.

Sagnet lader Ebbe og Aaye have boet her "de Hellede to", der paa Grund af en Hungersnød skulle have ført Longobarderne ud af Landet ligeledes "Arthur ved det runde Bord" og Diderik den stærke. Denne -Borg, hvis Voldsted endnu kaldes Gammelhald, skal vare bleven nedbrudt af den berømte Niels Bugge i Midten af det 14de Aarhundrede. Han lod det derpaa atter reise sig omtrent 1000 Alen østligere, nemlig paa den modsatte Side af den nuværende Gaard ude paa en Odde, der strækker sig langt ud i Søen og kun ved en ganske smal Tange er forbunden med Landet. Stedet egnede sig altsaa efter den Tids Krigskunst fortrinligt til Befæstning.

Det er netop dette andet Hald, der er blevet saa mærkeligt i Historien. Niels Bugge var Danmarks rigeste Adelsmand, og hans samlede aarlige Indtægter udgjorde 300 Lætster eller omtrent 14,000 Tønder Korn. Som en ægte Riddersmand fra hiin Tid var han djærv, myndig og trodsig, og kunde ikke finde sig i at adlyde nogen Herre. Han havde ikke som de fleste andre Adelsmænd hyldet Grev. Geert, men han vilde ei heller bøje sig under Kong Valdemar. Som en af Hovedmændene for den jydsk Adels Opstand i Aarene. 1351 til 1360 udholdt han 1355 en Beleiring af Kongens Tropper der dengang skulle have opkastet den dobbelte fiirkantede Skandse, der sees paa den høje Strandbred ligeoverfor Odden og kaldes Kongens Skandse eller Valdemars Skandse. Den Vig af Søen, der her skærer sig ind imellem Landet og Odden kaldes fra gammel Tid Staldkjæmet. Da de Kongelige ikke kunde indtage Hald, ophævedes Beleiringen, men Stridighederne fortsattes. Henimod Julen 1358 indfandt Niels Bugge sig med nogle andre misfornøjede Adelsmænd i Slagelse efter Kongens Indbydelse for at underhandle med ham, men, de kunde ikke blive enige. Paa Tilbagereisen bleve de overfaldne og dræbte af Fiskerne i Middelfart. Man ansaa almindelig Kongen for Ophavsmand til Mordet, da det kom ham meget beleiligt, og det hjalp ikke, at han rensede sig ved Ed og erklærede, at han vilde betragte Bugges Son Knud som sin egen Søn. Af den

Løkke i Middelfart, hvor Drabet skete betales endnu en Afgift under Navn af "Bod og Blodpenge" og Sagnet fortæller, at man ikke kan udrydde de røde Skræpper, der voxer her til Minde om det udgydte Blod. Ved Niels Bugges Død tilfaldt Hald 1359 Georg Skarpenberg der var gift med hans Datter Elisabeth; han solgte det til Kong Valdemar, men Pengene blev først betalte til Fru Elisabeth og hendes Son Hlenneke under Dronning Margrete. Denne Dronning skjænkede det allerede 1393 til Viborg Bispestol, som del hedder i Brevet "med saa Skjel, at Bygningen baade Steen og Træ, som nu er paa fornævnte Gaard Hald, skal genist nedbrydes og skal komme til vor Frue Kirkes Bygning i Viborg og ingen anden Sted". Detuden skulde der bygges et Alter, og hver Dag holdes en syngende Messe for Dronningens og hendes Forældres Sjæle; hvert Aar -den 17de August skulde hendes høitidelige Ihukommelse finde Sted. Erik af Pommern stadfæstede Gaven 1404, og Biskop Jakob tog Borgen i Besiddelse.

Som en Folge af denne Bestemmelse blev udenvivl idetmindste en Deel af Slottet nedbrudt; men vi finde dog, at Bisperne stedse holdt Fogder paa Hald, ja, at flere af dem opholdt sig der; saaledes den sidste katholske Biskop Jørgen Friis, der 1528 lod Hald befæste med en stærk Vold, da han var kommen i et fjendtligt Forhold til Viborg Borgere i Anledning af den evangeliske Læres Forkyndelse af Hans Tausen. Men denne Befæstning kunde dog ikke beskytte ham. Samtidig med Reformationens Seier i Kjøbenhavn drog Viborg Borgere den 20de August 1536, under Anførsel af Johan Ranzau selv, bevæbnede ud over Heden for at fange deres gamle Fjende. Da Jørgen Friis saa dem komme gik han dem imøde med nogle af sine Folk ; men de anfaldt ham, dræbte hans Portner og afskare ham Tilbageveien, saa at han maatte overgive sig. Slottet og Godset tilfaldt nu Kronen og styredes af kongelige Lehnsmand, der tillige vare Stiftamtmand over Viborg Stift. Her var desuden en Amtstue, men den sidste Amtsforsvalter Jakob Brockmann skal være død i Fængsel , fordi han tre Gange havde haft Kasseangel. Slottet forfaldt imidlertid stedse mere, og Frederik II gav 1577 den daværende Lehnsmand Niels Jonson Wiffert Befaling til at istandsette det. En ny Istandswttelse var snart igjen nødvendig under Kristian IV. Efter Enevoldsmagtens Indførelse kom Hald til at dele Skjæbne med saamange af Kronens Godser; paa Grund af Regeringens Penge nød blev det først pantsat, derpaa fuldkommen afhændet til de hollandske Jøder, Brødrene Samuel og Joseph de Lima for Forstrækninger, de havde ydet Riget under Krigen med Sverrig. Skjødet er udfærdiget den 25de Oktober 1664, og Gaarden var i deres Eie til 1703, da Samuel de Limas Enke solgte den til Generalmajor Gregers Daa, Herre til Lundbæk. I denne Anledning blev der gjort et Vers med den Titel: "Halds Frydeskrig, da den blev befriet af det jødiske Slaveri ved den Høiædle og Velbyrdige Herre Gregers Daa." Han lod det gamle og forfaldne Slot nedbryde og byggede et nyt Hald omtrent midt imellem de to ældre paa en Banke med en skøn Udsigt over Søen. Ned imod denne blev der anlagt en smuk Have med Terrasser og Alleer i fransk Stiil. Dette tredje Hald har dog ikke været nogen anseelig Bygning; det var kun eet Stokværk høit og af Bindingsværk. Daa faldt som Anfører for det danske Rytteri i Slaget ved Gadebusch den 20de December 1712 og ligger tilligemed sin Hustru Jeanne Marie Rüse til Ryssensteen begravet i Viborg Domkirke. Efter hans Død gik Gaarden rask fra den ene Haand over i den anden. Etatsraad og Amtmand Hans Jørgensen Seerup købte den 1717 af Daas Enke; efter ham fik hans Svigersøn Justitsraad og Landsdommer Envold Heug, den til Eie, hvis Arvinger 1745 solgte den til Stiftamtmand, Baron Vilhelm al Gyldenkrone, der lod den udvide og forskjønne. Hans Enke afhændede den den 3die April 1750 med 400 tønner Hartkorn til Landsdommer Friderich Schinkel, hvis Svigersøn Brandt solgte den for 18,000 Rdlr. til Geheimeraad Ove Høgh Guldberg, der flyttede herhen 1802 , da han havde nedlagt sit Embede som Stiftamtmand i Aarhus. Han gjorde betydelige Forbedringer ved Haven, Skovene og Jorderne og førte her et roligt Liv som Landmand og Lærd indtil sin Død den 8de Februar 1808. Hans Grav findes paa Finderup Kirkegaard; den er efter hans egen Bestemmelse ganske simpel, uden Gravskrift eller Liigsteen, kun omsat med Stene ; en hvid Marmorsteen, der sidder paa den indre Kirkevæg, minder ved sin Indskrift alene om Ove Høgh Guldbergs og hans Hustrus Hvilested.

Guldberg lod den gamle Bindingsværksbygning fra Daas Tid nedrive, og lod en Bygning, der laa noget længere borte fra Søen og af Schinkel var bestemt til Kirke, indrette til Beboelsesleilighed. Dette er det nuværende, eller - om man vil det fjerde Hald. Det har paa Midten en Taarnbygning, der er 3 Stokværk høi og har Taarnværelser med en herlig Udsigt. I den saakaldte Riddersal findes flere Portrætter, hvoraf et skal forestille Niels Bugge og idetmindste ikke modsiger det Begreb, man kan gjøre sig om ham. Det er en stærktbygget Mand med et stort, glubsk Ansigt og en tyk Hals ; de store mørkeblaa Øine kaste trodsige Blikke ud under de tykke Oienbryn. To andre forestille de to Brødre de Lima, og have givet Steen Blicher Stof til hans bekjendte Novelle "Jøderne paa Hald"

Efter Guldbergs Død kjøbtes Gaarden af Landsdommer Hoff men gik allerede 1809 fra hans Bo over til Proprietær Rosborg; siden har den flere Gange skiftet Eiendomme og kom tilsidst i Statens Hænder, der solgte den 1851 til den nuværende Eier Krabbe for omtrent 62.000 Rbd. Paa Grund af de sandede Marker er Hald en mindre god Avlsgaard. Vigtige ere derimod de betydelige Skovstrækninger. Mod Nord findes Egeskoven Ørnebjergskov, der mod Nord hænger sammen med Langskoven og Sønder Krat henad

Finderup og mod Øst sender en mindre Skov henimod Nonmølle med Kroen Brigittelyst , hvortil Viborgerne ofte gjøre Udtlugter. Sydlig for Hald ligger det Smukke meget besøgte Bækkelund i en Dal med en Bæk og med Kratskov paa Høiderne. Ligeoverfor findes der paa en større Halvø i Søen en frodig Bøgeskov, Indreskoven kaldet, hvortil der ikke findes Mage i mange Miles Omkreds. Men det Interessanteste af alt, som ingen Reisende undlader at besøge er og bliver dog altid den gamle Ruin. Den danner en aflang Fiirkant, 304 Fod lang og 170 Fod bred. De anseelige Jordvolde have i Grunden en Tykkelse af 40 til 90 Fod, og deres Høide stiger fra 40 til 90 Fod; lavest ere de paa Søsiden, hvilket har sin naturlige Grund deri , at Søen beskyllede deres Fod og følgelig selv frembød et Værn. Befæstningen har fornemlig været rettet mod et Angreb fra Landsiden; her fandtes de høieste Volde; der desuden vare beskyttede ved en 80 Fod lang Grav, der taber sig henimod Landtungen i den herværende Engbund, der hyppigt staar under Vand. Paa denne Side findes ogsaa en snæver Indgang omgivet med Muurværk, og paa Midten 32 Fod høie Ruiner af et anseeligt rundt Taarn, der er opført af store brændte Muursteen, blandede med utilhugne kampesteen. Det er 33 Fod i Diameter, altsaa 100 Fod i Omkreds og Murene have en Tykkelse af 10 fod. For et Par Aar siden varc de betydeligt højere, men en stor Muurbrokke paa 30 Centners Vægt nedfaldt i et hæftigt Stormveir. Paa den Østre Vold ud imod Søen findes ligeledes et snævert Gjennembrud, uden tvivl en Udgang til Søen; Randen af denne er umiddelbart ved Foden of Voldene besat med en Række Elletræer, og **udenfor findes der under Søens Overflade en Mængde nedrammede Egepæle, hvis oprindelige Bestemmelse er ubekjendt.** Den indenfor Voldene liggende Borggaard er nu aldeles tom, ja endog opdyrket; i Sommeren 1849 var her en ganske frodig Havremark. Men tidligere har man her fundet Grundvolde af Bygninger. Paa store raae kampesteen hvilede der skønne tilhugne Kvadersteen, hvoraf en stor Mængde bleve optagne i Slutningen af forrige Aarhundrede og i Begyndelsen af dette.

Disse ere Levningerne af Niels Bugges Borg, der fremkalde Tanken om en gammel, skummel Røverborg, der forlængst er sunken i Grus. Tidens Tand har tæret stærkt paa dem, og de forsvinde stedse mere og mere. De staae som mørke, spøgelseagtige Skygger fra en svunden Tid, der indhyller dem i sit dunkle Slør. Derfor egne de sig godt til et Natstykke. Hele Egnen frembyder en Blanding af Lys og Mørke. Den klare Bjergsø med sine grønne Odder, med den lyse, frodige Bøgeskov danner en skarp Modsætning til de steile, nøgne Lyngbanker paa den modsatte Bred henimod Byerne Vranum og Almind.



Danske Billeder fra Land og Sø. Efter danske Landskabsmalere. Udførte i Farvelithographi i Em. Bærentzen & Co. lith. Inst. Illustrationen udgøres her af "Hald Ruiner" efter tegning af C. F. Aagaard. Se ovenstående tekst.

1868, 69, 74, 80, Hald ruin



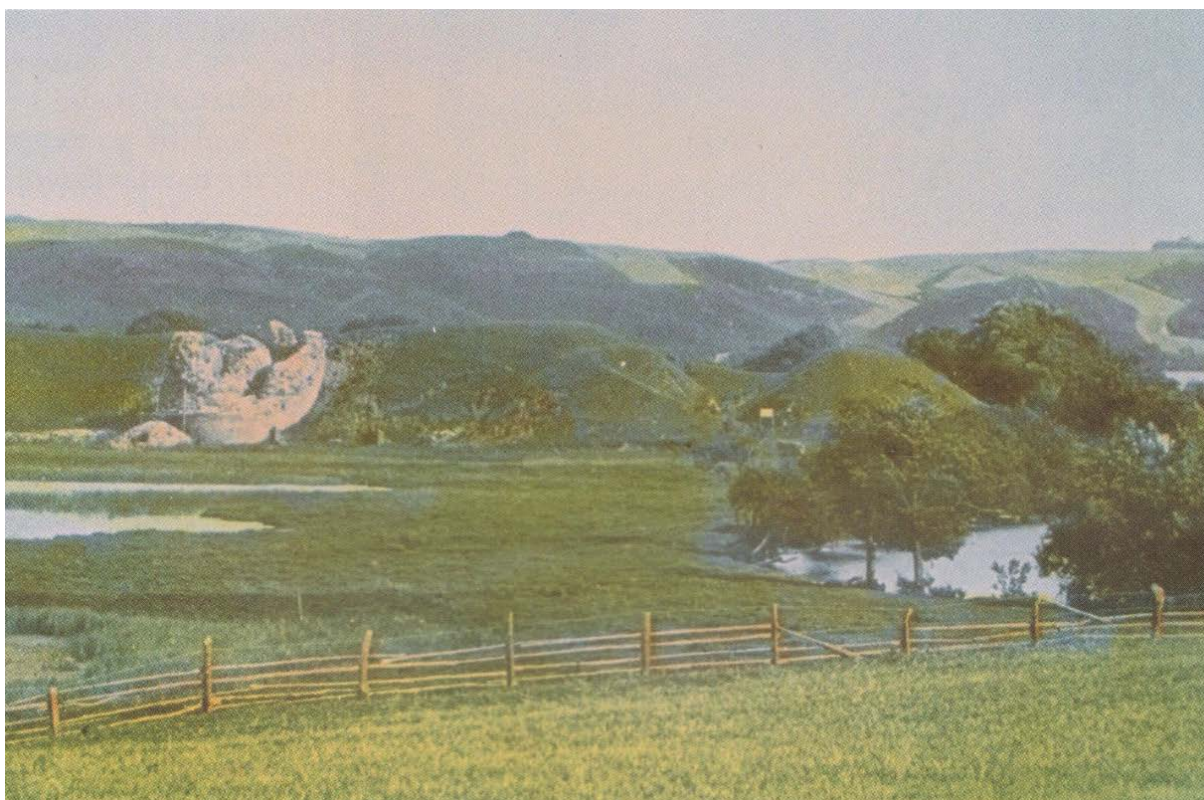
Ruinen af tårnet 1868, set fra nord med Inderøen i baggrunden. Den opragende knold af murværk er ca. i tårnets vestligste punkt. Christen Dalsgaard, formodentlig Viborg Museum.



Hald Ruiner. Hoffenberg Jespersen og J.P. Traps Forlag. År ikke kendt, men det synes at ligge omkring 1868. Billedet viser ruinen af tårnet set fra sydvest. Stien i forgrunden fører ind til borggården. Et stort murstykke synes nedstyrtet fra tårnet og liggende i græsset foran. I den nordlige vold ind mod borggården anes murrester i skråningen, formodentlig af den senere fundne portbygning.



Hald III set vestfra, foto 1869 af Andreas Fritz Hald Ruin set fra syd-vest. Andreas Fritz var landskabsmaler og fotograf (1828-1906. [http://historiskatlas.dk/Hald_Ruin_\(8509\)](http://historiskatlas.dk/Hald_Ruin_(8509))) (billedet ses også i Hikuin 19, 1992)



Tårnet og voldene set fra vest. Håndkoloreret glasplade, ca. 1880.

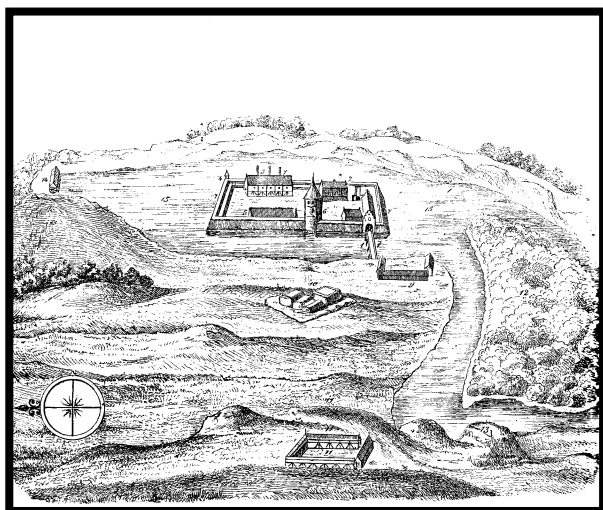
1882 - 90 Schiøtzs manuskript

Udateret manuskript i Nationalmuseet, udarbejdet af Schiøtz eller Schiødte. Da manuskriptet nævner Danske Kancelliregistranter, udgivet 1882 men ikke Krabbes fund af bryggerset/stegerset skal det sikkert henføres til tiden 1882-90. Resens prospekt mangler i kopien i Nationalmuseet, men er indsat af mig. **Nationalmuseet.**

Hald i det 17. Aarhundrede.

(Manuskript af Schjøtz i Nationalmus. II)

Til Oplysning om Hald Slot havs dels en Afbildning hos Resen, dels et Inventarium af 1541 (trykt i danske Cancelliregistranter 1535-50, p. 207-09) dels endelig en Række utrykte udførlige Synsforretninger 1601, 1612, 1648, 1660, 1662. Yderligere Bidrag kunne hentes fra jydsk Tegnelse og Registre, samt fra Lensregnskaberne, men de ville andre kunne give specielle Oplysninger om Reparationer og Ombygninger end nye Underretninger om Slottets almindelige Udseende og Indretning. Resens Tegning er naturligvis ikke nøjagtig, saaledes er Søen alt for smal, og Slotsmøllen (Nonbo Mølle) ligger for tæt ved Slottet, men Karakteren af Terrainet er givet rigtig, ligesom der med Hensyn til Bygningerne vistnok kan gøre Indvendinger paa mindre væsentlige Punkter. Sammenholdes Tegningen med Synsforretningerne, vil man se, at Slottet falder i 3 dele, Ladegaarden, Staldgaarden og det egentlige Slot.



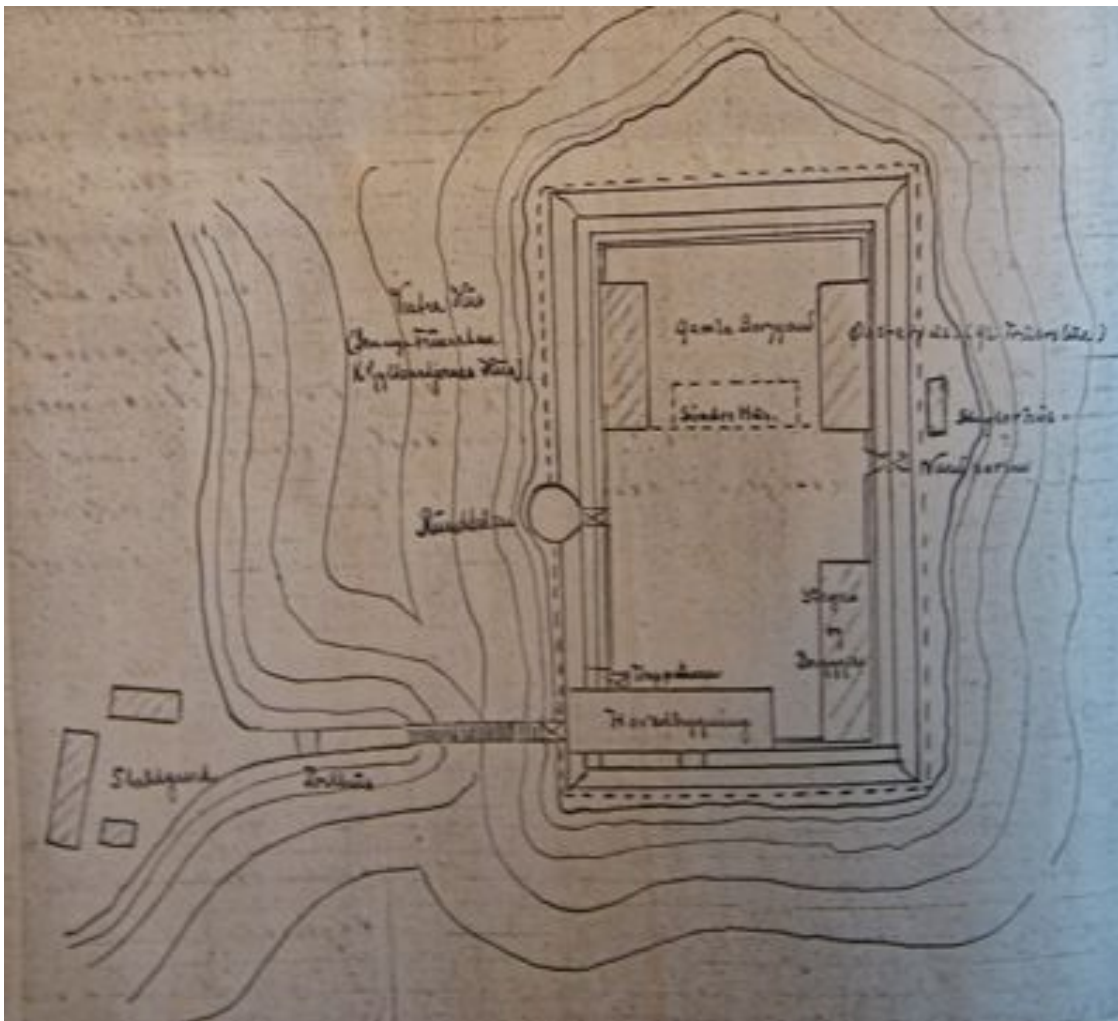
Ladegaarden laa vist nok paa samme Sted som nu, altsaa ved den nuværende Hovedbygning, og bestod af 4 Huse eller Længer, omsluttende en Gaard; de vare af Bindingsværk, tildels kun med klinede Vægge og dækkede med Straatag.

Staldgaarden laa paa det faste Land tæt ved Broen over til Slotsholmen og omfattede flere Skure, dels Stalde, dels Kornhuse, samt Smedie; Bygningerne vare murede mellem Stolper og delvis tækte med Sten.

Det egentlige Slot laa paa en Ø og forbandtes med Land ved en Bro, der hos Resen vises helt som Pælebro, men muligvis dog delvis har været en Dæmning. Broen var indrettet som Vindebro og ved den - vistnok i den vestre Ende, laa et Porthus, 2 Fag Bindingsværk med Stentag.

Slotsholmen omgaves af en Vold, der vel er dannet dels ved Eskarpering af Skraaningerne, dels ved Paafyldning; nogen Beklædningsmur findes intetsteds omtalt, men derimod Stakitter (Palisaderinger) udenfor. Disse flankeredes fra det store Taarn, dels fra to Blokhuse, der alt nævnes 1541 og dengang vare armerede med Kanoner. Muligvis har Taarnet været betragtet som tilstrækkelig Flankeringsværk for Vestfronten, og Blokhuse have da ligget i N.Ø og S.Ø Hjørnerne; men har Taarnet paa Grund af sin Beliggenhed halvt inde i Volden ikke kunnet give tilbørligt Flankeforsvar, have vel Blokhuse ligget i to dimetralt modsatte Hjørner, hvert bestrygende to Fronter. 1601 vare Blokhuse og Stakitter forraanede; senere nævnes de ikke.

Foruden Hovedgangen paa Vestsiden, var der paa Østsiden en Udfaldsport "Vandporten", der 1612 omtales som noget "forhavet" paa Mursten.



Det store Taarn, Rundelen, laa som sagt delvis inde i Volden og til dets nedre Del førte en Gang (Porten) fra Borggaarden gennem Volden (Synsf. 1601). Det synes at have haft to hvælvede Etager og derunder 2 Etager Kjældre, der brugtes som Fængsel.

Selve Slotsbygningerne falde i to Dele, henholdsvis i den nordre og søndre Del af Borggaarden.

Den nordre Del kaldes den gamle Borggaard, og her laa oprindeligt tre Huse mod V., S., og Ø. Det søndre Hus, 8 Fag med Port igennem nævnes sidste Gang 1612, hvorimod de to andre Huse findes saavel paa Resens Tegning som i de senere Synsforretninger. Det vestre Hus (den nye Fruerstue hos Resen) indeholdt dels Gæsteværelser, dels Skrædderstue, forskellige Økonimium og Kjældre samt tidligere ogsaa Borgstue (Svendekjælder). Det kaldes ogsaa Knud Gyldenstjernes Hus og er rimeligvis ombygget af ham. Det østre Hus rummede 1637 Lensmandens Værelser, 1648, senere ogsaa Skriverstue.

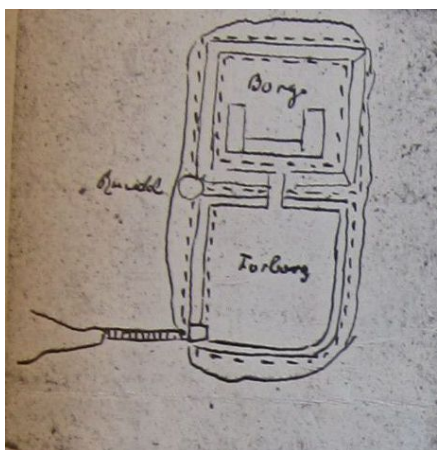
Alle disse Huse vare af Bindingsværk med Stentag. I den søndre Del af Borggaarden laa Porthuset, Stegerset og Bryggerset. Porthuset laa langs Indersiden af den søndre Vold med Gavl i Øst og Vest. Dets nederste Etage omfattede dels Porthvælvingen, dels nogle Kjælderrum samt 1648 ogsaa Svendekjælder (Kjældrene vare - i hvert fald delvis - hvælvede). Øverste Etage var den kongelige Lejlighed og bestod af to større Værelser, Kongens mod V., Dronningens mod Ø. og derimellem to Kamre. Paa den nordre Side af Kongens Stue var der ud paa Volden en Bindingsværks Udbygning og paa den søndre Side - udfør et Kammer en lignende Udbygning (Pigekammer). En Trappe har paa den nordlige Side ført ned i Gaarden, og da der over Trappenhvælvingen omtales et lille hvalt Kammer, maa man nærmest tænke paa et lille Trappetaarn i Hjørnet af Volden. Huset var af Grundmur med 3 Skorstene og brugtes 1648 og senere til Bolig for Lensmanden.

Stegerset og Bryggerset, der til forskellige Tider ogsaa rummede Skriverstue, Borgstue m.m. synes at have ligget i Flugt med hinanden langs østsiden af Borggaarden. De vare af Bindingsværk med Stentag, dog var paa Bryggerhusets den ene Gavl og den ene Langside af Kampesten, hvilket peger paa, at det har ligget i Gaardens Sydøsthjørne bygget ind til Volden.

Udenfor Volden paa Østsiden ved Vandporten laa endelig 1601 og 1612 et Slagterhus.

Hvorledes Borgens historiske Udvikling har været kan vist neppe oplyses ved Arkivefterretninger, maaske heller ej ved Udgravninger. Nogle Fingerpeg giver Taarnets Beliggenhed halvt inde i Volden, den omstændighed, at den af Volden skjulte Del er fuget, saavel Navnet "den gamle Borggaard" om Holmens nordre Del.

Slotsøen har oprindelig været en Holm i Søen af langagtig Form og vist højere mod N. end mod Syd; dens sider ere blevne afgravede og regulerede, saa der fremkom et regelmæssigt Plateau med Jordskraaninger til alle Sider og langs dettes Rand har der da været sat en Palisadering eller muligvis en Mur, samt langs Foden en anden Palisadering. Bygningerne have ligget indenfor Indhegningen i Gaardens nordre Del (den gamle Borggaard) og denne har muligvis været afskaaret fra den sydlige Del, saa at der fremkom en Hovedborg og en Forborg.



Senere har man da i Forborgen opført et grundmuret Porthus, og da Artilleriet blev mere dominerende har man maattet afløse Palisaderinge paa Øens Top med Jordbrystværn. Som andre Steder (Ribe, Aalborg, Kronborg) har man af Hensyn til Bygningerne ikke kunnet anbringe Brystværnet paa Palisaderingens Plads, men har med tilført Jord maattet lægge en Vold rundt om Holmen, saaledes at Bygningerne kom langs dens Inderside og deres nederste Etage udvendigt dækket med Jord. *)

Det store Taarn er vel anlagt til Flankering af Angrebssiden ved Foden af den oprindelige Jordskraaning, altsaa **fritstaaende, men er ved Voldens Opfyldning kommet halvt** ind i denne, og dette forklarer formentlig naturligvis hvorfor ogsaa den i volden liggende Del er fuget. Er Parterne ned til Taarnet yngre end dettes underste Del, haves yderligere en Bekræftelse af det anførte om Taarnets oprindelige frie Beliggenhed.

Alt dette er dog kun Gisninger, delvis støttede ved Udviklingen andetsteds, og mere Lys kan vistnok kun skaffes gjennem Udgravningerne.

*) medens man for at faa Plads paa den lille Holm udfyldte den eventuelle Grav mellem Borgens to Dele.

1886, D. Bruuns herredsbeskrivelse

Nationalmuseet. Danske Afd., Danmarks Oldtid. Herredsbeskrivelse 1886. D. Bruuns Beretning. Beretningen indledes med A. og B. hhv. Brattingborg og Gammel Hald, som her er forbigået.

C. Betragtes det saakaldte Brattingborg for det første Hald, Voldbakken ved Bækkelund for det 2^{det} Hald, have vi det 3^{dje} Hald beliggende Øst for de to nævnte paa en Odde lige over for Inderø-skovens østlige Pynt. Dette Voldsted, som ofte urigtigt kaldes Bugges Hald, er flere Gange beskrevet af Resen, Pontoppidan, i "Nordisk Tidsskrift for Historie Litteratur og Kunst", udg. af **Molbech**, III B. I Hefte p. 628-31, af Prof. **Michelsen** (1829, senere væsentlig støttet paa sidstnævntes Beskrivelse af Fabricius, Trap, Santer og Goldschmidt ("Hederejsen"))



Befæstningen er opført paa en naturlig Holm i Søen, hvis Sider ere dyngede op til Volde saaledes at Midten har dannet Borggaarden med de deri værende Bygninger (se Resens Tegn.) hvilke nu alle er forsvundne.

Borggårdens Højde over Søens Overflade er en 6-8 fod. Dens Bredde o Øst-Vest c. 80 fod og Længde i N-S c. 200 fod. Volden Længde i N-S er ca. 325 fod, i Ø-V c. 170 fod.

Ind mod Land, altsaa mod Vest, samt for en del mod Syd og Nord, er Volden baade højere og tykkere end mod Øst.

Den nordre Vold er højest	25 Fod	over Vandet
- vestre - do -	25 fod	- " - -
- søndre - do -	21 fod	- " - -
- østre - do -	17 fod	- " - -

I Grunden er Voldene ind mod Land henimod 100 Fod tykke, medens de mod Søsiden kun er halvt saa tykke

Indgangen fra Land til Borggaarden har været i S.V, hvor der endnu findes Murlevninger af det paa Resens Tegning angivne Porthus **d-d** Paa den vestlige Vold findes Ruiner af et rundt Murstenstaarn c. 30 Fod i Diam. samt 21 Fod højt (**c**). Paa den sydlige Vold findes Levninger af Murværk opført af tilhugne Granitsten ved (**a**) og (**b**) – Paa den østlige Vold findes en Forsænkning (**e**) omtrent paa Midten, hvor der oprindelig maa have været **Nedgang til Vandet**, idet der nemlig i Vandkanten ses Murværk af Granit, som tyder paa, at her har været en Trappe eller Lignende. I Vandet udenfor denne Nedgang er fundet meget smukt tilhugne Granitsten, hvoraf flere synes at have været anvendt som Vindues eller Dørindfatninger. Ligeledes er her fundet en **romansk Kapitæl og et Søjleskaft**. Foran den vestlige Vold, ind mod Land skønnes at have været en c. 89 Fod bred Grav, foran hvilken hvilken atter fandtes **en meget lav Vold, som nu næppe er kendelig** i det tilgroede Engdrag. Professor Michelsen omtaler, at der i 1829 blev udgravet Fundamentet til en Bygning, 38 alen lang, og 14 bred i Borggaardens sydlige Hjørne ud mod Søen. Dette Fundament var lagt af skønne, tilhugne Granitblokke, der hvilede paa et underlag af raa Sten. (Pag. 629 i Nordisk Tidsskrift 1829, III B.)

1889, Fund af kakkel i volden

Chr. Krabbes notat af 20. april 1889 om et fund af en ornamenteret og glaseret brændt mursten fundet i en udvendig dyngede i volden ved tårnet.

(Hald Slots Ruin 20/4 89). Brudstykke af en ornamenteret og glaseret brændt Mursten. forefundet i en udvendig Dyngede af Murgrus. Rids i naturlig Størrelse. Stenens Tykkelse er 15/8". Paa Bagsiden Kalk. a, b, c Formlinier, Res øvrige Omrids. Brudlinier. Stenen har altsaa været den ene Fjerdedel af et af 4 Stene bestaaende Mur-Ornament. (Manglen paa symmetri i Ornamentets Vinger og Ufuldkommenhederne i Buen forneden findes saaledes paa Stenen). Ornamentet er ophævet. De sortpunterede Linier antyder den formodede Form af de Manglende.



1889 Chr. E. Jørgensens foto af tårnruinen



Tårnruinen set mod sydvest fra volden nord for tårnet, fotograf Chr. E. Jørgensen, sikkert i 1889. I nederste venstre hjørne ses lidt af den fremgravede forstue, som nu er helt borte. Nationalmuseet, negativ nr. 34959. Bemærk landtangen ud til borgen. Den store murknold til højre i billedet synes her at være udenfor tårnet, men på andre billeder genkendes knolden og indgår her i tårnet. I søen til venstre ses en holm eller måske en sivskov.



Landtangen ud til borgøen. Foto uden år, sikkert omkring 1889. Miljøministeriet, Fredningsstyrelsen, Hald F53-447. På tangen ses en tange mod nord, måske en tidligere vej ud til arealet nord for voldene.

1889, Christoffer Krabbe udgraver tårnet.

Christoffer Krabbes rapport af 6. oktober 1889. Blandt de mange papirer på Nationalmuseet foreligger ingen **opmålinger** fra tårnundersøgelsen 1889, men i 1947 afleverede Christopher Krabbes sønnesøn Torben Krabbe et større materiale vedrørende Hald til Landsarkivet i Viborg. Her finder vi flere af de originale manuskripter til Christopher Krabbes indberetninger, en række fotografier samt enkelte opmålinger fra forskellige undersøgelser. En kladde til et følgebrev af 7.10.1889 (eller en aldrig afsendt skrivelse?) til beretningen fra dagen før ligger også i samlingen. Her takkes for et beløb på 100 kr., som Direktionen for de antikvariske Minders Bevaring har tildelt til konserveringsarbejder på ruinen. Der sluttet: "Jeg tillader mig at vedlægge en Beretning om det hidtil Passerede samt et lille Rids". Den sidste passus er overstreget passende svarende til, at der blandt papirerne på Landsarkivet findes en opmåling betegnet "Rids af 2den Etage" med en sekundær blyantpåskrift "6/10 89" (fig. 16). **Nationalmuseet**.

Hald Slot

Den Ruin, som findes paa et Næs i Hald Sø, 1000 Al. Øst for den nuværende Hovedbygning, er Resterne af en Bygning, som vides nedreven af Generalmajor Gregers Daa (1703-12), men om hvis Oprindelse hidtil intet paalideligt vidstes. Reesen kalder den et Fangetaarn og lader den være bygget 1528 af Biskop Jørgen Friis. Formodentlig ved en videre Udvikling heraf er i Traps Værk hele det paagældende Borgsted gjort til Bispens Borg, medens Niels Bugges Borg er henlagt til et 15 [!] Alen Vest herfor liggende ældre Borgsted. (Note: At Meddelelserne til Traps Værk ikke have været ganske heldige for Halds Vedkommende, ses paa et andet Punkt deraf, at den nuværende Hovedbygning siges at være opført til Kirke, medens dette fuldstændig modbevises saavel ved en Undersøgelse af Bygningen, som ved Breve fra Bygherren, hvoraf jeg er i Besiddelse.) Burmann-Becker (Gamle Borge I 144) og Thyge Becker i sin Tekst til Danmarks Herregaarde vare derimod gaaende ud fra den Anskuelse, at Niels Bugge byggede sin Borg netop paa det Sted, hvor Ruinen nu findes. Denne Opfattelse, som er den, der lever mellem Folk paa Egnen, er ogsaa Udgangspunkt for en haandskreven, af Degnen Schaaen i Finderup 1758 forfattet lille Rimkrønike om Hald, hvoraf jeg har en Afskrift.

Den første Interesse ved en Undersøgelse var nu den, at søge en Besvarelse af det Spørgsmaal, om den Bygning, man her havde for sig, tilhørte den tidligere Middelalder eller Middelalderens Afslutning. Som Ruinen henstod, tildækket af Vold i 2/3 af sit Omfang og af Murgrusdynger i det Halve af den tilbageværende Tredjedel, overdækket af en paa Murgrus dannet Muld og Vegetation, uden nogen Dør- eller Lysaabning tilsyne, frembød den kun faa Momenter til en nøjagtig Bestemmelse af Bygningens Herkomst. Der var mig 2 Afbildninger af Ruinen bekendte: Aagaards Maleri fra Halvtredserne og en lille Vandfarvetegning fra 1826, hvoraf jeg er i Besiddelse. Sammenholdt man Ruinen i sin nuværende Tilstand med disse Billeder, fandt man den lidet forandret i 2 Slægtsled, og de Murgrusdynger, som laa op ad dens Sider, maatte derefter antages mere at hidrøre fra Nedrivningsakten end fra Forvittringsprocessen.

Undersøgelsen paabegyndtes den 19. August d.A. Den fortsattes saa meget, som mit Ønske om bestandig at være personlig tilstede ved Arbejdet tilstedte det. Først fjernedes de udvendige Murgrusdynger. Derved afdækkedes en Del oprindelig Yderside af Muren, frembydende smukt Murværk i Munkeforbandt. Derefter paabegyndtes Udrømning af Taarnets Indre, som var helt opfyldt af Murmateriale fra Nedbrydningen. Efter den Vejledning, som det herved fremkomne gav, arbejdedes en 3 Alen bred Gang fra Borggaardens Side ind gennem Volden til Taarnet. Derpaa fortsattes med Afrømning indvendig fra. Hvad herved er fremkommet, er følgende:

Taarnets Indre udgør i **nederste Stokværk** et enkelt, cirkelrundt Rum, 8 Al 2" i Diameter, omgivet af smukt Murværk af brændte Sten indtil omtrent 3 Alen over Gulvet, hvorfra Murværken bestaar af store, utilhugne, men tildels klinede, smukt sammenføjede Kampesten, forbundne med en Kalkmørtel, hvori der jævnlig ses iblandet smaa Stykker af brændt Tegl. Omtrent 4½ Alen over Taarnets bund, (som er maalt, men endnu ikke afdækket) findes indvendig 8 firkantede Huller, parvis anbragte mod de 4 Verdenshjørner, saaledes at der mellem de til hvert Par hørende Huller er 41"-45" Afstand. Hullerne ere i Profil kvadratiske, men ikke ganske lige store, idet de maale 9½"-11" paa hver Led. Deres Sider ere parallelle. Mod det frie Rum gaa de helt ud gennem Muren, mod Voldens ende de mod Sten, men først efter at være førte 4 Al - 4 Al 20" ind i Muren. Trods denne meget betydelige og - som det skulde synes overflødige Dybde, kan deres bestemmelse næppe være anden end at udgøre Bjælkelejer. Forklaringen af Hullernes Dybde kan maaske søges deri, at man i den tidligere Middelalder ikke lagde Bjælkerne umiddelbart i Murene, men paa Konsoller (Note: Adwin Schultz: Uber Bau und Einrichtung der Hofburgs des 12. und 13. Jahrhunderts), hvis Bærere, der kun havde een Mur at hvile i, antagelig maatte lægges længere ind i Muren, end Bjælker, der hvile paa 2 Mure, vilde behøve det.

Her har altsaa Loftet (der har været et Bjælkeloft) over nederste Stokværk ligget. Nederste Stokværk er uden Dør og uden Lysaabning. Det har altsaa været et mørkt Rum med Adgang gennem Loftet. 3 Murstensskifter over Bjælkelejernes Overkant fandtes i Taarnets østre Side Døraabningen ind mod Borggaarden. Adgangen til Taarnet har altsaa ikke været til nederste Stokværk, men til andet Stokværk.

Denne Døraabning er af stor Interesse. Den er 5 Alen 6" dyb (hvilket altsaa er Murenes Tykkelse paa dette Punkt) og har to 10" høje Trin, der indvendig fra føre opad mod Udgangen. Dens Sider konvergerer indefra udad. Dens Brede er inde ved Taarnets Inderside 3 Al 5", men ved det første Trin kun 1 Alen 6" og ved det andet Trin kun 23". Ved sin Udmunding paa Taarnets Yderside mod Borggaarden har Døraabningen endog kun været omtrent $\frac{3}{4}$ Alen bred. Den nøjagtige Brede har her ikke kunnet maales da den søndre Sidemurflade her var udhugget og eftermuret (med andre Mursten og en anden Kalk), saa at derved var frembragt en noget større Aabningsbrede. Inderst i Døraabningen ved dennes nordre Side fandtes en 21" høj Murbænk. En tilsvarende Aabning (formentlig til Lys og til Forsvar) fandtes i Taarnets nordre Side, men paa Grund af stærkere Nedrivning paa denne Side af Taarnet er den kun ufuldstændig bevaret. Antydningen af en lignende Aabning findes mod Vest ud mod Angrebsiden, men Muren er her saa stærkt nedbrudt, at Aabningen ikke kan nøjagtig bestemmes. At der paa Reesens Tegnings Tid fra Vest har været at se et enkelt, smalt Glug i mellemste Stokværk, fremgaar af nævnte Tegning. Mellem den tragtformede Døraabning imod Øst og den tragtformede Aabning mod Nord findes ind imod Volden en 3 Alen 18" dyb, 2 Al 3" bred retvinklet Murfordybning, hvis Underkant er 5 Murstensskifter højere end Dør- og Vinduesaabningens Underkant. Den synes enten at have været et Opbevarings- eller Amunitionsrum eller Rum foran Trappe op til 3de Stokværk. I sidste Fald har nederste Trin ligget foran Fordybningen, i selve Taarnrummet. I Fordybningens ene Side, forneden, findes en anden lille Murfordybning, som til Leje for en 3" Planke.

Taarnets 2det Stokværk har altsaa efter det foran fremstillede udgjort et cirkelrundt Rum med Adgang udefra gennem en ganske smal, kun omtrent $\frac{3}{4}$ Alen bred Dør, endvidere med 2 ligeledes ganske smalle Lysaabninger samt med Adgang fra Underrummet gennem Gulvet (formodentlig ved en Lem og en Stige) og med Opgang til 3die Stokværk ad en formentlig i hernævnte Murfordybning indlagt Trappe.

I 3die Stokværk, som efter Reesens Tegning har fremvist 2 smalle Lysaabninger mod Vestsiden, er endnu saa meget bevaret af Muren i Nordvest, at Sidefladerne af den ene Aabning er synlig. Ruinen mangler altsaa paa dette Punkt ikke meget i at have den oprindelige Taarnmurs Højde. Hvad Taarnets Yderside angaar, da danner Forsiden en Cirkelbue, men hele Ydersiden kan ikke være cirkelrund eftersom Murtykkelsen mod Øst (Døraabningen) er 16" større end mod Vest og Nord. Nærmere Bestemmelse af den ydre Form kan først ske ved senere Fjernelse af noget Fyld.

Efter saaledes at have omtalt, hvorledes den oprindelige Taarnbygning efter de foretagne Afdækninger og Udrømninger fremstiller sig, skal jeg nævne 2 ved Undersøgelsen fremkomne Tilbygninger, der øjensynlig ere foretagne senere, om de end begge ere gamle. De have Præget af at være indbyrdes samtidige og tillige samtidige med den foran nævnte Udhugning og Eftermuring, hvorved Døraabningen er gjort bredere.

Den ene er en **Forstue**, opmuret uden Fundament paa Voldskrænten udenfor Taarnets Dør. Ved denne Tilbygnings Døraabning mod Borggaarden findes i søndre Side forneden en indmuret Jernnok til at bære Hængslet for en udad aabnende Dør, og i nordre Side, i Dørhøjds Midte, et indmuret Jernøje til deri udvendig fra at sætte en Slaa for Døren.

Den anden Tilbygning er et Latrin i det nordvestlige Hjørne mellem Taarnet og Volden. Da dets øverste Parti saavel som den tilsvarende Del af Taarnmuren er nedbrudt, kan man ikke se Adgangen fra Taarnet til Latrinet, men den kan næppe have været andetsteds end fra den foran omtalte tragtformede Lysaabning i mellemste Stokværk imod Nord, hvilken formodentlig ved Nedrivning af Brystningen er tildannet til en Udgang. Latrinrummet er i sin nuværende Tilstand c. 3 Alen dybt fra Overfladen af det nuværende Jordsmon ned til det Sted, hvor Vand kom frem, og hvor en buet Aabning i Formuren angiver, at den nedfaldende Gødning er gaaet ud i Vandet. Det synes heraf at fremgaa, at Taarnets Fod, som paa Ydersiden mod Vest oprindelig har staaet i Vand, ligger flere Alen under den grønklædte faste, svagt skraanende Flade, hvoraf det nu fremtræder.

Hvad Bygningens Materialier angaar, da ere Taarnets Mure i det eller de yderste og inderste Skifter opførte af røde Mursten 10-10 $\frac{1}{4}$ " lange, 5-5 $\frac{1}{2}$ " brede, 3-3 $\frac{1}{2}$ " tykke; i den mellemliggende **Kærne** dels af samme Slags Sten, dels af Kampesten, for en ringe Del tillige af Mur- og Tagstensbrokker, indlagte i Kalkmørtel. Forsaavidt Tagstensstumper forekommer i Murværket, ere de udelukkende af de smaa saakaldte Munketagsten. Sammenhængen af disse Murens Bestanddele er meget fast. Kalkmørtelen har indgaaet uløselig Forbindelse med de brændte Sten, saa at Deling ikke mere sker efter Murskifter.

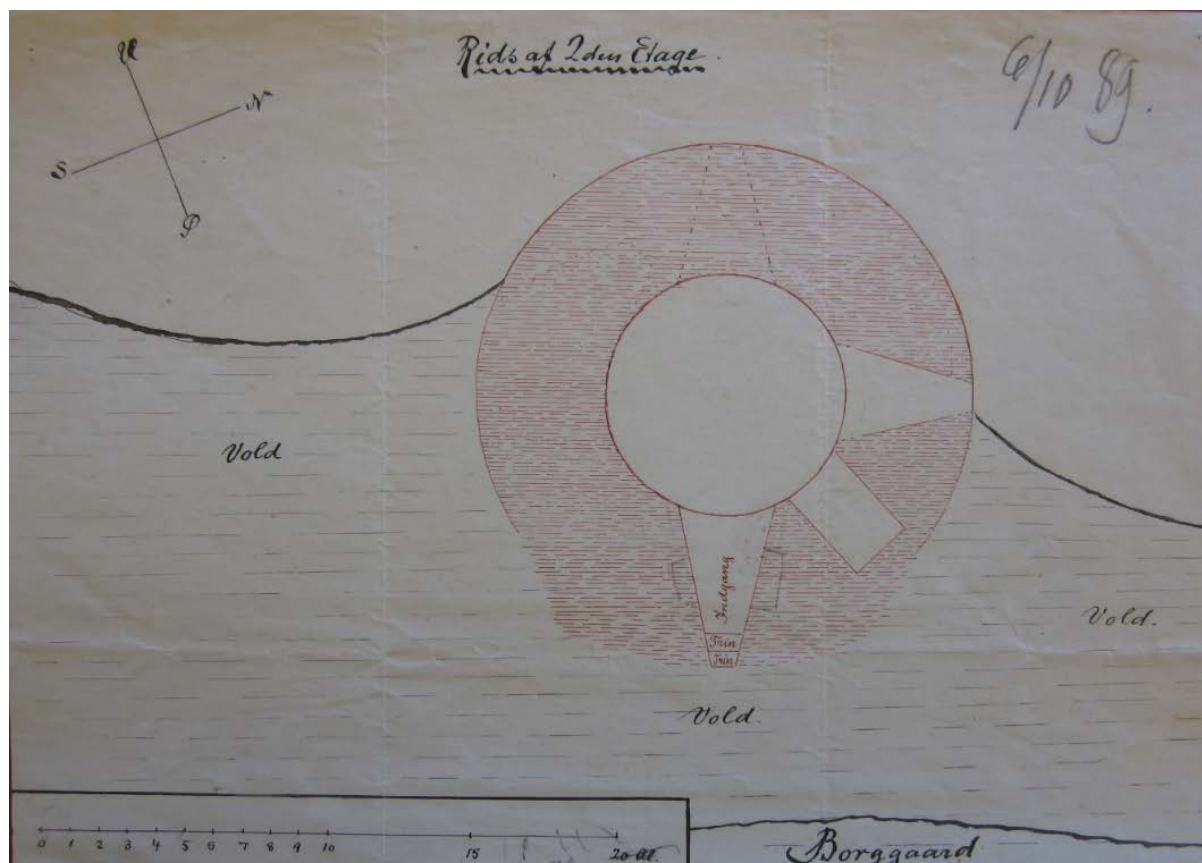
De til de to Tilbygninger benyttede Mursten ere *gule*, 10" lange, 5" brede, 2 $\frac{1}{2}$ " tykke. Kalkmørtelens Forbindelse med Stenen kan løses. De forefundne Tagsten ere af fire Slags: 1) de smaa Munketagsten med

Overligger og Underligger, 2) Vingetagsten med spids Nakke, 3) Vingetagsten med stærkt fremspringende retvinklet Nakke, 4) samme med mere flad Nakke. Alle Vingetagsten ere i større Maal end de nu brugelige. Af Tømmer findes intet. Det maa ved Nedrivningen være udtaget for at benyttes i den af Gregers Daa paa et andet Sted opførte Hovedbygning.

Af løse Fundsager forekom i Taarnet næsten intet en naturlig Følge af, at Taarnet er nedbrudt, og at man inden Nedbrydningen antages at have fjærnet alle løse Genstande ligesom man forsaavidt man har overkommet det, har udhugget de yderste Murstensskifter. Nogle Sager fandtes derimod dels i Jordfylden uden for Taarnindgangen, dels i Latrinet, navnlig: 1) en Spiseske med cirkelrundt Blad af Kobber, fortinnet, 2) itu-brudt stort Glasretorte, 3) ret talrige Stykker af en rhinsk Kande (som jeg lader sammenføje til en Renkonstruktion) 4) mange Skaar af simplere Lervarer, 5) Glasstumper i temmelig stor Mængde tildels med Mærker af Blyindfatning, 6) nogle Stykker Blyindfatning, 7) Køkkenaffald (Østers- og Muslingeskaller, et Raadyrkranium, 2 Raabukkeopsatser) m.m. Medens der paa de to nævnte Steder er fundet Kul, dog ikke i stor Mængde er ingen Ildstedsindretning og ingen sodede Sten fremkomne. De Glasstumper, som forekom i fylden udenfor Indgangen (der er oprindelig) vare væsentlig forskellige fra dem, der forekom i Latrinet (som er tilbygget). De førstnævnte vare af Alder blindede og bladede, de sidstnævnte ikke.

Hvad nu Udbyttet af den hidtil anstillede Undersøgelse angaar, der maa her i første Række fremføres den paafundne Egenskab ved Bygningen, at den har sin Indgang i 2den Etage. Saaledes opførtes jo nemlig den tidligere Middelalders Borgbygninger. Fra Borggaarden naaede man saa op til Døren enten ad en Stige eller over en Vindebro. En inde i den nuværende Jordopfyldning mod Taarnets Borggaardside liggende mindre Lervold kan tyde paa, at der fra denne over til Døren har været en Vindebro.

Den tragtformede Indgangsaaabning med en yderlig smal Dør, med et Par Trin indefra opad og med en Murbænk i Siden tilhører ligeledes den tidligere Middelalder. Det samme er Tilfældet med det for alt Lys lukkede nederste Stokværk, der har været bestemt til Fangehul og Opbevaringsrum. Alle disse Bygningsinventar pege henpaa den tidligere Middelalder. At Taarnet først skulle være bygget af Biskop Jørgen Friis 1528, synes herefter uantageligt. At Bispen har gjort Forandringer ved Taarnet, er rimeligt nok. Hvilke disse have været, navnlig om de nævnte Tilbygninger ere tilkomne da (hvilket deres Materialier ikke udelukke) eller først senere, det maa staa hen, men det er i alt Fald konstateret, at Taarnet er en rent middelalderlig Fæstningsbygning af en i vort bygningsfattige Land sjælden Type. Hald, den 6. Oktober 1889 Christopher Krabbe.



Opmåling af anden etage af tårnet. Hald godsarkiv på Landsarkivet i Viborg G 215-11.

1890, Dagbladet, om udgravninger på Hald

Dagbladets artikel 18. april 1890. **Nationalmuseet.**

Udgravningerne ved Hald.

De Oprømnings- og Undersøgelsesarbejder, som ere foretagen ved Hald Slots Ruiner, have havt til Hensigt at fremdrage og bestemme Karakteren af den Bygning, hvoraf endnu betydelige Rester ere tilbage, nemlig et massivt Taarn. Hvad der ved Udgravningen alt er fremkommet, giver meget interessante Bidrag til Spørgsmålet om Bygningens Alder. Muren er indtil 5 Alen 6 Tom. tyk. Indgangen til Taarnet har været i to Stokværk. Endvidere er den i 2. Stokværk anbragte Døringgang tragtformet, inderst 3 Al. 5 T. bred, men yderst særdeles snæver, nemlig kun omtrent $\frac{3}{4}$ Alen. Disse og Andre Ejendommeligheder bestemme vistnok Taarnet som en Bygning fra den tidlige Middelalder. Det har megen Lighed med et Taarn af Slottet Concy i Frankrig, der er bygget omtrent Aar 1220. Man venter ikke i Ruinen at finde Sølv eller Guld eller dsl. Værdisager. Løse Fund ere nok forekomne, men uden Interesse. Arbejdet er foretaget ifjor Sommer og er privat, men billiget og støttet af Direktoratet for de antikvariske Mindesmærkers Bevaring, hvis Inspektør Dr. Henry Petersen, har givet kyndige Vejledning. Det er ifølge Vib. Stiftstid. paatænkt at fortsætte Arbejdet iaar.

1890, Christoffer Krabbes rapport om bryggeret

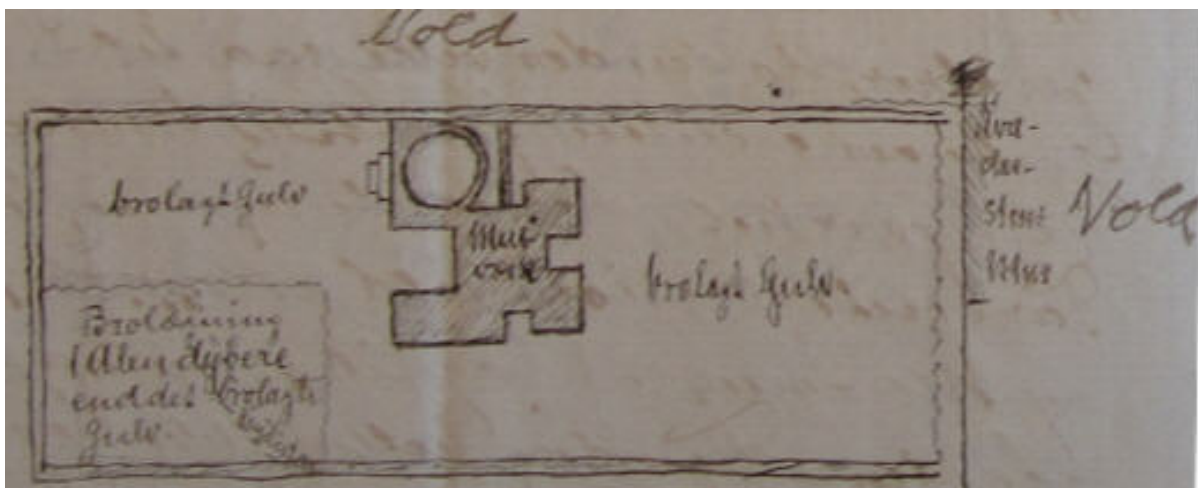
6. nov. 1890. Christoffer Krabbes indberetter til Henry Pedersen, Nationalmuseet om bryggeret. i. Noterne er mine kommentarer. **Nationalmuseet.**

Hald, 6. Novb. 1890

Hr. Do. phil, Inspektør Henry Pedersen!

Kjøbenhavn.

Medens forskellige Forhold hindrede mig i at fortsætte Arbejderne ved Hald Slot i Sommer, gjenoptog jeg dem i Efteraaret med større Arbeidskraft end i fjor, og jeg har havt Held med Veiret, saa at Arbejdet er gaaet godt frem. - Da den smalle Strimmel af fast Grund foran Taarnet var blevet optaget af Afrømning fra Taarnets Indre og jeg fandt det urigtigt at føre Fyld ud i den endnu ikke bærende Del af Voldstedets Omgivelser, da den der vilde gaa til Bunds og foregribe en eventuel fremtidig Undersøgelse af Vandpartiet, bestemte jeg mig til at skaffe Taarnets Resterende indhold af Murbroker, Sten- og Murgrus af bagtil og ej oplægge det i Borggaarden. For dog heller ikke her at foregribe Noget lod jeg ~~ka~~ først kaste Parallel- og Tværrender i Gaardsrummet, hvilke Renders Bund jeg undersøgte med en Jern Sonde. **1)** Derved Bemærkedes paa et Parti Stenbund i ligeledes Dybde. Inden vi gik videre, maatte jeg se, hvad det var. Det viste sig at være et Bygningsfundament, omtrent paa det Sted, hvor Resen har "Rudera af det gamle Bryggers". **2)** Skjøndt Bygningen har været omtrent 30 al lang **3)** og 10 al bred, tildels funderet paa huggen granit, men af Bindingsværk; i den ene lang side ser man Huller til Stolper, og Muren er kun 1 Sten. **4)** Fundamentet ser omtrent saadan ud:



Men det er forskjelligt fra Resen i 1 mærkelig Omstændighed, den nemlig, at det i den sydlige Ende løber mod en Kvaderstensmur, som staar inde i Volden, medens paa Resens Tegning den sydlige Ende af Bygningen er et langt Stykke fra Volden. Denne Kvaderstens Mur, hvoraf 2 Al 2 " i Dybden og 5 Alen i Længden er afdækket, 5) er mig en Gaade. **Er det et ældre Fortifikationsværk, som sidder inde er blevet dækket med en yngre Befæstnings Voldfyld?** Eller er det kun et Udslag af Ødselhed med hugne Sten, saa at maa har anvendt dem bare for at gjøre et Voldparti lodret ~~indvendig~~-indadtil? Fremtidig Undersøgelse vil vel give en Besvarelse. Men dette lader jeg staa urørt indtil Deres kyndige Øie har set det. I Aar kan jeg heller ikke fortsætte ret længe. I den ende, hvor Bygningen støder mod Granitmuren, er Bygningens Fundament optaget; men **der er et Mellemrum mellem det brolagte Gulv og Granitmuren, hvor Fundamentet maa have været.** Bygningen selv har flere Underligheder. Jorden under dens brolagte Gulv indeholder mange Murbrokker, **og en Alen under dette lavere end dette Gulv, paa et Parti, hvor Gulvbelægningen er borte, ligger der en anden Brolægning med en aaben Rendesten, der taber sig ind under Bygningens Fundament. Det ser ud som om der har været en ældre Bygning, paa hvis Levningers ved Mulddannelse, den Bygning er opført, hvis fundament nu er fremdraget.** 6) Ved at forfølge en Askestribbe, der gik skraat nedad, stødte vi ved Bygningens nordøstlige Hjørne 1 Al 5 " under Voldens Fod paa en huggen Sten. Hvad kand det være? Det viste sig til min Overraskelse at være **en af Kvaderstene sat Spildevandsledning, der går under Volden ud i Søen.** 7) Jeg har dog ikke villet forfølge den, inden De har været her.

Som De ser, er der kommet interessante Ting frem. Paa Voldens Yderside, ind mod, har der ved Taarnet viist sig en Kantning af hugne Sten, med Murværk under og bag. (Beskyttelse mod Voldens Udskridning i Vandet?) Jeg har ikke endnu forfulgt den, da et Parti udrømmede Kampsten ligge i Veien. Der arbejdes med 8-10 Mand og 2 Spand Heste, sættes altsaa temmelig betydelig Bekostning derpaa. Deres Antydning i sidste Brev om en Bistand af det Offentlige er jeg derfor ikke døv for. Jeg har taget Maal af alt Fremkommet, saavel i Flade som i Profil. Nogle fremdragne svage Murlevninger understøttes. Løse Fundsager (heraf dog ingen af Værdi eller stor Interesse) opbevares. Mend har moret mig en Del Vildsvinetænder. Jeg kan desværre ikke skrive med min Søns Penne, men De faar jo nok fat i Meningen. Med Høiagtelse.

Deres venligt forbundne
Christopher Krabbe.

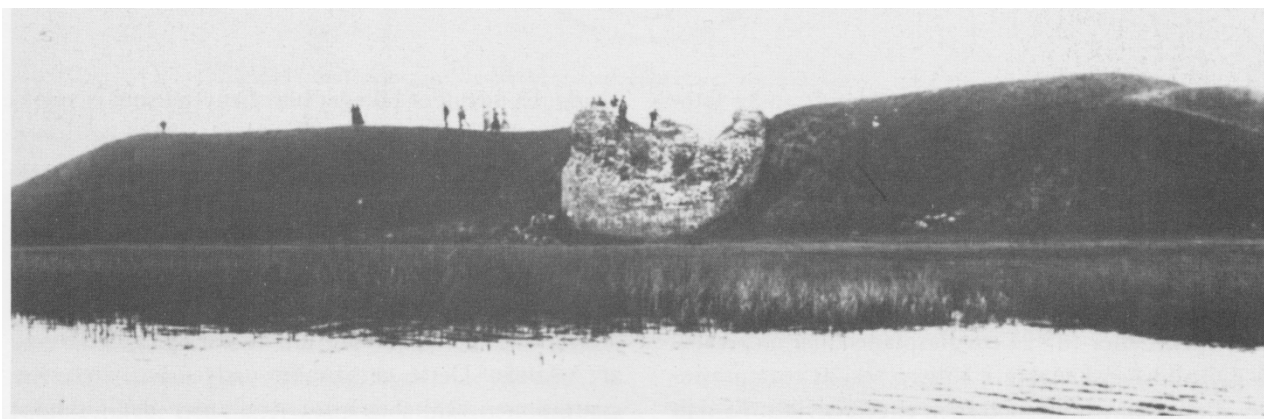
Mine bemærkninger til Krabbes rapport

- 1) Én af Krabbes render må have gået øst-vest. Herved er Krabbe først stødt på bryggersets langsgående vestlige fundament, ca. nord-syd-retning.
- 2) Krabbe har målt husets længde til ca. 30 alen, ca. 18,9 m. ud fra en formodning om, at fundamentet har nået helt til kvaderstensmuren, men han nævner senere, at fundamentet mangler ved tilslutningen til kvaderstensmuren. Bryggerset var 1601 på 8 fag, ca. 9 meter. Bryggerset lå i hvert fald efter Resens prospekt fri fra bryggers-ruinen, så der må have været et brolagt gulv mellem bygningerne eller et rum hørende til bryggerset. Siden nordmuren i bryggerset har tilhuggede kvadre og der også midt på væggen stikker en kvader ud (foto 24. aug. 2016) med den tilhuggede flade side vendende mod øst, er et rum det sandsynligste, men i givet fald synes et fundament under rummets nordvæg at mangle, eller ikke at være fundet. Ud fra Krabbes skitse ser det ud som vestfacaden af bryggerset har ligget noget længere mod vest end afslutningen af kvaderstensmuren. Det bringer bryggerset lidt på afstand af østvolden, hvilket er naturligt, da en bindingsværksbygning ikke umiddelbart kunne indbygges i volden, i hvert fald ikke uden at det nederste af muren var af sten. Krabbes tegning og oplysning om husbredde 10 alen, ca. 6,3 m. giver et godt udgangspunkt for at lede efter fundamentet til bryggersets vestfacade.
- 3) Oplysningerne passer med hvad der senere vides (1601 og fremad) om bryggerset. Oplysningerne om stolpehuller er overraskende, hvis det skal forstås om nedgravede stolper.
- 4) Murtykkelsen 2 alen 2" = ca. 130 cm synes at passe nogenlunde med C.M. Smidts opmåling af nordmuren i bryggers-ruinen 1910, hvis man kun ser dens allervestligste del. (Resalitter, længere inde mod øst er muren 165 cm.
- 5) Krabbe antager ud fra mange brokker af mursten under stengulvet og om gulvet, som er forsænket 1 alen (63 cm) i det nordvestlige hjørne, at der har ligget en ældre bygning her. Det er sikkert rigtigt,

men der kunne også være tale om en grube i stegerset, som har haft afløb til søen. Ud C.M.Smidts fotos og opmålinger 1910-13, mine nyere fotos 24.aug. 2016 og 22. feb. 2017 kan bundkoten i gruben beregnes til 10,48 DNN. Da vandspejlet i søen har ligget noget lavere, har der udmærket kunnet skaffes afløb fra gruben.

- 6) Afløbet fra gruben er måske i virkeligheden bunden af vandporten og murværket måske hørende til skorstene. Se Løfflers tegning 1892.

1890-erne Emil Stæhrs foto af tårnet før restaureringen



Tårnruinen fotograferet 1890-erne af Emil Stæhr, inden restaureringerne har sat deres tydelige præg. Glaspladen opbevares på Det kgl. Bibliotek. (Hikuin 19, 1992).

1892, J. B. Løfflers indberetning

Indberetning af 30. januar 1892 til Nationalmuseet ved J. B. Løffler. Nationalmuseet, På tegningen bemærkes på tårnet vindfanget mod øst og "hemligheden" mod nord. Tegningen viser, at vandporten var styrtet sammen. Det er sikkert her, at Løffler forestillede sig et tårn af træ. Tegningen viser sandsynligvis dele af fundamentet til stegerset i borggårdens syd-østlige hjørne. Det skraverede er måske det samme som Krabbes rapport fra 6. november 1890 viser. Firkanten i det nordvestlige hjørne er måske den forsænkede grube, som Krabbe fandt. De to streger ud mod vandporten er måske afløbsrenden, som Krabbe fandt, måske bunden af vandporten, udgravet 1912 af C.M. Smidt. I sydenden af stegerset ses en markering, en sort streg, nogenlunde øst-vest gående, sikkert den granitmur, som Krabbe stødte på. Opmålingen er omtalt i Hikuin 19, 1972, side 262.

Indberetningen

Efter paa Opfordring af Direktionen i Efteraaret 1891 at have foretaget en foreløbig Undersøgelse af Voldstedet fra det saakaldte bispernes Hald tillader jeg mig herved at fremsætte følgende:

Voldstedet, der nu er beliggende paa en Odde, som strækker sig ud i den nordøstre del af Hald Sø, men ifølge Resens bekjendte tegning tillige ganske har været omfløjdt af samme, danner en aflang Firkant med Langaxen i NØ-SV og indtager i alt et Areal paa henved 19.000 Kv Al. Langs alle Sider strækker sig en høj Vold, hvis sydøstre og sydvestre Fløj endnu beskylles af Søen. Kun paa et enkelt Sted har der været Adgang til borgen, nemlig gennem Voldens vestre Hjørne. Selve borgpladsen har en Længde paa ca. 119 Al. til en bredde paa ca. 43 Al., og Voldens noget vexlende bredde i Enden giver omtrent følgende Maal Den sydøster fløj, der vender ret mod Søens bredest sted, ca. 26 Al. den nordøstre ca. 30 Al., den vestre ca. 32 Al og den nordøstre ca. 37 Al., naar sidste er gjort bredere end de andre og tillige højere, da maa Grunden søges i, at den vender mod Landsiden, fra hvilken jo de farligste Anbreb var at befrygte Ogsaa ad anden Vej haver vi Vidnedsbyrd om, at man af sidstnævnte Fløj søgte at skabe sig det fyldigste Værn, idet der nemlig her findes betydelige Rester af et aanseligt rundt Taarn, der ligger i Voldens Yderside og

og er ligeledes af Sikkerhedshensyn nærmest det Hjørne, fra hvilket Tilgangen til borgen fandt Sted. Taarnet, der formentlig tilhører fra den seneste Middelalder, har en udvendig diameter paa ca. 18½ Al. og kan saavel i det Ydre som i det Indre følges til en Højde af ca. 12 1/4 Al. Murtykkelsen udgjør ca. 5 1/4 Al, saa at den indre Diameter altsaa kun beløber sig til ca. 8 Al. Murværket er Kompakt og i det Ydre murtykkelse rejst af store røde tegl, der i alle Skifter er lagte saaledes, at en Løber vexler med en binder. I det Indre er Muren fra Gulvet op til en Højde af 3½ Al. bygget med raa og Kløvet Kamp, hvis fuger er udskjellet med Teglstensstumper, medens hele det øvre Parti bestaar af Tegl. Taarnets underste Stokværk har, hvad der fremgaa af at bredeste bjælkehuller, haft en højde paa godt 5 1/4 Al. Rundt langs hele Indervæggen løber nær Gulvet en ca. 21 T. bred, af Kampesten sat bæk, **1**) og omtrent midt i Rummet ses Rester af en nedrammet Pæl af Eg. Dette Bygningsafsnit, der formentlig har tjent til Fangekjælder, savner gandske Lysaabninger. Taarnets andet Stokværk synes at have været forsynet med tre saadanne men at de alle er saa stærkt medtagen af Tiden at man kun modtager et ufuldstændigt Indtryk af deres oprindelige form var best bevaret ind mod borgpladsen (SØ) især, at i det Ydre have haft en bredde paa kun ca. 12 T. i det Indre paa ca. 3 Al. saaledes at altsaa at siderne skraaner meget stærkt. Endden er vandret og belagt med tegl paa fladen. Til højre for den nævnte Fordybning findes i det ydre Murværk en lille 10 T. bred 19½ T. dyb og 12 T. høj Fordybning hvis bestemmelse nu næppe lader sig forklare paa fyldestgørende Maade, og i det Indre ses mellem samme Fordybning og ses nærmest i nordlig Retning Rester af en Niche eller blinding.

Spørgeres der om hvorvidt Vold og Taarn maa antages for at være samtidige, da lader dette Spørgsmaal sig endnu ikke afgjøre med bestemthed, men det skal dog bemærkes, at Murværket i det Indre aff Taarnet, som i det seneste Aar er fremgravet af Volden, overalt viser fugning, en Omstændighed, der synes at sige som saa, at Taarnet er ældst, idet der jo nemlig ikke var nogen rimelig Grund til at fuge Murværk, som man har til hensigt at skjule under en Volds Jorddannelse, som Gisning lader det sig fremsætte, at borgpladsen fra første af har været hegnet med en **Ringmur**, af hvilken der ved fortsat Gravning maatte antages at fremkomme fyldige Spor nemlig ved Taarnets Side, men samme Gisning forudsætter ganske vist det noget ejendommelige Forhold, at man da Taarnet blev rejst har haft Anvendelse for et betydeligt større Areal til borgen, end da den anselige Vold blev opkastet. **2**)

Ingen Tvivl er der med Taarnet foretaget forskellige Omdannelser og Tilbygninger, af hvilke dog nu kun smaa eller mindre uklare Rester staa tilbage. Til øst mod borgpladsens vestre side og i højde med andet Stokværk har man føjet en muret Gang, og derefter gjort Taarnets østvendte Lysaabning saa meget bredere, at den lader sig benytte som Dør. Gangen, der i Retning ind fra Taarnet kan følges i en Længde af 6 1/4 Al., er 2 Al. 21 T. bred, og de tvende sider mure have en Tykkelse paa ca. 1 Al. 19 T. Muren er opført med temmelig store gule sten, lagte i moderne Skiftegang, og bestandligen og deres Ydersider røber noksom, at disse have været skjulte i Volden. Ved den nordligste del af Taarnets Ydermur ses ligeledes en Tilbygning, der formentlig maa opfattes som henhørende til borgens Indretning. som bestaar af et kun Alnis bevaret, højt, røragtigt Rum med et indvendigt Munderingshold paa 1 Al 17 1/4 T. x 1 Al. 10 T., fra hvis med den venstre side (NV) der fører en 19 T. bred Afløbsrende døllet med en omtrent for..... formet Tøndehvelving. Rummets Mure, der kun have én Stens Tykkelse, er af store gule Tegl lagt i moderne Skiftegang.

I Volden modsat Taarnet og omtrent 12 Al. sydligt for dettes Midte findes en Sænkning, der lader Tanken hen paa, om ikke her har staaet et mindre, maaske kun af Træværk bygget Taarn en formodning, der formentlig maa siges at vinde i Sandsynlighed stiger, at der paa dette sted i Voldens bund findes Rester af en Vandledning, altsaa et for borgen meget betydningsfuldt Anlæg. Vandledningen er bygget af Kampestenskvadre og har en bredde paa omtrent 1 Al. **3**)

Indgangen til borgen, der som alt bemærket, fandtes i Voldens vestre Hjørne, har bestaaet af en 6 Al. bred muret port, af hvilken ikke ubetydelige Levninger staa tilbage. Disse, der to og to danne Korrefjondennste Partier, er bygget af raa Kamp iblandet Tegl, og navnlig paa et af stederne kan man med bestemthed følge Underlaget for en Tøndehvelving, som har været spændt over Rummet.

I den nys Tilforn nævnte i borgpladsens søndre Hjørne foretaget Gravninger paa et Areal af henved 330 kv. Al. (29 Al. x 11 Al. 6 "). Ved dette er der hvor Voldens sydøster og sydvester fløj støder til hinanden fremkomne Rester af to, omtrent i en Vinkel sammenbyggede Mure, som er opført af Kampestenskvadre og når en Længde af 5½ Al. (SV) til en højde paa ca. 2 Al. 9 T. Disse Murrester, hvis Bestemmelse i det mindste foreløbigt ikke lader sig angive. stammer sig sikkert fra en forholdsvis sen Tid, og Materialet i samme er muligvis taget fra en i fjerne nedbrudt Kirke. Mange løstliggende Kvadre af Kamp er opgravet paa dette Sted, af hvilke en del er forsynede med Profiler. **4**) I selve det udgravede Areal, der er brolagt med samme jordfundne Sten, har man forefundet Tomten af en lille bygning (5 Al. 3 T. x 4 Al. 11 T.) umiddelbart op til hvilken, der i sydøst har stødt et endnu mindre Rum (2 Al. 12 T. x 2 Al. 2 T.) begge som at synes med Tilgang i nordøst. Nord for disse bygningsrester, der formentlig er

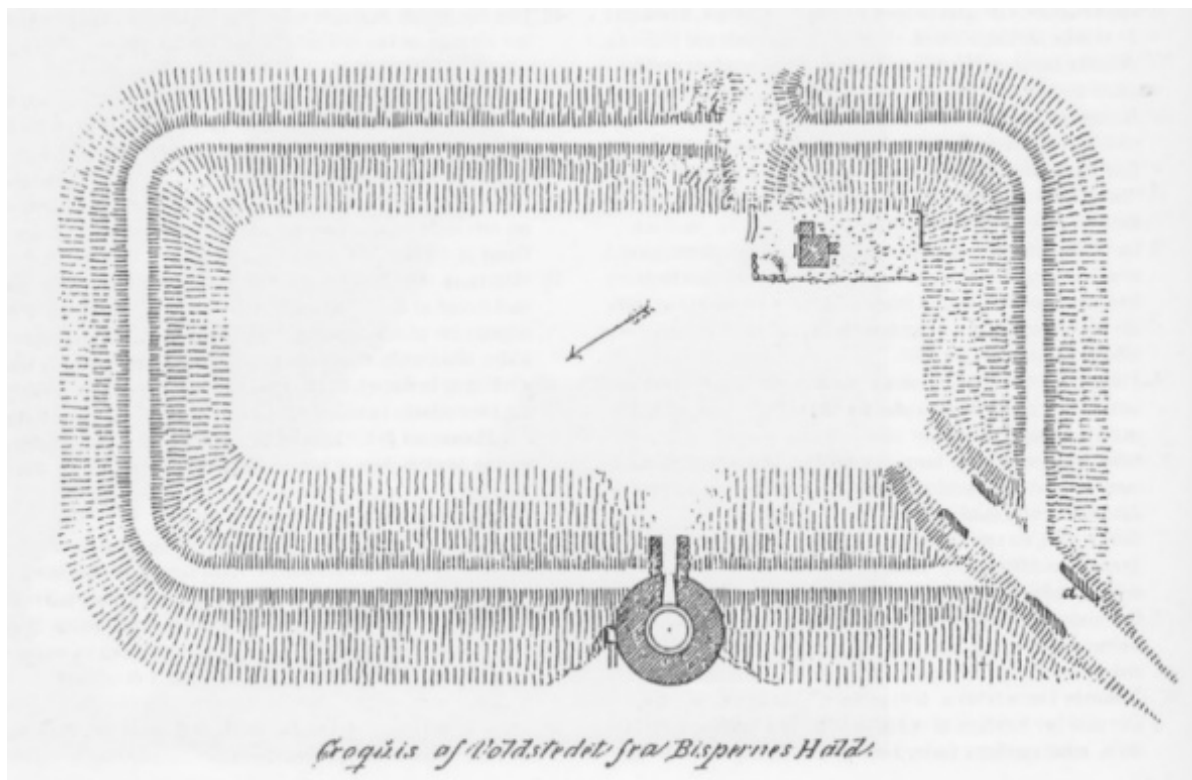
Levninger af det paa Resens Tegning angivne Bryggers, findes en med brolagt og tildels med Kampesten hegnet Sænkning i Terrænet.

Da jeg i Efteraaret besøgte Voldstedet havde man paabegyndt at beklæde Taarnets Ydre til en højde af 2 Al. 9 T. fra Jorden med en Stens Mur, et arbejde der agtedes fortsat langs hele dets Omkreds hvor den oprindelige beklædning var tilintetgjort.

Kjøbenhavn d. 30. Januar 1892.

Ærbødigst J.B. Løffler

Til Direktionen for det nationale Mindesmærkes Bevaring.



Kommentarer:

- 1) Løfflers beretning om bænken imødegås af Krabbe jf. nedenstående 25. marts 1899.
- 2) Oplysningen om fugningen er interessant. Det tyder på, at tårnet er opført før anlæggelsen af volden. Da voldene tillægges Jørgen Friis, synes tårnet altså at være fra før hans tid. Konklusionen er overraskende, eftersom dronning Margrethe krævede borgen nedbrudt, da hun 1393 skænkede Hald til Viborg Stift. Måske har det været umuligt eller uoverkommeligt at nedbryde tårnet med dets kolossale pakstensmur. Da hun forbød private at opføre borge, er det svært at forestille sig, at tårnet skulle være bygget af andre end Niels Bugge. Oplysningen om fugningen nævnes også i Schiøtz's udaterede indberetning.
- 3) Det er utvivlsomt den sammensunkne vandport, som Løffler antager for stedet for et tårn af træ.
- 4) På Løfflers tid havde man endnu ikke opdaget bryggerset og vandporten.

1899, Christoffer Krabbes indberetning om tårnet.

Christoffer Krabbes indberetning af 25. marts 1899. Brevet er ikke skrevet med Krabbes hånd, men underskrevet af ham under ophold i København. Han benytter lejligheden til at gøre opmærksom på en fejl i professor Løfflers indberetning af 30. januar 1892 ang. en muret bænk af kampesten i fangekælderen og korrigerer sin egen indberetning af 6. oktober 1889 om lysåbninger i 3. stok. **Nationalmuseet.**

Til Direktøren for Nationalmusæets 2den Afdeling

Efter den med Hr. Direktøren truffene Aftale har jeg i den sidste forløbne Sommer fortsat Arbejderne ved Hald Slots Ruin. Arbejderne paabegyndtes 4. August og ophørte 2. September. Der var bestilt samme Antal store Mursten som ifjor. Da Forsommeren imidlertid ved stærke Regnskyl beredte nogen Fare for Stenene, medens de henstode ubrændt, formede og brændte Teglbrænderen af Forsigtighedshensyn et noget større Antal, og da de efter Brændingen alle fandtes vellykkede, ansaa jeg det for rigtigst at anvende dem.

Det er Syd- og Vestsiden af Taarnet, som der arbejdet paa, og Muren er her udbedret saaledes, at den nu fremtræder med hel Ydermur i en Højde af 7½ Alen. Murstenene, ved hvis Forarbejdelse de af Hr. Direktøren fremsatte vejledende Bemærkninger ere iagttagne, staa godt til de gamle Mursten.

Af de mange i Taarnets underste Stokværk, ved dettes Oprømning, blandt Murgrus, i tilfældige Nedstyrtningsstillinger forefundne formodentlig oprindelig fra en nedreven Kirke hidrørende hugne Kampesten, der øjensynlig havde været anvendte i Taarnets Mur, men ikke have noget Mærke af Kalk paa deres bauede Sider og saaledes med nogen Rimelighed kunne antages at have været anvendte til en i Muren indlagt Trappe, er en Del lagt tilrette paa denne Maade.

Jeg bør ved denne Lejlighed ikke undlade at gøre opmærksom paa, at der i Professor Løfflers Indberetning af 30. Januar 1892 til den daværende "Direktion for de nationale Mindesmækers Bevaring" forekommer en Meddelelse, som maa bero paa en Fejltagelse, angaaende Taarnets underste Stokværk. I denne Indberetning, hvori Taarnets Indre i underste Stokværk beskrives, hedder det : Rundt langs hele Indervæggen løber ved Gulvet en c. 21 T. bred, af Kampesten sat Bænk", Muren som her er fuldstændig bevaret, og som er ganske intakt, gaar lige ned til Gulvet uden nogen Afvigelse fra den lige lodrette Linie". - Jeg formoder, at Fejltagelsen er opstaaet paa den Maade, at Professor Løffler, umiddelbart før eller efter, at han besaa Ruinen, har beset en under en Hovedbygning værende Kælder der er det eneste tilbageværende af den Bygning, som Gregers Daa opførte tildels af Materialerne fra hint Taar, og ved hvis Indervæg der findes en Bænk af hugne Kampesten, og at han derom har gjort en Optegnelse, som han ved Udarbejdelse af sin Beretning er kommen til at sammenblende med sine Optegnelser om Taarnet. Da Indberetningen ses at være skreven nogle Maaneder efter Tilstedeværelsen paa Hald, kan noget saadant let være passeret. Men jeg har blot ment, at en berigtigende Bemærkning burde indgaa i Musæets Arkiv, som Indberetningen er indgaaet i.

Derhos vil jeg ogsaa gerne berigtige en Bemærkning, som jeg selv har fremsat i en Indberetning af 6. Oktober 1889. I denne har jeg ytret, at Sidefladen af en Lysaabning i 3die Stokværk er synlig. Ved de i Aar foretagne Arbejder er det imidlertid blevet umuligt at komme det paagældende Sted saa nær, at det har kunnet nærmere undersøges, og det har derved vist sig, at det paagældende Stykke Murværk, der antoges altid at have staaet udækket, ikke er ganske frit for gammel Kalk ogsaa paa den Side af Stenene, der skulde have været udækket, og at det altsaa har ligget inde i Muren. Saavel Dr. Henry Petersen som jeg selv var forundret ved at have en fri Murflade paa det paagældende Sted, da vi begge mente, at 3die Stokværks Lysaabningetr maatte ligge højere oppe; men der var den Gang ingen anden Forklaring af Fænomenet. Den Lejlighed til nær iagttagelse og virkelig Undersøgelse, som nu er givet, har imidlertid opklaret Sagen. Det Stykke, som nu trænger mest, er Murpartiet mod Nord, ligesom man mod Øst gerne skulde blive i Stand til at anbringe en Dør, for at hindre den Nedkastelse af Sten o. a. i Taarnets Kælderrum, som stadig foretages af besøgende.

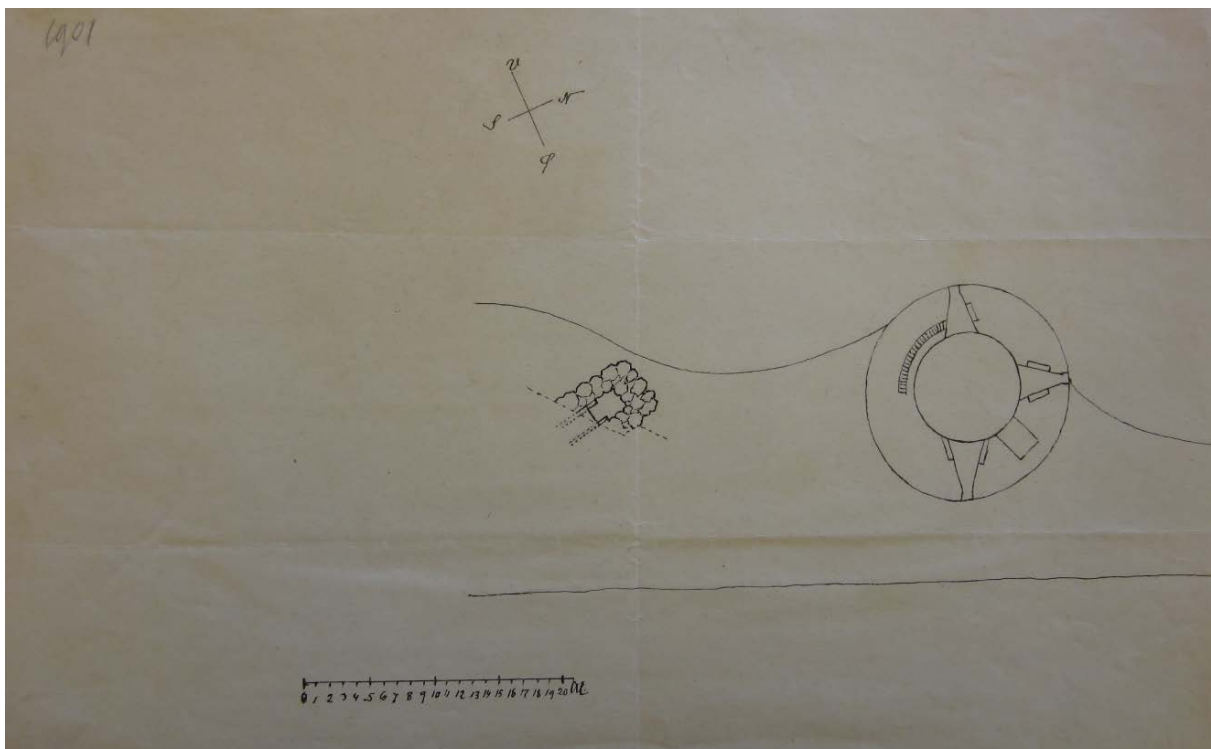
Jeg tillader mig hermed at fremsende en Opgørelse af Udgifterne ved Aarets Arbejde. Stilladstømmer og Kørsler med Sand m.v. er uden vederlag leveret af Ejeren, min Søn Jægermester Krabbe, som ogsaa har fremskaffet Haandlanger til den billige Pris af Kr. 1.40 pr. Dag og deltaget med mig i Tilsynet med Arbejdet.

f. T. København den 25. marts 1899
Ærbødigst
Christopher Krabbe

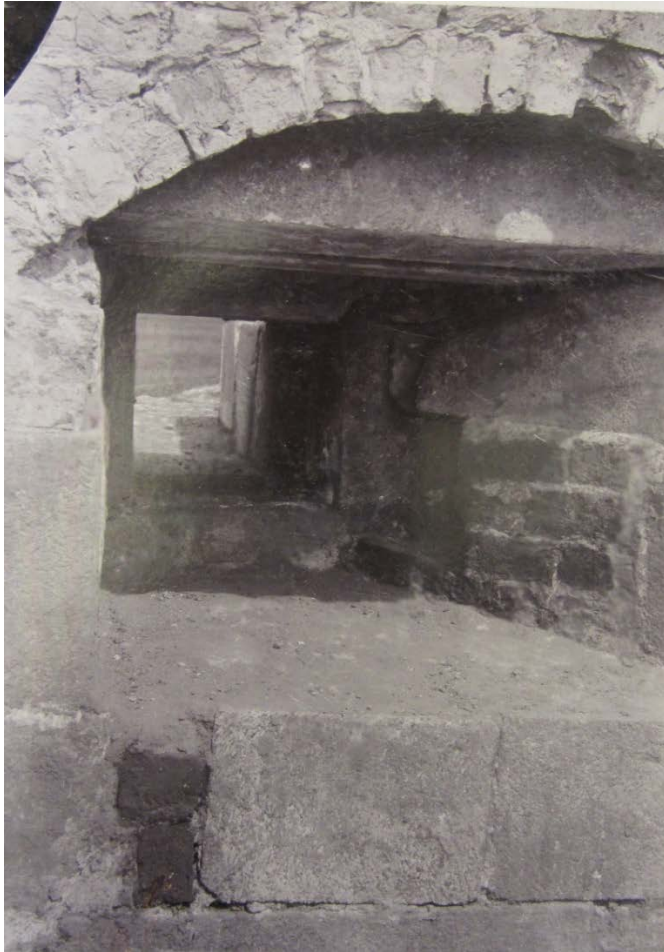
1899-1906, Christoffer Krabbe restaurerer tårnet



Tårnet 1901, amatørfoto,



Skitse af tårn og skydeskår 5, 1901.



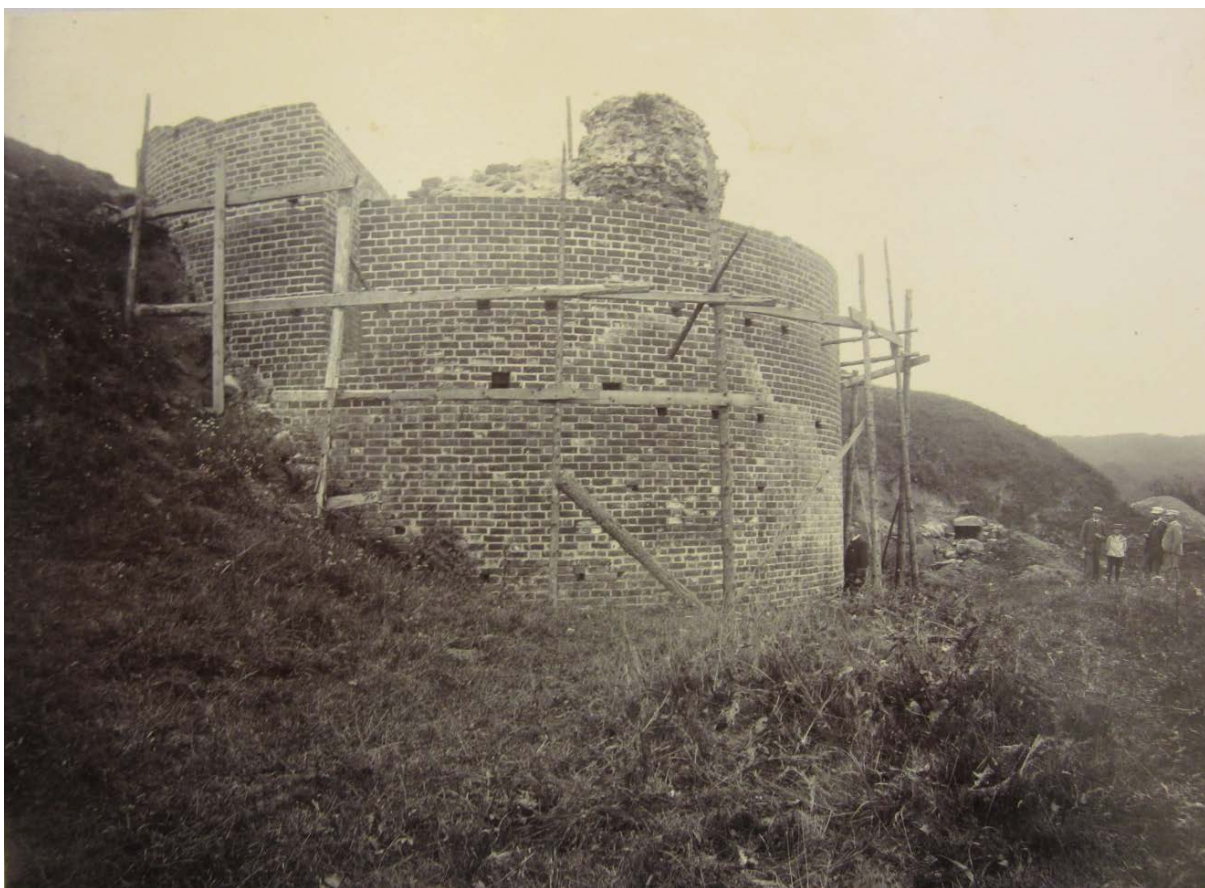
Detalje af vindue eller skydeskår i tårnet 1902, sikkert før restaureringen.



1901. Den nordvestlige side, til højre portåbningen. Nationalmuseet, negativ nr. 40722. Fotograf Poul Hauberg.



1901. Voldstedet med tårnet set fra nordvest. Nationalmuseet, negativ nr. 40721. Fotograf Poul Hauberg. Tårnet under restaurering. Efter kopi i Miljøministeriet, Fredningsstyrelsen, Hald F53-447.



25. juli 1901. Tårnet under restaurering, Bemærk knolden af den kompakte mur-kerne. Nationalmuseet, negativ nr. 40730.



Tårnet under restaurering, murerne står på muren.



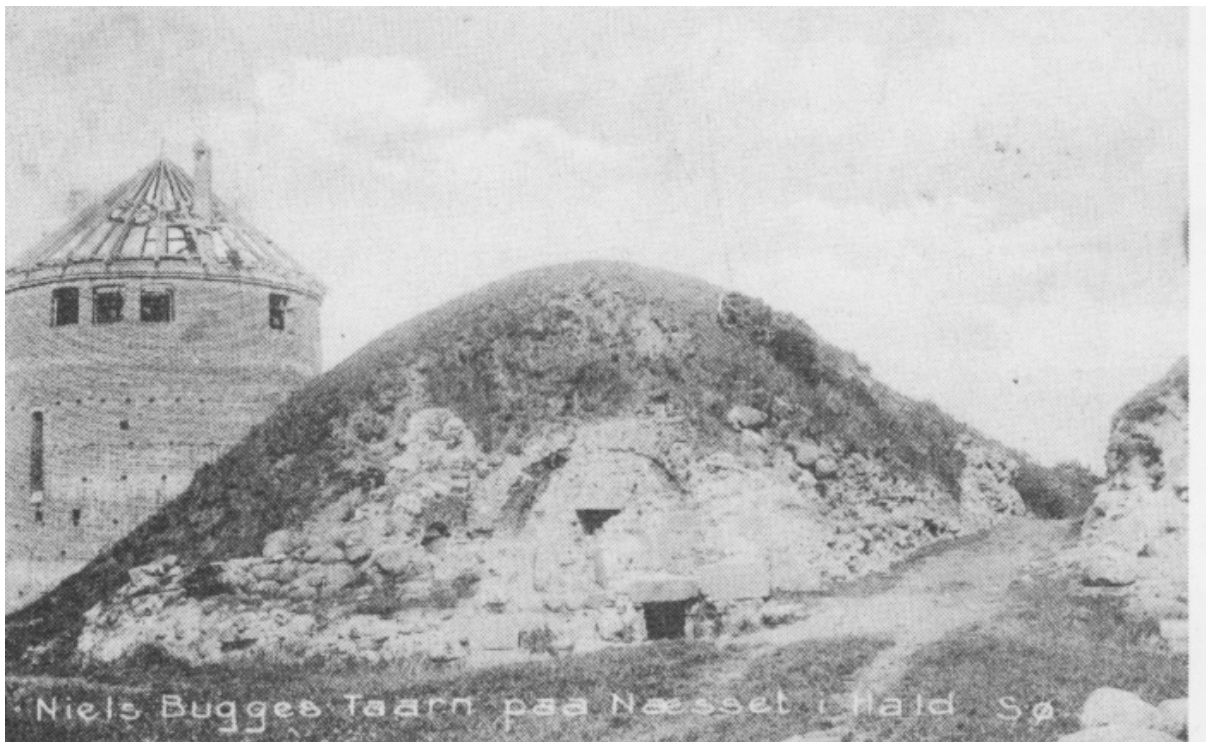
Tårnet under restaurering, detailbillede 25. juli 1901. Nationalmuseet, negativ nr. 40724 og 40727 (kopi af samme billede). Fotograf Poul Hauberg. I Trap 1901 findes der en tegning, der stemmer ret nøje overens med fotoet. Nationalmuseet, negativ 40727. Foto Poul Hauberg, 25. juli 1901. Stendyngen i forgrunden har måske forbindelse med skydeskår 5.



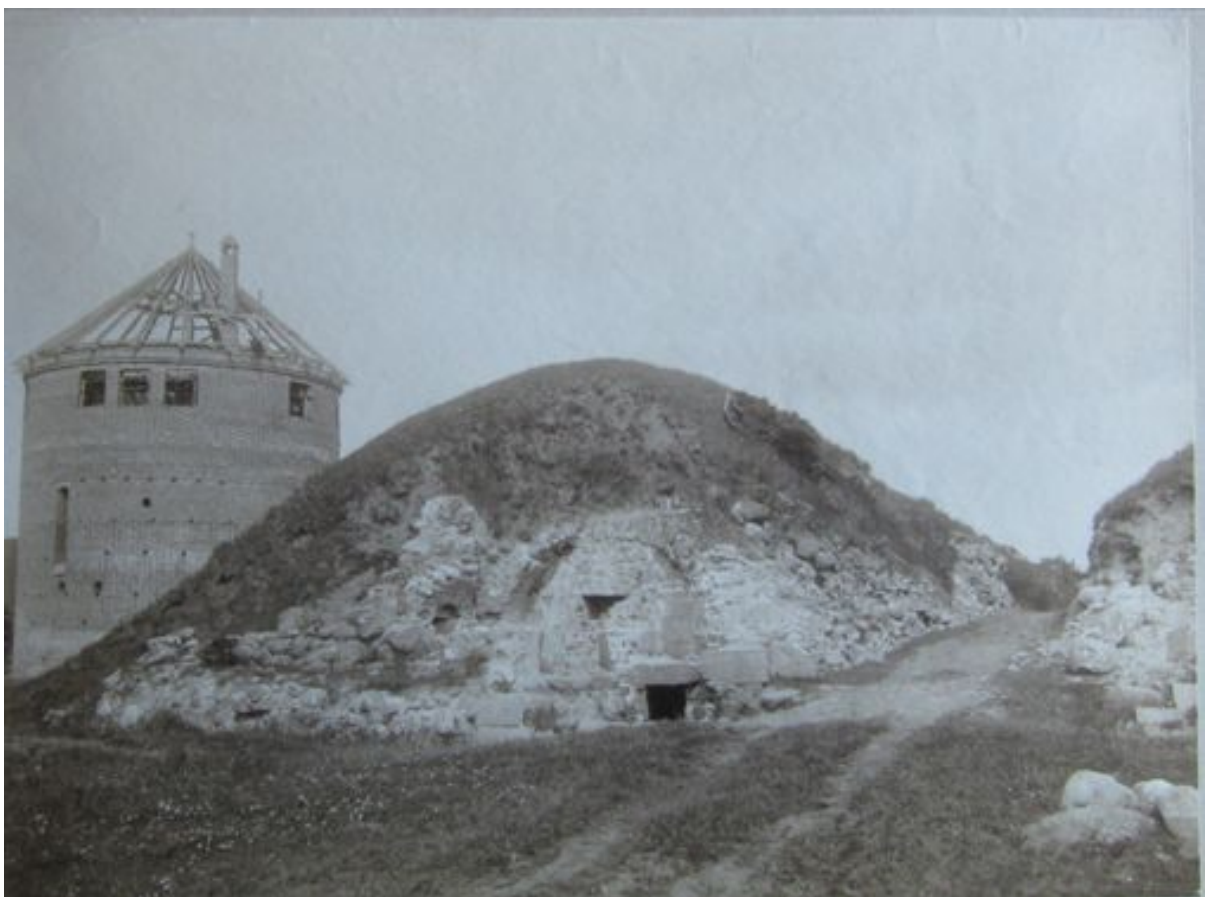
Nationalmuseet. Fotograf Jonals, år ukendt. Personen ved tårnet står på det, der dengang var rimelig fast grund, eng, men nu er ret vandlidende. Det indikerer, at vandstanden i Hald sø dengang var lavere end nuværende kote ca. 9,13 DNN.



Måske 1901. Nationalmuseet, negativ 31.502, fotograf HAK. Uden år.



Fotograf Chr. E. Jørgensen, foto 1906. Spærene over tårnet var nu placeret - mon optagelsen skyldes rejsegilde? Ruinerne ved indgangen er pudset af Optagelsen (hvoraf et eksemplar opbevares på Nationalmuseet) blev benyttet til et postkort, hvis tekst sikkert skyldes Christopher Krabbe. Det her viste eksemplar på Lokalthistorisk Arkiv i Viborg er stemplet i Bjerringbro 30.12.1907. Det er et postkort, som er baseret på nedenstående foto.



Nationalmuseet, uden år, negativnummer og fotograf.

1900, Soya Jensens maleri af ruinen, set fra sydvest



Soya Jensen malede billedet af Hald Ruin sommeren 1900. [http://historiskatlas.dk/Hald_Ruin_\(8509\)](http://historiskatlas.dk/Hald_Ruin_(8509)).

1901, Lave målebordsblade



1901, Christoffer Krabbes indberetning om portbygningen

Chr. Krabbes indberetning af 9. juli 1901 til Nationalmuseet om portbygningen Krabbes antog, at de små kanaler, han fandt, var løngange til flugt, men som jf. Hertz's udgravning i 1979-80 viste sig at være skydeskår 5, 4 og 3 samt det nordre portrum.

Til
Nationalmuseets 2den Afdeling.

Arbejderne paa Hald bleve iaar paabegyndte den 28. Mai og afsluttede den 6. Juli. Dog ere de ikke udførte uafbrudt i dette Tidsrum, da jeg ikke hele Tiden har kunnet være tilstede og ikke har ladet noget Undersøgelserarbejde foretage i min Fraværelse.

Det i Samtale med Hr. Musæumsinspektøren ofte rejste Spørgsmaal, om der i Jordvoldene gemtes Bygningsrester, som kunde give nye Bidrag til oplysning om Borgbefæstning m.v. her i Landet, foranledigede mig til iaar at foretage et Forsøg.

Forsøget paabegyndtes ved den vestre Volds Yderside, Syd for Taarnet, paa et Punkt, hvor Voldskraaningens brødes af et Par raa Kampesten, der kun traadte lidet frem fra Grønsværet, men ved deres Urokkelighed kunde antages at være ret store og have Kalkforbindelse med andre Sten. Det viste sig da ogsaa ved at afdække dem, at de udgjorde Dele af et Kampestensmurværk. Det fremdragne Parti heraf havde en Højde af 1 Al 6 " indtil 1 Al 15 " og frembrød sig saaledes (fig. 1):

Da jeg kom ind paa den anden Side af dette Stykke Kampestensmur, saa jeg ~~saa jeg~~ at det dannede den ene Sides Indfatning af en lav Gang. Dennes Sider og Overdække dannes af hugne Kampesten. I Vestre Side er desuden ovenpaa den hugne Sten 2 Murstensskifter, i østre Side 1 saadant, bestaaende af Munkesten, alle lagte som Bindere. De indvendige Maal af Gangen ere 19½" i Højden og 1 Al 79½" i Bredden. Gangens Bund dannes af Kampesten og Tegl, lagt i rigelig Kalk. Bunden skraaner ned i Retning indefra; Skraaningens ophører ved Gangens Udløb, og udenfor dette er der en Gulvflade af samme Materialer som Gangens Bund. Gangens Retning fra Volden udefter er nordvestlig, stilende hen foran Taarnets Yderside. Gangens Udløb ser saadan ud Fig. 2.):



Fig. 1.



Fig. 2.

Det vil ogsaa her paa Fotografiet kunne ses, at der lige ud for Gangen paa Ydersiden af den nævnte Gulvflade, ligger store Kampesten, ligesom der paa begge sider af Fladen er Kampestensmur. Allerede heraf følger, at Gangen ikke kan være en Afløbskanal. Den maa antages at være bestemt til at passeres af Mennesker i krybende Stilling, enten for at falde Fjender, der være trængt ind i Taarnet, i Ryggen, eller for i yderste Tilfælde at undkomme. Den maa da nærmest betegnes som en "Løngang" eller hvad Villette-Duc kalder "issue masquee" Den Gulvflade, paa hvilken den udmunder, kan da forestilles at have været Gulvet for et overbygget Rum, hvor Manden, der var kommen krybende ud, rejste sig, og hvorfra han skaffede sig Udgang ved, sammen med 1 eller 2 til at vælte en af de store Sten ud. En af disse mangler i Virkeligheden Kalkforbindelse og har ikke Mærker af at have havt saadan.

Gangen var fyldt med Muld af løsere Beskaffenhed end det øvrige Voldfyld. Udrensningen af den kunde dog kun ske i en Strækning af nogle Alen, da der derefter viste sig Nedskred, og Ophold derinde under disse Forhold var usikkert. Hvis man vilde forfølge Gangens Ydersider længere ind i Volden, maatte meget betydelige Jordmasser fjernes; men dette vilde i to Henseender være utilraadeligt; dels vilde det alt afdækkede blive tildækket igen for senere at skulle fremgraves paany, dels vilde den derved uundgaelig Voldbeskadigelse blive betydelig.

Jeg trængte da ikke længere ind her, men forfulgte lempelig de fremkomne Spor længere mod Syd, nærmere hen mod Indgangen til Borgpladsen.

Her, henimod det Fremspring af Volden, der danner den nordre Kæbe for Indgangen, fandt og afdækkede jeg en Gang ganske af samme Beskaffenhed. Ogsaa den har en nordvestlig Retning indefra udad og sigter ogsaa til hen foran Taarnet, noget længere udenfor dette end den første. Dens Maal er lidt mindre, nemlig $18\frac{1}{2}$ -19" i Høiden og 1 Al 1" i Breden. Siderne ere ikke ganske parallelle, idet Gangen udvider sig lidt udadtil.

Ligesom ved den foregaaende Løngang var det her Yderenden af Gangen, som først afdækkedes; men her var - efter Gangens og Voldens Beliggenhed - ikke de samme Hindringer tilstede for en forfølgning ved yderligere Afdækning. Denne blev altsaa foretaget, og det viste sig, at denne Gang førte ind i et hvælvet Rum. Denne Løngang med et Stykke af Bagsiden af det hvælvede Rum, hvori den fører ind, ser saaledes ud (Fig. 3):



Fig. 3.



Fig. 4.

Selve det hvælvede Rum, hvortil Gangen fører ind, er - saavidt afdækket - saaledes (Fig. 4.):

Under det Parti af Hvælvingen, som jeg har ladet afstive (til Venstre i Billedet) kommer Løngangen ind.

Hvælvingerne ere opførte af Munkesten og ere $15\frac{1}{2}$ " tykke, nemlig $1\frac{1}{2}$ Sten + en Fuge, idet Stenene skifte. Det hvælvede Rum er $7\frac{3}{4}$ Al langt. I det stykke Mur, som ses over den fulde Bue (i Mellemgrunden af Billedet) ere Stenene ogsaa Munkestenene, men skiftet uregelret. Det mørke under den fulde Bue er Mur af raa Kampesten (ren Mur, ikke Bagmur). Til højre fører en tredje, kort Løngang ud til Portindgangen. Denne Løngang ses ikke paa Billedet. Dens eneste (eller eneste tilbageværende) Overligger, en vældig karniskhugget Steen, er brudt som det synes, ved en Murmasses Nedstyrtning paa den.

Voldfylden indeholder overalt Murbrokker, men i ganske særlig Grad var dette Tilfældet med det Parti, hvor det hvælvede Rum fandtes. Murstenene ere næsten alle Munkesten; dog forekom der nogle faa mindre røde og nogle ganske enkelte gule, formodentlig anvendte til senere Istandsættelser. Her forekom ogsaa overmaade mange Tagstens stykker;

kun et eneste var af de smaa, saakaldte Munketagsten, hvoraf der ved Taarnet fandtes saa mange; alle de andre vare af store Vingetagsten med tilspidsede kantede eller afrundede Nakker. Nogle faa sodede Murbrokker og et Par Kakkeler forekom, af andre Bygningsdele kun 1 rustent Spiger og et lille stykke Glas, uigennemsigtigt, af løse sager en Del Ben og nogle Østersskaller.

Den alt tidligere fundne Kantning af Voldens Fod med hugne Sten fremdroges noget mere og fandtes at have Forbindelse med en Kantning af Murstensbrokker.

Restaurationsarbejderne ved Taarnet ere fortsatte som hidtil. Paa det Punkt af Undersøgelsen, som er betegnet ved det sidste Fotografi, standsedes Arbejder for iaar for ikke væsentlig at overskride det mindre Beløb, som i nogle Aar har været anvendt her.

Kjellerup, den 9. Juli 1901

Ærbødigst

Christopher Krabbe.

1901-03, Christoffer Krabbe udgraver portbygningen



Parti til venstre fremdraget 1901-02, parti til højre fremdraget 1903. Nationalmuseet, uden år, fotograf og nummer.



25. juli 1901. Indkørslen i voldenes sydvestlige hjørne, udvendig fra. Nationalmuseet, negativ 40723. Fotograf Poul Hauberg.



Frigravningerne i 1901 er godt dokumenteret både gennem en omfattende rapport af Christopher Krabbe og ved en række fotografier optaget af Peter Hauberg. Resterne af den sammensunkne hvælving ses her understøttet. I baggrunden anes lidt af tårnet med foran stillet stillads. Haubergs glasplade er som de andre på Nationalmuseet dateret 25. juli 1901. Hikuin 19, 1992, s. 245. Bemærk murstykket, over hvælvingen. Nationalmuseet, negativ ikke anført. Foto Poul Hauberg, 25. juli 1901.



Portbygning med lille vindebrosgrube og glaciet i forgrunden og det hvælvede portrum i baggrunden 1901. Bemærk muren langs nordkanten af lille vindebrogrube, som på dette tidspunkt var overdækket .



25. juli 1901. Skydeskår 5 mellem tårnet og porthuset. Nummeret refererer til Jørgen Frandsens istandsættelsesrapport 2014. Nationalmuseet, negativ 40728. Foto Poul Hauberg.

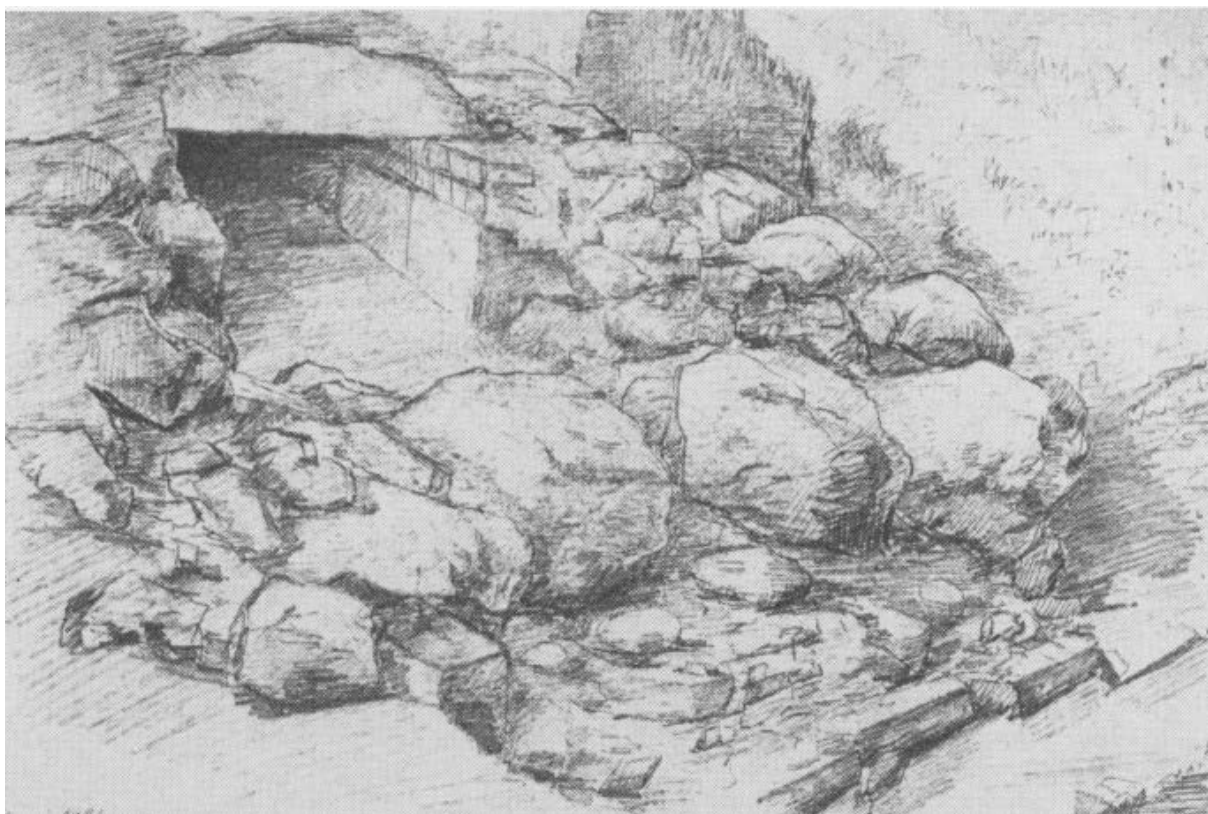


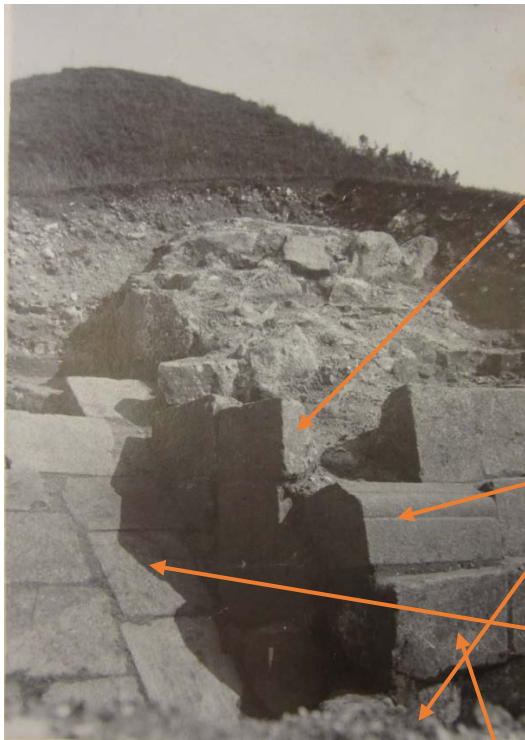
Fig. 27. Skydeskåret 5 mellem tårnet og porthuset tegnet 18. juni 1901 sikkert af Christopher Krabbes hustru, kunstneren Marie Boesen. Tegningen i Godsarkivet på Landsarkivet i Viborg. Hikuin 19, 1992, s. 244.



25. juli 1901. Skydeskår, sikkert nr. 4 mellem tårnet og portbygningen. Nationalmuseet, negativ 40729. Foto Poul Hauberg. Skydeskårsummeret refererer til Jørgen Frandsens istandsættelsesrapport 2014.



Fra det overhængede rum udsigt mod sydvest fra skydeskår 1. Nationalmuseet, uden år, fotograf og negativnummer.



Denne kvader på tidl. foto synes nu at stå her - på hovedet

Vandspejlet i Hald sø lå tilsyneladende noget lavere end nu i kote 9,13 DNN. Det ses ved at betragte kvadren under den profilerede kvader. Denne ses også på foto nedenfor. Vandspejlet lå tydeligt noget under undersiden af kvadren, måske kote 8,7, men på foto 0044 lige i underkanten af kvadren. Den profilerede kvader er nu forsvundet

Denne række af tre kvadre over vandet og den fjerde under vandet på fædenstående foto genkendes på fotoet ovenover, men ses bedre på originalfotoet

Glaciet ved vindebro foto 1901 (Hald, NLA). Samme foto på Nationalmuseet, uden år, negativ nr. og fotograf.



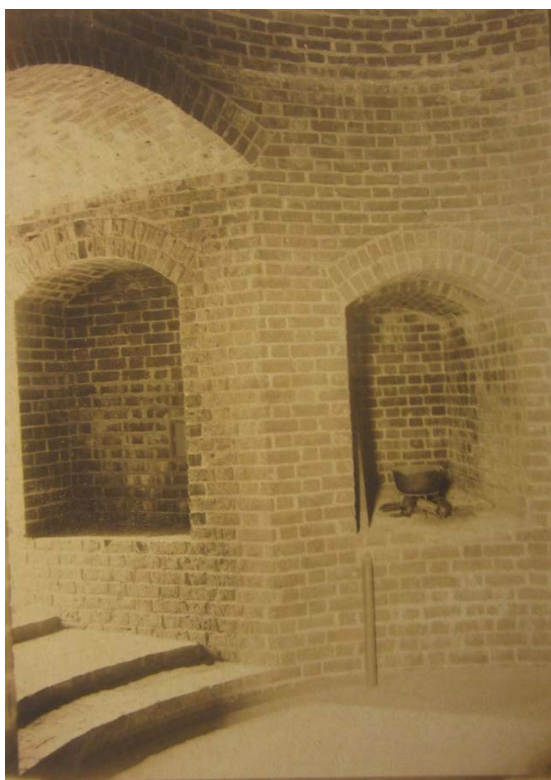
Eget foto 24.8.2016. Glaciet ved vindebroen, samme sted som fotoet ovenover. Det synes klart, at den profilerede kvader og kvadren herover nu er forsvundet. Det kunne være sket ved Hertz's udgravning og delvise omsætning af fronten 1979-80. Vandspejlet i Hald Sø på foto 0044 skønnes af hensyn til Non Mølle fortsat at ligge omkring kote 9,13 DNN.

1901, C.M. Smidts kladde til brev om tårnet

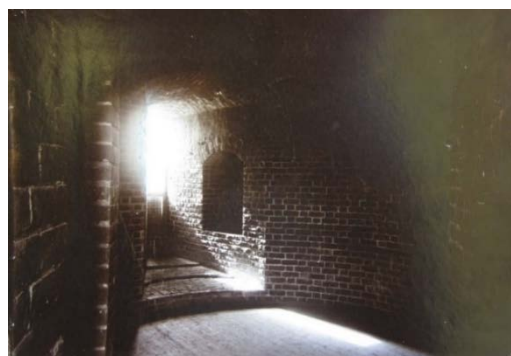
C. M. Smidts kladde til brev om tårnet, der er renoveret, ej afskrevet. **Nationalmuseet.**

1901, Fund af kakkel i volden

Chr. Krabbes indberetning af 10. august 1901 til Nationalmuseet om et fund af en kakkel i volden. **Nationalmuseet.**



Det restaurerede tårn, år ukendt.



1911. Nationalmuseet, foto C.M. Smidt.

1906, Nationaltidende

Nationaltidendes artikel af 19. juli 1906 om restaurering af tårnet. **Nationalmuseet.**

Fra Stationen ved Bækkelund kan der gøres prægtige Udflugter til Egnen ved Hald Sø. Fra selve Bækkelund Have, der ligger ikke langt fra Station i yndefulde Omgivelser, er der den smukkeste Udsigt over Søen til Bøgeskoven paa Halvøen, til Hedebakkerne hinsides denne og til Voldstederne af de gamle Hald, baade det der ligger ud for Bækkelund, hvor formodentlig Niels Bugge boede, og det, der ligger længere borte: Bispernes Hald Med nogen Undren ser man her, at det gamle Murstenstaarn er bleven ført op paa ny. Det er Hensigten at give det Tag, inden i er der indrettet til Beboelse efter gammel Mønster. Det skal være Martin Nyrop, som har givet Tegningen. Herredsfoged Krabbe, den tidligere Ejer af Hald, hvis Søn nu ejer Gaarden, interesserer sig meget for denne "Restaurering" ligesom der under hans Opsyn er foretaget Udgravninger i Voldstedet. Man ser saaledes Resterne af to Rum, hver paa sin side af det oprindelige Taarn med Vindebroen fra hvilke den lange Træbro som i sin Tid førte fra Land ud til Voldstedet kunde holdes under Beskydning gennem Skydeskaar, der nu er fremkomne ved Udgravningen.

Taarnet, som det tidligere stod, passede fortrinlig til det øvrige og forhøjede Poesien ved Stedet; men dette nyopførte forholdsvis lave og brede Taarn paa det ellers øde og medtagne Voldsted synes lidet motiveret. Dertil var der for lidt tilbage, som kunde yde Rettesnor ved "Restaureringen". Hvad skal man med disse opkonstruerede Mindesmærker. De er ikke halvt saa meget værd for dem der interesserer sig for Fortidsminderne, som selv de tarveligste Rester af virkelig gamle Borge. At Staten som det paastaaes giver Bidrag til den Slags Fantasibygninger synes mærkværdigt; er der ikke virkelig Borgruiner nok i Landet, som trænger at vedligeholdes, ude at man behøver at anvende Penge til lavede.

Med Gaasetaarnet var det en anden Sag. Der var langt mere at holde sig til ved Restaureringen end her paa Hald, hvor mn saavidt vides, kun har haft Resens Prospekt af Gammel Hald at holde sig til.

1908, Illustreret tidende

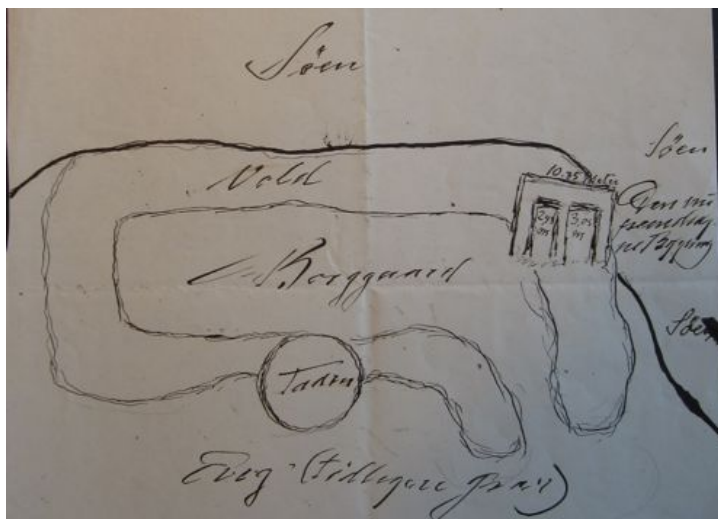
Illustreret Tidende, Nr. 23, 49. Årg., 8. marts 1908 **Nationalmuseet.**

'RUINERNE VED HALD SØ'.

"Paa et Næs i Hald Sø laa Niels Bugges gamle Borg, en uindtagelig Fæstning med sine høje Volde og dybe Grave. Hr. Niels var Rigets mægtigste Mand. Kongen kunde ikke faa Bugt med den rige og mægtige Herremand, og det kom end ogsaa saa vidt, at han etablerede en regulær Belejring af Borgen og opkastede svære Fæstningsværker udenfor den, Resterne af hvilke, - Kong Volmers Skanse - man endnu kan se på Højderne lige overfor Ruinen. Af den engang saa stolte Borg er nu næsten kun Voldene tilbage samt nogle Murrester og Hvælvinger, hvor Borgporten og Vindebroen havde deres Plads. Ja, og saa Taarnet, hvis ærværdige og maleriske Ruin i mange Aar virkede saa dekorativt i Landskabet. Dette har nu imidlertid Ejeren af Ruinerne, Hr. Godsejer Krabbe til Hald Hovedgaard, med et Statstilskud der har strakt sig over vistnok 10 Aar, ladet opbygge og restaurere. Men hvad er der ikke kommet ud af denne Restaurering! I Stedet for den skønne gamle Fortidslevning har man nu faaet en hæsliq, moderne, vandtaarnslignende Bygning, og det endda et Vandtaarn af usædvanlig uskøn Arkitektur. For ydermere at fuldkommengøre Ligheden har man op gennem Taarnets Hætte stukket en hæsliq Skorsten, som man uvilkaarligt tænker sig i Forbindelse med en Damppumpe. Det er baade til at le og græde over, naar man tænker på den kønne, gamle Ruin og paa, hvad man, med Bekostning af mange Tusinde Kroner, har faaet i Stedet."

1910, Christoffer Krabbe udgraver bryggers-ruinen

Udaterede tegning. Den er formodentlig udført af Krabbe – det ligner hans streg - som en forløber for C. M. Smidts besøg i 1910 og udgravning af bryggerset i 1911. **Nationalmuseet.**



Til højre i billedet ses en planskitse af bryggers-ruinen med mål. Nederst i billedet, vest for tårnet, angives at der var eng, tidligere grav, hvilket indikerer at vandstanden var lavere end den nuværende kote ca. 9,13 DNN, idet arealet nu er stærkt vandlidende og ikke kan karakteriseres som eng.

1910, Christoffer Krabbes brev til C.M. Smidt

Krabbes brev til arkitekt C.M. Smidt 29. august 1910 med fremsendelse af et foto af en funden jernspydspids, en jernpile-spids, et metalspænde samt et brudstykke af en Branderts-flise, som der var indsendt en skitse af 20. april 1889. Af brevet fremgår, at Nationalmuseet i et brev af 9. juli 1910 har anført, at tårnet er middelalderligt. **Nationalmuseet.**

Hald 29. August 1911

Kære Hr. Arkitekt Smidt!

I Henhold til vor Samtale sender jeg Dem følgende fotografier og Rids af nogle middelalderlige Fund i Hald Slots Ruin.

1) Fotografi af en Jern Spydspids. Denne er i juni 1906 funden i Bygningspartiet S. for Indgangen til Voldstedet.

Nationalmuseets II Afdeling henfører den i Skrivelse af 9. Juli 1906 til det 14. Aarhundrede, med Bemærkning, at Formen dog ogsaa forekommer ind i det 15. Aarhundrede.

Hele Genstanden er 18½ cm lang. Spidsen selv er 13 cm lang og forneden 6½ cm bred og 1 ¾ cm tyk (i)

2) Fotografi af Jern-Pilespids. Den er funden i August 1907 i samme Bygningsparti. Nationalmuseets Erklæring er den samme.

Hele Genstanden er 16½ cm lang. Selve Spidsen er 10 cm lang og paa det bredeste 2½ cm bred. Tykkelsen paa det tykkeste er for Spidsens Vedkommende 1 cm, for Skafte...ts. Vedk.

3) Fot. af et Metal Spænde. Spændet er i Juli 1890 fundet i Taarnets Indre. Min Anskuelse, at det er middelalderligt, er mundtligt bekræftet af Nationalmuseet. Skriftlig Erklæring har jeg ikke. Jeg villig til at sende Dem selve Spændet tilfornyet Erklæring. Spændets Maal i Gennemsnit er 2½ og 2 ¼ cm.

4) Fot. af Brudstykke af en kasseret Branderts Flise. Det er i August 1907 fundet i Volden N.Ø. for Taarnet. Nationalmuseet henfører det i Skrivelse af 14. Sept. 1907 til "Gothikens ældre Tid, 14. Aarh. eller saa". Stykker maaske i Brede 9½ cm, i Høide 7½ cm. Den største Tykkelse er 4 cm, men Undersiden er en Brudflade.

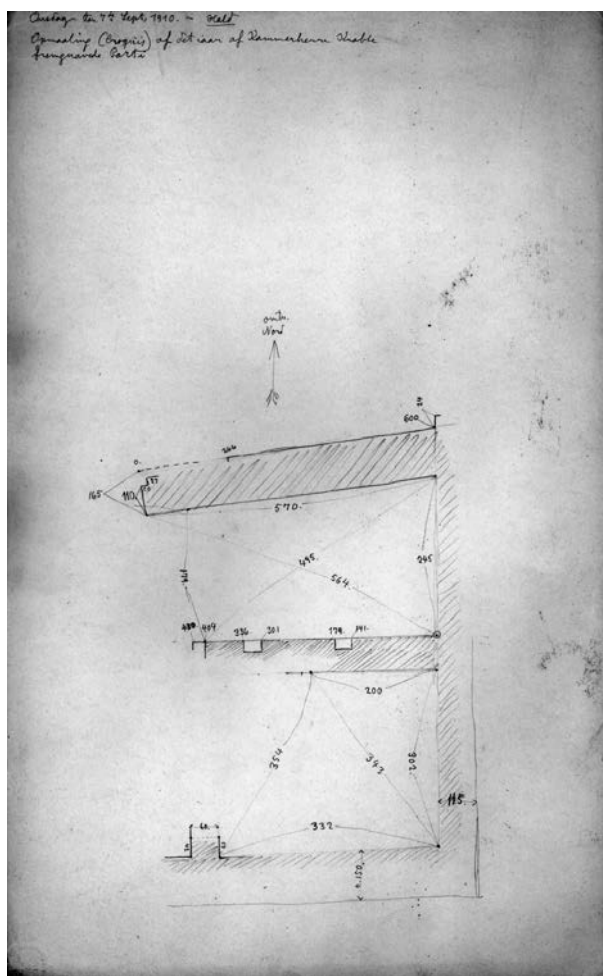
5) Rids af do. do. Fundet blev gjort den 20. April 1889 i Taarnets ydre Nedbrydningsdyng. At Jeg dengang dengang gjorde et Rids istedetfor at lade tage et Fotografi havde sin Grund i at en fot. Afbildning vilde blive uheldigt paavirket Flisens Pletter af Kalk. Jeg er villig til at sende Dem Flisen til Fotografering.

Nationalmuseet har i Skrivelse af 12. Sept. 1910 henført Flisen til den yngre Middelalder.

Deres hengivne Christopher Krabbe.

1911, C. M. Smidt udgraver bryggers-ruinen

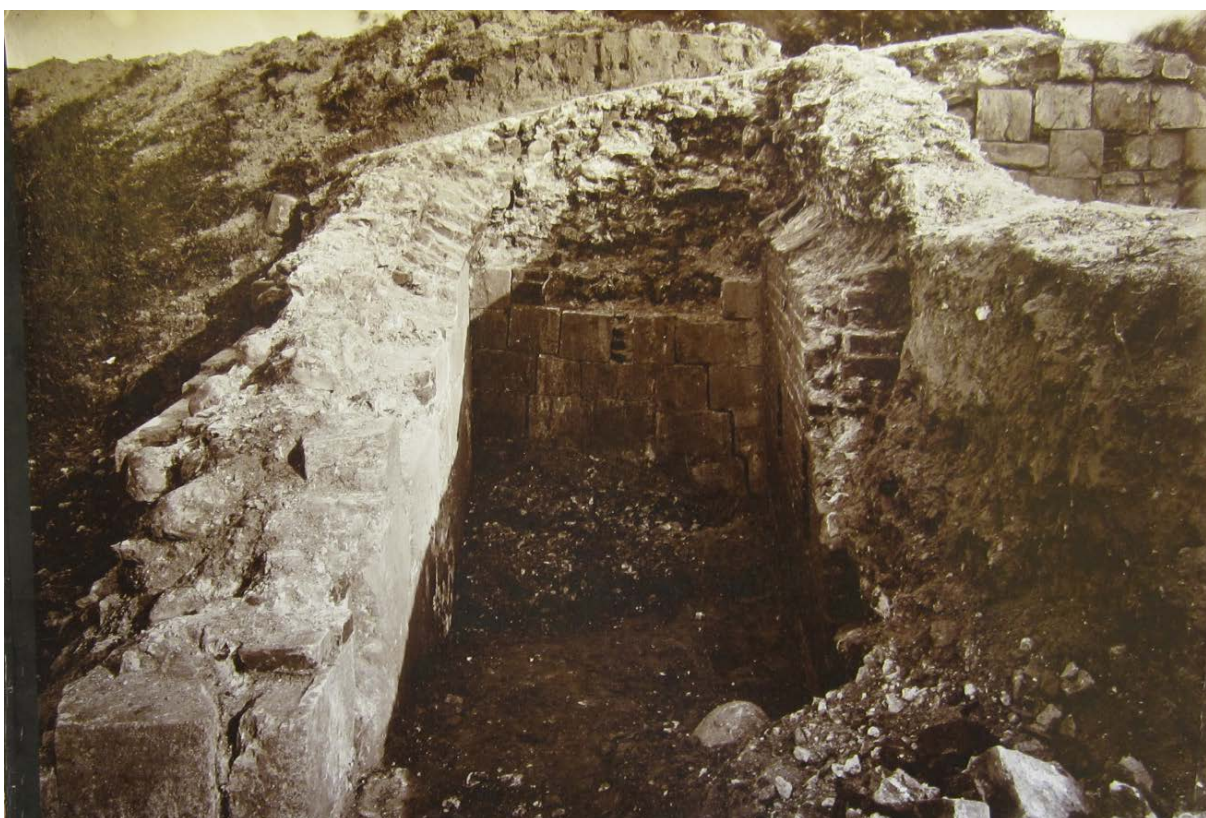
I borggårdens sydøstre hjørne ses de restaurerede ruiner af en bygning. Ruinen blev fremdraget og undersøgt af Nationalmuseets C.M. Smidt i 1908 for såvidt angår ovnen og resten i 1911-13. Efterfølgende blev de nedstyrtede hvælvinger i 1912 genopført, og der blev lavet et betontag ovenover. Den sydligste hvælvning blev mod vest afsluttet med en mur og heri en åbning med et muret stik, som er vanskeligt at forstå i forhold til et oprindeligt udseende, men nærmere er en fejlagtig rekonstruktion. En rekonstruktion er derfor vanskelig. Bygningens mærkelige form og den kolossale tykkelse af murene, specielt den nordlige mur synes at pege på, at dele af bygningen er fra et tidligere byggeri. De voldsomme konstruktioner passer dårligt ind i billedet af de byggeaktiviteter, som Jørgen Friis ellers havde på Hald, der alle bærer præg af genbrug og minimering af byggeomkostninger. Man anvendte sikkert rummene til bageovn, maltkølle, saltkælder og diverse kolde rum. Disse ting synes ikke alle at kunne placeres i de små og skæve rum, der angives som bevarede rester (med skyggefarve). Fotos fra C.M. Schmidts udgravning viser også, at der har været flere større rum. Der nævnes også i andre synsforretninger stenkar til saltning af flæskesider og kokød. I de mængder, der blev saltet, må der have været store stenkar, sikkert flere, da saltningen har taget flere dage. Stenkarrene kan dog også have stået ude med låg over. Det er måske de kældre, der på Resens prospekt ca. 1670 karakteriseres som ubrugelige. Det havde de måske været længe, for der nævnes stort set ikke reparationer på disse kældre.



Tirsdag den 7. september 1910. Hald. Opmåling (Croquis) af det af Kammerherre Krabbe fremdragne Parti. Nationalmuseet. Fra Jørgen Frandsen, Slots- og Kulturforvaltningen.



1910. Bryggers, Nationalmuseet, negativ 60819. Foto C.M. Smidt.



1910. Nationalmuseet, negativ nr. 60825. Fotograf C.M. Smidt. Bagpå står september 1910.



1910. Nationalmuseet, negativ nr. 60821. Fotograf C.M. Smidt. Bagpå står september 1910.



September 1910. Nationalmuseet, negativ nr. 60823. Foto CMS (Smidt) 1910. Manden med hatten er måske Smidt.

1911, avisartikel om Hald Slots Ruiner 18. juli

Hald Slots Ruiner

Niels Bugge – Christopher Krabbe

Viborgeggen øver en egen dragende Magt over den, der med et aabent Sind færdedes ved dens smilende Søer, vandret gennem terasserige Skove, besteget dens tingsindsaanende Lyngbakker ... Bestandig vil Blichereggen med Kæmpehøjene og de fortryllende Enebærdale vinke og lokke romantisk stemte Sind. Her er hvile for Hverdagens trættende Tanker, herfra kan Fantasiens Vinger løfte sig mod den uendelige Anelses flimrende Vidder.

Skønnes er maaske Egnen omkring det gaml, minderige Hald. Ødselt har Naturen strøet sine Gaver her, Sagn og Historie har føjet rige Erindringens Skatte til, og Digtning og Kunst har her hentet ildnende Inspiration.

Egnens berømteste Fortidsminde er Borgruinerne øst for den nuværende - desværre sørgeligt forfaldne – Hovedbygning. Hald Slots Historie er i øvrigt meget indviklet – den nyere forskning inddeler den i hele fem Kapitler, og hvert Kapitel har sin ”Scene”. Vor højt elskede Arkæolog Sophie Møller mener, at det ældste Hald maa søges i et Voldsted, den saakaldte ”Valdemars Skanse”, hvis Oprindelse gaar saa lang tilbage som til Vikingetiden. Det næstældste Hald skal have staaet paa det Voldsted neden for Traktørstedet Bækkelund, hvor man for nogle aar siden gravede en middelalderlig Ovn frem. Her antages det, at Valdemar Atterdags berømte Modstander Niels Bugge har boet; senere overlod Dronning Margrethe Borgen til Viborg Bispestol, der dog maatte love at nedbryde den. Det tredje Hald bliver da den Borg ude i Søen, hvoraf der endnu er anselige Ruiner tilbage; det fjerde – Generalmajor Gregers Daas Hald fra begyndelsen af det 18. Aarh. - finder man Levninger af i Haven til det nuværende, femte Hald, det der i 1789 blev opført af den berygtede Bondeplager Schinkel, og som 1851 kom i Familien Krabbes Besiddelse.

Det er det tredje Hald, Talen er om, naar det forleden i et Privattelegram til ”København” hed: ”Kammerherre Krabbe er i disse Dage i Færd med at foretage omfattende Udgravninger i det gamle Hald Slots Ruiner...” Inden jeg omtaler de - ingenlunde uinteressante – Fund, man har gjort, skal jeg forudskikke et Par nødvendige orienterende Bemærkninger om de forskellige Opfattelser, der hidtil har været gjort gældende med Hensyn til disse Borgruiners Historie.

Den ældre Opfattelse – den man finder i Indledningen til Blichers Novelle ”Jøderne paa Hald” – gaar ud paa, at det Hald, som ovenfor er kaldt det tredje, i Virkeligheden var det andet, og at det havde ”hin djærve, trodsige Riddersmand” Niels Bugge til Grundlægger. ”Valdemars Skanse” skal da skyldes Valdemar Atterdag der engang – forgæves – belejrede den egenmægtige jyske Adels Fører. Ruinernes nuværende Ejer, Kammerherre Christopher Krabbe – han holder ikke af, om nogen sætter sig ud over Tituleringen! – fastholder stadig denne Opfattelse, men de nyere Forskere har opgivet den. De mener, at Borgen paa Odden er opført i Begyndelsen af det 15. Aarh. – formodentlig af den sidste katolske Viborgbisp: Jørgen Friis.

For Kmhr. Krabbe er det noget af en Livssag at faa godtgjort, at Ruinen virkelig er at henhøre til Niels Bugge. Gennem mange Aar har han i sin Fritid gaaet og gravet derude – de Rester af et Porthus, enhver Haldfarer vil erindre, er Resultatet heraf - , og med en hartad rørende Kærlighed har han kompletteret den gamle Taarnruin. Helt heldigt er Kompletteringen ganske vist ikke faldet ud: i Stedet for Kobber har han til Taget benyttet Tagpap, som han har ladet tjære rødt, saa man nærmest kommer til at tænke paa en Nissehue - , men Meningen er god nok. Han, den ætstolte Adelsmand, vil med nidkær Pietet værne om den Borg hvorfra den velbyrdige Hr. Bugge førte sin fortvivlede kamp mod den Konge, der vilde knuse det gamle højtprivilegerede Aristokrati. Nu, han har vundet den gyldne Nøgle, begærer han sikkert intet højere og hedere end den historiske Videnskabs Anerkendelse af, at det Hald, som nu er hans, engang har huset den stolte ”Kong” Bugge. Det er lykkedes ham at faa Nationalmuseet til at foretage nye Udgravninger i de gamle Volde, og med anspændt Agtpaagivenhed følger han hvert Spadestik. Dog – hvad hidtil er fundet, afgiver intet Holdepunkt for hans kære, stadige Tanke.

Under et besøg har jeg haft Lejlighed til at følge Udgravningerne der paa Nationalmuseets Vegne ledes af Arkitekt C. M. Smidt. Som man af ovenstaaende Rids vil se, er der afdækket to særdeles velbevarede Rum. Efter hvad Hr. Smidt elskværdigt har meddelt mig, stammer de begge fra omkring 1500

– altsaa ikke fra Niels Bugges Tid! – og har været dækket hvert af sin Hvælving. Det (paa Ridset) venstre Rum - med Kvaderstenvæggene – har utvivlsomt tjent som Forraadskammer; i det højre findes Levninger af en Bageovn fra omkring 1600, men af Ildmærker i det yderste Murværk kan det skønnes at denne i Virkeligheden kun er bygget ind i en ældre Ovn, som vel enten er bleve ubrugbar eller ikke længere har været tidssvarende. Sandsynligvis vil Rummene nu, af Hensyn til Bevaringen, blive overbygget med Hvælvinger, saa vidt muligt i Stil med de oprindelige.

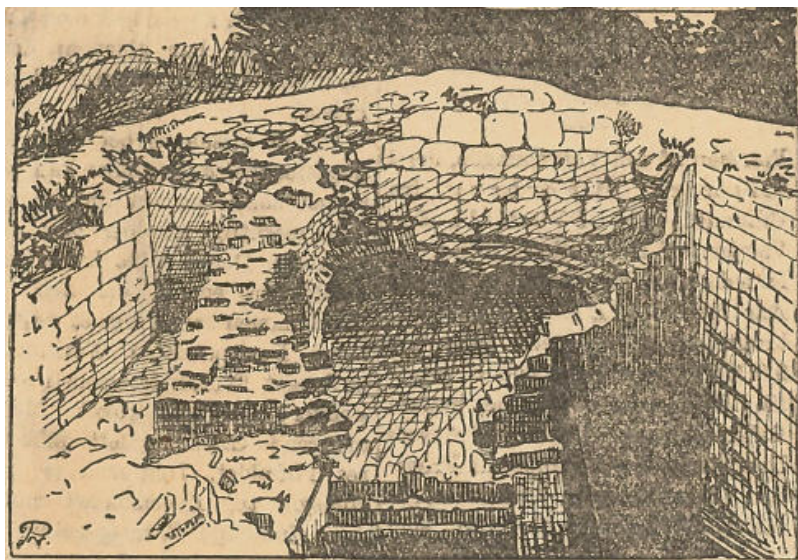
Dette Fund er ikke blot i sig selv af ikke ringe Interesse, det bebuder tillige, at det vil lønne sig at fortsætte Udgravningerne i det mægtige Voldkompleks. Ganske vist er der ikke altfor megen Udsigt til, at vil blive fremskaffet Beviser for de Krabbeske Teorier, men det er jo ogsaa fuldstændigt ligegyldigt. Den historiske Forskning er lige saa interesseret i at faa kastet Lys over Jørgen Friis' Hald som over Niels Bugges.

KammerherredKrabbe selv føler sig ikke efter det nye Fund anfægtet i sin klippefaste Tro; han er som den inkarnerede Dogmatiker, der kun sætter sig til Opgave at vinde de Vantro – in casu. Arkæologerne – for Dogmet.

Men i Siestastunder dvæler han i de stemningsfulde Gemakker i det rødtjærede Taarn, og mens hans Blik – romantisk drømmende – søger ud over den skønne Sø med de skovklædte Bredder, nynner det sagte Bølgeskvulp ind i hans mindeberuste Sind i den stolte Akkord:

Niels Bugge – Christopher Krabbe

P. P. Jørgensen.



Nationalmuseet.

Udgravningerne ved Hald.

De af Nationalmuseet foranstaltede og af Arkitekt Schmidt i Forbindelse med Kammerherre Krabbe ledede egentlige Udgravninger af det gamle Hald er nu afsluttede for i Aar, og man er i Færd med at restaurere det udgravede. Hermed vil et interessant Afsnit af Ruinerne være godt bevarede for Fremtiden, skriver "Vib. Folkebl." Bygningerne som er fremdragne i Aar, stammer fra den tidlige Middelalder, men har i den senere Middelalder været taget i Brug paa anden maade, idet de Ruiner, som oprindelig formenes at have været benyttede til Oplagsrum for de store Beholdninger af saltede Kødvarer, i den senere Anvendelse har være benyttede til Bageri.

Udklip, ukendt avis, uden år, sikkert efteråret 1911.

Nationalmuseet.

Juli 1911. C.M. Smidts notesbog XXXVII, Hald. Opmåling af bryggeret, s. 1-29. Ikke afskrevet.

Juli 1911. C.M. Smidts brev til en murer på vegne af Nationalmuseet om istandsættelse samt opmuring af to tøndehvælvinger og betonafdækning ovenpå mure og hvælvinger. Nationalmuseets arkiv.

Hald, Ruiner paa Voldstedets sydøstre Hjørne.

Istandsættelse samt Opmuring af 2 Tøndehvælvinger og Betondækning ovenpaa Mure og Hvælvinger.

Murværket renses. Alle Revner og aabne Fuger udrenses og udskylles, og der gydes Cement i for at styrke Murene ~~værket~~

Paa Nordmurens Sydside oplægges et Skifte (paa et kortere : 2 Skifter) Kvadre af dem, der forefindes paa Pladsen. Derefter istandsætte Hvælvingssvederlagene. Hvad der er for skrøbeligt til at bære Hvælvingerne fjærnes.

Hvor Soliditetshensyn ikke kræver det, bevares derimod selv revnede eller afskallede Sten i Murene.

Hvælvingerne opmures som én Stens Tøndehvælvinger af gode, røde Munkesten. Ved Hvælvingernes vestre Begrænsning mures dog den yderste, én Sten brede Bue $1\frac{1}{2}$ Sten tyk. Foruden den vestre "Ribbe" i hver Hvælving mures der endnu 2 saadanne Ribber i Forbandt med Hvælvingerne og ovenpaa hver af disse en Ribbemur, i hvilken lægges et langt Anker af $\frac{3}{4}$ " Rundjærn, der bøjes ned og formures i de 2 svære Ydermure i Nord og Syd. Disse 2 Ribbemure bør saa ~~helst~~ vidt muligt mures som Buestik. Deres Overkant skal følge den paa Tegningen (Snit Z-Y) angivne øvre Begrænsningslinie foroven. Derefter udmures eller udstøbes Rummet oven paa nordre Hvælvingens nordlige Halvdel og paa søndre Hvælvingens sydlige Halvdel helt op til den ved øvre Begrænsningslinie angivne Højde. Denne "Bagmuring" foretages derimod ikke i det paa Tegningen angivne Midterrum. Her udfyldes med Murbrokker, og kun et øvre Afdækningslag paa 4" a 6" 's Tykkelse støbes (Murstensskærver benyttes)

Foruden de allerede nævnte nye Skifter af Granitkvadere, beklædes også nordre Hvælvingens Østvæg med de her manglende Kvadere, og et af Kvaderskifter oplægges og fastmures paa den svære Nordmurs Nordside. Her maa iøvrigt Murkærnen ~~betydeligt~~ forstærkes, saa langt som Hvælvingen naar, og nogle Kvadere bør sættes i Hjørnet af den Stræbepille, hvoraf her endnu er Rester.

Det bliver muligvis nødvendigt at lægge ét eller 2 Stykker Baandjærn paa ~~det temmelig svage nordre Vederlag~~ for den sydlige Tøndehvælvingens temmelig svage, nordre Vederlag for at fordele Trykket jævnt over ~~hele dette~~ Midtskallerummet i hele dets Længde.

Midtskallerummets vestre Ende maa opmures i Højde med Vederlaget før Muringen af Hvælvingerne.

For Nationalmuseets 2.den Afdl.

C.M. Smidt.
Juli 1911



Inde på gårdspladsen har der været foretaget udgravninger i 1829 og 1890 samt i begyndelsen af 1900-årene. I 1911 fotograferede Nationalmuseets borgekspert C. M. Smidt oppe fra tårnet frigravede murrester i sydøsthjørnet, som umiddelbart efter blev restaureret med nye hvælvinger. Også den såkaldte vandport bag skuret blev arkæologisk undersøgt. Fra undersøgelserne foreligger et stort materiale fra Smidts hånd i form af opmålinger, fotografier og notater.



Bryggerset 31. juli 1911. Nationalmuseet, negativ 60816. Foto 1910, CMS (Smidt).



1911. Nationalmuseets negativ nr. 11527, C.M. Smidt.
Også 31. juli 1911.

Må være stengulvet, som Krabbe
fandt jf. indberet. 6. nov. 1890



31. juli 1911. Nationalmuseet, negativ 11532.



1911. Bryggers, Nationalmuseet, negativ 11519. Foto C.M. Smidt.



1911. Bryggers, Nationalmuseet, negativ 11518. Foto C.M. Smidt.



1911. Bryggers, Nationalmuseet, negativ 11514. Foto C.M. Smidt.



1911. Bryggers, Nationalmuseet, negativ 11530. Foto C.M. Smidt.



1911. Bryggers, Nationalmuseet, negativ 11513. Foto C.M. Smidt.



1911. Bryggerset, Nationalmuseet.



31. juli 1911, Nationalmuseet.



1911. Bryggers, Nationalmuseet, negativ 11525. Foto C.M. Smidt.



1911. Bryggers, Nationalmuseet, negativ 11523. Foto C.M. Smidt.



31. juli 1911. Nationalmuseet.



31. juli 1911, Nationalmuseets negativ nr. 11528.



31. juli 1911. Nationalmuseet, negativ nr. 11526.



1911. Bryggers, Nationalmuseet, negativ 11516. Foto C.M. Smidt.



1911. Bryggers, Nationalmuseet, negativ 11522. Foto C.M. Smidt.



1911. Bryggers, Nationalmuseet, negativ 11520 og 11517. Foto C.M. Smidt.



1911? Bryggers, Nationalmuseet, negativ 61295. Foto C.M. Smidt.



1911. Bryggers, Nationalmuseet, negativ 11515. Foto C.M. Smidt.



1911. Bryggers, Nationalmuseet, negativ 11524. Foto C.M. Smidt.



1911. Nationalmuseet. Negativ nr. 11510. Fotograf C.M. Smidt.



1911. Udsigt mod vest fra tårnet. Nationalmuseet, negativ nr. 11.511. Fotograf C.M. Smidt.

1911, Christoffer Krabbes indberetning om spydspids

29. aug. 1911. Krabbe indberetter om en funden spydspids. **Nationalmuseet.**

1911, Christoffer Krabbe til C.M. Smidt om bryggerset

Christoffer Krabbes to breve 1. september til arkitekt C.M. Smidt om renovering af bryggers-ruinen og det nye betontag. **Nationalmuseet.**

Hald 1. Sept. 1911

Kære Hr. Arkitekt Smidt.

De vilde gerne have de Maal, som jeg efter at have Bygningspartiet Nord for Indgangen til Voldstedet tog af det fremdragne. Jeg har nu fremsøgt det Pap, hvorpaa jeg gjorde et Grundris med angivelse af Maalene, og jeg sender det hermed. Grundridset er ikke gjort efter Maalene men er gjort efter Øjemaal alene for at kunde optegneerne. som erlige. Deres hengivne Christoffer Krabbe.

Hald 1. Sept. 1911

Kære Hr. Arkitekt Smidt.

Murerne er nu færdige udvendig. De var saa heldige at have Tørvejr ~~der~~ til at fuldføre Betontaget igaar. I dag regner det stærkt og de fuger indvendig. Naar det igen er blevet Tørvejr og Betonlaget har staaet Tørt i 3 Dage, vil det formentlig kunne modtage Jordpaafyldning. Det vil ogsaa være hensigtsmæssigt, at det da sker, vi er langt henne paa Aaret, og en Efteraarsfrost kan koome naar det skal være (En Efteraarsfrost gjorde adskillig Fortræd 1909, skønt den var ganske kortvarig). Har Murmester Jensen ogsaa Jordpaafyldningen i Entreprise? Eller hvorledes? Ønsker De min Medhjælp er jeg tilstede, men jeg rejser inden otte Dage. Deres hengivne Christoffer Krabbe.

1912, Betontag på bryggerset



1912. Efter afslutningen af udgravningen i 1912 blev hvælvingerne rekonstrueret og der blev lavet et nyt betontag over en del af brygger-ruinen. Nationalmuseet. Negativ nr. 60818. Fotograf C.M. Smidt.



1912. Bryggers-ruinen, Nationalmuseet, negativ 60824. Foto C.M. Smidt. uden år!

1912 Udgravningen af vandporten



1912. Nationalmuseet. Negativ nr. 60813. Fotograf C.M. Smidt.



1912. Nationalmuseet. Negativ nr. 60815. Fotograf C.M. Smidt.



1912. Udgravningen af vandporten i 1912 skete med skovl, greb og trillebør. I baggrunden skimtes kanontårnet med sit nye tag. Foto C.M. Smidt, Nationalmuseet 1912. Negativ nr. 60812.



1912. Nationalmuseet. Negativ nr. 60814. Fotograf C.M. Smidt.



1912. Nationalmuseet. Negativ nr. 60811. Fotograf C.M. Smidt.



1912. Nationalmuseet. Negativ nr. ikke kendt. Fotograf C.M. Smidt.



1912. Nationalmuseet. Negativ nr. ukendt. Fotograf C.M. Smidt.

1912, Christoffer Krabbes brev til C.M. Smidt

21. august 1912. Christoffer Krabbes brev til arkitekt C.M. Smidt. Krabbe takker for fotos af udgravningen af vandporten og efterspørger Smidts manuskript vedrørende tårnet. Smidt har tidligere udtalt, at tårnet var middelalderligt, men har i et interview udtrykt det modsatte standpunkt. **Nationalmuseet.**

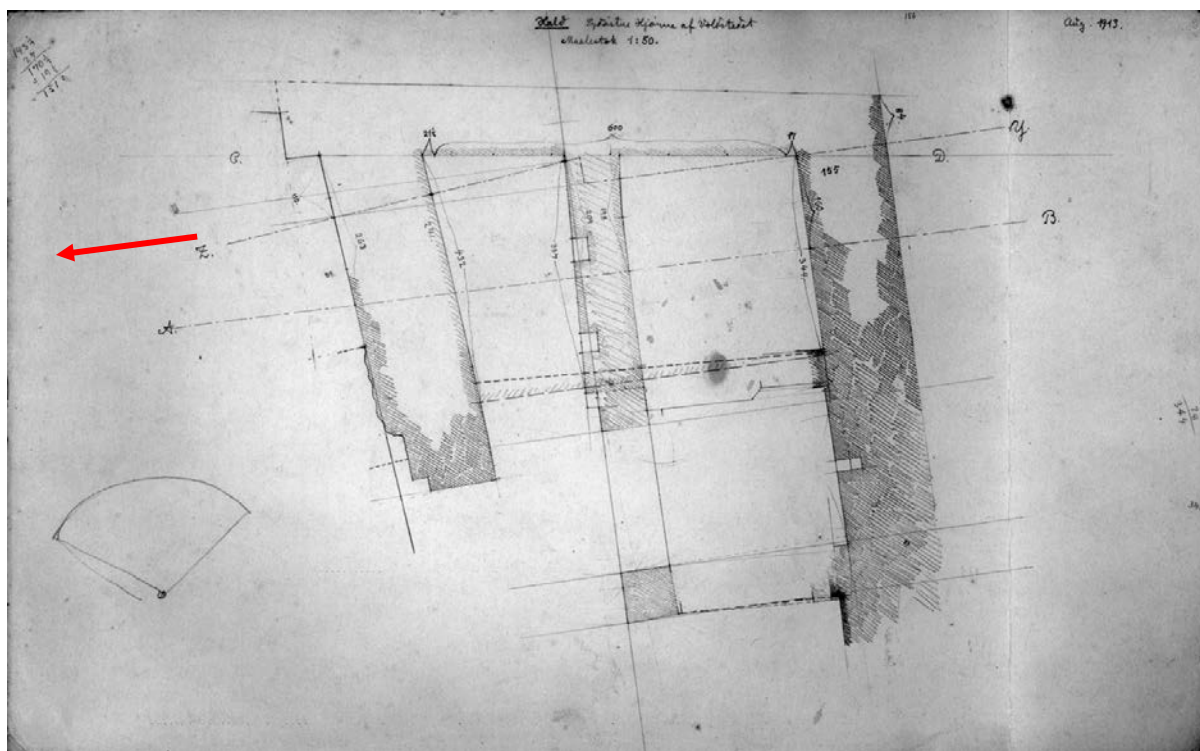
Helsingør 21. August 1912

Kære Hr. Arkitekt Smidt.

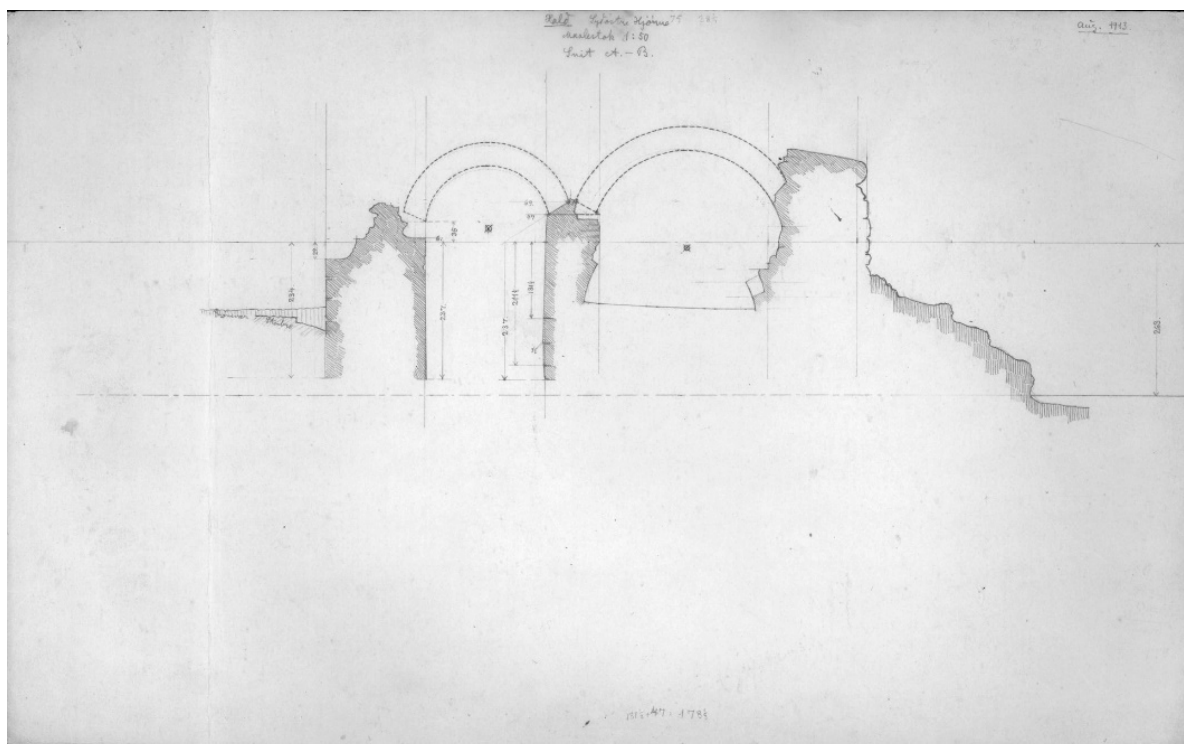
Tak for de 2 meget smukke Fotografier, som De har taget af den murede Gang gennem den østre Vold. Og tillykke med Fremdragningen af denne Gang. Da jeg saa en stor Konvolut fra Dem tænkte jeg mig egentligt først, at det var Deres Manuskript. Det var mig jo en Glæde at høre Dem udtale klart i Samtale med mig i fjor, at de var kommen til den Erkendelse, at Taarnet var middelalderligt. Da den modsatte urigtige Mening er fremsat i et Interview med Dem, har jeg, som De nok kan tænke med nogen Længsel ventet paa den lovede Tilsendelse af Manuskriptet, som vel nærmest vil omhandle Deres arbejde i Voldstedet, men jo ikke kan undgaa tillige at rette de forkerte Forestillinger om Manglen paa godt Samarbejde, som er fremkaldt ved Interviewet. Hvordan gaar det med Skriftet? Deres langvarige Sygdom, som det har gjort mig ondt at høre om – har vel forsinket det. Deres hengivne Christopher Krabbe.

1913, C.M. Smidt, opmåling bryggers-ruinen

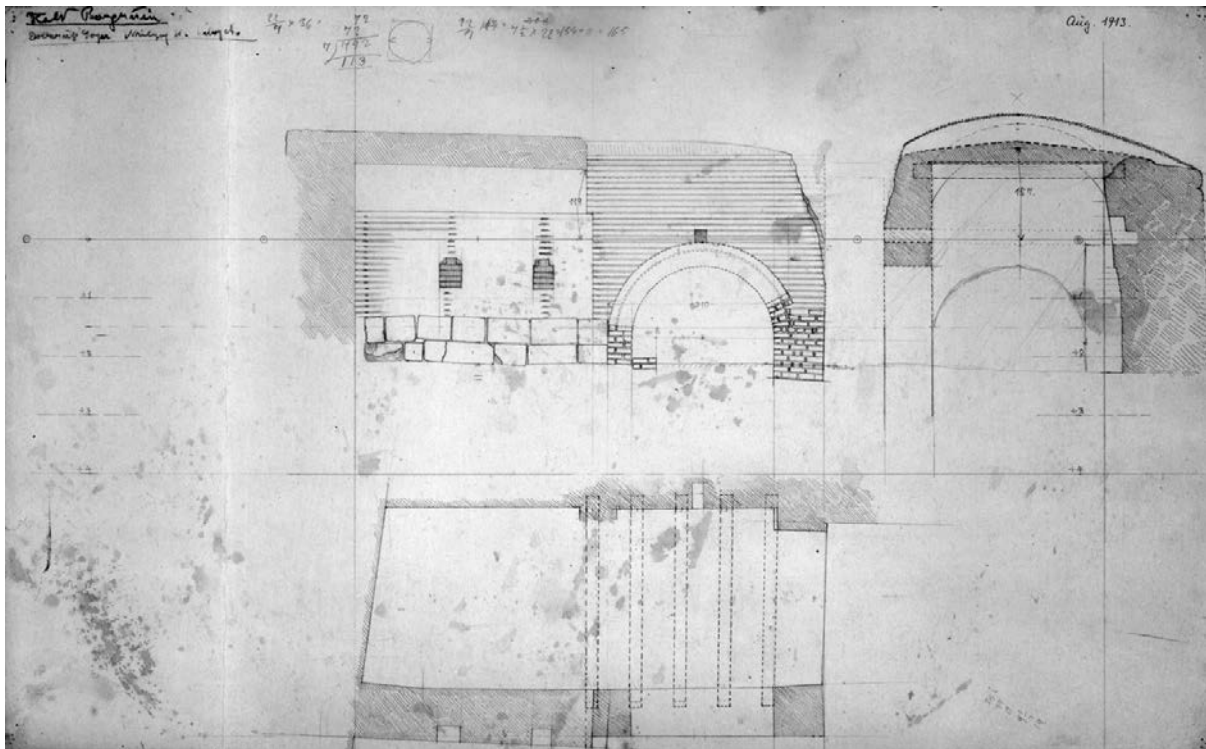
Smidts opmålingstegninger.



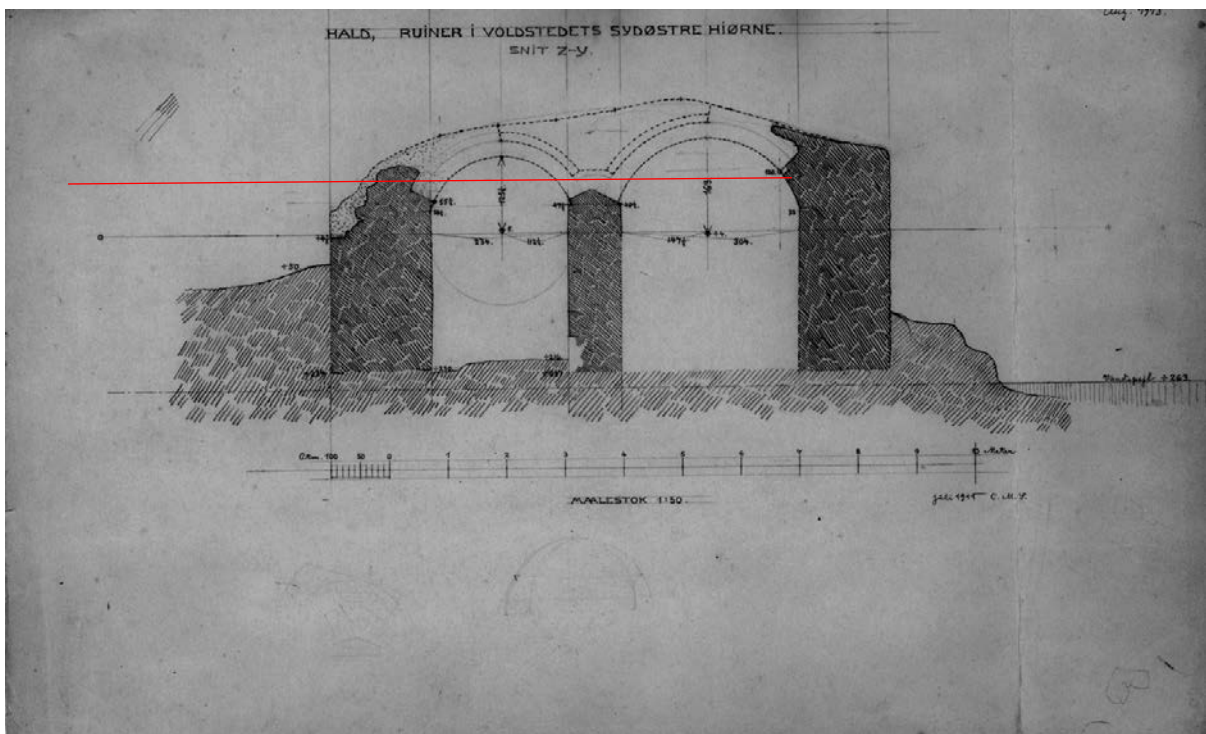
August 1913. Hald. Sydøstre hjørne af Voldstedet. Maalestok 1:50. Plan 1911-13a plan. På tegningen med navnet "1910" angives retningen nord at være som den røde pil



August 1913. Hald. Sydøstre hjørne. Snit A-B. 1911-13 snit A-B.



Aug. 1913. Hald Borgruin. Dollerup Sogn, Nørlyng H., Viborg A. 1911-13 d1 Snit V-X og C-D.



Aug. 1913. Hald, Ruiner i voldstedets sydøstre hjørne. Snit z-y. På dette snit angives en vandret målelinje 2,63 m over søens vandspejl og et mål på 1,25 m op til undersiden af den genopførte lille hvælving. Ved nivellement 22.2.2017 er koten på undersiden af den lille hvælving bestemt til 12,71 DNN. Ud herfra kan søens vandspejls-kote bestemmes til kote 8,83, DNN, det er 30 cm lavere end nu.

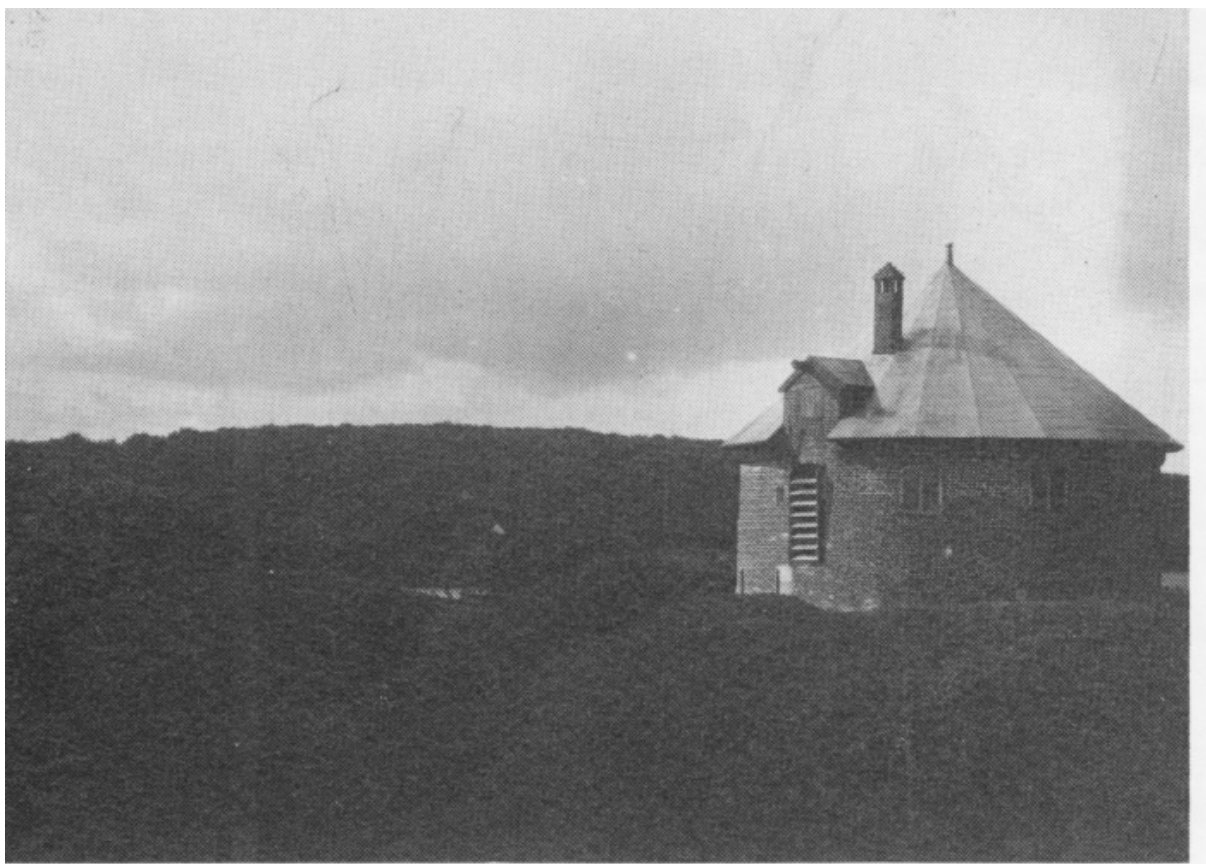


1913. Nationalmuseet, negativ 60817. Foto CMS. sikkert 1913.



1913. Nationalmuseet, negativ 60820. Foto C.M. Smidt. 1913.

1917-22 Fotos af tårnet efter restaurering

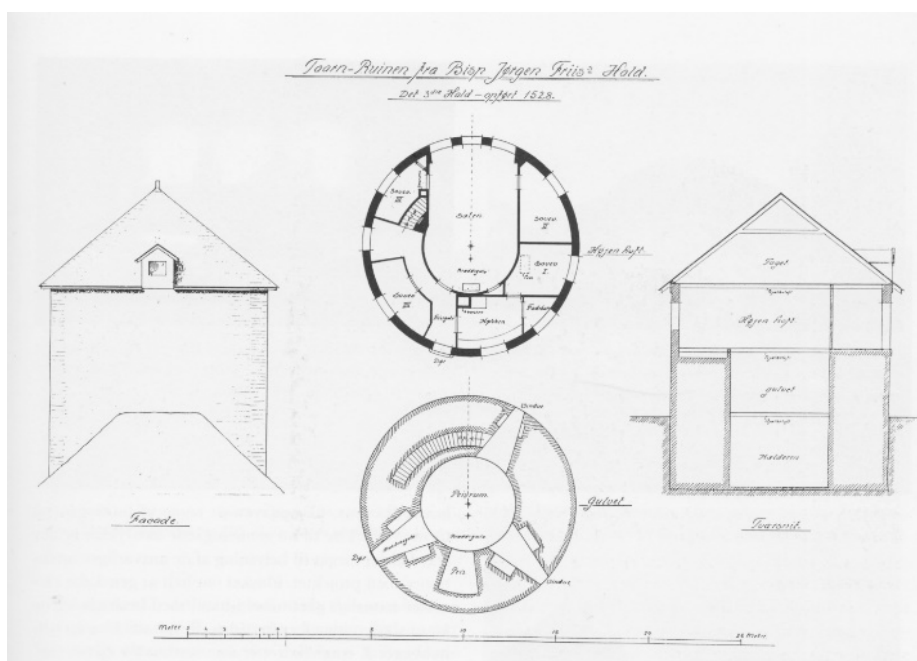


Det genopførte tårn er sjældent blevet fotograferet fra borggårdssiden, hvor det jo tog sig mindre imponerende ud. På optagelsen her - bevaret på Viborg Lokalhistoriske Arkiv i et album med fotografier fra den i 1917 indviede lazaretlejr i Hald - ses køkkentrappen i ophejst tilstand. Hikuin 19, 1992, s. 242.



Fra angrebssiden har tårnet rejst sig med tre synlige etager over voldgraven. På fotograf Thomas Pedersens optagelse fra 1922 er området foran voldene helt opfyldt. Ved undersøgelserne 1979-80 blev graven genskabt og de besøgende må nu - som på bisp Jørgen Friis' tid - betragte tårnet på behørig afstand, se fig. 40. Hikuin 19, 1992, s. 243.

1925, Søren Vig-Nielsens opmåling af tårnet.



Martin Nyrops tegninger til færdiggørelsen af Hald-tårnet synes ikke bevaret. I forbindelse med restaureringsplaner opmålte Viborg-arkitekten Søren Vig-Nielsen tårnet. Tegningen i mål 1:100 er dateret 6.9.1925. Det ses her, at 3. etage, på snittet kaldet "Højen Loft", var inddelt i 3 soveværelser, køkken og fodebur, en gang og endelig den store sal - se fig. 24. En kopi af opmålingen opbevares på Nationalmuseet.

De murtykkelser, der ses på fig. 17 i Hikuin harmonere ikke med opmålingstegningen. De ubenævnte rum, der på snittegningen ligger på hver side af kælderen er formodentligt at forstå som kompakt mur.



Det restaurerede tårn.

1929, Nationalmuseet til Voetmann

Koncept af 23. maj 1929 til Nationalmuseets brev til godsejer Voetmann på Hald angående ændring af tårnet. Nationalmuseet.

1929. C.M. Smidt notat om tårnet.

C.M. Smidts notesbog CIVm s. 3-15 om ændring af tårnet, herunder et notat af 24. maj 1929 fra møde med Voetmann og sagfører Johnsen. Nationalmuseet.

1929, Nationalmuseets om tårnets tag

Nationalmuseet brev af 6. juni 1929 til arkitekt Vig Nielsen om, at man vil søge en bevilling til, at Krabbe kan nedtage taget på tårnet og erstatte det med et ikke synligt tag (vandtårnsudseendet). Nationalmuseet brev af 6. juni 1929 til arkitekt Smidt om samme. Nationalmuseet.

NATIONALMUSEET. 2. afdeling

København, den 6. Juni 1929

Hr. Arkitekt Vig-Nielsen

Efter vore tidligere Forhandlinger angaaende Benyttelsen af taarnet paa Hald maatte jeg gaa ud fra, at Sagen mod Ejeren var i den skønneste Orden, og De vil derfor kunne forstaa, at det kommer, som en stor Overraskelse, naar jeg i Dag fra Overretssagfører J. Johnsen modtager en Meddelelse gaaende ud paa følgende:

"Efter at have konfereret med Godsejer Voetmann tillader jeg mig at meddele, at denne betragter de mellem ham og paa den anden Side Arkitekt Vig-Nielsen og Pastor Fogh førte Forhandlinger angaaende Ruinen ved Hald som bristede." –

I Stedet for foretrækker Ejeren nu en tidligere mellem ham og Museet skitseret Ordning, efter hvilken dennet søger at fremskaffe en Bevilling til Nedtagelse af den af Kammerherre Krabbe paaførte Overdel af Taarnet og dets Overdækning med et ud fra ikke synligt Tag, en Ordning han selv havde fremdraget, da Arkitekt Smidt efter Anmodning fra Overretssagfører J. Johnsen for nogen Tid siden var i Viborg for at forhandle med ham. At Museet er uden Skyld i den Kovending, Ejeren har foretaget, behøver jeg forhaabentlig ikke at sige Dem, men som Sagen nu har udviklet sig, maa jeg altsaa betragte mit tidligere Tilsagn som bortfaldet og maa snarest optage endelige og bindende Forhandlinger med Ejeren for at jeg kan faa den nødvendige Bevilling til Arbejder, der skal gøres, optaget paa vort Budget-forslag, der meget snart skal fremsendes.

Idet jeg beder Dem meddele Pastor Fogh ovenstaaende er jeg med venlig Hilsen
Deres ærbødige sign. M. Mackeprang.

NATIONALMUSEET.
2, AFDELING,
DEN DANSKE SAMLINGS HISTORISKE DEL,

6, juni 1929.

Kære Smidt,

Jeg har i Dag modtaget nedenstaaende Skrivelse fra Overretssagfører J. Johnsen i Viborg:

Efter at have konfereret med Godsejer Voetmann tillader jeg mig at meddele, at denne betragter de mellem ham og paa den anden Side Arkitekt Vig-Nielsen og Pastor Fogh førte Forhandlinger angaaende Ruinen ved Hald som bristede. Godsejeren mener ligesom jeg, at den eneste naturlige Løsning af Spørgsmaalet vil være den Plan, som drøftedes under Arkitekt Smidts Nærværelse her. Han beder derfor om, at Nationalmuseet vil søge Sagen fremmet efter de deri angivne Retningslinier. Jeg tilføjer, at det er mit Indtryk, at hurtig Indgriben overfor Publikums fortsatte Ødelæggelser vil være i høj Grad ønskelig."

Foranlediget ved denne har jeg øjeblikkelig sendt Arkitekt Vig-Nielsen den i Gennemslag medølgende Skrivelse, hvilket jeg skynder mig at meddele Dig, samtidig med at jeg for alle Tilfældes Skyld sender Dig Din Koncept til Brevet til Godsejer Voetmann tilbage.

Med venlig Hilsen

Din hengivne

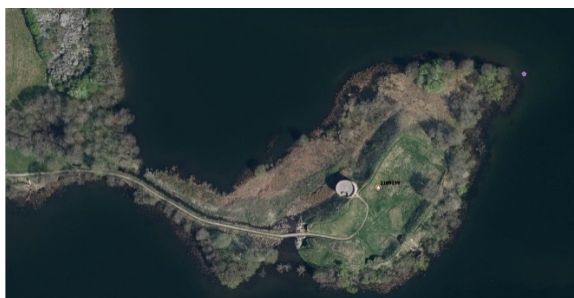
Mackeprang.

P.S. De har vel bestilt Sten til Gurre?

1930, Fredningen

Hald Voldsted fred.nr. 2109:159 : Der er tale om Borg/Voldsted, der er tinglyst i 1930.

Hald voldsted og ruin (det 3. Hald fra 1529). Den gamle borgplads, ca. 650 m øst for herregården Halds nuværende bygninger, er omgivet af jordvolde på 4 sider. Voldene er på de 2 sider (syd og øst) og delvis på den 3. (nord) begrænset af Hald sø. Foruden selve borgterrænet fredlyses også det lave terræn vest for, indtil den smalle hals mellem søen (i syd) og det sumpede terræn (i nord) ca. 80 m vest for borgvoldene. Får og plage må græsse på det fredede areal.



Det fredede areal omfatter hele borgøen.



Originalteksten til fredningen:

Den gamle Borgplads c. 650 Meter øst for Herregaarden Halds nuværende Bygninger, hvor det middelalderlige Hald har ligget, nu et Terrain omgivet af Jordvolde paa 4 Sider.

Voldene er paa de 2 Sider (syd og øst) og delvis paa den 3. (nord) begrænset af Hald Sø. Foruden selve Borgterrænet fredlyses ogsaa det lave Terrain vest for, indtil den smalle Hals mellem Søen (i syd) og det sumpede Terrain (i nord), c. 80 Meter vest for Borgvoldene. Her skal Nationalmuseet sætte 2 simple Skelsten.

Ejeren forbeholder sig Ret til at græsse Faar og Plage paa det fredlyste Terrain, men ikke Kreaturer. Ejeren forbeholder sig Ret til at sætte Hegn noget vestligere end Skelstenene, saaledes at det fredlyste Areal indgaar i Indhegningen, hvor Faar og Plage græsser.

Nationalmuseet har Ret til at foretage Undersøgelingsgravninger og at foretage Restaureringer af de nuværende eller eventuelt senere fremdragne Murpartier.

1930. C.M. Smidt, fund af kanal

13. okt. 1930. C.M. Smidts notesbog CIV, s. 13. Om fund af en kanal, som må formodes at være skydeskår
5. Nationalmuseet.

Ved Gravning i Halds Ydervold Vest=Sydvest for runde taarn kom der frem (ved Gravning) en Kanal c. 51 Cmt x 81 cm (Bredden), bygget af Kampestenskvadre, i Siderne 1 lag Munkesten i Østsiden, 2 Skifter i Vestsiden, ovenpaa Kampestenskvadrene. Som Loft store Kvadere, den yderste 32 Ctm. bred, den følgende 44 a 45. Længden af første Sten 104 Ctm.

Munkestenene røde.

Størrelse 28 og 26 Ctm,

12½ - 13½ -14

8- 8½ -9.

1931 Fr. Jensen, brev til C.M. Smidt

Murermester Fr. Jensens brev af 14. oktober 1930 til arkitekt Smidt om fundet af yderligere 2 overliggere, som han havde gravet ud af "hullet". Der refereres måske til ovenstående 13. oktober 1930. Han har rakt 120 cm "ind" og mener her at have stødt på et forsænket gulv. Formodentlig er der tale om skydeskår 5. Nationalmuseet.

1931 Fr. Jensen, brev til C.M. Smidt

Murermester Fr. Jensens brev af 26. marts 1931 til arkitekt Smidt om en dør i tårnet.
Nationalmuseet.

Chr. F. Jensen. Murermester. Indehaver Fr. Jensen.

Viborg den 26. marts 1931

Kære Architect Schmidt.

Først min hjerteligste Tak for Deres venlige Brev, som glædede mig meget at modtage. Da jeg kom hjem fra Rejsen laa det sammen med Pengene fra Nationalmuseet, som ledsagede disse med en elskværdig Skrivelse. Det har glædet mig meget, at lære Dem nærmere at kende. ofte har Deres Navn af Far været nævnt, og jeg vidste han satte stor Pris paa Dem og altid mindedes Samarbejdet med Dem med venlige Tanker. Det glæder mig altid naar de Mennesker, som Far samarbejdede med søger herhjem, det er som noget af den gode Aand fra den Tid Far levede kommer med de Mennesker og bringer Minder fre, som vi holder saa meget af.

Jeg har ikke været ude paa Hald siden vi var der ude med den nederste Dør, som jeg hentede i Bilen og forsynede med en ny Nøgle og fik Laasen efterset, saa man kunde holde det ordentlig aflaaet. Nøglen gav jeg til Godsejeren.

Med hensyn til Spørgsmaalet om Tilsyn med Pladsen og Taarnet, har jeg tænkt om man ikke i forbindelse med Værten paa Paviloner kunde faa en Mand eller Kone Ansat, og saa ved Baadebroen paa Halvøen faa et skilt, at Taarnet kunde beses paa den eller den Tid. Samtidig har vi i Turistforeningen udmærkede Mænd, om man i denne Forening kunde have et Overopsyn eller om Historisk Samfund kunde tænke sig at have Tilsynet ved jeg ikke, men hvis Museet vilde give mig et Par Ord derom skal jeg gerne forhandle med de respektive derom.

Saa min hjerteligste Tak, det glæder mig jo at høre, at De har været tilfreds med det udførte Arbejde, og jeg haaber, at der senere selvom Stedet skulde ligge fjernt fra Viborg vilde tænke paa mig, det er jo nok saa interessant at have med Restaureringsarbejder at gøre med det ivindelige om jeg saa maa kalde det Maskinbyggeri.

Skulde Deres Vej tilfældigt falde om ad Viborg, maa De ikke gaa vor Dør forbi.

Fra os alle herhjemme sendes De de venligste Hilsner.

Deres hengivne Fr. Jensen.

1931, Fr. Jensens brev C.M. Smidt

Arkitekt Fr. Jensens brev af 14. okt. 1931 til arkitekt C.M. Smidt, om udgravning i volden og fund af yderligere 2 overliggere og om et forsænket gulv (hvor?). Nationalmuseet.

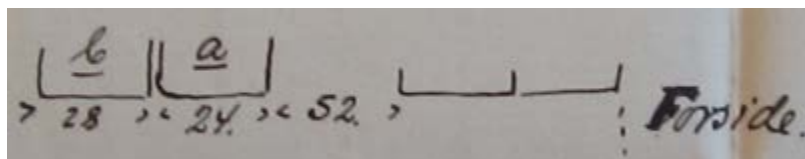
Fr. Jensen. Architect

Viborg den 14. oktober 1931.

Kære Architect C. M. Smith

Første mine bedste Ønsker for Dagen og det kommende Aar.

Selvfølgelig kunde jeg ikke styre min Lyst, før jeg fik gravet mere Jord ud af Hullet i Volden og stødte paa to Overliggere til, som laa saaledes:

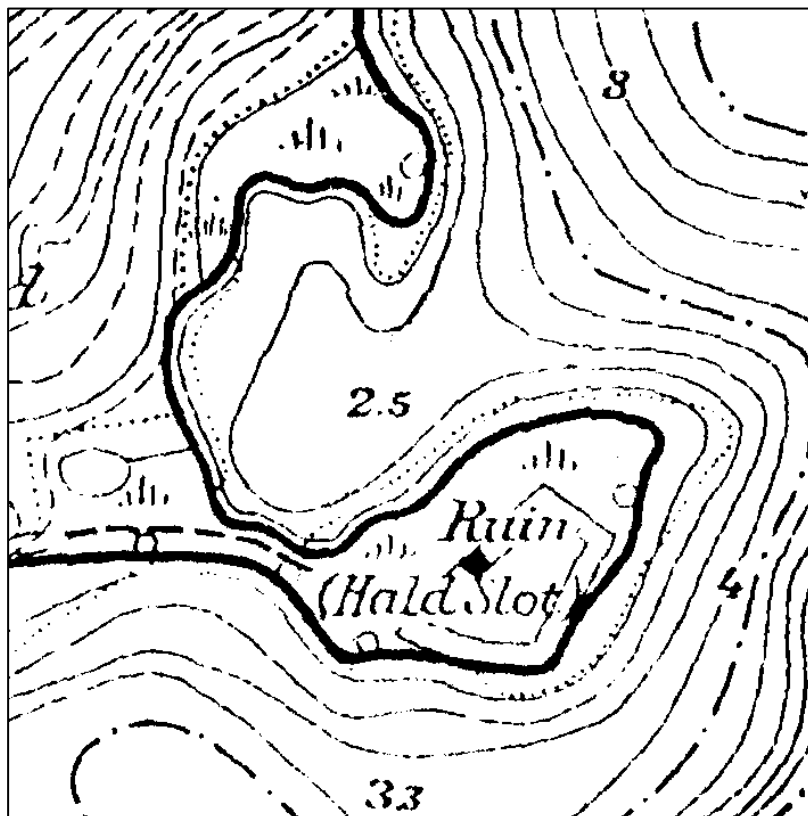


Stenen mærket a er ganske glat og med en afrundet Kant. b er af samme Raa Behugning som den forreste.

C. 180 cm inde fik jeg et Hjørne af en Tagpande med ud, jeg har gemt Stumpen. Længere inde staar noget Murværk, men dette kan jeg ikke gøre rede for; derimod tror jeg der maa have ligget et forsænket Gulv c. 120 inde. Jeg prøvede at grave mig ned med Murhammeren, og det var delvist rent Sand, jeg fik med op. Nu tør jeg ikke gaa længere før der gives lov.

Med venlig hilsen fra min Kone. Deres Fr. Jensen.

1932 Vanddybde i Hald Sø



Geodætisk Institut opmåling 1932, stigningsbordet ved Non Mølle i 8,85 DNN. Kurverne i søen er 1 meterkurver og angiver vanddybden. Det synes tydeligt, at der vest for ruinen har været fast land om end meget sumpet og lavtliggende. I vigen nord for ruinen angives en vanddybde på 2,5 meter svarende til at bunden ligger i kote 6,35. Ved vanddybdemålingen 1986 var der her en vanddybde på 2,2 meter svarende til at bunden lå i kote 6,90. Der er altså 0,55 meter forskel. Forklaringen herpå kendes ikke. Kurverne på land er 5 fods kurver.



1932 Nationalmuseet, Foto Munksgaard, Viborg.

1935, Luftfoto af borgen.



Luftfoto set fra nordøst. Langs adgangsvejen ind til portbygningen er der (2016) vandfyldt grøft på begge sider, vejen ligger på en dæmning,. Da billedet blev taget eksisterede sådanne grøfter ikke.

Naturstyrelsen har i Rammeplan for De 5 Halder, s. 32 skrevet følgende om grøfterne:

Grøfterne på begge sider af dæmningen blev etableret i forbindelse med restaureringsarbejder på Det 3. Hald i 1970'erne for at illustrere passage ad en dæmning ud til borgen. Grøfterne er under stadig tilgroning og er jævnlgt blevet rensed op. Oprensningen har resulteret i 1/2-1 meter høje volde af oprenset materiale på grøfternes yderside. Grøftningen har resulteret i, at det resterende engområde i dag er opdelt i flere "øer", hvor både stævning og pleje via afgræsning er besværligt at gennemføre. "Øerne" er hovedsagelig bevokset med en kombination af rødæl, brændenælder og brombær.

Bemærkning til luftfoto på foregående side:

Det nordøstlige hjørne af volden er tydeligvis skredet ud i søen. Der er her et tydeligt brud i volden, hvor græs, buske og træer endnu ikke har slået rod. Også det sydøstlige hjørne af volden, ved bryggerset, ses også at være skredet ud i søen. Vandporten ses også at være sunket sammen. Voldens forløb vest for bryggersruinen synes at pege på, at der her mangler meget materiale i forhold til en antagelse om, at volden skulle fortsætte mod øst, hen mod bryggersruinen. Der er nærmest et hul i voldforløbet, som måske kan forklares ved, at der slet ikke har været vold på stedet men en del af bryggersbygningen, som forsvandt ved borgens nedbrydning 1703-12. En mulighed er dog også at materiale er fjernet ved C.M. Smidts udgravning og restaurering af bryggerset 1910-13.

Voldens forløb vest for bryggersruinen synes ikke at svare til, hvad der nu (2016) ses. Muligvis er der sket en opfyldning, efter at luftfotoet blev taget. Længere mod vest synes volden at være sunket sammen både i toppen og lidt nede af skrænten mod stien fra portbygningen til borggården. Dette indikerer at hvælvede kældre indbygget i volden er sunket sammen, hvilket stemmer med Resens prospekt fra omkring 1670.

1938. C.M. Smidt, reparation af tårnet.

4. juli 1938. C.M. Smidts notesbog XXXVII, Hald, s. 31. Istandsættelse af tårnet. **Nationalmuseet.**

6. juli 1938. C.M. Smidts brev til Nationalmuseet om istandsættelse af tårnet. **Nationalmuseet.**

Hald

Hr. Museumsdirektør Dr. phil. Poul Nørlund

Efter en Besigtigelse af det bevarede og restaurerede runde Taarn paa Hald 4. juli 1938, og efter mundtlig Meddelelse idag 5. juli, skal jeg efter Aftale herved skriftlig meddele hvilke Foranstaltninger, der bør foretages for at sikre Taarnet mod Vejrligets Indflydelse. - De meddeles herved under Numrene 1-5.

No. 1 bør sættes igang saa hurtigt som muligt.- Med Hensyn til No. 2 vilde det unægtelig være bedst, om dette Arbejde kunde blive udført, inden Efteraarsregnen kommer; men Spørgsmaalet er, om Museet kan afse Midler hertil. - De øvrige Arbejder kan formentlig vente til næste Aar. Minds haste det efter min Mening med No. 4.

No. 1: Afgravning foran Taarndøren for at hindre Regnvand i at trænge ind i Taarnets Indre. (i margin: er beordret)

No. 2: Der bør foroven i Taarnet anbringes to Vandspyere af Granit, én i Nord og én i Syd, svarende til den, der i 1930 anbragtes i Vest, og som viser sig at have gjort udmærket Fyldest, idet den har hindret Regnvandet i at drive ned ad Taarnets ydre Murside og ødelægge Fugerne.

No. 3: Istandsættelse af Taarnets ydre Murside i Nord under det Sted hvor der foroven er et Udløb, og hvor den nordre Vandspyer foreslaas anbragt. Her maa foretages en Udfugning af den ydre Murflade i c. 5 Meters Højde og c. 1 Meters Bredde, ligesom enkelte ødelagte Munkesten bør fornyes.

No 4. : 1 KV. Meter Murflade i Vest umiddelbart over jordsmon fornyes (der skal hugges ud for alle Binderne, saaledes at de kommer til at binde ind i det gamle Murværk).

No. 5: Alle Steder, hvor Fugerne er ødelagt maa udfuges. (verte)

Den nævnte Besigtigelse af Taarnet paa Hald foretog jeg (4. juli) sammen med Murmester og Arkitekt Fr. Jensen, Mathiasgade i Viborg. Han er Inderhaver af det gamle Murerfirma P.F. Jensen, hvis tidligere Indehaver (P.F. Jensen) har udført fortrinligt Arbejde paa Hald for Nationalmuseet, mens nuværende Indehaver (Fr. Jensen) efter min Tegning og under min Ledelse, har foretaget den ændring af Hald=Taarnets øverste Del, hvorved den øvre, helt moderne Top fjernedes og et jernbetondække m.m. anbragtes foroven som Beskyttelse af Taarnets Indre og Taarnmurens Overflade.

Jeg foreslaar, at Murmester, Arkitekt Fr. Jensen giver Nationalmuseet et Overslag over, hvad No. 2 omtrent vil koste: Udførelse og Anbringelse af to Vandspyere (den nordre og den søndre). Endvidere foreslaar jeg, at han giver Museet et omtrentligt Overslag over No. 3, No. 4 og No. 5

Et Lystryk af min Tegning fra 1930 fremsendes herved.

Dette Lystryk foreslaar jeg sendt Hr. Fr. Jensen sammen med en Opfordring til at udarbejde Overslag over No. 2 og Overslag over Udgifterne til No. 3 til No. 5.

Paa nævnte Lystryk ses de tre Vandspyere af hvilke den søndre og den nordre skal udføres efter den i 1930 anbragte Vandspyer. Da hverken Hr. Jensen eller jeg har bevaret Detail=Tegningen til Vandspyerne, maa Hr. Jensen selv tage de fornødne Maal paa Vandspyeren i Vest. (Da jeg har min Original-Kalke, kan jeg lade lave nye Lystryk til Nationalmuseet istedet for det Lystryk, der sendes til Murmester Fr. Jensen.

5. juli 1938. Ærbødigst C. M. Smidt.

Det skal tilføjes, at det af Murmester og Arkitekt Fr. Jensen i 1930 udførte Arbejde ved Taarnet paa Hald i enhver Henseende er godt og forsvarligt gjort. Naar kun én af Vandspyerne dengang anbragtes og vi nøjedes med simple Udløb de to andre Steder, i Nord og Syd, var det udelukkende, fordi de til Raadighed staaende Midler ikke strakte til. C. M. Smidt.

1938, Nationalmuseet, rep. tårnet

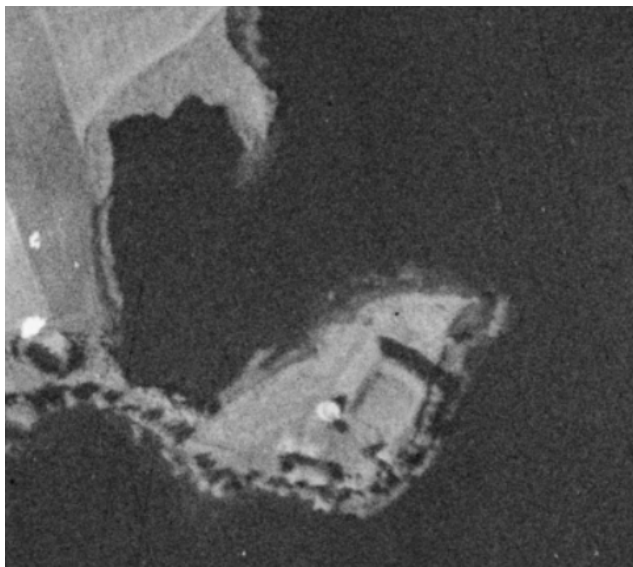
2. aug. 1938, Nationalmuseet, brev om restaurering af tårnet. Nationalmuseet beder arkitekt C.M. Smidt udtale sig om et overslag over restaurering af tårnet, som Fr. Jensen har indsendt.
Nationalmuseet.

1938, Tilbud fra Chr. F. Jensen på taget på tårnet

15. september, år ikke anført, er sikkert 1938. Miljøministeriet, Fredningsstyrelsen, Hald F53-447.
Brev til nationalmuseet, 2. afdl.

Chr. F. Jensen tilbyder at nedbryde taget på tårnet og oplægge nye 1" rum brædder samt Icopal-tagpap for 2.460 kr. Endvidere nedbrydning af tagværk, nedbrydning af muren til brystningshøjde samt skillerum til træbjælkeniveau, 3 " tykt jernbetondæk med hulkehl langs væggen, udhugning for 2 styk spyere, afdækning af muren med 10 cm jernbeton samt overdækning af trappen for 2.848 kr.

1945, Luftfoto af borgen.

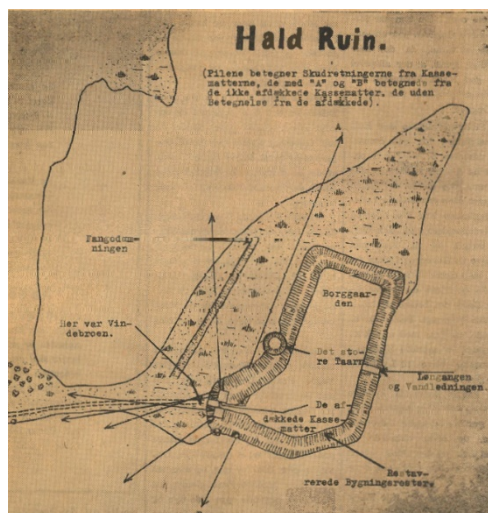


Flyfoto 1945, arealinfo, <http://arealinformation.miljoportal.dk/distribution/>

1949, 14. november, Viborg Stiftstidende

Hald – det minderige - det gådefulde. Nationalmuseet.

Borgtomten ødelægges langsomt - et Forslag til Restaurering - to urørte Kassematter inde i Volden

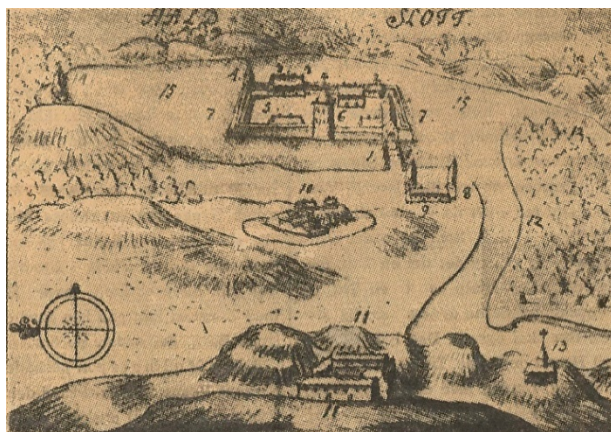


For Tiden tales der jo en Del om Hald i Anledning af Gaardens Overgang til Statseje; og kommer man derud omkring, saa hviler der ogsaa en egen underlig, forladt Stemning over det hele, tomt, som de; er blevet paa den Plet, hvor danske Adels-slægter har haft til Huse i mere end 700 Aar.

Ingen anden dansk Adelsgaard har heller haft en mere omskiftelig Skæbne end Hald, der er blevet flyttet den ene Gang efter den anden, saaledes at den nuværende Gaard er den femte i Rækken. Det passer godt ind i Stemningen, naar Sten Steensen Blicher i Begyndelsen af sin Novelle: Jøderne paa Hald skriver at "Man skulde tro at dukle Magter havde huset her og Tid efter anden fordrevet de legemlige Beboere"

Fem steder har Gaarden altsaa ligget; det er sikkert. For saa vidt kan vi godt kalde Gaarden den minderige. Men vi maa ogsaa kalde den gaadefulde, for Gaaderne begynder at melde sig, saa snart vi begynder at gaa nærmere ind på dens Historie.

Det ældste Hald og det næste –



Det ældste Hald laa paa Bakkeskraaningen oven for Ruinen; det gaar nu som oftets under Navnet Valdemarsskansen; men der kan ikke være Tvivl om, at det er en gammel Borgplads, der gaar tilbage til maaske Knud den Stores Tid, altsaa først i 1000-Tallet. Om den haves ingen som helst historisk Efterretning; men det maa sikkert være berettiget at udlede Navnet Hald af dets Beliggenhed paa et Bakkehæld.

Hald efter Resen ca. 1670. 1. Porthuset, hvorunder (nogle gamle og ubrugelige Kældre, med en Vindebro. 2. Rudera af det gamle Bryggers. 3. Den gamle Fruerstue. 4. Lysthuset. 5. Den nye Fruerstue. 6. Fangetaarnet, bygget 1528 af Risp Jørgen Fris. 7. Voldene. 8. Smedien. 9. Stalden, 10. Brattingsborg. 11. Ladegaarden. 12. Hald Skov. 13. Gammel Hald Slot, bygget ved Aar 1300 af Niels Bugge. 14. Slotsmøllen. 15. Søen.

Det næste i Rækken laa paa den tidligere Ø nedenfor den nuværende Pavillon. Het begynder Historien og Uenigheden Resens Atlas (ca. 1670) siger, at dette Hall blev bygget ved Aar 1300 af Niels Bugge, medens Danske Atlas, ca. 100 Aar senere, siger, at Niels Bugge byggede det nyere Hald, det, vi nu kalder Ruinen. — Hvem har saa Ret?

Gennem de skriftlige Kilder kan vi ingen Afgørelse vente, gennem Gravninger maaske heller ikke; og selv om vi naar til en Afgørelse paa nogle Punkter vil andre Spørgsmaal henstaa uafgjorte. Hald forbliver ikke blot det minderige, men ogsaa det gaadefulde.

Men, naar vi vender tilbage til Spørgsmaalet om, hvem der har beboet Borgen paa Øen ved Bækkelund, saa skulde dog selve Borgtypen kunne give et Vink, og dette gaar da nærmest i Retning af, at dette Hald

allerede var gammelt da Opkomlingen Niels Bugge til Vosborg hen mod Midten af 1300-Tallet kom i Besiddelse af det. Der vil altsaa ikke være noget i Vejen for at antage, at Niels Bugge har nedrevet en allerede da forældet Borg, hvis Forsvarsevne med Vaabnenes Udvikling var bleve for ringe, og saa har bygget et nyt der mere svarede til Tidens Krav, og som lagde en betydelig horizontal Afstand mellem Forsvarer og Angriber

Om det forholder sig saaledes, er ikke let at sige. Ganske vist maa omtrent alt hvad vi ser ude paa Ruiner være yngre end Niels Bugges Tid idet dette Hald har faaet sin Skikkelse, saaledes som vi nu ser dets Rester, ved den sidste katholske Viborgbiskops og de første kongelige Lensmænds Befæstningsarbejder.

Niels Bugges Hald.

Niels Bugges Hald kom ikke saa længe efter hans Død i Kronens Besiddelse, og Dronning Margrethe overdrog det til Viborg Bispestol, iblandt en Række andre Betingelser ogsaa paa denne, at det skulde fuldstændigt nedrives. Men derfor kan der jo godt ligge betydelige Rester af det gemt under Voldenes Jordmasser, og det kan udmærket godt være her fra, at Niels Bugge trodsede Kong Valdemars Belejringshær. Det store runde Taarn svarer i Type og Placering meget bedre til 1300-Taallet end til 1500-Tallet, og et Par Steder titter der Murrester frem fra Volden, som egentlig godt kunde være fra Niels Bugges Tid.

Men det, der i det store og hele har givet Borgpladsen dens nuværende Form, er i hvert Fald yngre. Den sidste katholske Biskop i Viborg, Jørgen Friis, var paa Kant med alt og alle og da især med det viborgske Borgerskab. Og bedre blev det ikke, da Frederik I den 23. Februar 1529 gav Tilladelse til at nedrive samtlige Byens 12 Sognekirker, hvorpaa Borgerskabet og Kronen i Fællesskab delte, hvad der fandtes af Klokker, Bly og andre Materialer. Saa blev det Jørgen Friis for meget, saa han tyede ud til sin Gaard Hald, og under Trykket af Stridighederne, mest vel med del viborgske Borgerskab, begyndte han at befæste den igen. I hvert Fald fra Slutningen af 1529 maa vi regne med, at han helt har forlagt sin Residens til Hald.

Hald som Fæstning

Indtil da har der aabenbart kun været en aaben Avlsgaard med de fornødne Beboelsesbygninger, medens de gamle Befæstningsanlæg har været saa vidt fjernede, at de ikke uden videre kunde benyttes til Forsvar. Nu tog Bispen altsaa fat igen Hvor meget han har bygget, og hvordan hans Befæstning har set ud, lader sig ikke sige. Vel fortæller Resen, at han har bygget det store Taarn; men det er ikke udelukket, at det kun har drejet sig om en Restaurering af endnu staaende Rester Niels Bugges Tid. Man ved ad anden Vej, at selv Bispegodsets fjernest boende Bønder i 1529 matte arbejde paa Befæstningen af Hald, saa der maa være udført ret betydelige arbejder. Hvis de skulde være i Smag med Tidens øvrige private Befæstninger, kunde man maaske vente noget i Retning af Spøttrup i Salling, af saadanne Bygningsværker er der ikke det mindste Spor. Vi maa da nærmest antage, at Arbejderne har drejet sig om en Reparation af det store Taarn, en Nyopførelse Bindingsværkshuse, som vi finder omtalt et lille Hundredaar senere, og saa desuden Volden med en Del af den store, murede Portbygning vi endnu ser Rester af.

I Kronens Besiddelse.

Men efter at Hald i 1536 var kommet i Kronens Besiddelse, maa være bygget adskilligt mere. Til Jørgen Friis' Arbejder maa vi regne med, at der kun er anvendt Materialer fra de gamle Bygninger paa Hal ogsaa nye Materialer. Saa snart vi begynder at træffe Materiale fra nedbrudte Kirker, maa Bygningerne hidrøre fra Lensmandstiden. De vil sige, at alt, hvad vi ser ved der vestlige Ende af Indkørselen til Gaarden maa være opført af en eller flere af de kongelige Lensmænd.

Af disse sad Henrik Rantzow, der kun til 1539, Henrik Blome sad der til 1540, Christopher Rosenkrantz 1541-53, og først Otto Krumpen der saa længe som fra 1544-69. Det maa være en eller flere af disse, som har ladet Befæstningsanlæggene ved Porten udføre, og disse maa for sin Tid have været meget moderne næsten udelukkende udført af Materialer fra nedbrudte Kirker, formentlig Sognekirkerne i Viborg. Vi træffer her saaledes ikke alene paa et Utal af Kvadersten, men ogsaa Buesten men ogsaa smuk tidlig romansk Ligsten, vel ca. fra Valdemar den Stores Tid.

For godt 100 Aar senere ca. 1670 har vi i Resens Atlas det første Billede af Hald: det findes i to Redaktioner, og det ene of dem er mærkeligt derved, at det viser Bygninger ikke blot paa Gammelhald, men ogsaa paa det ældste Hald, hvor der i hvert Fald ikke kan have staaet Bygninger den Gang. Ogsaa i anden Henseende er disse Billeder mærkelige, fordi de viser Staldgaarden liggende, hvor der — i hvert Fald nu — delvis er Sø, og til Gengæld ikke viser nogle af de Bygninger i Borggaarden, om hvilke man ved, at de stod der dengang eller i hvert Fald havde staaet der kort forinden.

En ret stærk Fæstning.

Med Lensmændenes Modernisering maatte Hald betragtes som en ret stærk Fæstning. Morsomt nok har vi netop fra denne Tid, 1541, en Fortegnelse over det Skyts, der raadedes over til Borgens Forsvar. Der anføres følgende:

“Paa thornit och paa volden
3 falckenether
2 falkoner
1 dubbilt skierpentin1 støbt mersebøsse af iern
10 gamle broden stycker aff skierpenthiner
48 halle hager
11 dubbilt ferdug hager of Staael
4 dubbilt hager al kobber med stocke
1 kobberstykke med 5 piber3 halve hager ferdug
1 skibstyeche ferdugt med 2 kammer
2 ferluge skierpentiner
1 och en i blockhuset
1 stort stycke liggendis i thed andet blockhus”.
Ialt altsaa 89 Stk, brugelige Ildvaaben foruden en Del ”uferduge”.

Borgtomten ødelægges.

Nu ser man jo kun smuldrende Ruiner ude paa det gamle Borgtomt. Det hele gør et trist og forladt Indtryk, og Forholdene er i Virkeligheden ikke forsvarlige; der bør absolut ske en Forandring. Det første, der bør ske, er vel, at Kvæget formenes Adgang. Kreaturerne ikke blot tilsviner Tomten, men deres idelige Trampen hen over Volde og Ruiner Ødelægger og udæjvner efterhaanden det hele. For et halvt Hundrede Aar siden har man afdækket en Række Bygningsdele - og ladet det hele ligge ganske ubeskyttet hen - med det Resultat at det hele efterhaanden ødelægges. Man kunde jo have dækket det hele til igen, inden Ødelæggelsen havde taget et saa kolossalt Omfang, eller man kunde have prøvet til en vis Grad at restaurere og paa den Maade sikre det fremdragne: men saa maatte det jo være paa en helt anden Maade end det misvisende og helt forfejlede Restaurereri, man har lavet i det sydøstre Hjørne af Gaarden.

Forslag til Restaurering.

Skulde jeg foreslaa noget konkret, skulde det være at restaurere Kassematterne, saavidt som de kunde ses ved Fremdragningen; paa samme Maade kunde Vandlejningen og Løngangen gennem østre Vold behandles. Voldene trænger ogsaa til nogen Reparation, og navnlig mod øst, og Syd trænger de til at sikres imod Søens stadige Undergravning og Bortvaskning. Nogle Trapper vilde ikke blot gøre det lettere at bestige Volden, men ogsaa sikre den mod at blive udtraadt. Krattet ved Staldkjæret burde ogsaa ryddes, og en stor Dyngge Bygningsaffald inde i Slotsgaarden burde ogsaa fjernes. Det vilde ogsaa have en ikke ringe Interesse at faa fjernet Tilgroningen paa begge Sider af Fangedæmningen; der vilde maaske ogsaa her kunde gøres Fund af Vaaben o. 1., der kunde give værdifulde Vink om Halds gaadefulde Historie.

To urørte Kassematter?

Og inde i Volden ligger der sandsynligvis endnu to, maaske helt urørte Kassematter; dem vilde det være interessant at faa at se — men, lad os ikke faa dem fremdraget blot for at faa dem ødelagt, saa maatte de hellere dækkes til igen. Ogsaa Kassematterne ved Porten bør sikres og afgrænses, saaledes at de kan ses uden at ødelægges; de maatte jo kunne dækkes med et Tag, saa videre Hensmuldren hindres.

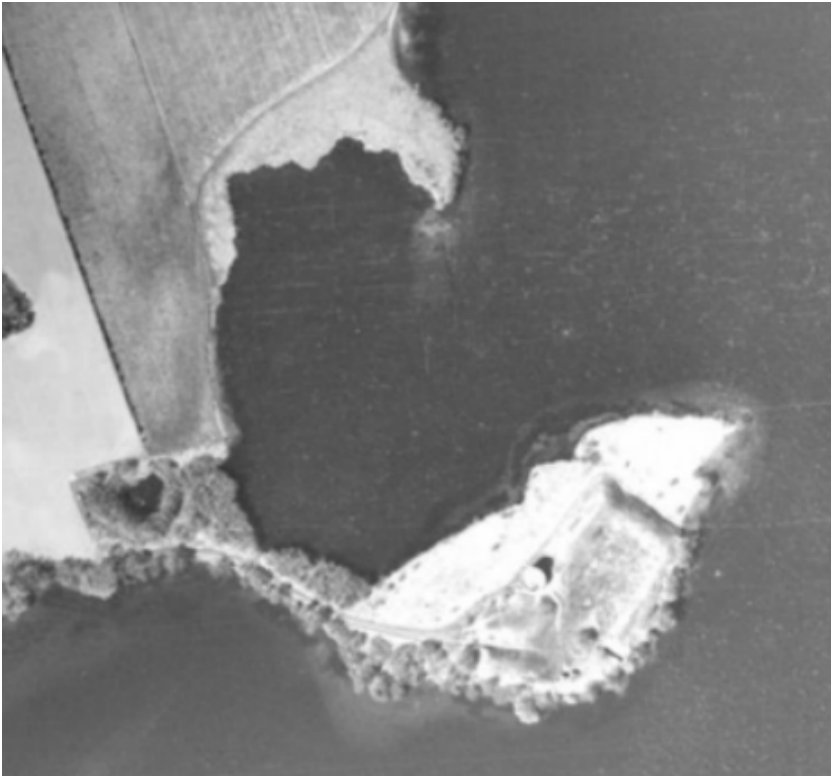
Jo, det gaadefulde præger stadig den gamle Borg. St. Blicher fortæller i sin Novelle: Jøderne paa Hald, at, da man rev Slottet ned, blev ”Kældrene” dog tilbage; disse ”Kældere” maa det være, at vi ser Resterne af i de to Kassematter ved Siden af Porten. Og saa er det, at han videre fortæller, at det ikke gik rigtigt til, derude; da man rev Slottet ned, maatte elle være ude, inden Solen gik ned; engang blev en Dreng forsinket og kom ikke ud; da bares det ham for, at han saa en Skriver sidde og skrive; foran ham stod et Mennekehoved, og hver Gang han vilde dyppe Pennen, dyppede han den i Munden paa Hovedet. Han blev aldrig Menneske siden.

Jo, det gaadefulde bestaar stadig; og det understreges ogsaa ved Muligheden af at finde endnu to Kassematter i Volden, hvælvede Rum, som maaske i mere end 200 Aar ikke har været betraadt af Menneskefod.

Hald — det minderige — det gaadefulde.

N. P. Munk

1954, Luftfoto af borgen.



Adgangen ud til borgen ligger tydeligvis ikke på en dæmning, grøfterne, som er der nu (2016) synes gravet ved eller efter Johannes Hertz udgravning af portbygningen 1979-80. På Nationalmuseets koteopmåling fra 1972 ses grøfterne ikke. Vest for borgøen ses vandhullet, sikkert borgens gamle sandgrav, som er blevet vandfyldt som følge af, at vandspejlsniveauet i Hald Sø er blevet hævet. I kanten af søen, nord for vandhullet, synes der at være en sti eller en vej, måske den oprindelige adgangsvej til borgen.



Bryggers 1954, Foto Haakon Nielsen. Nationalmuseet.



Tårnet 1954, set fra sydvest. Foto Haakon Nielsen. Nationalmuseet.

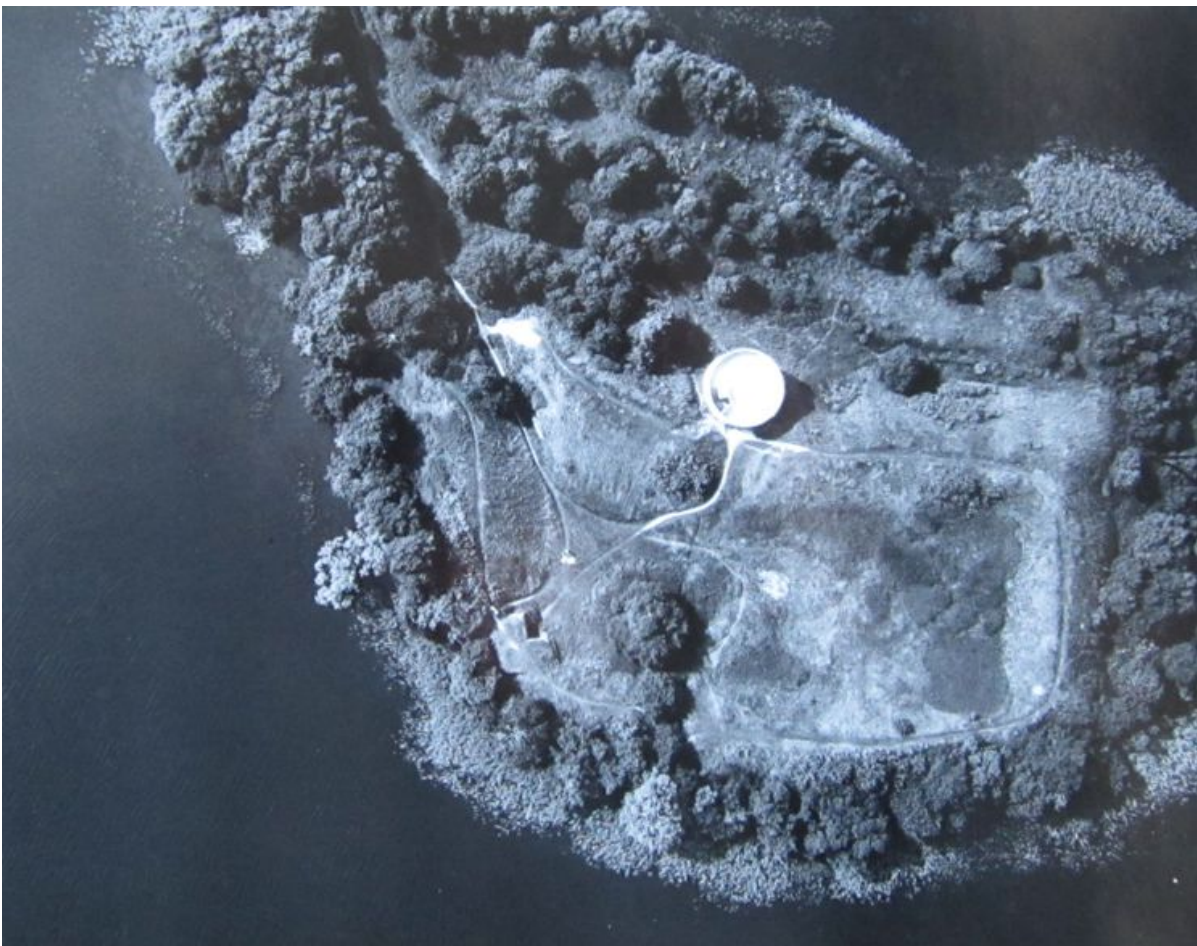


Tårnet 1954, set fra vest. Foto Haakon Nielsen. Nationalmuseet.

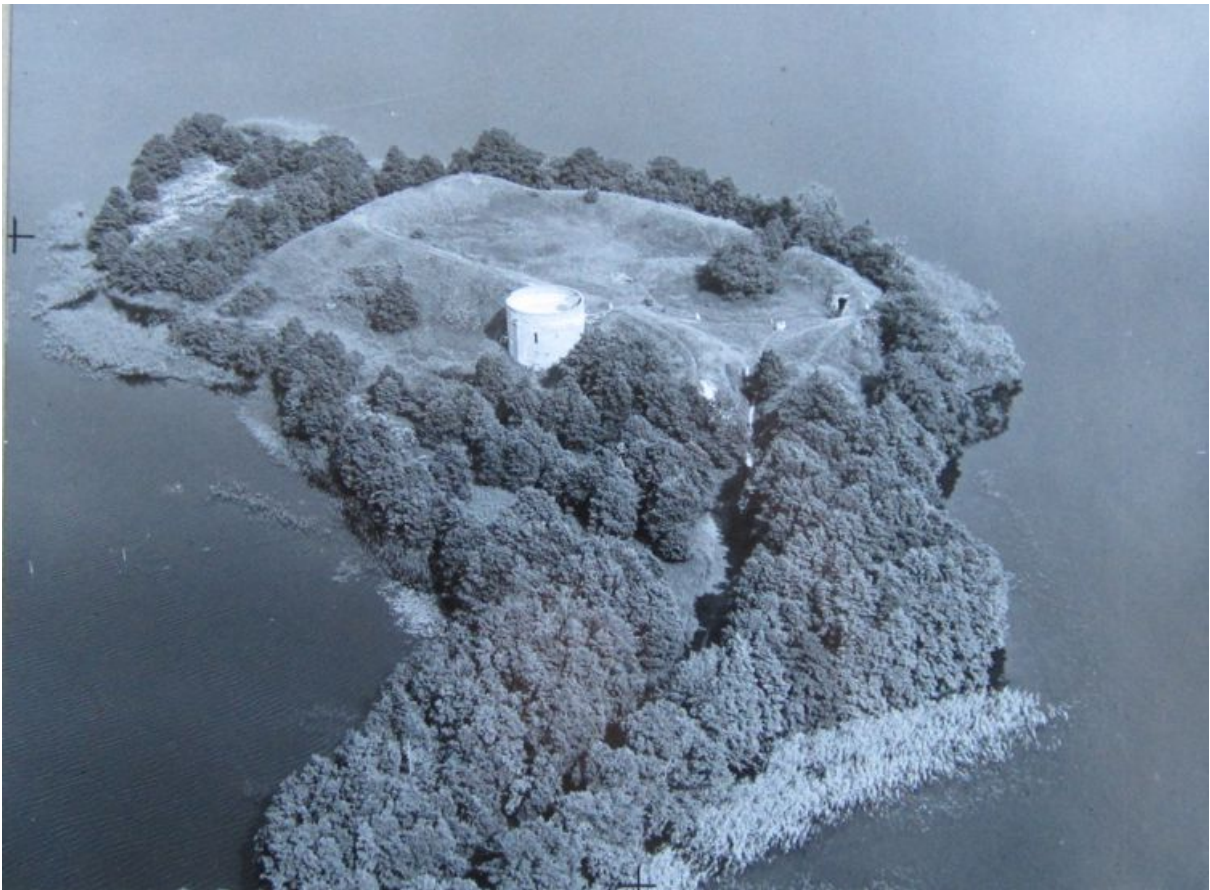
1966, Luftfoto af borgen



Nationalmuseet, negativ 77563. Foto Hans Stiesdal, 1966.



Nationalmuseet, negativ 77564. Foto Hans Stiesdal, 1966.



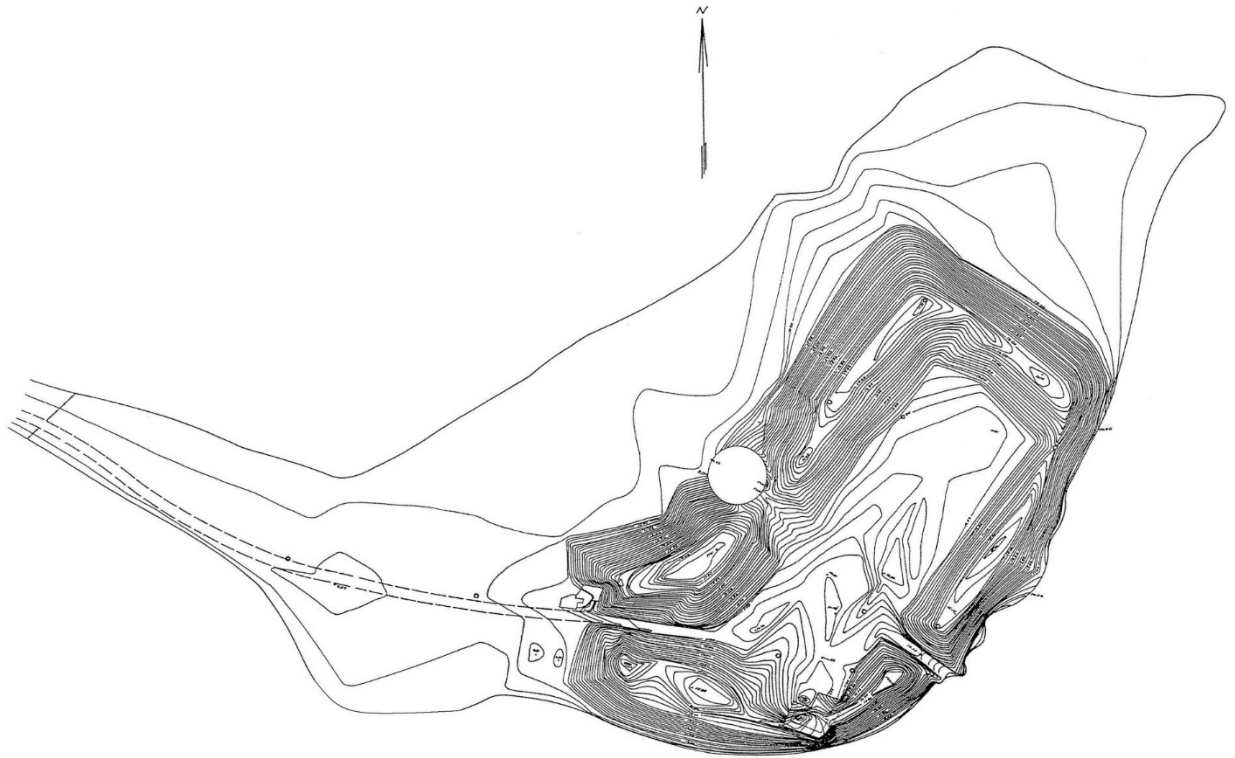
Nationalmuseet, negativ 77562. Foto Hans Stiesdal, 1966.

1972, Nationalmuseets koteopmåling

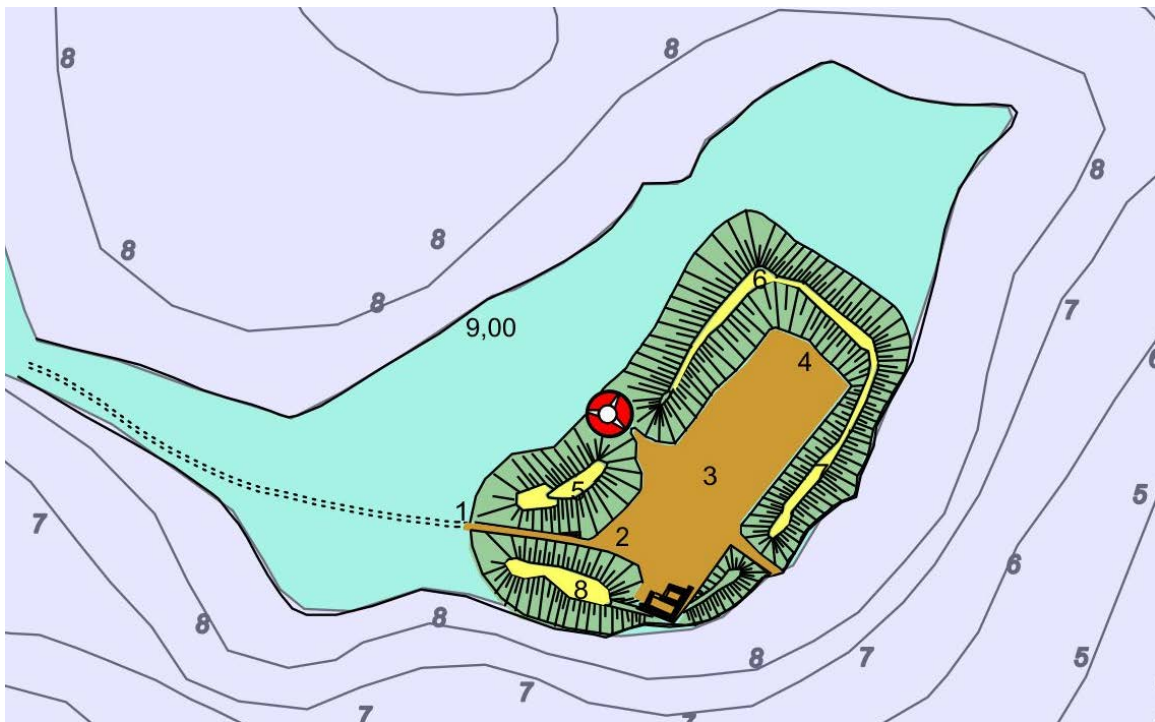
Vandspejlet i Hald Sø angives at ligge i kote 9,13 DNN. Opmålt af Niels Chr. Clemmensen og Sten Broholm Sørensen i september 1972.

Porthuset og frontmuren (glaciet) endnu ikke fremdraget. Voldgraven totalt tilgroet som ”fast” land i kote ca. 9,3 DNN. De konstaterede bygninger er det restaurerede tårn og den restaurerede ruin af bryggerset. På den originale opmålingstegning er der ud for bryggerset og ud til kanten af søen noget der nærmest ligner en flisebelægning, men hvad det nærmere er, er ikke angivet.

Koter i borggården og på volden, punkternes placering se næste side



Den yderste højdekurve angiver søkanten. Koteopmålingen viser, at der ikke var grøfter på begge sider af den punkterede adgangsvej, sådan som der er nu (2016).



Koter til punkter:

- 1: Kote ca. 10,0
- 2: Kote ca. 10,5
- 3: Kote ca. 11,0
- 4: Kote ca. 12,0
- 5: Kote ca. 17,6
- 6: Kote ca. 17,4
- 7: Kote ca. 15,8
- 8: Kote ca. 15,9

1977, Viborg Skovdistrikt til Johs. Hertz, start restaurering

Miljøministeriet, Fredningsstyrelsen, Hald F53-447.

31. januar 1977

Fortidsmindeforvaltningen
att. arkitekt J. Hertz
Nationalmuseet
122o København K.

Hald – voldstederne.

I forbindelse med besigtigelsen den 26/1 1977 skal som af talt kort rekapituleres det aftalte:

1. Rydning af opvækst, udbedring af stier samt renholdelse og anden daglig pleje foretages fremover af skovdistriktet på eget initiativ og for egen regning.
2. Afgræsning med kreaturer på 3 ' Hald. Det vellykkede forsøg i afvigte efterår gentages til sommer, således at der i en tør periode af 1-2 ugers varighed af forpagteren på Hald sættes kreaturer ind på arealet.
3. Egentlige restaurerings- og istandsættelsesarbejder foretages af Fortidsmindeforvaltningen, første gang antagelig i marts-april 1977. Distriktet adviseres, før der går i gang.
4. Oplysningstavler opsættes af Fortidsmindeforvaltningen til sommer.
5. Fælles besigtigelse foretages lejlighedsvis, og mindst hvert andet år.

Venlig hilsen

Sv. Gravsholt

1977, Johs. Hertz meddeler Viborg Museum at del af udgravning udsættes til næste år

Miljøministeriet, Fredningsstyrelsen, Hald F53-447.

15. november 1977

Viborg Stiftsmuseum
Domkirkepladsen
8800 Viborg

Til museets orientering skal meddeles, at fortidsmindeforvaltningen har indledt oprydning- og restaureringsarbejde ved Hald ruin (Bispens Hald). Dele af arbejdet må dog af økonomiske grunde vente til næste finans år. Skovdistriktet vil i vinter foretagerydningsarbejder ved Hald i samarbejde med fortids mindeforvaltningen.

Med venlig hilsen

Johs. Hertz

1979, Viborg Skovdistrikt til Johs. Hertz's restaurering af granitfronten m.v.

Miljøministeriet, Fredningsstyrelsen, Hald F53-447.

Til Fortidsmindeforvaltningen,
att. arkitekt J. Hertz,
Fredningsstyrelsen,
Slotsholmsgade 12,
1216 København K.
Vort journalnr. 242

30.4.1979.

Hald - voldstederne.

I forbindelse med besigtigelsen d. 26.4.1979 skal som aftalt kort rekapituleres det aftalte:

1. Ellene mellem indgangen og tårnet skoves. De 2-3 største bevares.
2. Skovfogden beder murer Lind udskifte de 2 nedfaldne mursten i tårnet og lappe belægningen. Regning til Hertz i forbindelse med murerens øvrige restaureringsarbejder.
3. Hertz's udgravning og restaurering fortsætter til sommer. Såfremt det ønskes, stiller distriktet 3 "løse" folk til rådighed til medhjælp i 1 måned (august). Hertz giver besked inden 3 uger om, hvorvidt dette bliver til noget.
4. Distriktet laver kort(2-3 m)"anløbsbro" ved vandporten.
5. Fårgræsningen fortsætter, hegnet reduceres til 90-100 cm i højden.
6. Stien over dæmningen repareres med grus her i foråret.
7. Til vinter fjernes evt. al opvækst på "Brattingsborg". 1 m højt hegn med stenter etableres. Afgræsses ca, 1 måned hver sommer med "ruinfårene",

Venlig hilsen

Sv. Gravsholt.

1979-80 Johs. Hertz udgraver portbygning og kvaderstensfronten

Johannes Hertz, Nationalmuseet udgravede 1979-80 portbygningen og granitfronten. Som medhjælper havde han Niels Junggreen Have. Der foreligger ingen plan for udgravningen og heller ingen rapport. Der foreligger heller ikke rapport over den gennemførte restaurering af granitfronten, hvor det vides, at mange kvadre var faldet ned. Det eneste, der foreligger, er Hertz's og hans assistent private fotos samt en artikel i Antikvariske Studier 1980, nr. 4 om vindebroer. Udgravningen synes også gjort uden nogen forudgående arkivalisk kontrol af f.eks. Hald lens regnskaber. Et stykke af den tilgroede voldgrav fra porthuset og hen til tårnet på vestsiden og fra portbygningen næsten hen til vandporten på østsiden blev opgravet for undersøgelse af frontmuren (glaciet) og der blev opsat pumper for at holde udgravningen nogenlunde tør. Materiale opgravet foran portbygningen blev via trillebøre kørt ud på arealet vestfor. På Hertz's foto ses umiddelbart uden for glaciet ses en del nedrammede pæle. Oversiden er ca. i niveau med udgravningsbunden, ca. kote 7. Pælene blev ikke registreret af Hertz ud over de foto, han privat optog, og pælene er ikke senere undersøgt. De dækkes nu af vand, efter at vandet efter udgravningens afslutning blev ledt ind i voldgraven. Over det nygravede stykke af voldgraven blev lagt en træbro af telefonpæle. Som afslutning gravede han en grøft på hver side af adgangsstenen for at illudere at adgangen oprindeligt var sket via en dæmning, hvilket der ikke er belæg for. Ved gravningen af grøfterne ødelagde han formodentlig en del spor – måske det meste – af de bygninger – ridestalden smedjen, kornhuset Randershus m.v., som vides at have ligge nær porten. Hertz's udgravning må betragtes som lidt af en katastrofe.

Hertz's artikel om vindebroer, uddrag vedr. Hald, Antikvariske Studier nr. 4, 1980, s. 161-178:

Vindebroer

Om danske, middelalderlige vindebroer på baggrund af nye fund ved Hald og Sønderborg

Af Johs. Hertz

Rekonstruktionen af vindebroanlægget ved Sønderborg på baggrund af, hvad man fandt i 1941, var dygtigt gjort, men må nu betegnes som et kuriosum, efter at en udgravning ved et andet, samtidigt broanlæg har

kastet nyt lys over spørgsmålet. Det drejer sig om ruinen af det tredje Hald, Bispens Hald. Denne borg blev opført af den sidste katolske biskop i Viborg, Jørgen Friis, 1528-29, og betragtes som et af de sidste forsøg på at bygge en privat fæstning, der skulle være i stand til at modstå en regulær hær. Allerede året efter opførelsen måtte Bispens Hald overgive sig til feltherren Johan Rantzau, og Jørgen Friis skal selv have været den første fange i sit nye, store tårn. **22**

Nu kommer man til Bispens Hald ad en smal tange, men oprindeligt var borgen anlagt på en Ø (fig.21), som en lang bro førte ud til. Portanlægget var en ren pindsvinestilling med flere kasematter og skydeskår i mange retninger. Det fremtrådte indtil sommeren 1980 som en malerisk, men temmelig uforståelig ruin. Ved en oprydning i ruinen i foråret 1979 opdagedes ikke alene ved portens nordre side en grube, 60 cm bred, 230 cm lang, men også tre »lejesten«, næsten identiske med dem, der var udgravet ved Sønderborg i 1941, og anbragt på samme måde. Dette påfaldende forhold tilskyndede meget stærkt til en undersøgelse, og lejlighed bød sig, da Viborg skovdistrikt og Fortidsmindeforvaltningen enedes om at iværksætte en restaurering samme efterår. **23**

Portanlægget viste sig som et endnu mere imponerende bygværk, end man havde kunnet ane, opført hovedsagelig af kvadre, som må stamme fra nedbrudte, romanske kirker. Murværket stod på søens bund på en pilotering af tætstillede pæle, til dels holdt sammen af et slyngværk af sammenbladede bjælker og stammer **24** (fig. 22). Medens kvadermurværket ellers har rejst sig lodret af vandet, dannede det ud for porten og den smalle grube et skrånende glacis, som kom til syne, da en dårligt udført, nyere brolægning var fjernet. Inden for glaciset fremkom en grube, 230 X 230 cm stor, sat af kvader- og teglmurværk. Fra den smalle grube var den adskilt ved en mur, som måtte have udgjort underbygningen for den ene portside, men i et dybere niveau var der alligevel forbindelse mellem de to gruber gennem en 40 cm bred og 140 cm høj åbning (fig. 23).

Nu stod systemet klart: gruberne hørte til hver sin broklap, en af almindelig bredde til gående, ridende og kørende færdsel, og en smal, kun for fodgængere, som oven i købet måtte gå en ad gangen. Broklap-perne har fungeret uafhængigt af hinanden: når den store klap holdtes ophalet af forsigtighedshensyn, kunne forbindelsen til omverdenen - både venner og fjender - dog opretholdes over den lille klap, som hurtigt kunne vippes til vejrs. Var man udefra kommet over gangbroen, skulle man passere en kun 80 cm bred, men 430 cm lang gang, som udmundede i en åbning mellem portrummet og kasematten nord for dette (fig. 24). Gulvet i den lange gang har været dannet af flade sten, der spændte hen over den underliggende grube. En af disse sten lå endnu på plads; den var et fragment af en romansk gravsten, noget pietetsløst genanvendt til bispens borgbyggeri (fig. 25).

Ved udgravning af den smalle grube blev ligheden med anlægget i Sønderborg endnu mere slående; for i gruben lå en kontravægt bestående af en lang, smal kvader, som sammen med en mindre sten havde været indfældet i en bjælkestump. Træværket var dårligt bevaret, til gengæld fandtes et par jernbånd, som har skullet holde kvaderen (en stump romansk profil-sten med trekvart-staf) på plads i bjælken. Jernbåndene var nok for spinkle til at bære stenen, så formodentlig har åbningen i bjælken vendt opad, modsat den stilling, den blev fundet i. Bjælkeenden er sikkert en del af selve den smalle klaps bærende bjælke (den har kun haft en). Ved demonteringen af broen har den tunge ende nok været for besværlig at hente op af den smalle grube, så bjælkeenden er blevet hugget (og savet) af, og ved faldet ned i gruben kan den godt have slået en kolbøtte.

I den store grube fandtes på bunden enkelte sten, men ikke nok til at udgøre en kontravægt. Nogle brædestumper og to jernbånd, liggende et i hver side af gruben, kan imidlertid have hørt til en stenfyldt kasse, fastgjort til undersiden af eller imellem brobjælkerne. Det skrånende glacis har skullet forhindre angriberne i at få fodfæste på portens lave frontmur, når broen var halet op. Lejestenene var som sagt magen til dem ved Sønderborg, blot manglede de huller, som i Sønderborg måske har tjent til fastholdelse af akslerne. I et af lejesporene sad en jernforing. **25.** (fig. 26), så jernakslen har ikke ligget direkte på granit.

I 1975 indledte Fortidsmindeforvaltningen en restaurering af Sønderborg Slots udenværker. Herunder var det planen at frilægge portanlægget, som kendtes fra udgravningen i 1941. Dette gik man i gang med i sommeren 1980. **27** Efter optagning af portrummets brolægning (som må stamme fra rummets tid som magasin) fremkom, som man på baggrund af undersøgelsen i Hald kunne vente, en stor vindebrogrube (fig. 27). Portpartiet i Sønderborg er opført af meget store granitkvadre på en fundering, der består af svære,

langsgående bjælker ved murens synlige underkant. Disse bjælker er forbundet med parallelt liggende bjælker længere in-de under murene ved tværgående stykker, der med »svalehaler« er bladet ned i de langsgående. I den åbning, der ligesom i Hald forbinder de to gruber, kunne man se, at der også står lodrette pæle under murene.

Udgravningen af den store grube var for så vidt en skuffelse, som man havde håbet at finde kontravægten til den store klap. Det gjorde man imidlertid ikke; men et tykt lag af knytnævestore flintknolde over det meste af grubens bund kan næsten kun forklares som ballast i en kasse, der ligesom i Hald tænkes fastgjort til bagklappens underside.

Ligheden mellem de to anlæg i Hald og Sønderborg er så stor, at man fristes til at antage en fælles bygmester - hvem så han kan have været. Også i Sønderborg leder gangbroen ind i en korridor, 80 cm bred og 460 cm lang, som munder ud i åbningen mellem portrummet og vagstuen (fig. 28). En virkelig udsat position for den, som vover sig frem med mindre venlige hensigter. Gruberne i Sønderborg har en mærkelig skæv form, og vi kan stadig ikke forklare deres tilsyneladende overdrevne længde i forhold til højden - med mindre det simpelthen har været hensigten at kunne opholde sig nede i gruben bag ved kontravægten i forbindelse med reparationsarbejder. Man må antage, at den smalle grube i hele dens længde og i hvert fald den bageste del af den store grube har været fast overdækket. 28

Passagen mellem de to gruber må have tjent inspektionsformål, men har desuden bevirket, at vandet kunne fordele sig under kontravægtenes bevægelse (fig. 29). Både i Hald og Sønderborg har grundvandet fyldt gruberne mindst til deres halve højde, og dette forhold må have været taget i betragtning ved broens afbalancering. 29

Det er tydeligt, at portanlægget i Sønderborg er blevet opgivet, endnu medens forværkerne iøvrigt var i brug. Portens front er blevet delvis nedbrudt, og en ny mur ført hen forbi porten. Men der er ikke længere grund til at tro, at dette skyldes fejl i anlæggets oprindelige konstruktion. For at finde lignende anlæg med »tvilling-broer« må man gå til betydelige monumenter i udlandet^{3°} (fig. 30). Portanlæggene ved Hald og Sønderborg har utvivlsomt på dette felt repræsenteret samtidens bedste teknologi.



Fig. 21. Bispens Hald. Hans Stiesdal luftfoto. 1966.



Fig. 22. Bispens Hald, portpartiet under udgravning. Niels Junggreen Have foto. 1980.



Fig. 23. Bispens Hald, portpartiet med de to kon-travægtgruber. JH Foto. 1980.

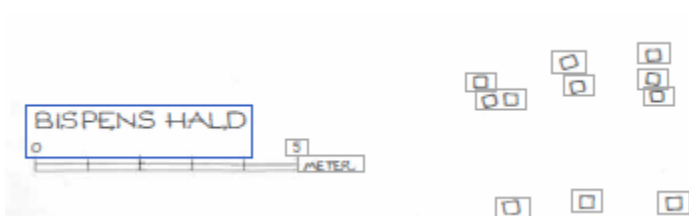
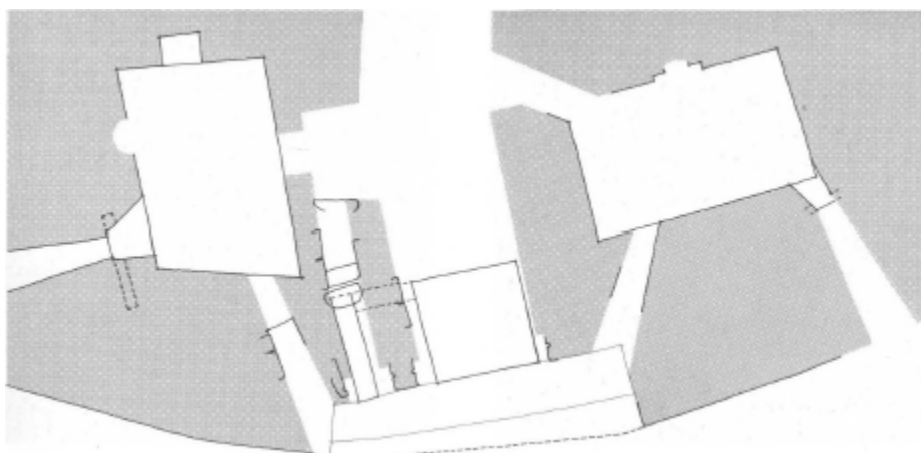


Fig. 24. Bispens Hald, skematisk plan over det udgravede portparti og de tilstødende kasematter. JH del.



Fig. 25. Bispens Hald, fragment af romansk grav-sten anvendt som dæksten over den smalle kontravægtgrube. JH foto. 1979.

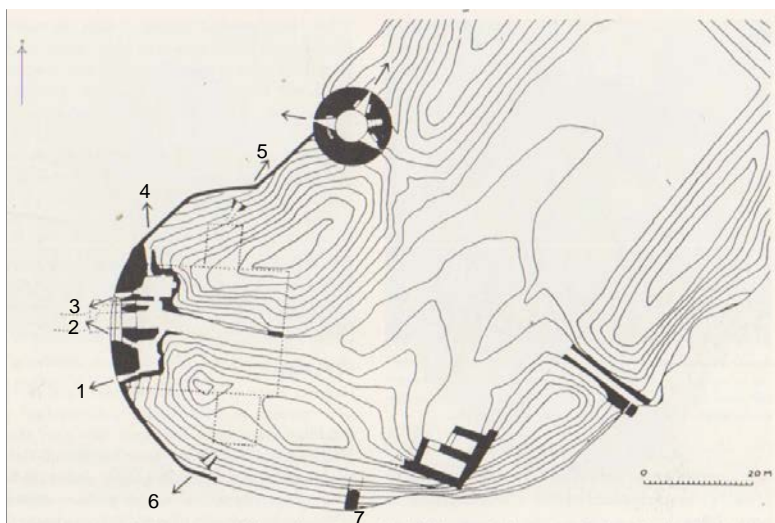


Fig. 26. Bispens Hald, granitleje med jernforing for vindebroaksel. JH foto. 1980

Noter vedr. Hald.

22. Om det tredje Halds fæstningshistoriske stilling, se Otto Norn: Christian III's borge, Kbhvn, 1949, p. 117-19. Om tidligere restaureringsarbejder, se Hertz: Ruin-problemer, Antikvariske Studier 1978, p. 235-36.
23. Undersøgelsen foretoges af Johs. Hertz og Niels Junggreen Have, den sidste som daglig leder for et hold skovarbejdere. Om den samtidigt foretagne restaurering, se Mindre meddelelser.
24. Sådanne funderinger var yderst almindelige i 1500-tallet. Gode eksempler er Tønderhus (rapport fra M.J. Nielsen, 1947, i NM 2. afd.) og Herningsholm, se Hans Rostholm: Herningsholm. Udgravninger 1975-80, Antikvariske Studier 4, 1980.
25. Akseltappenes diameter har været ca. 3,5 cm. En tilsvarende lejeanordning ses hos Viollet-le-Duc, op.cit. VII, p. 364, fig. 37.
26. Johs. Hertz: Ruinproblemer, Antikvariske Studier. 1978, P. 249.
27. Undersøgelsen foretoges af Johs. Hertz, Niels Junggreen Have, Torkild Junggreen Have og medarbejdere fra murerfirmaet Johan C. Nielsen, Sønderborg.
28. Grubernes fundtomhed, såvel ved Hald som ved Sønderborg, taler også for, at de normalt har været overdækket, da de var i brug. Ved Hald fandtes en del småsager, bl.a. en smuk nyredolk og en messingstøbeform til blykugler på søens bund ved foden af portens glacis, men slet ingen brugsgenstande i gruberne. Disse var i Sønderborg lige så fundtomme, bortset fra enkelte skår, som må være tilført ved grubernes opfyldning. Overdækningen kan have bestået af planker, der kunne fjernes ved reparation af vippesystemet.
29. Opdriften vil udgøre ca. 2/5 af stenballastens vægt, når kontravægten er helt ned-dykket i vandet. Samtidig vil broklappens vinkeldrejning formindske det nødvendige træk.

Johannes Hertz lod ikke artiklen supplere med en plan, men en sådan findes i hans artikel: Nogle danske borge og fæstninger fra begyndelsen af det 16. århundrede. I: **Nordslesvigske Museer. Årbog for museerne i Sønderjyllands amt. 13. Tønder 1986.**



Johannes Hertz's plan fra artiklen om borge, jf. ovenstående, med supplerende oplysninger. Numrene 1 - 4 på skydeskårene refererer til Jørgen Frandsens istandsættelsesrapport af 2014. Herudover har Hertz registreret endnu et skydeskår nr. 5 i kvaderstensfronten fra portbygningen hen mod tårnet og et nr. 6 fra portbygningen hen mod bryggerset. Nr. 7 i forløbet fra afslutningen af kvaderstensfronten mod øst hen mod bryggerset er en ca. 1,3 m bred murstump, som indtil videre lidt uforklarligt rager ud af volden. Der må gemme sig noget bygværk inde bag ved. Murstumpen må sandsynligvis sættes i forbindelse med bryggers-ruinen umiddelbart øst herfor. Hertz antyder en kælder inde bagved skydeskår 5 og 6 og det må der have været under en eller anden form. Det store stenhus havde dog næppe den bredde, som han antyder, så adgangen til disse skydeskår har formodentlig været ad en hvælvet gang.

Det synes tydeligt, at volden ved bryggerset er skredet meget ud i søen, hvilket har afdækket bagsiden af kampestenmuren, hvis øverste del mod syd og øst nu er synlig fra søsiden. Hans Gadgaard har oplyst (7. december 2017) at der i søbunden lige udenfor må have ligget en stor jerngenstand, hvilket forstyrrede hans måleinstrumenter (kompas?) i forbindelse med dykningen til pælene syd for bryggers-ruinen.

Ved Johannes Hertz's udgravning af portbygningen og granitfronten blev der gjort en række fund i forbindelse med opgravningen af den totalt tilgroede voldgrav foran granitfronten. Det fundne lå længe

uregistrerede i en lade, senere i et mejerirum på Hald Hovedgård, indtil de i 1992 blev overdraget til Viborg Stifts Museum. (museets notat af 23. juli 1995, Jesper Hjermand). Materialerne er registreret under museets j. nr. VSM 60F og omfatter 102 genstande, registreret på 11 A4 sider. Herudover er der registreret fund under j. nr. E761, E661, C482 og D459. Nedenfor bringes billeder af de mest interessante fund samt diverse andre fund fra Hald sø. E 661 er en eftermiddelalderlig klædeplombe af bly med Hamborgs byvåben, bymur med to tårne, i porten det holstenske nældeblad. C482 er en bordkniv fra renæssancen med sort nittet skaft, messingdup, stærkt forvitret blad. Kniven er indkapslet i et glasrør med sølvafslutninger. Her står det, at kniven har tilhørt Niels Bugge, hvilket næppe er korrekt.



Beslag til vindebroens kontravægt, fundet i kontravægtsgruben ved portbygningen. Eget foto.



1 stykke af kontravægtstangen til vindebroen. Indtørret. L: 27 cm. B: 19 cm. H: 12 cm. Endvidere hængsel til port, fundet i kontravægtsgruben ved portbygningen. Eget foto.



Aftegninger af fragmenter af grønne kakler, fundet i voldgraven ved portbygningen. Eget foto. VSM 60F.



Fragment af sort gesimskakkel med løvemotiv, fundet i voldgraven ved portbygningen. VSM 60F 013



Kakkelpotter til Kakkellovne. VSM 60F 221.



Spadeblad af jern, optaget fra jordskred på ydersiden af volden omkring Bispens Hald. E761



Spiger, fundet i voldgraven ved portbygningen.



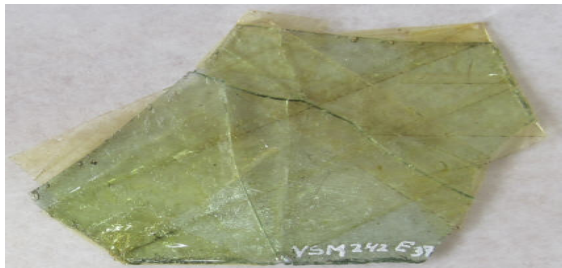
Krampe. VSM 60F 155.



Mursten, meget hårdtbrændt, fundet i søen ved Inderøen. ca. L = 27, B = 11 og T = 8 cm. VSM.



Glas, fundet i søbunden. VSM 60F 003.



Glas, fundet i søbunden. VSM 242 E37.



Blysporse, VSM 60F 003.



Måske en alenstok. VSM 60F 211.



Træsøpade. VSM 60F 232.



Træøse. D459. Optaget på dybt vand i søen.



Tøndestav VSM 60F 231.



Spydspids. VSM 60F 16



Hængsel til port samt spiger. VSM 60F 052.



Klinkefald af jern. 8-tals formet med en oprullet spids i den ene ende. L: 10 cm. B: 3 cm. H: 1,4 cm. VSM 60F 109.



Krampe, VSM 60F 155.



Jernnøgle med kam, ca. 9 cm lang. VSM 60F 213.



Jernslagge, ca. 10 cm i diameter, VSM 60F.



Bøsseflint, VSM 60F 053.



Køkkentøj, ler. VSM 60F 027.



Tå fra en malmgryde. VSM 60F 220.



Fragment af vinglas, fundet i kontravægtsgruben. VSM 60F 097.



Østers- og muslingeskal, fundet i voldgraven ved portbygningen. VSM 60F 226.



Dekorert benstykke. Halvcirkel hvorpå bundt af streger i negmotiv. Langs siden tovsnoning ca. 5 cm. lang. Skakbrik?, VSM 60F 067.

1979-80, Johannes Hertz's fotos fra udgravningen



Foto 1: Kvaderstensfronten set fra nordvest. Bemærk pælene i søbunden udenfor granitfronten. De er formodentlig en del af en pælefundering i et slyngværk til fundering af granitfronten.

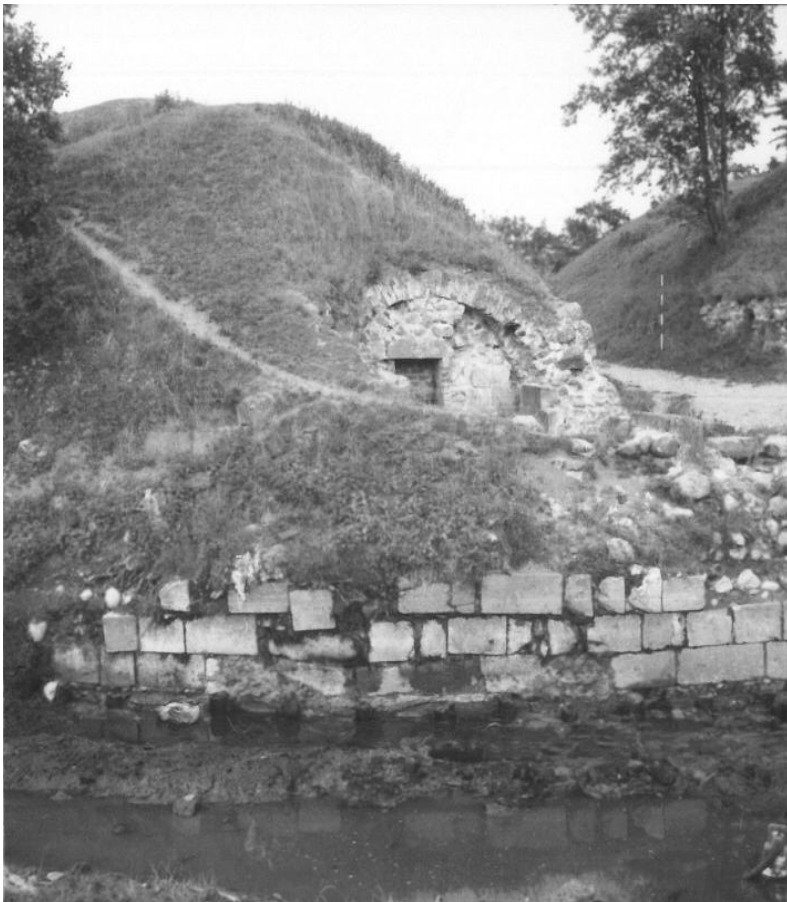
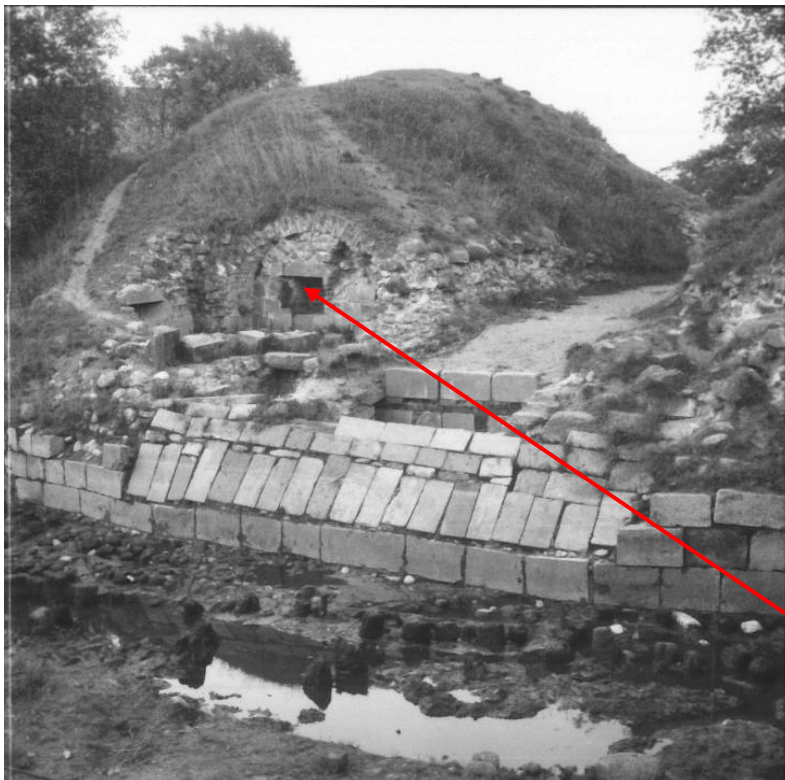


Foto 2: Kvaderstensfronten set fra vest

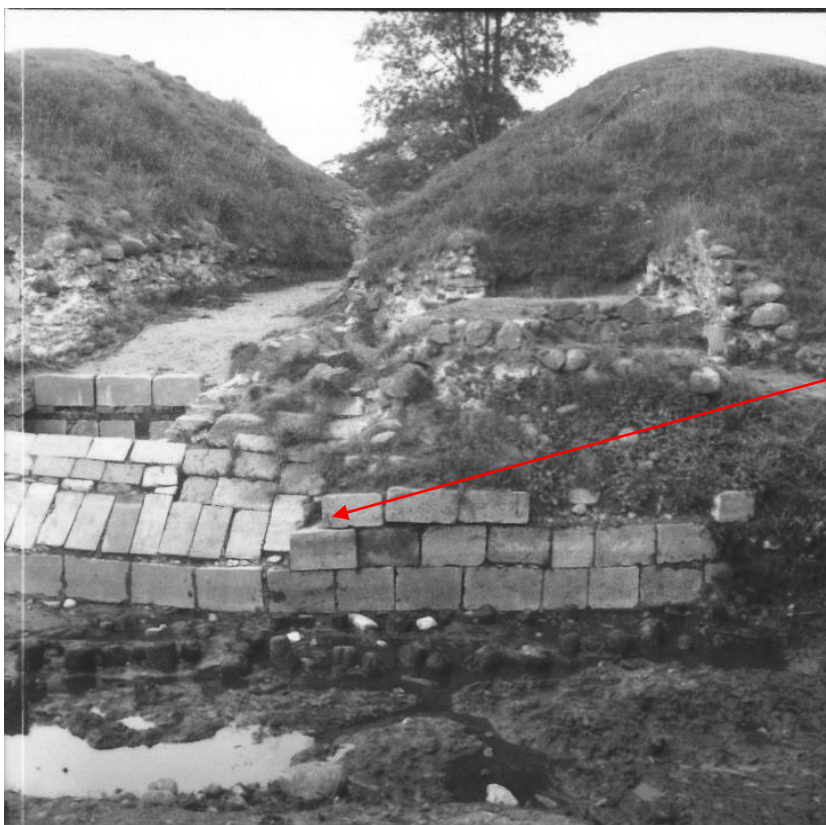


Foto 3: : Nordre porthus, set fra vest.



Skydeskår 4, i nordre portrum

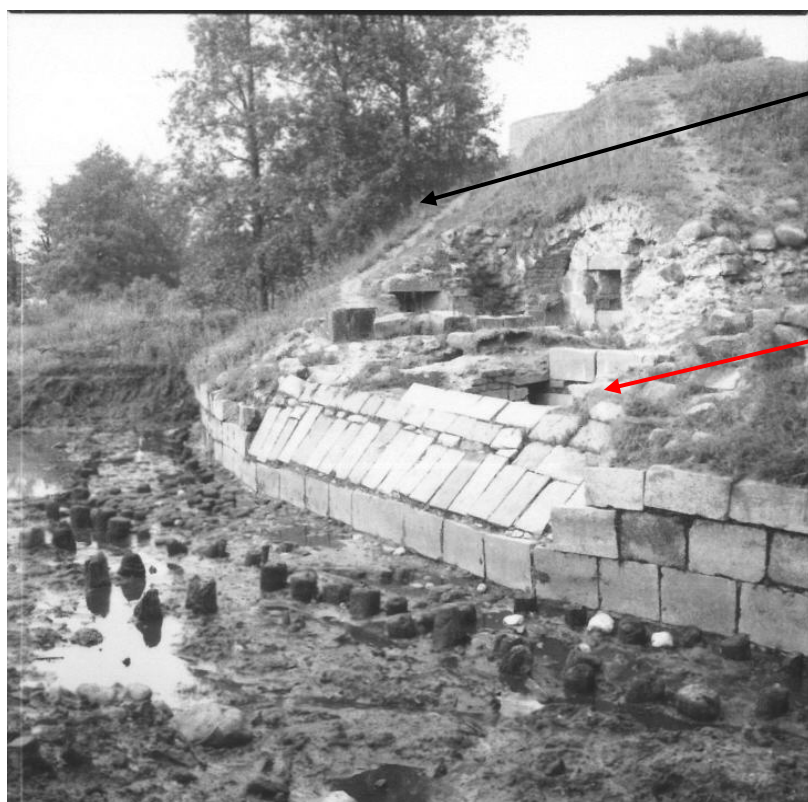
Foto 4: Kvaderstensfronten set fra sydvest.



Denne kvader ses på mit foto fra 24. august 2016, hvor vandspejlet i kote ca. 9,13 DNN ligger ca. ved kvadrens underkant. Funderingen med pæle og fletværk synes at starte ved nederste hold kvadre, omkring kote 8,30 DNN

Foto 5: Kvaderstensfronten set fra vest. Til højre for stien mellem voldene ses over kvaderstensfronten det søndre porthus. Bemærk pælene under kvaderstenene, som må indgå i det slyngværk, som Hertz angav som

funderingen af porthuset.



Skydeskår 4, i nordre portrum

Denne kvader ses på mit foto 0044 fra 24. august 2016, hvor vandspejlet i kote ca. 9,13 DNN ligger ca. ved kvadrens underkant. Funderingen med pæle og fletværk synes at starte ved nederste hold kvadre, omkring kote 8,30 DNN

Foto 6: Kvaderstensfronten set fra sydvest. Bemærk pælene. Nogle af disse står så langt fra kvaderstensfronten, at det er svært at se dem som en del af funderingen af portbygningen. Topkoten på pælene blev desværre ikke målt.



Foto 7.: Den lokale murer Jørgen Lind, der bistod med restaurering af kvaderstensfronten, står i udgravningen.



Foto 8: Kvaderstensfronten set fra syd. Bemærk den midlertidige arbejdsbro over den udgravede voldgrav. Bemærk også, at en del af kvadrene mangler/er fjernet, hvilket indikerer, at fronten efterfølgende blev restaureret af Hertz. Dette nævnes også af Niels Junggreen Have ved telefonsamtale i oktober 2016. En enkelt kvader ligger tilsyneladende i vandet en anden på brinken på modsatte side, forrest i billedet.



Foto 9: Kvaderstensfronten set fra syd. Bemærk den midlertidige arbejdsbro over den udgravede voldgrav.



Foto 10: Kvaderstensfronten set fra syd. Bemærk den midlertidige arbejdsbro over den udgravede voldgrav. Bag granitkvadrene anes en pakstensmur.



Kvadre, formål ukendt

Foto 11: Kvaderstensfronten set fra syd. Bemærk kvadrene oppe på skråningen, det er ikke skydeskår 6 som ligger lige bagved.



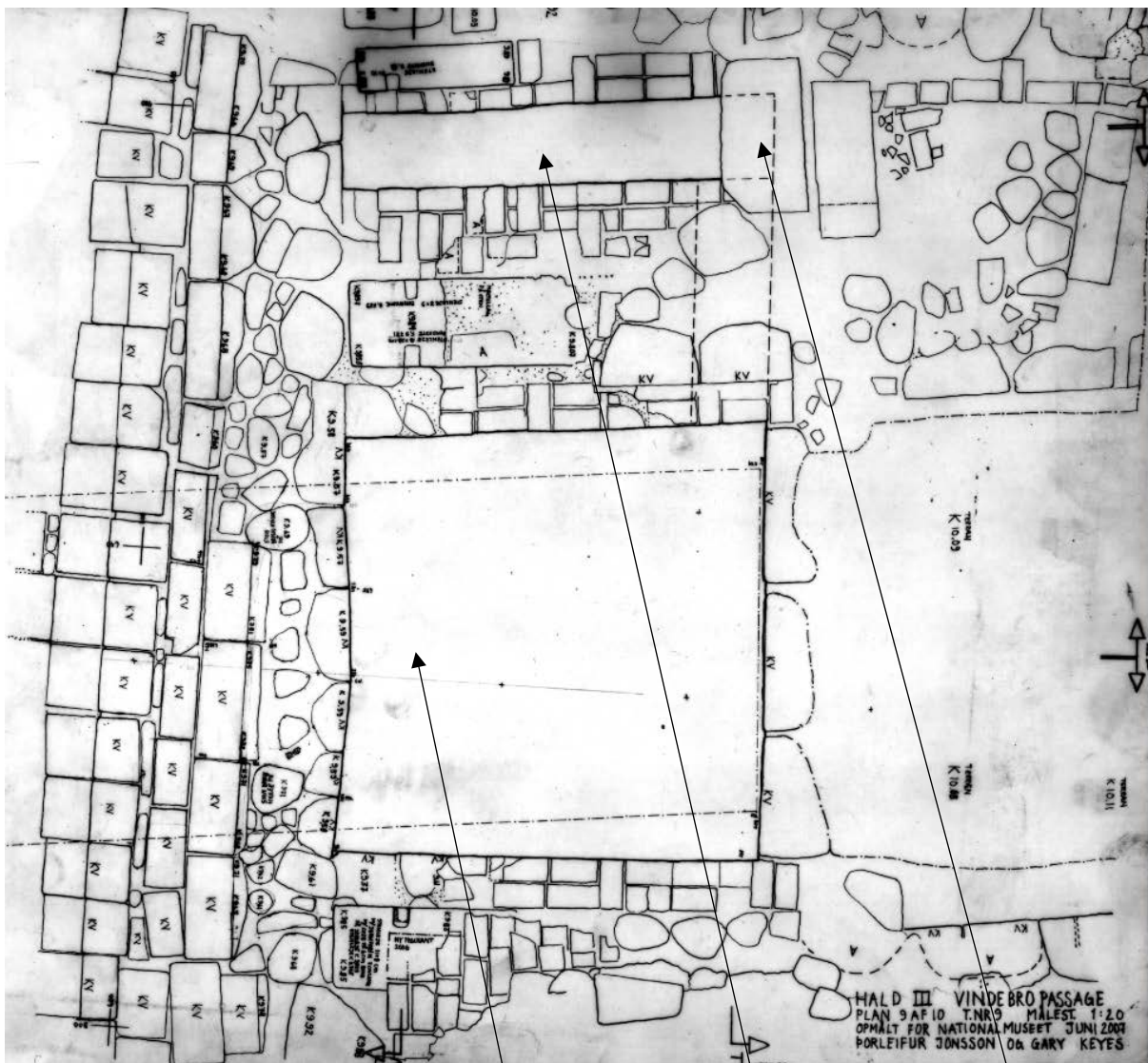
Foto 12: Kvaderstensfronten set fra nord.



Foto 13: Kvaderstensfronten set fra nord.



Foto 14: Kvaderstensfronten set fra nord.



Plan af store og lille kontravægtsgrube.
Nord er opad på tegningen

Gravstenen med korset

Lille kontravægtsgrube

Store kontravægtsgrube

N



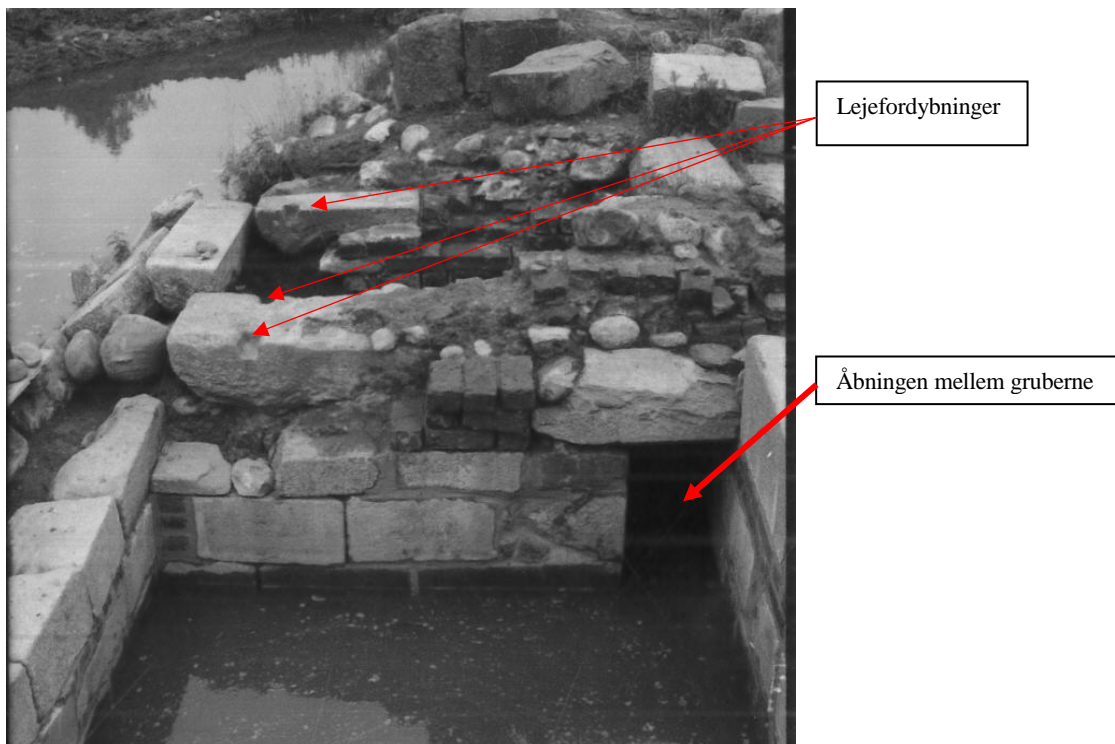


Foto 15: Set fra syd. Forrest store vindebros kontravægtsgrube, bagerst den lille. Bemærk åbningen, der tillader vandet at løbe mellem gruberne. Bemærk også lejefordybningerne i midterskillevæggen og i kvadren i baggrunden ved den lille kontra-vægts-grube.



Foto 16: Lille kontravægtsgrube set fra sydvest. Forrest ses skillevæggen mellem store og lille vindebros kontravægtsgrube. Bemærk lejefordybningerne i de 2 kvadersten.



Foto 17: Set fra vest. Midt i billedet skillevæggen mellem store og lille vindebros kontravægtsgrube. Til venstre lille kontravægtsgrube. Bemærk lejefordybningerne i kvaderstenen.

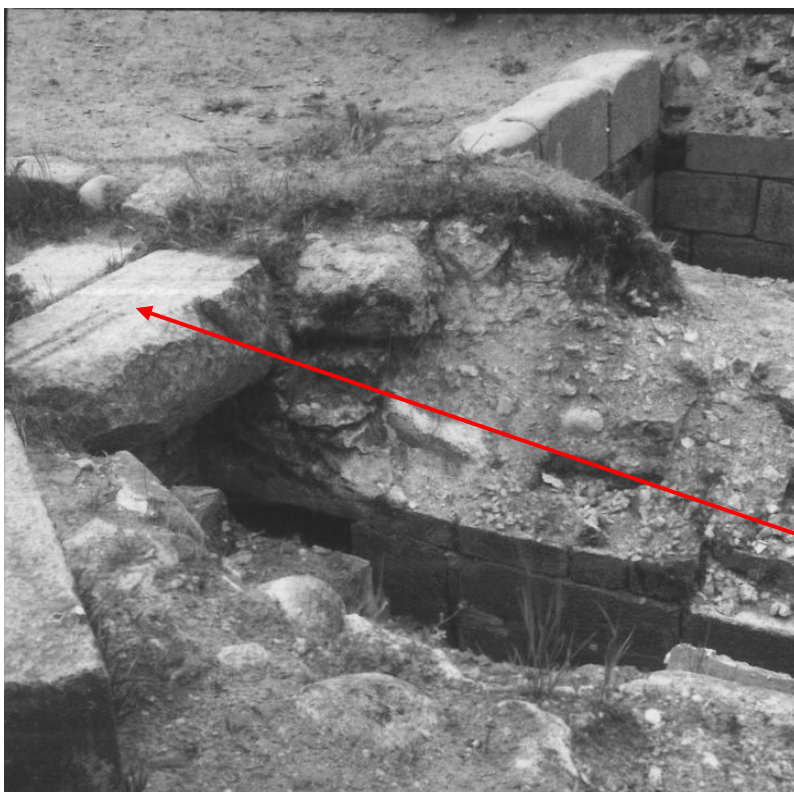


Lejefordybningen

Foto 18: Sydveggen i store vindebros kontravægtsgrube. Set fra nordvest. Bemærk lejefordybningen i den øverste store kvadersten, under de 4 munkesten.



Foto 19: Set fra nord. Forrest lille vindebros kontravægtsgrube, herefter skillevæggen mellem gruberne og bagerst store kontravægtsgrube. Bemærk lejefordybningen i den forreste kvadersten og fordybningerne i skillevæggen. Bemærk, at lejefordybningerne ikke ligger på linje. Alt tyder på, at den nordlige lejekvadder til lille vindebrogruber er blevet forskubbet på et tidspunkt. Bemærk også det skrå glacis til højre i billedet, øverst.



Gravstenen
med korset

Foto 20: Set fra nordvest. Forrest lille kontravægtsgrube, herefter skillevæggen mellem gruberne, bagerst store kontravægtsgrube. Bemærk kvaderstenen over østenden af lille kontravægtsgrube, som er en gravsten med et kors.



Foto 21: Niels Junggreen Have, assistent for Johannes Hertz ved udgravningen, stående på jordmur foran store og lille vindebrogrube. Efter Haves oplysninger blev den opgravede jord væltet ud i rørskoven mod vest med trillebørene via de udlagte planker. Bag Niels Junggreen Have ses vindebroens lejehuller tydeligt i kvadrene.



Foto 22: Udgravningen ved portbygningen, set fra volden mod vest. Niels Junggreen Have har i 2016 fortalt, at den opgravede jord blev kørt ud på arealet vest for portbygningen. Ved de to hvide brædder i baggrunden blev der senere gravet en grøft langs adgangsvejen og tilsvarende på den anden side af vejen. Formodentlig for at illudere, at der engang har været adgang til borgen via en dæmning, en antagelse, der ikke holder stik

Niels Junggren Have har i oktober 2016 oplyst:

Hej Ole

Også mange tak for en meget hyggelig og interessant samtale. Jeg har først nu fået set på de to fotos. Foto 1. Det er mig i den færøske sweater. Her kan du se at jorden fra udgravningen blev kørt med trillebør ud i sumpen nordvest for øen. Jordbalken, som jeg går på, er den sidste rest af dæmningen helt henne ved øens oprindelige granitkant ud mod det oprindelige vand. I fortsættelse af jordbalken har vi udgravet det brede hul til vindebroen i kørebredde. Det smalle hul længere væk i billedet er til vindebroen for gående.

Foto 2. Jeg kan ikke umiddelbart genkende personerne. Her er kun det smalle hul synligt, til vindebroen i gangbredde. Det brede hul til den anden vindebro er endnu ikke udgravet. Der er en sivbevokset grøft på sydsiden af dæmningen. Det må være den grøft, der senere er renset op til en kanal, som du nævnte. Den langstrakte ø ud mod søens vand mindes jeg ikke vi rørte ved mens jeg var på Hald. Der er heller ikke lagt jord herpå fra udgravningen.

Vi gjorde ivrigt et stort arbejde med at genplacere de store kvadersten i granitkanterne på deres oprindelige plads, som vi jo ofte kunne se aftrykket af i mørtelen bagved.

Som jeg nævnte for dig, er hele stensætningen funderet på et fletværk af træ. Jeg husker at størstedelen af træet tydeligt var bøg, men der var vistnok også en anden træsort, som jeg ikke lige kan erindre. Det var ikke sådan, at vi fjernede intakt murværk, for at se hvad der var nedenunder. Men nogle steder var lidt af stenkanten nedbrudt til træværket, og her kunne det ses. Desuden var der stedvis træværk og træfletning ude i det oprindelige vand. Jeg tolker det som en form for byggeplatform.

Venlig hilsen

Niels Junggreen Have

Design Arkitektur Landskab Foto

Barsmark Bygade 71, 6200 Aabenraa

Tlf. +45 40 13 36 84

1980, Viborg dykkerklub opmålinger syd for slotsruinen

Målingerne er indberettet til Fredningsstyrelsen og ses i deres sag F53-447. Materialet er delvist håndskrevet og er blevet scannet og fremtræder nu en ret dårlig kvalitet. Resultatet ses bedst i artiklen i afsnittet 1992, undervandsarkæologiske undersøgelser.

1981, Johs. Hertz's til Niels Junggreen Have om undersøgelse i søen.

Miljøministeriet, Fredningsstyrelsen, Hald F53-447.

21. august 1981

Niels Junggreen Have

Sjællandsgade 10

8800 Viborg

Kære Niels

Hermed sender jeg kopi af en regning vedr. Hald, som Gravsholt har bedt os godkende. Er den i orden?

Der er vist nok mulighed for, at vi nu kan få foretaget den lille undersøgelse af søbunden ud for det ældste Hald med assistance af geograferne fra Århus. Man stiler efter tirsdag den 1.9. Det ville være hyggeligt, om du kan være til stede. Jeg har skrevet til Levin om det, som du ser af vedlagte. Desuden ville jeg spørge, om du kan kontakte rette vedkommende blandt dykkerne i Viborg for at høre, om de vil være interesserede i at give en hånd med? Kunne du evt. ringe mig op på kontoret eller hjemme nu på mandag (d. 24.)? Jeg tager nok til Fyn og Jylland tirsdag og er væk resten af ugen. Tømreren fra Højer har ikke rørt en finger ved Grøngård, siden de rejste!

Bedste hilsener Hertz

21. august 1981
Museumsinspektør Erik Levin
Skolestræde 2
C800 Viborg

Kære Levin

Jeg har fået interesseret geografer fra Århus universitet i at lave en lille undersøgelse af bundforholdene i Hald sø, ud for det ældste voldsted, for evt. at belyse forholdet mellem opstemning (vandmøllen) og voldsteder. Jeg ville sætte pris på, om min "gamle" medarbejder Niels Junggreen Have kunne være til stede. Det drejer sig kun om en dag, sandsynligvis tirsdag den 1. september. Ville I kunne undvære han; i den anledning? (Hvis han da selv er interesseret)

Med venlig hilsen
Johs. Hertz

1981, Johs. Hertz til fotograf Balslev om luftfotos

Miljøministeriet, Fredningsstyrelsen, Hald F53-447.

9. december 1980

Fotograf Torkild Balslev
Sønderhedevej 9
Bjergby
9800 Hjørring

Ved Hald sø syd for Viborg ligger som bekendt tre voldsteder. Jeg hjælper for tiden Viborg skovdistrikt med at arrangere en lille udstilling om disse fortidsminder og har i den forbindelse foreslået, at der laves et luftfoto (skråoptagelse), der kunne bruges som en stor sort-hvid fotostat, dækkende alle tre voldsteder, helst set direkte fra syd (alle andre planer m.m. vil så vidt muligt blive orienteret på denne måde), se vedlagte kort.

Skovdistriktet vil gerne vide, hvad I tager for sådan en optagelse? Kan det evt. kombineres med en anden flyvning her i foråret?

Med venlig hilsen
Johs. Hertz, arkitekt

1981. Johs. Hertz til Viborg skovdistrikt om regning murerarbejde

Miljøministeriet, Fredningsstyrelsen, Hald F53-447.

9. december 1980

Viborg Skovdistrikt
Stendalgård
8620 Kjellerup

Hermed fremsendes efter aftale regning fra murermester Jørgen Lind vedr. arbejde ved ruinen af Bispens Hald for et beløb af kr. 12.977,53.

Som det fremgår af vedlagte kopi, udgør de samlede udgifter til murerarbejde kr. 22.923,92, hvoraf fredningsstyrelsen har betalt kr. 9.946,39.

Med venlig hilsen
Johs. Hertz

1982. Hans Gadgaard, indberetning til Johs. Hertz om observationerne i Hald sø i 1981.

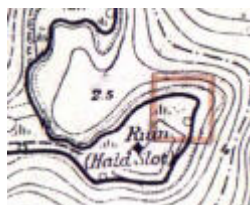
Brev modtaget i Fredningsstyrelsen 28. 8. 1982. Miljøministeriet, Fredningsstyrelsen, Hald F53-447.

Til J. Hertz

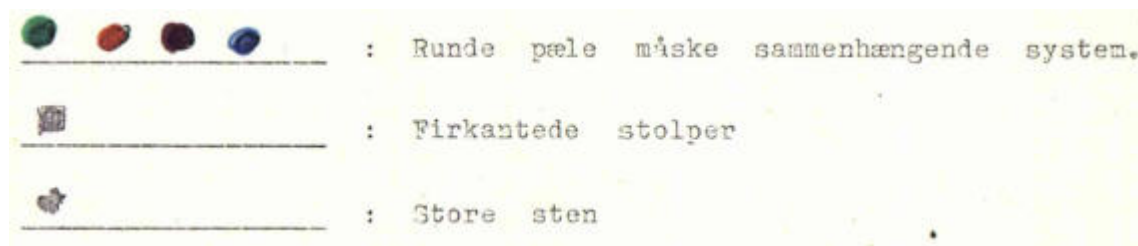
Hermed sender jeg de seneste observationer fra Hald 1981. Jeg har forsøgt i grove træk at forklare hvad der er obs .i området, der ligger dog løse planker i bunden enkelte steder uden synligt sammenhæng med stolperne, ligeledes findes spredte røde teglsten. Inde ved spidsen af halvøen, i udkanten af rørbremmen ligger brudstykker af forskellige typer tagsten. På grund af byggeri, har jeg desværre ikke haft tid siden I var derude sidste år, der blev kun dykket én gang siden, hvor jeg fandt det stykke der er mærket med blå, jeg ville gerne have fulgt rækken ind til land, men mente at måtte have skovstyrelsens tilladelse først, da der kunne blive spor i rørbremmen. Så vidt jeg ved, har ingen interesseret sig for området siden, dykkerklubben har kun træning og uddannelse på programmet. Jeg vil derfor benytte lejligheden til at spørge om jeg sammen med evt. interesserede må fortsætte med at søge efter stolperne i systemet som i 1980 - 81.

Med venlig hilsen
Hans Gadgaard
Hedebakken 36
8800 Viborg.
telf. nr. 06.673047

R E K O G N O S C E R I N G 1981 H A L D



Placeringen er kun skematisk, stolperne står i dette område. Hvor det er vist, står rækkerne parallel, om rækkerne fortsætter og er sammenhængende er ikke undersøgt. Skematisk er rækkerne tegnet lige, men forløbet kan være buet, da der ikke ses nogen ændring af retningen. Knækket imellem brun og blå markering forekommer ikke. Retningen er svært at bedømme lige eller svag buet, da der kun er fra ½ - 2 m. sigt. Stolperne er runde, i diameter ca. 30 cm. de står plan med bunden camoufleret af mm tynd lag sand eller dynd. Afstanden imellem stolperne varierer fra 10 - 20 cm. nogen steder måske mere, indenfor de enkelte obs. afsnit, er afstanden ret ensartet.

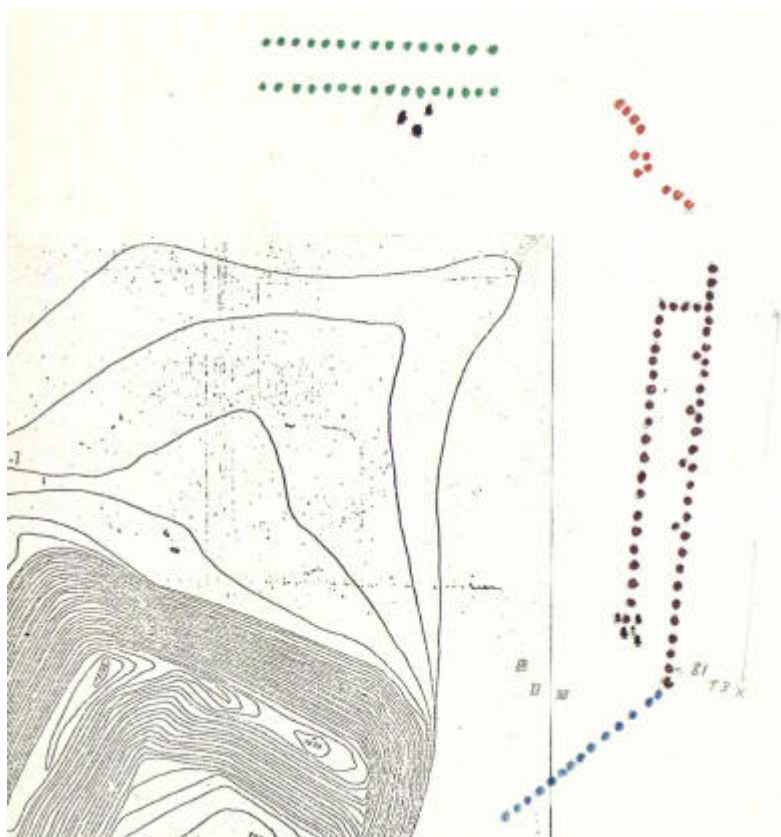


I området ved grøn markering er dyndlaget ca. 10 cm. stolperne når her lige så langt op som dyndlaget er tyk. Indenfor den inderste række mrk . grøn i området ved de store sten er der mange knogler i dyndet.

Rød markering, her står en del stolper på række som de øvrige, men forløbet er ikke fulgt. Et sted kunne det se ud til at danne en cirkel, men kun den halve cirkel er fulgt, diameter antagelig 1 - 1½ m.

Brun markering, her står der i yderste række 167 stk. fra +----- + 48 m . , inderste række 140 stk. imellem 9 stk. .

Blå markering, er en ubrudt fortsættelse af yderste række, der går ind til rørbremmen, nogen afslutning er ikke fundet der er måske en fortsættelse til land. Knækket der er vist forekommer som omtalt ikke, der er ingen synlig retningsændring, men forløbet kan være buet, hvilket man ingen fornemmelse har af under vandet, når sigtet er så kort .



1982. Johannes Hertz til Hans Gadgaard

Miljøministeriet, Fredningsstyrelsen, Hald F53-447.

3. november 1982

Hans Gadgaard
Hedebakken 36
8800 Viborg

Kære Hans Gadgaard

Tak for det tilsendte, spændende materiale om de undersøiske pælesystemer ved Hald ruin ("Bispens Hald") og undskyld, at jeg ikke har reageret tidligere. Fortidsmindeforvaltningen har intet imod, at du fortsætter observationerne; vi får jo derved viden om en del af fortidsmindet, som vi slet ikke kendte til. Fra tid til anden vil vi gerne høre, hvordan det går. Naturligvis må også skovdistriktet give sit samtykke. Må jeg bede dig selv kontakte skovfoged Knudsen, når det bliver aktuelt? Jeg vedlægger et lille skrift om vindebroer, bl.a. ved Hald; det kan måske have din interesse?

Med venlig hilsen

Johs. Hertz

1983. Brev fra Hans Gadgaard til Johannes Hertz

Modtaget i Fredningsstyrelsen 18. juli 1983. Miljøministeriet, Fredningsstyrelsen, Hald F53-447.

Gadgaard sender resultatet af sine og observationer vedr. Hald og takker for Hertz's skrift om vindebroer. Han nævner resultater vedr. Stubber kloster, som er forbigået.

Kære J. Hertz.

Hermed sender jeg resultatet af mine observationer ved Hald ruin, samt hjertelig tak for skriftet om vindebroer som jeg har læst mod interesse. Vedlagte skitse er uden de mange små detaljer med pæle, der enkeltvis med nogen afstand står indenfor rækken samt flere steder med pæle der står tæt opad rækken som om det var rep. Også nogle enkelte firkantede stolper står tæt ved rækken dog uden at

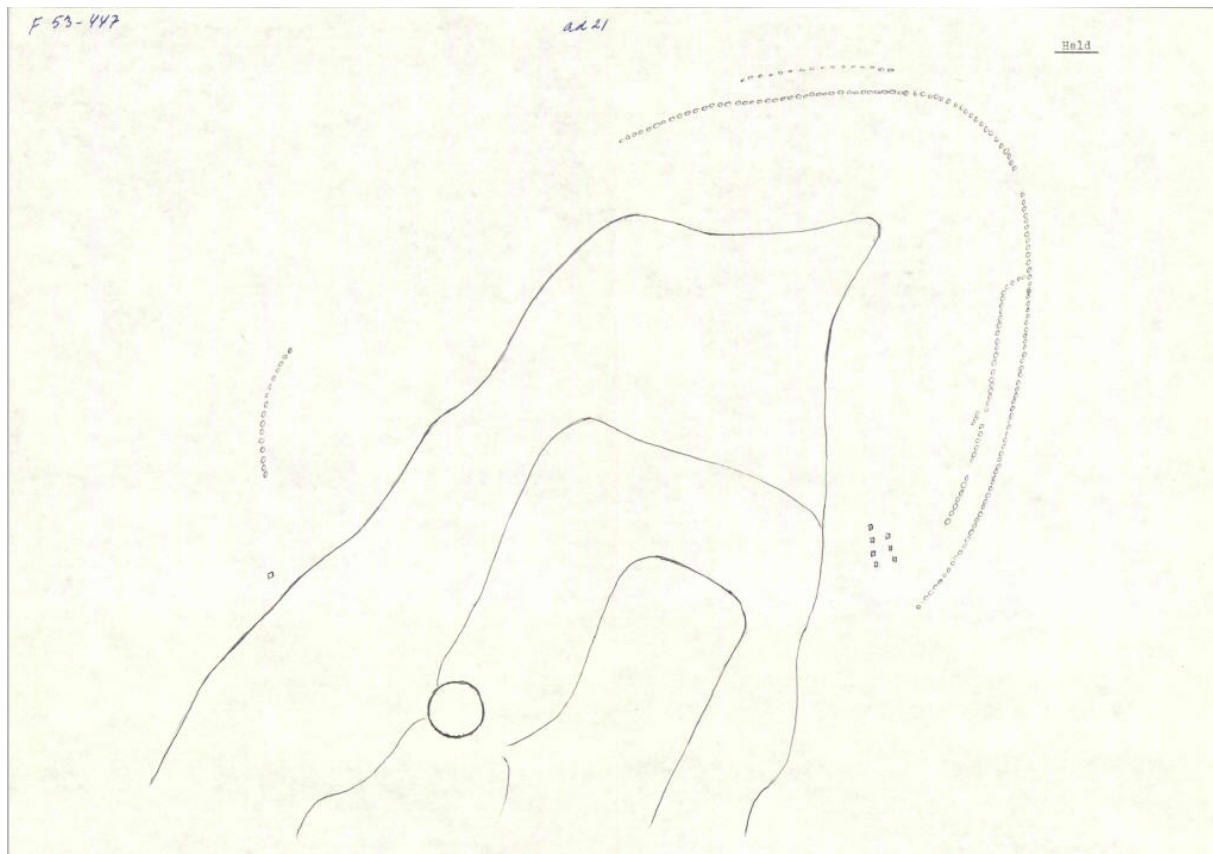
være en del deraf, det sammenhængende system synes at bestå af runde pæle. Kraftig tømmer forarbejdet

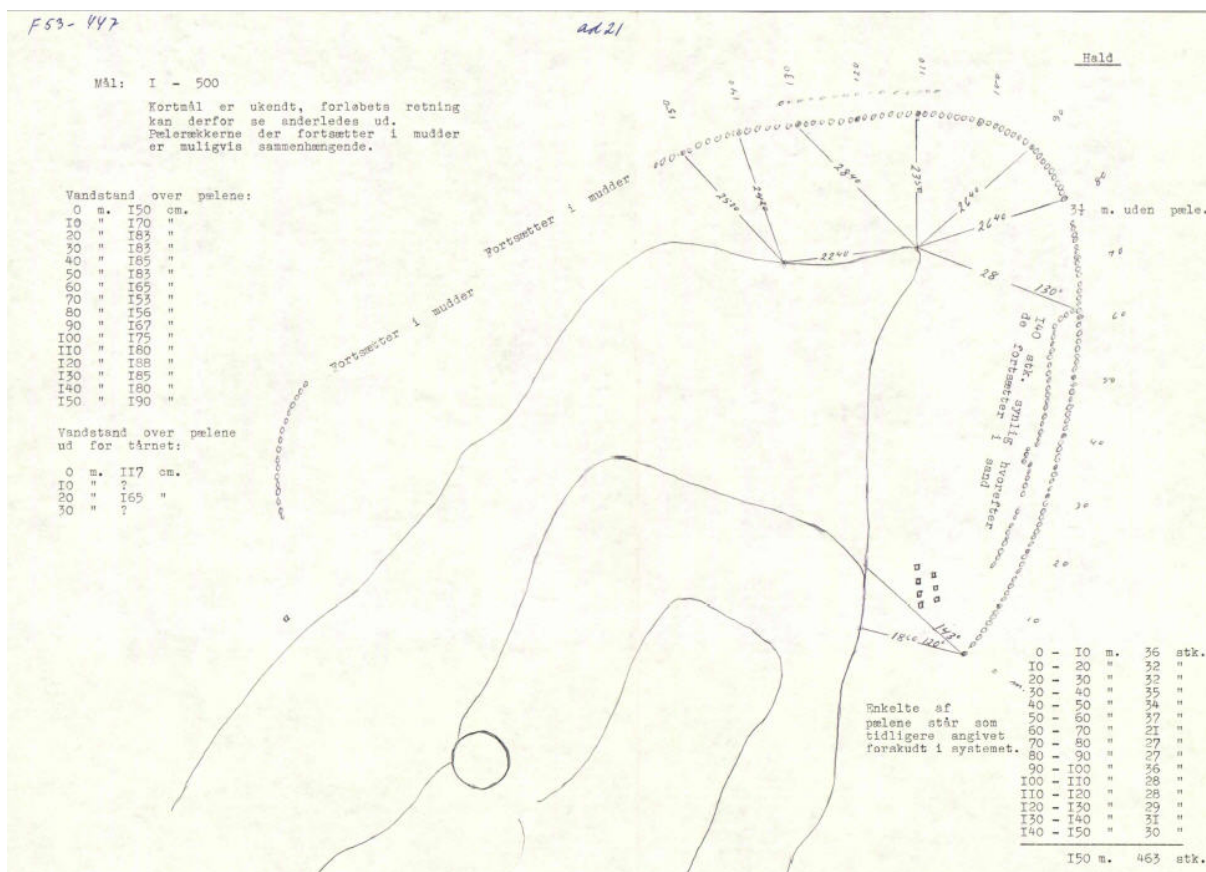
og uforarbejdet ligger

flere steder sandet til plan ned bunden.

Med venlig hilsen

Hans Gadgaard





1983-84, Nyt betondæk over tårnet og bryggersruinen.
 Miljøministeriet, Fredningsstyrelsen, Hald F53-447.



Brokker fra nedbrydningen udlagt på dæmningen.

1985, Beretning om marinarkæologiske undersøgelser

Miljøministeriet, Fredningsstyrelsen, Hald F53-447.

BERETNING OVER MARINEARKÆOLOGISKE UNDERSØGELSER I HALD SØ, DOLLERUP SOGN, NØRLYNG HERRED, VIBORG AMT.

Sagen tog sin begyndelse da Hans Gadgaard i 1985 henvendte sig til undertegnede og fortalte om pælerækkerne på bunden af Hald sø. På det tidspunkt havde Viborg Sportsdykkerklub siden 1980 foretaget undervandsarkæologiske undersøgelser på bunden af Hald sø udfør Hald III. I begyndelsen havde man koncentreret sig om en gruppe af retkantede pæle syd for voldstedet (benævnt K.I. på 242 E3). Undersøgelserne bragte ikke noget konkret om pælens tidligere funktion. En dendrokronologisk prøve blev udsavet af en af pælene, og viste en datering på ca. 1460. I 1985 så undertegnede selv pælene, og det kan bekræftes at det drejer sig om retkantede pæle, ca. 0,30 + 0,30 m., og står bevaret i en højde af ca. 1,00 - 1,50 m. over bunden, hvilket tyder på at de nedrammet og har fungeret ved en vandstand lig den er i dag. Hvis den antagelse er korrekt må søens opstemning være sket før eller omkring 1460-erne. Med hensyn til dateringen bør det dog nævnes at den er fortaget på et stykke tømmer (formodentlig) uden splint, hvilket kan medføre at dateringen nok er yngre (hvor er for øvrigt korrespondancen på dateringen) ??.

Efter nogle sæsoners aktivitet blev dykningerne på klubbasis indstillet, men fortsat på eget initiativ af Hans Gadgaard, Viborg. Han har først og fremmest koncentreret sig om pælerækkerne som løber uden om det nuværende.

Pælene på bunden af Hald sø antyder at der har været aktivitet i Hald området i arene fra 1423 til ca. 1460-erne. Aktiviteten falder indenfor det tidsrum hvor der ellers ikke måtte bygges privat borge i landet.

Det er jo selvfølgelig ikke givet at pælerækkerne har været fra et borganlæg, men der synes næsten ikke at være en anden forklaring på det store ingeniørarbejde. Det drejer sig om mange 100 pæle, tæt nedbankede, i to cirkelformede anlæg, som bringer tanker frem om et dobbelt voldsted. Om anlægget nogensinde har været benyttet, og udstyret med bygninger er uvist. Hovedresultatet for nærværende er nu nok den påvisning af en opstemning som må have fundet sted i 1400-tallet, og den tidligere situation hvor bunden af søen har befundet sig 2,00 - 2,50 m. under det nuværende vandspejl. Det har selvfølgelig indflydelse på hele indtrykket af området, men specielt, på Niels Bugges Hald, som pludselig har fået en noget stejlere østside. Det bør dog også nævnes at der selvfølgelig kan være tale om Flere, hævninger og sænkninger af vandspejlet i Hald sø.

VIDERE ARBEJDER I HALD OMRÅDET ?.

For at kunne udtale sig nøjere om aktiviteten i Hald området, og i den forbindelse specielt hvornår de forskellige voldsteder er blevet anlagt og har fungeret, er det oplagt at der yderligere bør foretages arkæologiske undersøgelser. Hvis der forelå tilladelser og en rimelig økonomi kunne man pege på følgende steder at sætte ind.

HALD II.

Eftersøgning og optagning af pæle fra den formodede bro til dendrokronologiske dateringer.

HALD III.

Optagning af retkantede pæle til dendrokronologiske dateringer. Optagning af pæle fra broen til det såkaldte Jørgen Friis Hald, som, hvis det ikke drejer sig om senere udbedringer af broen, må kunne give en ret nøjagtig datering af anlægget.

HALD I.

Der er næppe bevaret træ på Hald I, men det kunne være spændende at trække en grøft gennem anlægget, og på den måde, afgøre om der er velegnet dendrokronologisk materiale, eller andre daterende fund.

Mere generelt prøve at samle hvad der ligger af oplysninger og fund, det være sig på museer, som hos private.

PLANER:

V.S.M. 242 E 2. Oversigtsplan med indtegning af de 3 optagne pæle.

Mål: 1:500. Sign: Hans Gadgaard.

V.S.M. 242 E 3. Oversigtplan med indtegning af de registrerede spor af pæle og andet. Mål: 1:500. Sign: Hans Gadgaard.

FOTO:

V.S.M. 242 E 11. De 3 pæle fotograferet efter optagningen.

V.S.M. 242 E 12. -

V.S.M. 242 E 13. -

FUND:

V.S.M. 242 E 21. Egepæl optaget 17,5 m . fra o-punkt.
V.S.M. 242 E 22. Egepæl optaget 56,0 m. fra o-punkt.
V.S.M. 242 E 23. Egepæl optaget 137, 5 m. fra o-punkt

ANDET.

V.S.M. 242 E 31. Kopi af brev fra Wormianums dendrokronologiske laboratorium.

WORMIANUM. DENDRO-DATERINGER							242 E. 31
SAG NR: 241		LOKALITET: Hald sø.		EMNE: Stolpesætning.			
TRÆPRØVENS PRIMÆRE NR	PRØVE-RÆKKEENS NR	RINGSERIE FØR SPLINT/SPLINT /BARKKANT	DATE-RING (note A)	SIKKERHEDS-PROCENT (note B)	FÆLDNINGSTIDSPUNKT (note C)	EVT. KOMMENTAR TIL FÆLDNINGSTIDSPUNKTET	
VSM 242 E 22	A1-2	35 15 +	1423	99,916	1423		
- E 23	B1-2	28 14 +	-	-	-		
- E 21	C1-2	35 10 +	-	-	-		

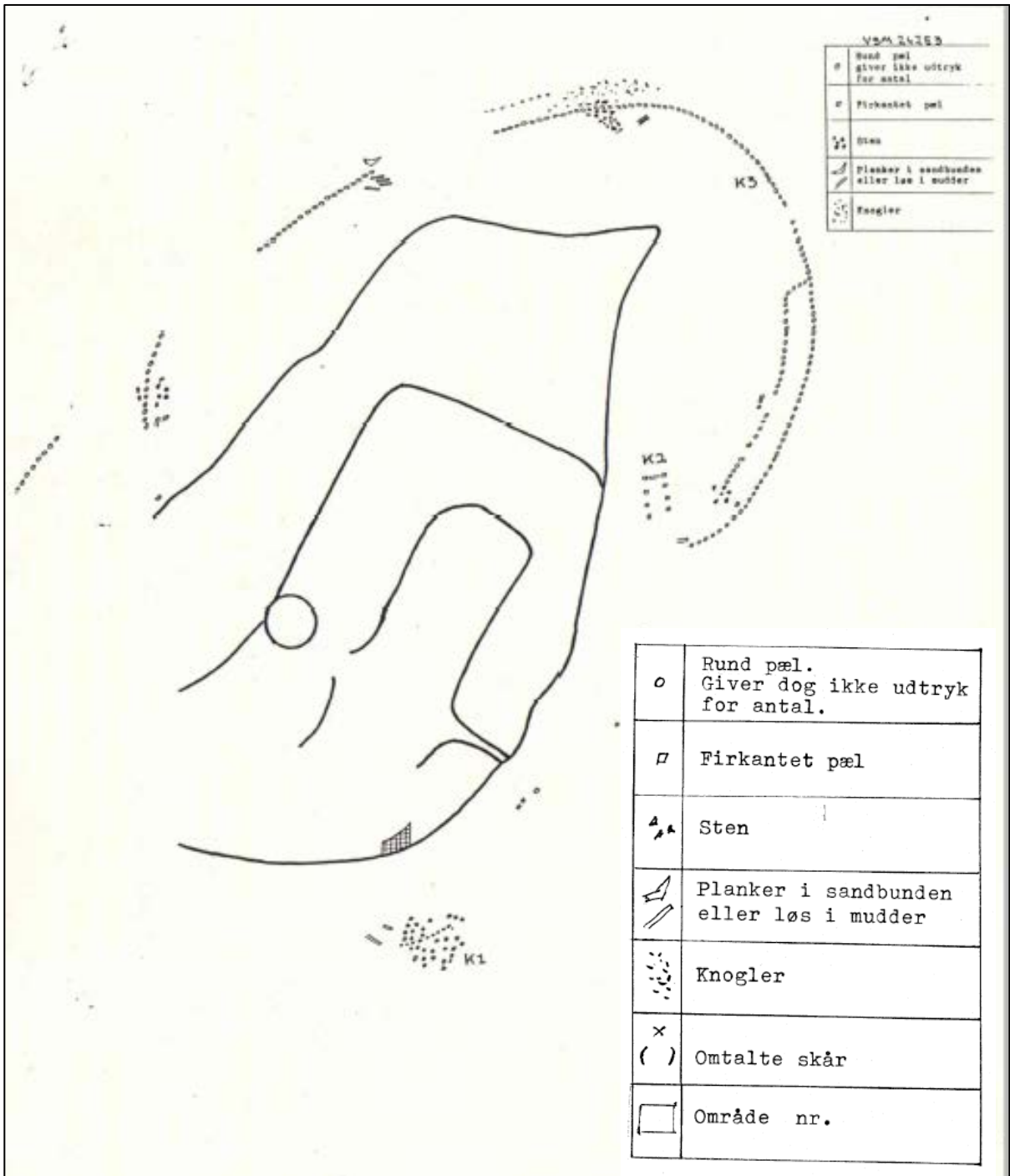
KOMMENTARER I ØVRIGT

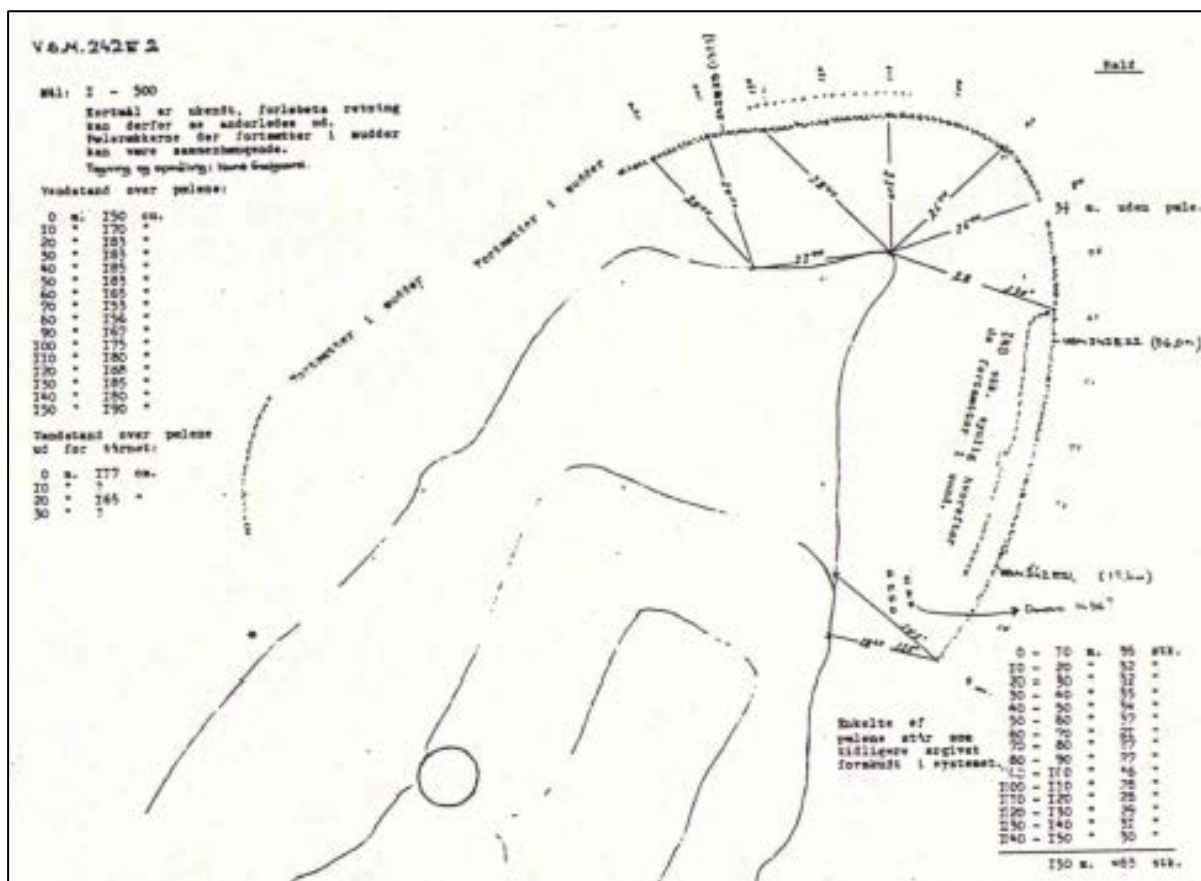
De tre prøverækker passer sammen indbyrdes med samme slutår; de har derfor kunnet samles i en middelrække. Dateringen af denne kan betragtes som sikker, hvilket er bemærkelsesværdigt. Normalt kan der ikke opnås brugelige resultater med så korte ringserier.

A. Dateringen er alderen af træstykkets yngste bevarede årring, bestemt som slutåret i det afsnit af grundrækken, hvor prøveserien under gennemløbet har vist størst lighed.

B. Sikkerhedsprocenten udtrykker chancen for, at den lighed, der ligger til grund for dateringen, ikke skyldes tilfældighed. Under gennemløbet af grundrækken udregnes tilsvarende sikkerhedsprocenter for hver enkelt prøveposition. I et meget stort materiale af dateringsudskrifter vil ca en tiendedel indeholde procenttal, som vilfældigt falder over 90, ca en hundrededel over 99,0 og ca en tusindedel over 99,9. Ingen datering kan være 100% sikker, men i praksis må det være tilføjet at oplæse den som sådan, hvis sikkerhedsprocenten falder over 99,9.

C. Fældningsåret = dateringsåret + antallet af bortfuggede og/eller bortrådnede årringe. Kun hvis slutåret er helt eller delvist til stede, kan fældningsåret angives præcist eller inden for et kort åremål.





1983. Hans Gadgaards indberetning til Fredningsstyrelsen om dykkerundersøgelser i 1983.

Miljøministeriet, Fredningsstyrelsen, Hald F53-447.

22. dec. 1983, modtaget i styrelsen.

Hermed sender jeg de sidste observationer ved Hald for 1983 pga. stor alge forekomst i vandet måtte jeg stoppe tidlig derude i år. Hvor jeg på den tidligere skitse har bemærket at pælerækken fortsatte i mudder, har jeg søgt midt imellem, hvor der er sandbund med en tynd lag mudder og her fundet et forløb, som jeg dog ikke har set enderne af men retningen passer, det vil måske ved en senere lejlighed være mulig at følge dem. Det tager meget lang tid, da jeg må føle mig frem, selvom der over pælene ofte kun er ganske få mm. mudder er der intet at se, før mudderet er viftet bort derefter svømmer jeg bort og kan vende tilbage 10 min. efter da ses toppen af pælene, men dagen efter er de dækket igen.

På vedlagte skitse ca. midt på hvad der efterhånden ligner en halvcirkel er der markeret en række pæle udenfor hovedrækken, pæle udenfor hovedrækken findes tilsyneladende kun her. Indenfor hovedrækken ligger en stendynge, dyngen der ligger imod pælene, hæver sig antagelig omkring ca. ½ m. over bunden, dyngen er markeret på den første skitse men jeg har ikke heftet mig særlig ved den, det er ganske sikkert en sammenbragt stendynge, der findes ikke i området nogen dyngen af større sten, det vil vist ikke naturligt kunne forekomme i Hald-sø. De fleste af stenene er så vidt jeg husker af en størrelse at een mand kan løfte dem. Omkring stendyngen er der knogler overalt i mudderet dog mest ved siden af samt udenfor.

Tæt ved eller i forbindelse med dyngen ligger nogle tynde stammer parallel og tæt sammen de er delvis tildækket. Vandstanden i søen antager må ifølge de iagttagelser jeg har gjort, have været ca. 1,80 til 2,00 m lavere.

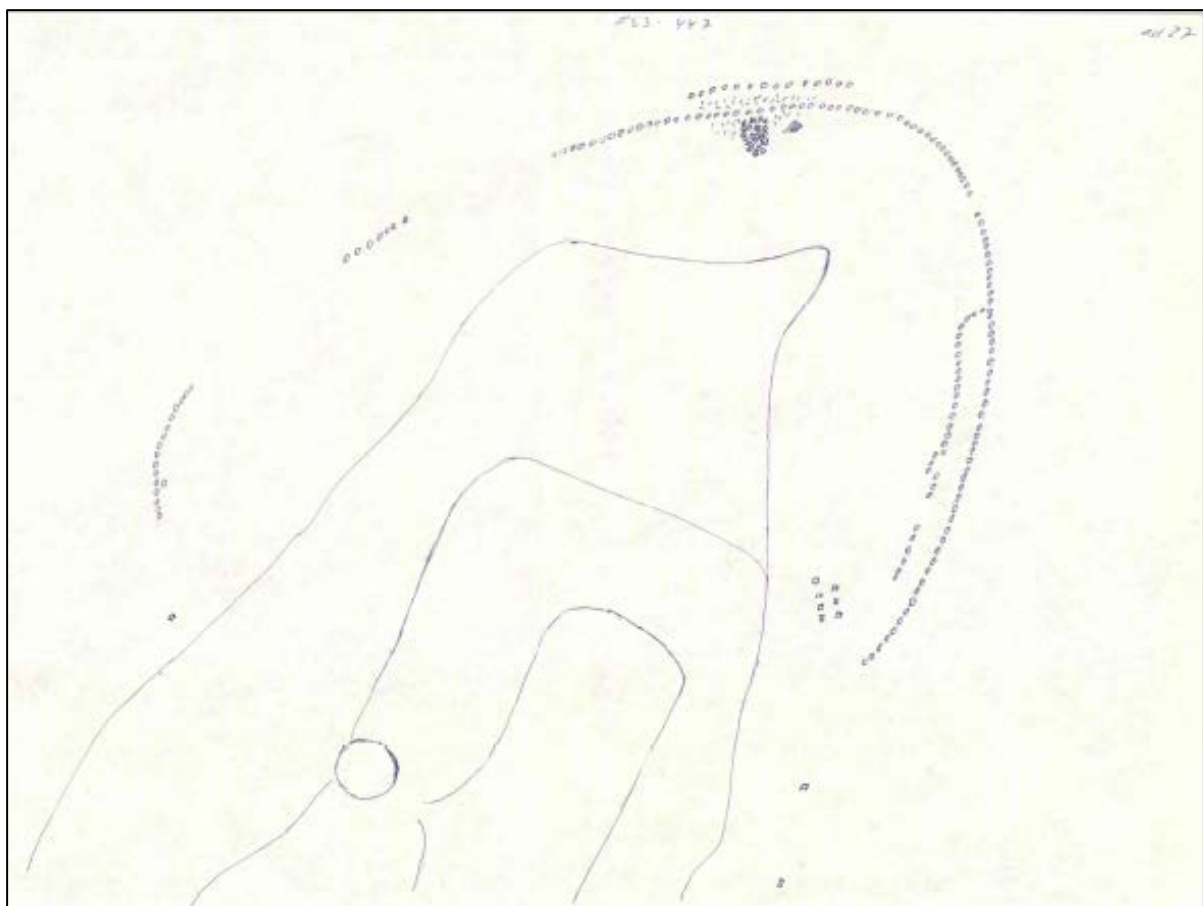
Stendyngens placering har dog undret mig meget, for hvad skulle materiale til borgen vel gøre på det fjerneste sted på øen.

I forbindelse med en formodet ø i Viborg – Sønderø som kan være forsvundet ved at vandstanden er hævet, hvilket jeg dog ingen beviser har for endnu, har jeg interesseret mig lidt for Nerthus dyrkelsen, som skulle have foregået på en ø ifølge Tacitus.

I Skalk 61 - 4 - 10 er beskrevet en udgravning ved Forelev Nymølle nær Skanderborg, Det er påfaldende som stendynge ved Hald mod knogler i store mængder omkring ligner fundet ved Forelev Nymølle. Om det har interesse vil jeg til sommer forsøge at måle stendyngeudstrækning og nærmere placering. Medlemmerne i vores lokale dykkerklub har for længst tabt interessen for området, derfor har jeg arbejdet alene i de kystnære og lavvandede område de sidste 3 år klubbens medlemmer er derfor uvidende om at der muligvis kunne have været en kultplads her. Skovstyrelsen er ikke underrettet, da jeg ikke ved om der kan være noget om mine formodninger.

Med venlig hilsen

Hans Gadgaard



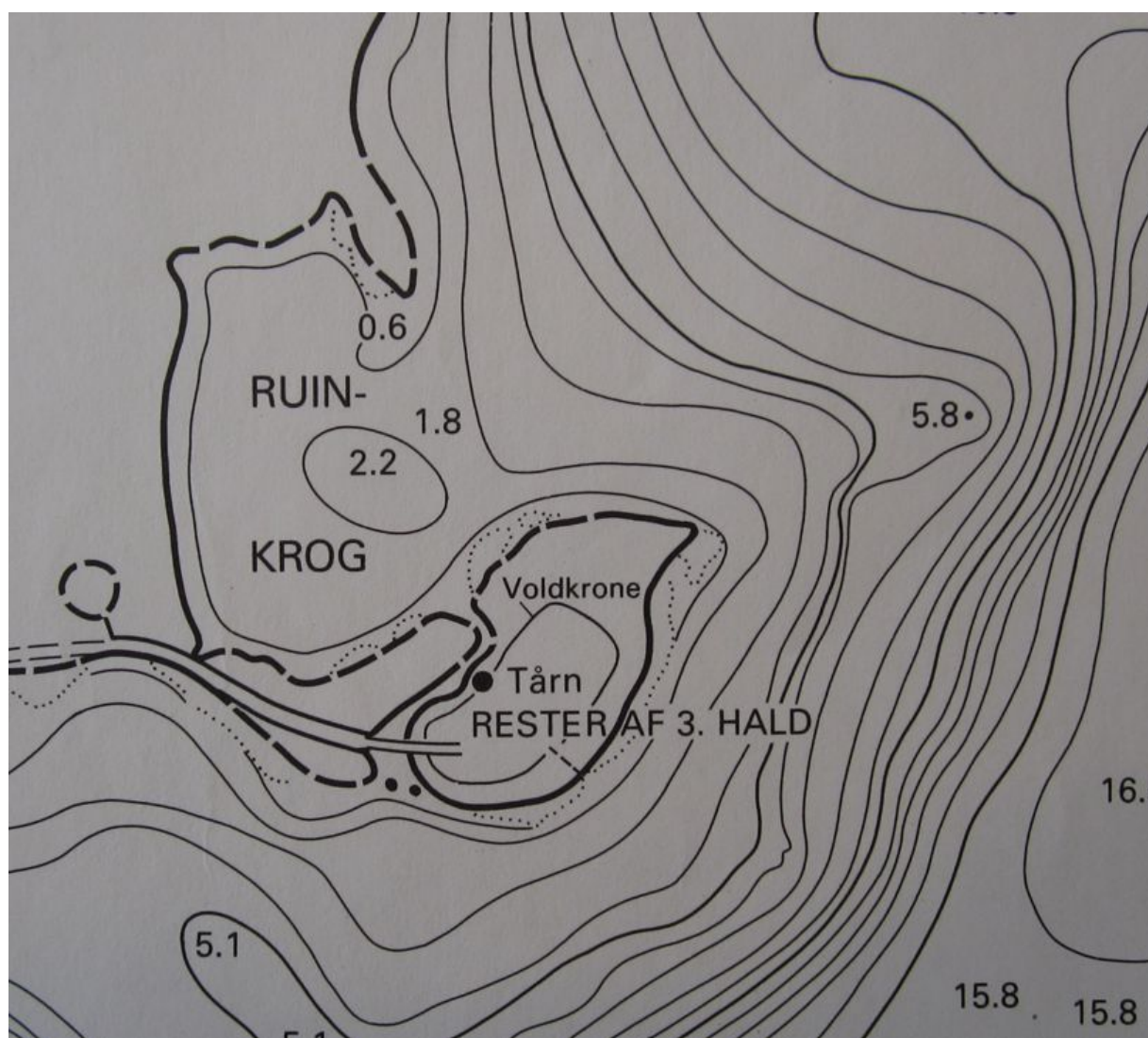
1986, Johannes Hertz artikel: Nogle danske borge og fæstninger

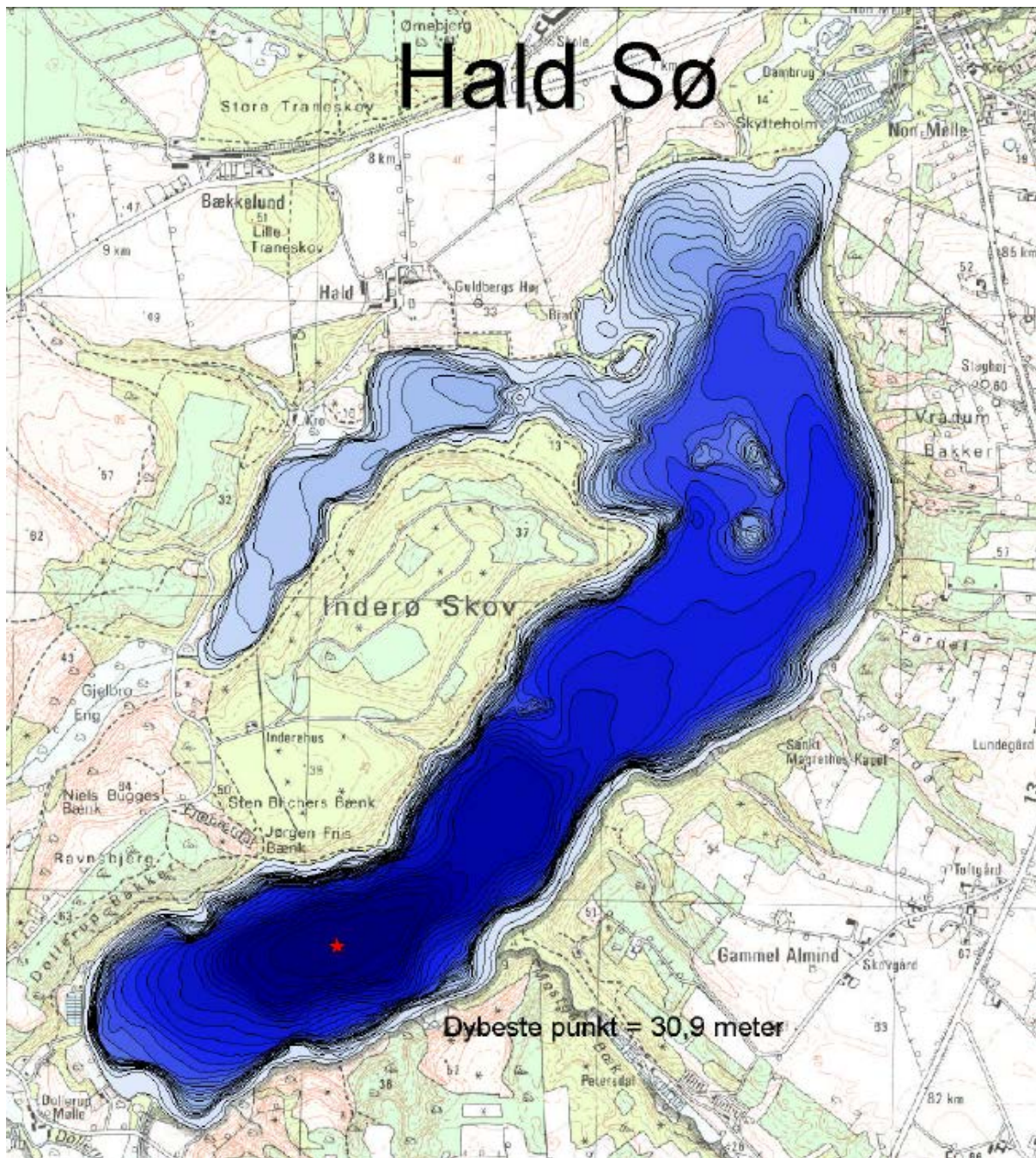
Johannes Hertz artikel: Nogle danske borge og fæstninger fra begyndelsen af det 16. århundrede. I: **Nordslaviske Museer. Årbog for museerne i Sønderjyllands amt. 13. Tønder 1986.**

Heri et kort, som er indsat ovenfor i afsnittet 1979-80, Johannes Hertz udgraver portbygningen. Artiklen indeholder ikke noget egentligt nyt om hald og teksten er udeladt.

1986 Vanddybdekort i Hald sø

Udsnit af vanddybdekort udarbejdet for Viborg Amt af landinspektør Thorkild Høy, tegnet af Ingerlise Kjær. Baseret på ekkolodning i august 1986, publiceret i december 1986. Vandspejlet var da i kote 9,1 DNN. Ydergrænse for rørsump blev indtegnet efter luftfoto optaget juli 1986. En bearbejdet udgave af hele kortet ses omstående. Kortet viser altså, hvor dybt søbunden ligger under kote 9,1. Søbredden er tegnet med fed linje, nogle steder punkterer pga. usikkerhed om beliggenheden.





Baggrundskort, Kort- og Matrikelstyrelsen. Kurverne i søen er 1 meter dybdekurver i forhold til søoverfladen i kote DNN 9,13. Den røde stjerne viser dybeste punkt.

I Niels Bugge's fodspor

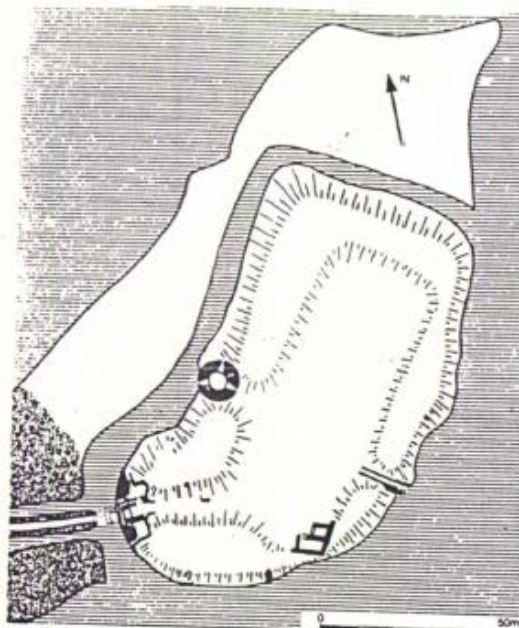
Der er nu penge til at bevare de små rester af fordums store borge ved Hald

Kristelig Dagblad 5/7-86.

Denne uges søndagstur går til Niels Bugges og biskop Jørgen Friis Hald ved Haldsø udenfor Viborg, hvor mulighederne for en afstikker til Dollerup bakker også er til stede. Det er en ganske spændende tur, for den går forbi ruinerne af de to herrers borge, som miljøminister Chr. Christensen nu har afsat penge til at bevare. I hvertfald de rester, der er tilbage efter mange års forfald.

Udgangspunktet for turen er parkeringspladsen ved Niels Bugges kro, hvortil man kommer oppe fra Viborg-Herning landevej. Et skilt viser vej til Hald hovedgaard, hvor der nu er højskole. Vel ude af bilen kan man så gå lidt tilbage til Hald Hovedgård. Ud for Bækkelund Pavillon går der en sti ud mod Hald sø, og pludselig står man på den borgbanke, hvor Niels Bugges Hald engang lå.

Niels Bugge købte stedet i 1346 og stemte søen op, således, at den helt omgav den vældige borgbanke som måler ikke mindre end 70 gange 70 meter. Samme Niels Bugge var ikke nogen fan af Valdemar Atterdag og på hjemvejen fra et møde med kongen i Vordingborg blev han dræbt sammen med sine våbenfæller ved færefarten i Strib. Hald blev overtaget af Valdemar Atterdag, men hans datter dronning Margrethe I forærede borgen til Viborg bispestol og bestemte derefter, at borgen skulle rives ned til grunden.



Plan over Bispens Hald med angivelse af, hvor de forskellige bygninger formodentlig har været placeret. Det endnu eksisterende murværk er fremhævet med sort.

Efter sigende blev en del af stenene anvendt til opførelse af den nuværende Viborg Domkirke. En arkæologisk undersøgelse har vist, at der stadig er rester af borgen, og de skal nu rages helt frem.

Bispens Hald

Videre går vejen nu fra Hald Hovedgaard og ud mod den anden ruin ved Hald sø, hvor biskop Jørgen Friis byggede sin borg omgivet af vældige

jordvolde, der var otte meter høje og 30 meter brede.

Opførelsen fandt sted i 1528 og den gode biskop bosatte sig på borgen, hvor han følte, at han var sikker i ufredstider, som på det tidspunkt nærmede sig. Senere tog han ophold på Spøttrup, som også hørte under Viborg-Bispens. Selv sad han som fange på sin egen borg efter reformationen. Kongen overtog borgen og skiftende lensmænd havde bopæl her.

...andt andet admiral Ove Gjedde, som blandt andet grundlagde kolonien Tranquebar.

I dag er der kun få rester tilbage af Bispens Borg ved Hald. Martin Nyrop tegnede et tårn, som blev opført på borgbanken omkring århundredskiftet efter gamle tegninger, men ingen er sikre på, at det er korrekt. Der var en fritidslejlighed indrettet i tårnet, som den daværende formand for Landstinget Christoffer Krabbe brugte, men i 1930 lod Nationalmuseet toppen af tårnet klippe af. I stedet blev der sat et betondæk, hvorfra man i dag har den smukkeste og dejligste udsigt over søen og skovene.

Blichers bæk

I tidens løb er der fundet mange ting i jorden, som stammer fra Bispens Borg. I 1799 fandt den daværende ejer af Hald Hovedgård Ove Høegh-Guldberg en fornem guldring i Halds ruiner, og den bærer et lille billede af Sct. Jørgen og Dragen. Den er fremstillet omkring år 1500 og har måske tilhørt biskop Jørgen Friis.

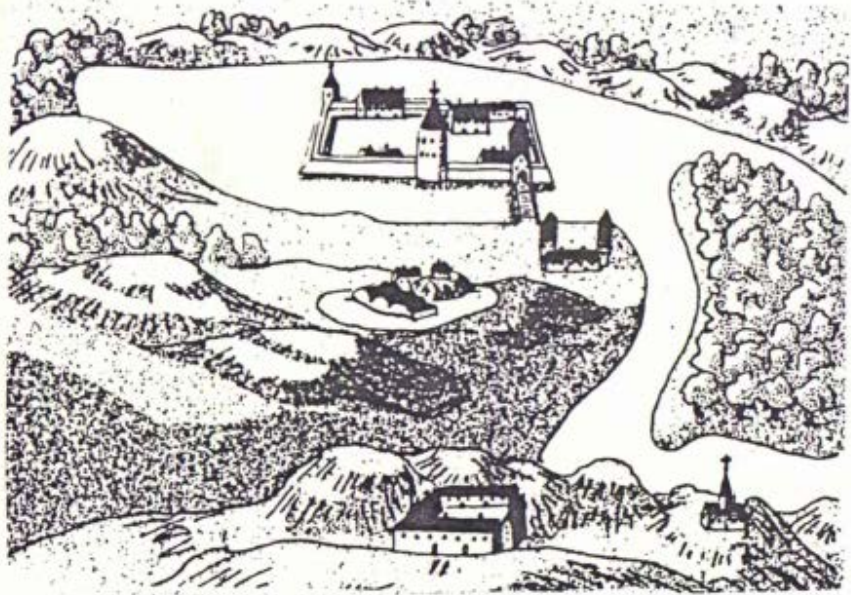
Tilbage til Niels Bugges kro og her kan man så gå den modsatte vej langs søen. Her er der Jørgen Friis bæk side om side med Steen Blichers bæk og fra dem begge er der udsigt over søen og til Dolle-rup bakker. Egnens smukke-

ste udsigt er dog ved Niels Bugges bæk, hvorfra man kan se ind over Viborg.

Ja. De gamle ruiner med historie fra fortidens Danmark ligger spredt over hele landet. De giver samtidig også en god grund til en søndagstur.

EAL

Så magtfuldt brede biskop Jørgen Friis borg Hald sig ud med ladegården og voldstederne ved Hald se ifølge Re-sens tegning fra 1670.



1991. Fussingø Skovdistrikt til Viborg Museum med accept af undersøgelse af pælene i søen

20. marts 1991. Brev fra Miljøministeriet, Fussingø Skovdistrikt, Johannes Skov, til Viborg Museum til Viborg Museum med accept af undersøgelse af pælene i søen. Der henvises til en avisartikel om sagen



1988, Reparation af murværk i tårnet.

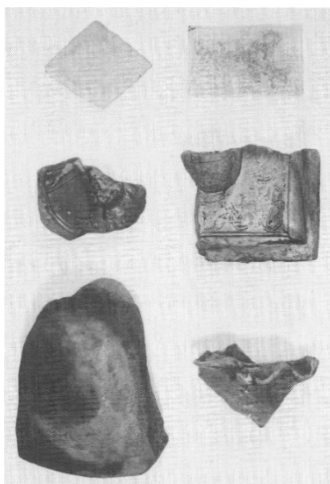
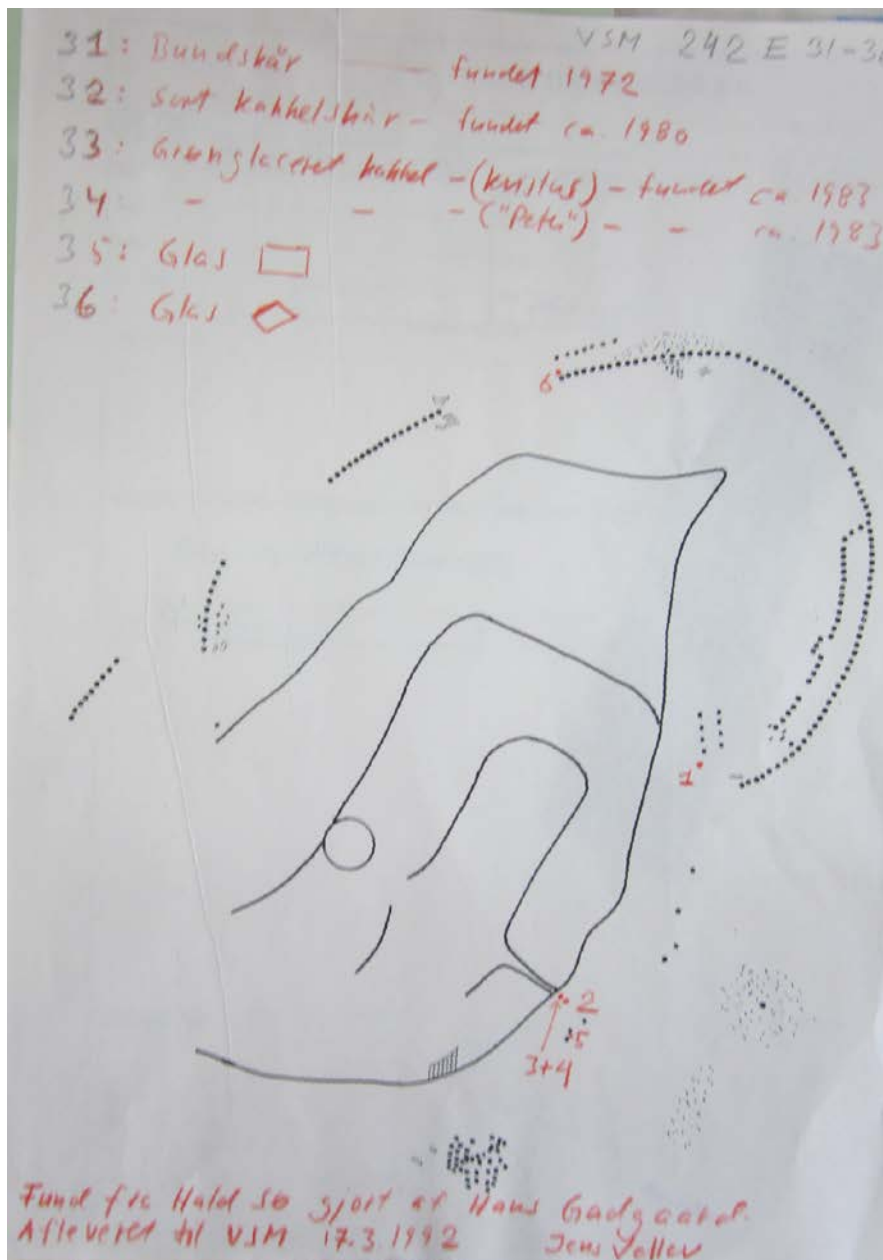
Miljøministeriet, Fredningsstyrelsen, Hald F53-447.

1988, Fredningsstyrelsens brev til Hertz om fund

4. november 1988. Fredningsstyrelsen ved Jens Bekmose skriver til Johs. Hertz, Nationalmuseet, at der ved Hald-restaureringen er fremkommet en del fund, som ligger i et mejerirum i den nedlagte staldbygning på Hald. Hertz opfordres til at tage sig af fundene. (må være fundene fra opgravningen af voldgraven og portbygningen). Miljøministeriet, Fredningsstyrelsen, Hald F53-447.

1992. Hans Gadgaard afleverer fund i søen fra årene 1972-83

afleveret til Viborg Museum 17. marts 1992



5 og 6, glas

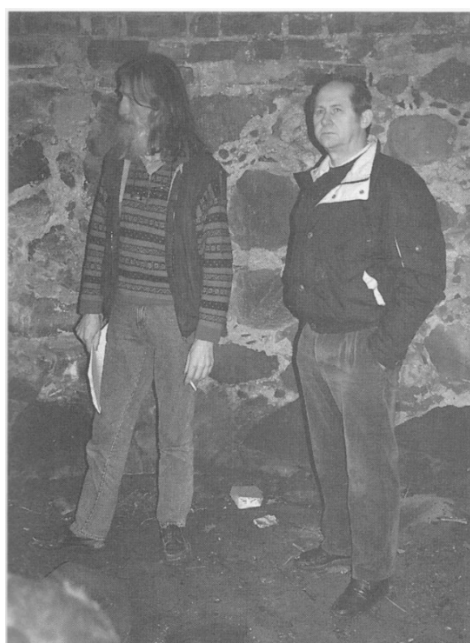
De afleverede fund.

1992 Undervandsarkæologiske undersøgelser

Undervandsarkæologiske registreringer ved Bispens hal 1992, Hikuin 19, side 264.



De nedrammede pæle i søbunden syd for Bispens Hald blev i foråret 1992 registreret med et undervandsvideokamera tilsluttet en TV-skærm på land. I forbindelse med opstillingen af kameraet blev lidt af søbundens mudder fjernet, hvorved det blev konstateret, at der mellem de nedrammede egepæle var anbragt kraftigt vandret tømmer. Dateringen af dette mærkelige anlæg må ligge **nogen tid efter 1455 jf.** den dendrokronologiske tidsfæstelse (omtalt i næste artikel dvs. Viborgbispen og lensmændenes Hald, af Jens Velle) af den yderst bevarede årring i en prøve fra en af stolperne. På fotografiet - ved Jens Velle - ses Leo Mosgaard Nielsen i færd med at styre undervandskameraet, som kunne panorere hen over en del af søbunden.



Hikuin nr. 19, 1992. Fig. 15. Den nederste etage i tårnet er i dag, som oprindeligt, kun tilgængelig gennem et hul i gulvet i anden etage. Her besigtiges murværket af Erling Greve (lederen af Hald Hovedgård) og Hans Gadgaard (som har forestået undervandsarkæologiske registreringer omkring voldstedet - se litteraturlisten). Foto: J. V 9.3.1992.

1992, Viborg Museum til Skov- og Naturstyrelsen vedr. pæle i søen

Højbjerg den 14.8.1992.

Til Skov- og Naturstyrelsen.

att. Kjeld Borch Vesth på 10. kontor

Velkommen hjem.

Så sker der lidt igen i Hald-sagen. Sender dig et særtryk, som udkom i anledning af Erling Greves 50-års dag. Det er taget fra hikuin 19 (Festskrift til Hans Stiesdal). Bogen blev trykt færdig i går. Til Skalk skriver jeg lidt om sagen til næste nr. I den anledning vil vi (svømmedykkere fra Viborg Dykkerklub eller hvad den nu hedder og xxxxxx undertegnede og Hans Gadgaard) gøre lidt mere ved sagen i vandet syd for Bispens Hald. Se pkt.1 på planen side 48. Samlingen af pæle her er mærkelig. Den er bevisligt meget yngre end rækken rundt om halvøen (se side 48: 6-13) som er dateret til 1423). De enkelte pæle fra samlingen ved pkt. 1. blev af Skalk 1983 dateret: fældningsår senere end 1463! Under receptionen for Hans Stiesdal på ruinen havde dykkerne opstillet et undervandsvideokamera ved pælene, og det viste sig nu, at der flere steder mellem de lodrette pæle lå **vandret "fodtømmer" (?)**. Fuldkantet og stort. Hvad kan det have været?

Vi vil nu gerne i næste uge se lidt nærmere på sagen. Vi vil på planen af pælene, der blev lavet 1980, søge at markere de vandrette tømmerstykker. Vi vil også gerne save et par prøver til dendrodatering. Skalk vil undtagelsesvis datere. De er ellers sluttet med det. Men når det nu er til en artikel, så OK (siger Anders).

Så brevet her: må vi gå i gang med at registrere? Der bliver ikke fjernet tømmer fra anlægget, bortset fra de prøver vi vil save.

Sagen foregår naturligvis i Viborg Stiftsmuseums regi.

Kopi af brevet til Erik Levin

Nielsen, VSM

de bedste hilsner fra din

Jens Velle

Albert Naurs Vej 32

8270 Højbjerg

tlf. 82272443

Bilag:

Hæfte om Hald. (Hikuin)

Plan over pæle i vandet.

1992, Skov- og Naturstyrelsen til Viborg Museum

17. september 1992

.Kjeld Borch West, til Viborg Museum med tilladelse til optagning af en eller to prøver idet der henvises til ovenstående brev af 14. august 1992.

23. juli 1995. Notat i Viborg Museum vedr. fund, som Johs. Hertz gjorde 1979-80 i forbindelse med oprensning af voldgraven.

I årene 1979 - 80 skete der på foranledning af Fredningsstyrelsen en oprensning af voldgraven. Ved dette arbejde fremkom en lang række genstande som til en begyndelse blev placeret i en af laderne ved Hald Hovedgaard. Her henlå genstandene ureg. i div. papirposer og førte en kummerlig tilværelse. Ja, nogle af knoglerne optrådte endda i et teaterstykke på Viborg Teater. I 1992 kom samtlige genstande til V.S.M. efter aftale med Johs. Hertz. R.A.S. De blev registreret af undertegnede, og hvor det var muligt blev fundstedet opgivet. Det er nogle meget svævende opgivelser, som må referere til en aldrig udført beretning. I forbindelse med registreringen gik der en ansøgning til N.M. om overførsel af de øvrige genstande fra udgravningen 1979-80, men der er endnu ikke svaret tilbage.

Viborg 23/7 1995 Jesper Hjermin

N.B. Knoglefundene oversendt til Tove Hatting, Zoologisk Museum.

1992 Undervandsarkæologiske undersøgelser, resume

Undervandsarkæologiske registreringer ved Bispens Hald. Af Hans Gadgaard, Jesper Hjermand og Jens Vellev. Hikuin 1992 19.

Fra ældre tid har det været kendt, at der i søbunden omkring Bispens Hald findes bevaret betydelige mængder af nedrammede egepæle – (jf. foregående artikels afsnit 4). Også fiskerne i søen kender i dag til pælene. Nogen detaljeret beskrivelse af dem er aldrig fremkommet hverken i den topografiske litteratur eller i de faglige afhandlinger om voldstedet. I begyndelsen af 1970-erne blev pælene iagttaget af Hans Gadgaard fra Viborg Sportsdykkerklub. Klubbens uddannelses-program foregik og foregår til dels endnu i Hald Sø, og det var derfor nærliggende at se nærmere på, hvad søbunden gemte ved de to voldsteder, som ligger ud til vandet. Ved Niels Bugges Hald findes der tilsyneladende ingen gamle konstruktioner, men til gengæld spor efter tyskernes tilstedeværelse under 2. verdenskrig i form af pigtråd, våben og ammunition.

Helt anderledes tegnede billedet sig ved Bispens Hald. Her kunne registreres både lange rækker og flere koncentrationer af pæle, nogle var runde andre firkantede. Et mere formålsrettet registreringsarbejde blev indledt 1979, og det fortsatte under skiftende former i årene 1980-84.

I 1979 kontaktede Viborg Sportsdykkerklub ved Hans Gadgaard, **Niels Junggreen Have**, den daglige leder af de undersøgelser, som var blevet indledt af Fortidsmindeforvaltningen ved indgangen til borgen - jf. foregående artikel afsnit 5. Klubben ville gerne med Nationalmuseets billigelse se nærmere på pælekonstruktionerne. Både Junggreen Have og **Johannes Hertz, den ansvarlige leder af undersøgelserne**, var interesserede og de første eftersøgninger under vand blev indledt. Klubbens dykkere koncentrerede sig derefter i to år, 1979-80, om at registrere og opmåle **pælesystemerne syd** for holmen. Her fandtes et halvt hundrede pæle inden for et område på ca. 9 x 12 m. De fleste var firkantede med tværmål på op mod 30 x 30 cm og højder op til 112 cm (fig. 1).

Pælene synes ikke umiddelbart at være systematiske anbragt. Skråt gennem feltet løber en let buet række runde stolper med diametre på op til 18 cm (fig. 2). Disse sidste har vel ikke haft nogen konstruktionsmæssig forbindelse til de kantede pæle. Måske hænger deres tilstedeværelse sammen med de pælerækker, som er blevet registreret længere nordpå. 1) En enkelt af de kantede pæle blev oversavet i forbindelse med, at tidsskriftet Skalk i efteråret 1983 efterlyste ældre egetræ til opbygning af Wormianums dendrokronologiske grundkurve. Af stykkets serie på 70 årringe blev den yderste dateret til 1455, men da der hverken var bevaret barkkant eller splint, må fældningsåret være senere end 1463, måske langt senere. 2)

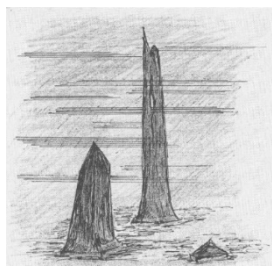


Fig. 1. Tre pæle placeret i søbunden syd for Bispens Hald. Tegning: Miki Worm-Thomsen, Viborg Sportsdykkerklub.

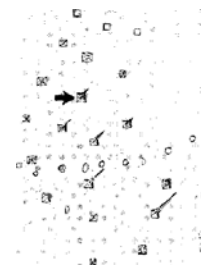


Fig. 2. Opmåling af koncentration af pæle i vandet syd for Bispens Hald. Opmåling ved Viborg Sportsdykkerklub 1980. Rentegning ved Hans Gadgaard. Pælen, hvis yderste årring er dateret til 1455, er markeret med ➡

Hans Gadgaard fortsatte på eget initiativ med tilladelse fra Fortidsmindeforvaltningen eftersøgningerne og registreringerne i årene 1981-84. Det fundne blev angivet på en større plan med tilhørende numre 1-13 (fig. 3). Det skal påpeges, at planen ikke er målfast samt at de viste elementer - pæle, tømmer, knoglekoncentrationer - blot skal forstås som signaturer. Til yderligere forståelse skal her bringes Hans Gadgaards forklaringer:"

1. Det drejer sig om feltet med runde og kantede pæle omtalt ovenfor.
2. Ud for vandporten er bunden fyldt med store rå kampesten samt nogle tilhuggede sten. Der findes også munkesten, skår af kakler (fig. 4), samt skår af både sortgods og glaserede typer.
3. Felt med knogler, især er der set mange fugleknogler. Midt i feltet står en pæl i niveau med bunden.

4. Her findes måske et forløb af pæle, enkelte runde og firkantede er registreret. Kysten bærer dog her præg af at være nedbrudt, og det nedskyllede materiale kan dække pælene. Volden her er stærkt udsat for nedbrydning.
5. En konstruktion af to parallelle stolperækker øst for holmen og inden for pælerækken 6 har måske haft en funktion i et byggeri.
6. Pælerække bestående af nedrammede egepæle med en diameter på ca. 30 cm. I flere tilfælde må der være tale om sidegrene. Ingen af pælene når mange cm op over bundens mudder og sand, og de fleste findes blot ved at fjerne et slørende dækmateriale. Den registrerede sammenhængende række danner med sine ca. 470 pæle et forløb på ca. 150 m. Antallet af pæle på målte 10-meterstrækninger svinger mellem 21 og 37 styk. Enkelte af pælene står lidt forskudt, vandstanden over pælene svinger mellem 150 og 190 cm med en gennemsnit på ca. 180 cm.
7. På en strækning dannes der ind mod holmen et parallelt forløb af pæle.
8. Her er registreret en stendynge samt en koncentration af knogler, hjørnetænder af svin samt korte lige horn fra ko.
9. En del af forløbet af pælerækken mangler her på tegningen, men er sikkert skjult af et mudderlag. I området ligger der meget forarbejdet træ i form af planker og brædder.
10. Forløbet af pælerækken fortsætter her.
11. Her findes som ved 9 meget mudder.
12. Pælerækken fortsætter i området. Ved de registrerede sten findes også lidt kraftigt tømmer i korte stykker.
13. Retningen af den her viste pælerække er ikke nøjagtigt gengivet, men afviger fra den, rækken 9-12, antyder.

Det her registrerede udgør givetvis spor efter flere forskellige aktiviteter i området, og vel at mærke aktiviteter, som ikke umiddelbart synes at kunne sættes i forbindelse med den historie, som traditionelt knyttes til Bispens Hald. For at få afklaring af i hvert fald dele af konstruktionernes alder kontaktede Hans Gadgaard via Jesper Hjermind i 1985 Frednings-styrelsen, som bad Viborg Stiftsmuseum om at optage tre pæle til dendrokronologisk datering. Optagningen blev foretaget sommeren 1985 af Hans Gadgaard og Jesper Hjermind (fig. 5). Placeringen af de tre pæle i rækken (med Stiftsmuseets numre VSM 242E 21, 22 og 23) fremgår ligeledes af planen. Skiver blev udsavet og bragt til Wormianums dendrolaboratorium til årringsdatering. På trods af pælernes ringe tværmål på fra 18 til 31 cm og ringserier på under 50, kunne det vises, at alle tre med deres bevarede barkkant var fældet i året 1423 (3).

Som det er omtalt i foregående artikel, befinder vi os her i en periode, hvor der - hvis vi skal tro de skriftlige kilder - ikke bygges private borge i landet. Haldområdet ejes af bispeembedet i Viborg, og vi må antage, at aktiviteterne i 1423 eller kort derefter skyldes bispestolen.

Pælernes tilstedeværelse skal sikkert **ses i sammenhæng med en sikring af holmens kystlinje mod søen** på et tidspunkt, hvor vandstanden har været i hvert fald 1,8 m lavere end i dag. Dette svarer nogenlunde til den opstemning, som eksisterer nu ved Non Mølle, hvor faldet ved stigbordet udgør ca. 1,8 m. Dateringen af de tre pæle vil altså kunne danne udgangspunkt for ikke alene overvejelser om Viborg-bispens mulige byggeaktiviteter på næsset, men i et videre perspektiv vil dateringerne også være af central betydning for forståelsen af mølledriftens tidligste historie.

Resultaterne af de til nu foretagne registreringer og dateringer skal blot betragtes som foreløbige. Men de har givet anledning til, at et overset århundrede i Haldområdets lange historie er blevet draget frem af glemslen (4).

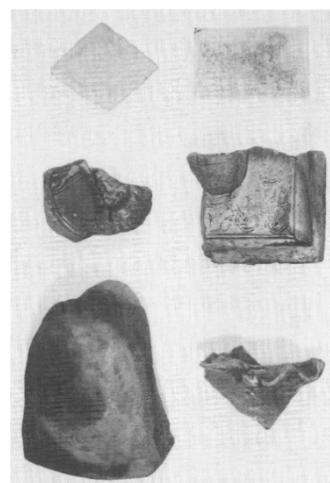
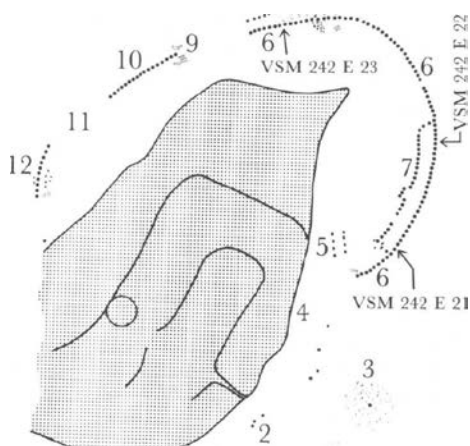


Fig. 3. Plan over registreringer 1979-84 af pæle med videre i vandet omkring Bispens Hald. De forskellige elementer er markeret med signaturer og angiver ikke det aktuelle antal og de nøjagtige placeringer. Kortet, der er udarbejdet af Hans Gadgaard, gengiver hovedtrækkene i det fundne. Placeringen af de tre pæle, der optoges 1985 til dendrokronologisk datering, er markeret med > og nummer på Viborg Stiftsmuseum.

Fig. 4. Fund gjort af Hans Gadgaard i søen omkring Bispens Hald. Bundskåret fra en kande er fundet 1972 ved område 5 på planen figur 3, mens den sorte kakkel, de to grønglaserede figurkakler samt det rektangulære rudeglas er fundet ca. 1983 ud for vandporten ved område 2. Det rombeformede rudeglas er fundet ved pælerække 6 mod nord tæt ved den optagne pæl VSM 242E23. Foto: Arne Vindum, Viborg Stiftsmuseum, 1992.

Noter

1. Registreringerne er beskrevet i en utrykt rapport fra Viborg Sportsdykkerklub: "Undervandsarkæologiske opmålinger i området syd for slotsruinen i 1980". Opmålingen er i omtegnet form bragt i Chr. Jacobsen: "Hald - en vejledning for besøgende", udgivet af Den selvejende institution Hald, 1985, side 41. Her blev dateringen af den under note 2 omtalte pæl også omtalt (s. 42): "En dendrokronologisk datering af en af pælene viser, at den stammer fra omkring 1460 ..". Det bør dog fremhæves, at det ikke er fældningsår, der her er anført. Dette kan udmærket ligge langt senere.
2. Efterlysningen blev bragt i Skalk 1983:4. Pælen blev foråret 1984 af Miki Worm-Thomsen fra sportsdykkerklubben oversavet et stykke over søbunden og indsendt til datering af Halds leder Erling Greve. Sagen er Wormianum nr. 155.
3. Sagen har på Viborg Stiftsmuseum j. nr. 242E. Her opbevares ligeledes en redegørelse for arbejdet i søen ved Hans Gadgaard. Sagen har på Wormianum nr. 241.
4. Sagen har på Fredningsstyrelsen j. nr. F 53-447.

1985. Viborg Mus.til Skov- og Naturstyr. om måling af pæle i søen

20. juni 1985. Brev fra Viborg Museum til Kjeld Borch West, Skov- og Naturstyrelsen, 10. kontor, om opmåling af pæle i søen.

1985- Hertz til Viborg Museum om registrering af tømmer i søen

21. juni 1985. Brev fra Nationalmuseet, Rigsantikvarens Arkæologiske Sekretariat, Johannes Hertz, til Viborg Museum om registrering af tømmer i søen, med accept heraf, men uden penge fra Nationalmuseet. Hertz beklager, at han ikke har haft tid til en samlet rapport om hans arbejder på Hald (udgravningen af portbygning og granitfronten). Han sender et særtryk og henviser til hans artikel i Antikvariske studier 4.

1985. Fredningsstyrelsen accepterer optagning af tre pæle i søen

28. juni 1985. Brev fra arkitekt Kjeld Borch West, Miljøministeriet, Fredningsstyrelsen med tilladelse til optagning af 3 pæle til dendro.

1985. Wormianum til Viborg Museum om dendro af pæle

8. juli 1985. Brev fra Carsten Sønderby, Wormianum, Højbjerg, til Viborg Museum med bekræftelse af at Wormianum kunne påtage sig dendro af træpæle fra Hald sø.

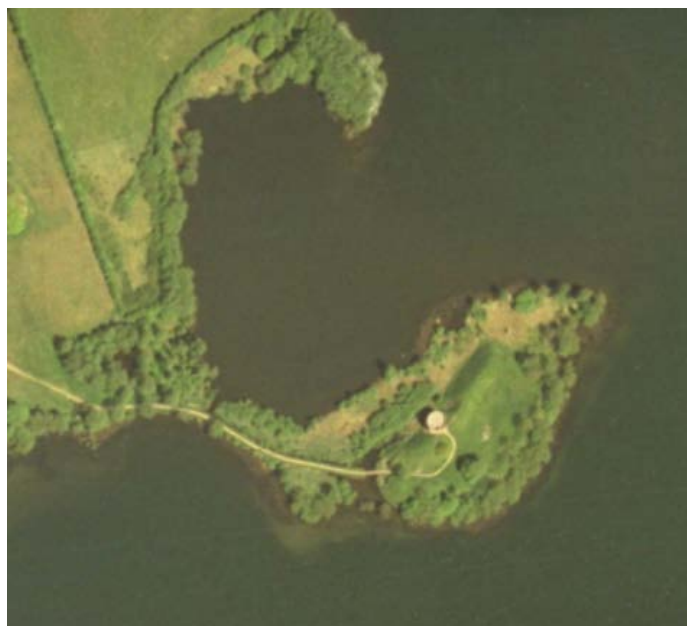
1985. Fredningsstyrelsen takker Hans Gadgaard vedr. Hald

19. september 1985. Brev fra arkitekt Kjeld Borch West, Miljøministeriet, Fredningsstyrelsen til Hans Gadgaard med tak for tilsendt materiale vedrørende dykningerne ved Hald og Stubber kloster og ønske om mere.

1995-2006 Ortofoto



1995



1999



2002



2004



2006

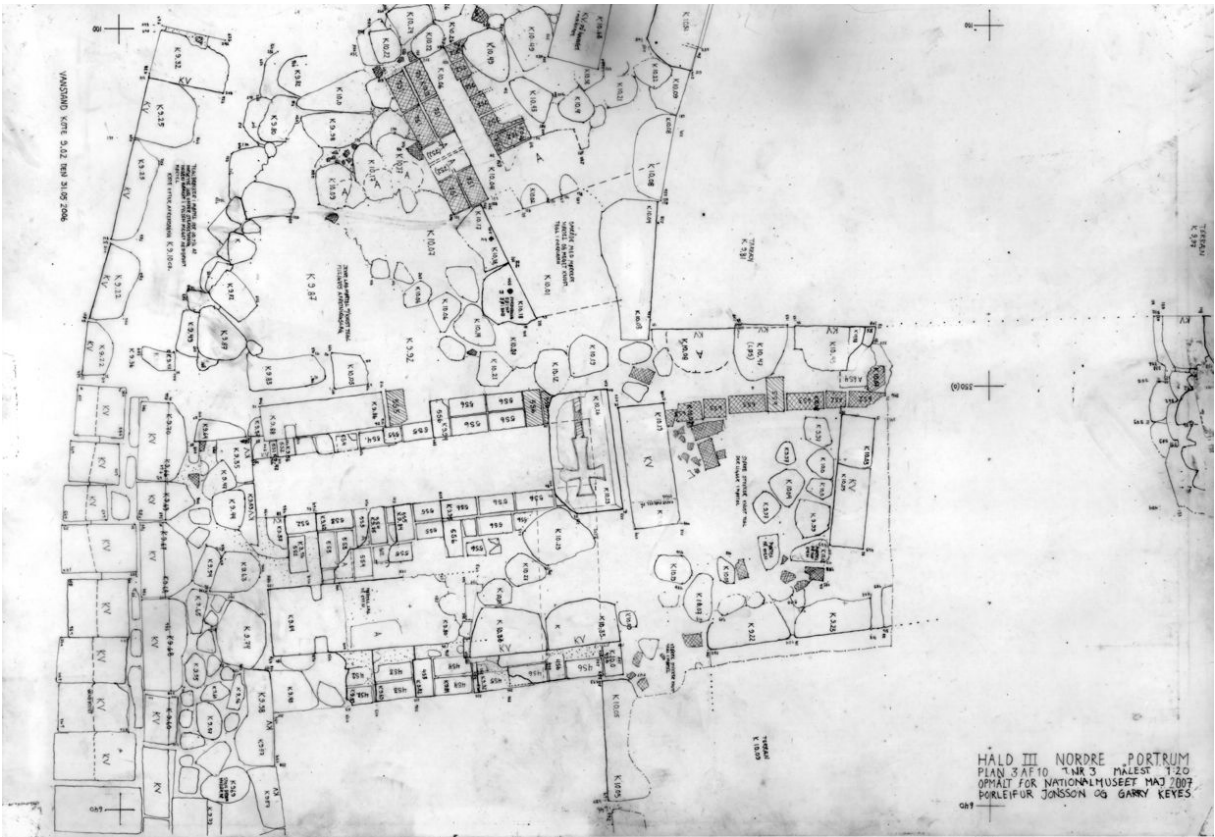
2006 Gerry Keyes opmåling af portbygningen, 32 tegninger



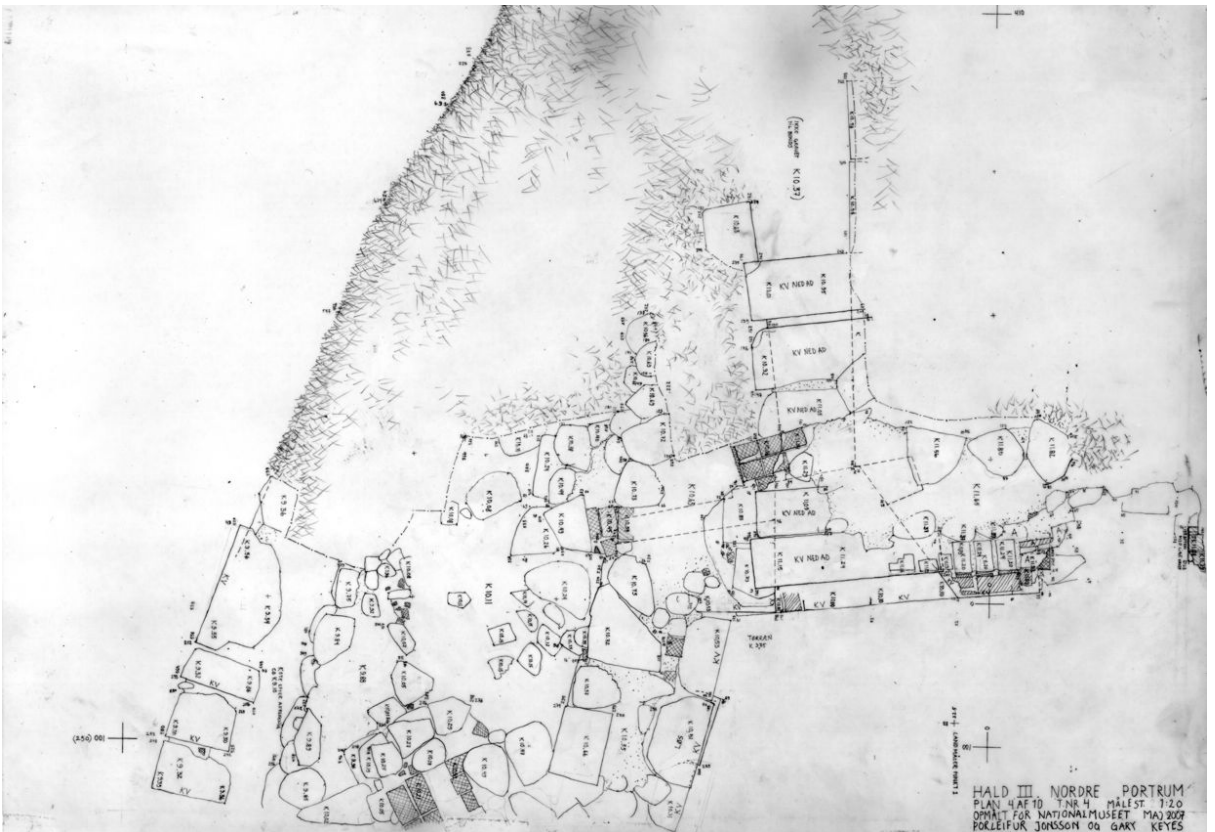
Tegning 1, plan af søndre portrum, sydenden



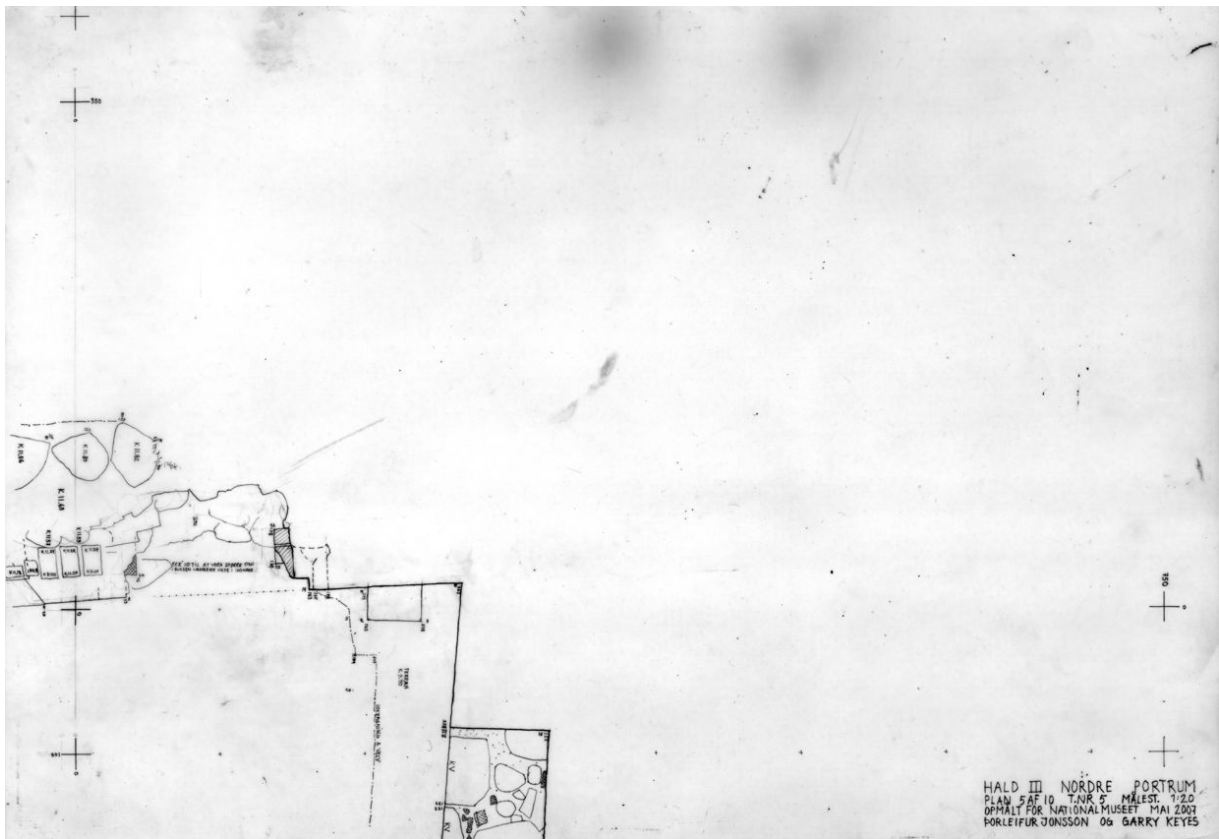
Tegning 2, plan af søndre portrum, nordenden



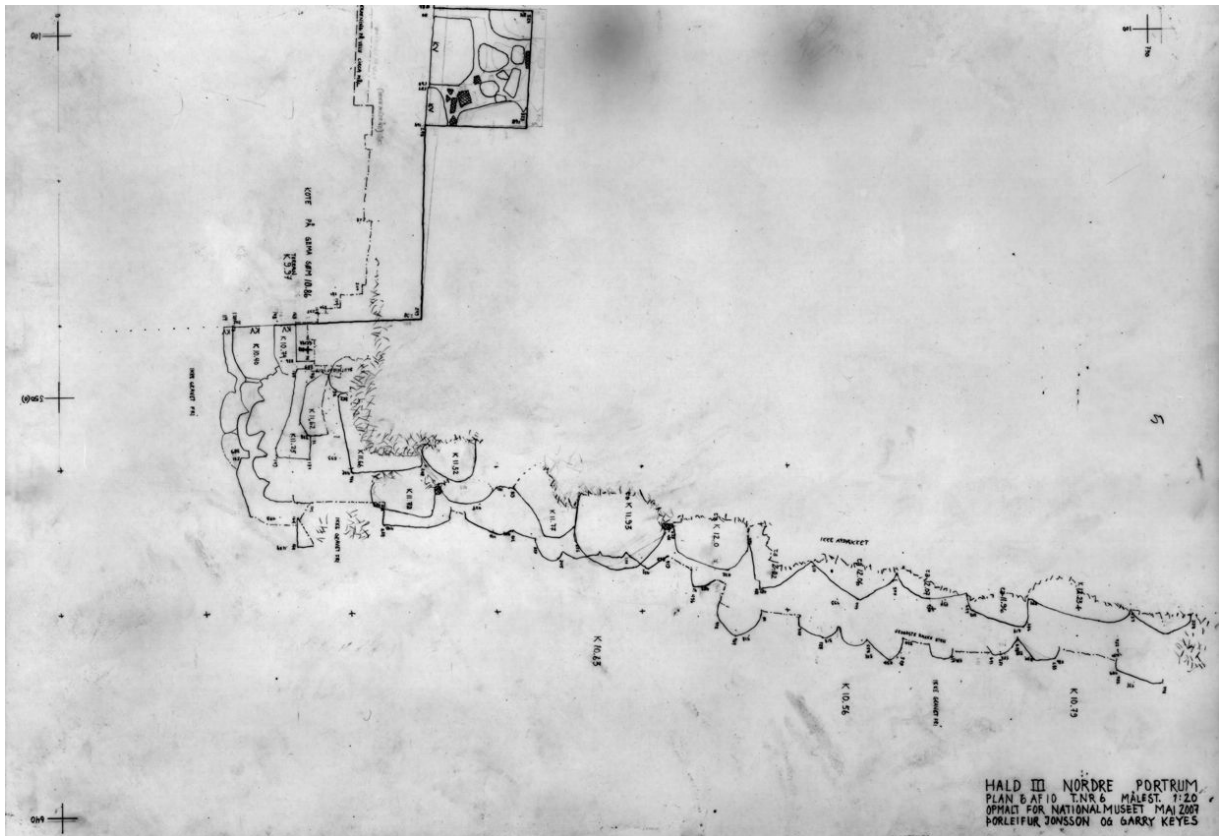
Tegning 3, plan af lille vindebrogrube og del af store vindebrogrube



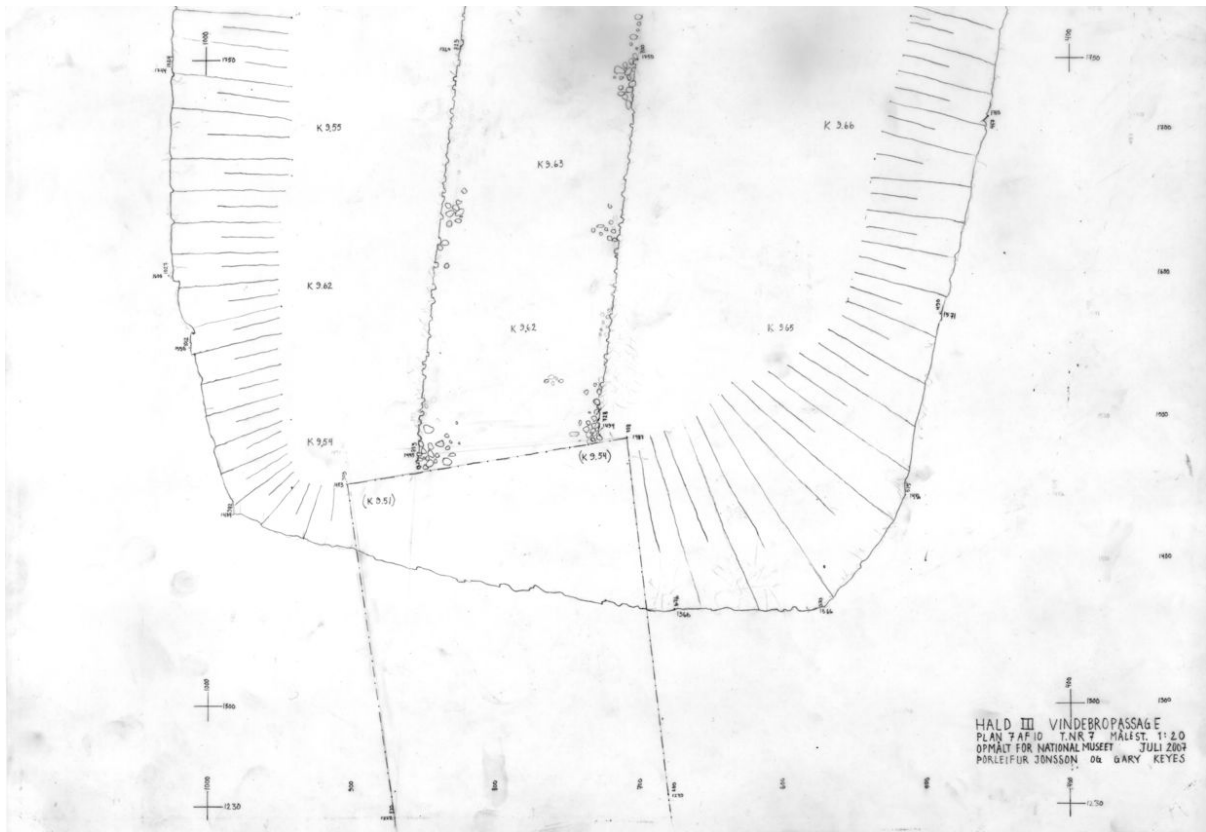
Tegning 4, nordre portrum, nordenden, del 1 - vestenden



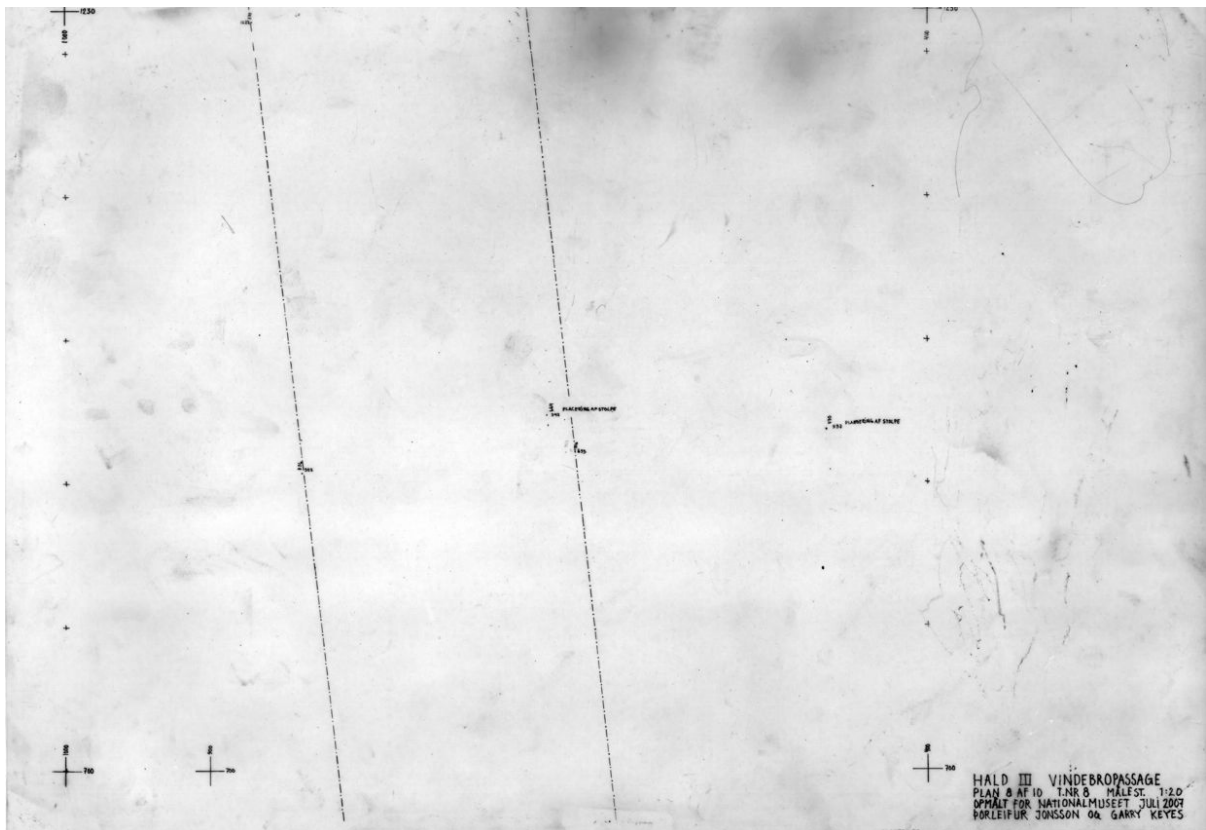
Tegning 5, nordre portrum, nordenden, del 2 - østenden



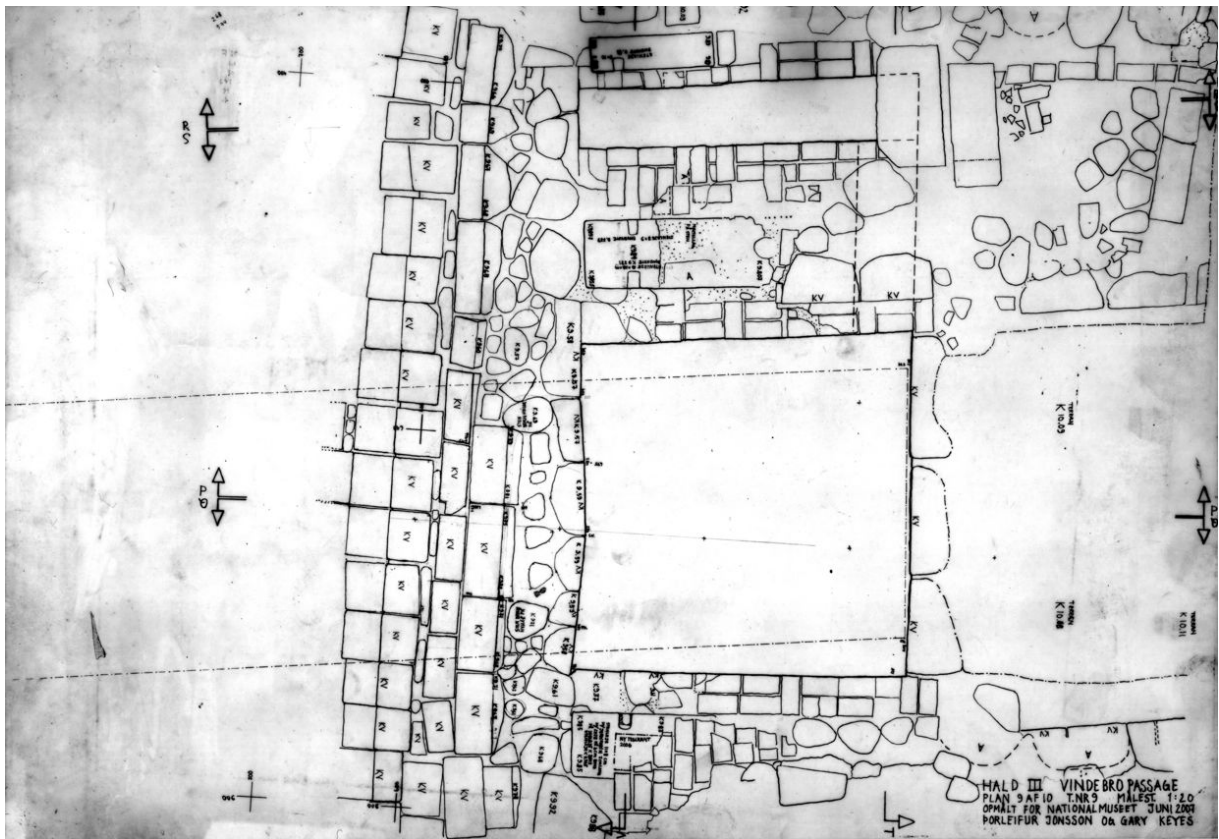
Tegning 6, plan af nordre portrum, østenden med tilslutning til nordvæggen i hvælvingen



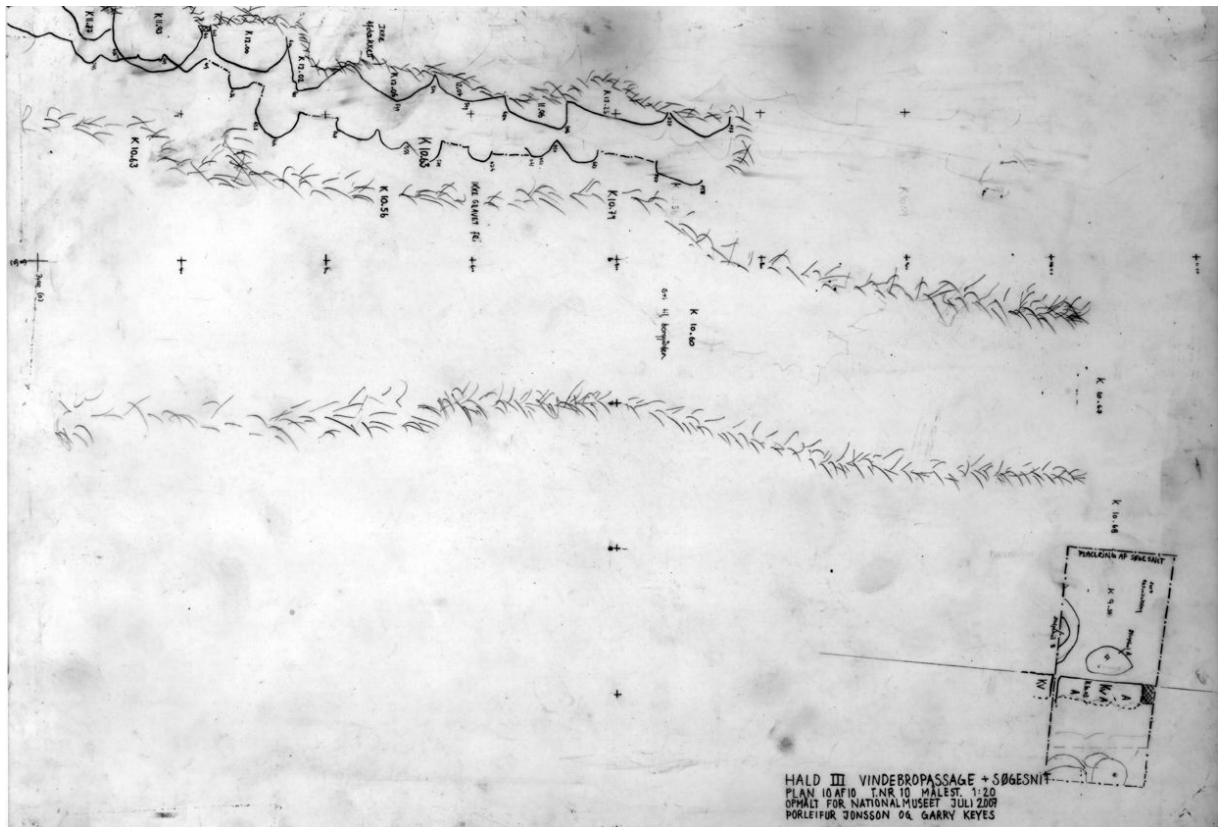
Tegning 7, plan af vindebropassagen, er egentlig kun definition af målelinjer



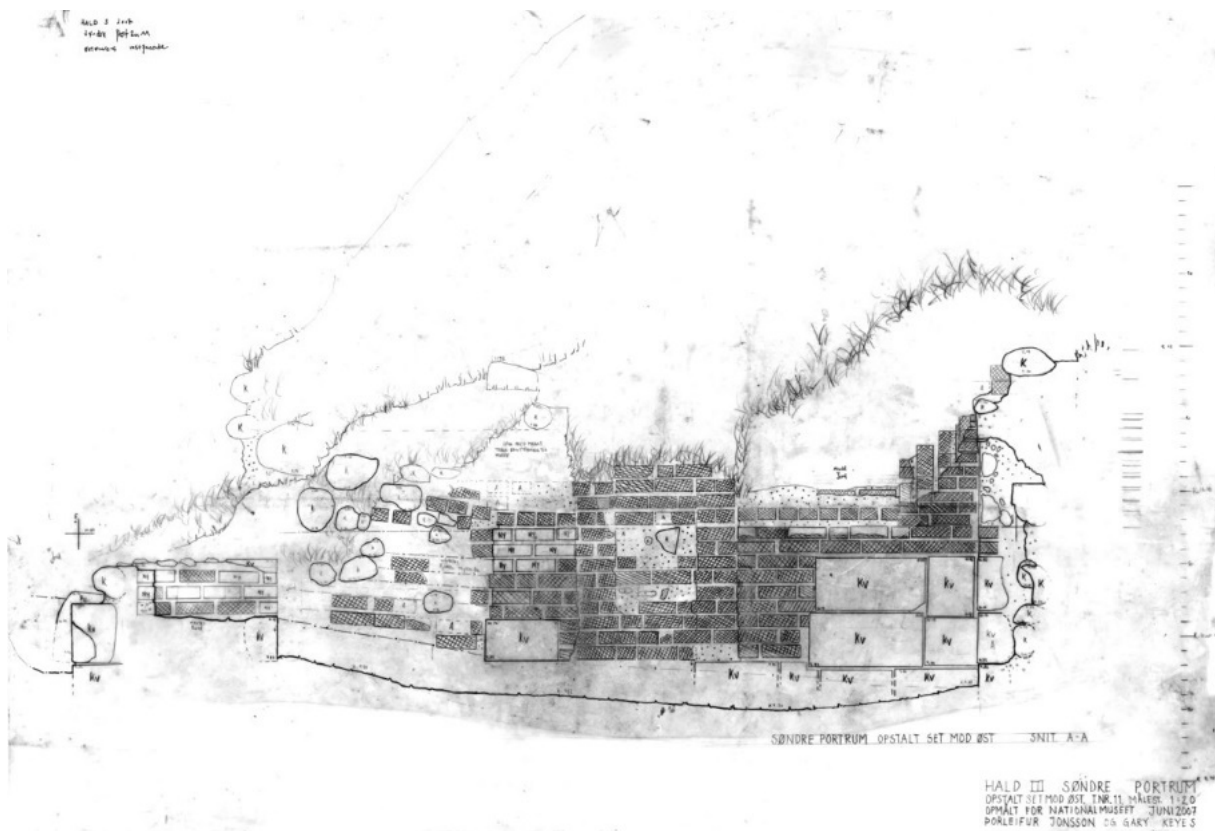
Tegning 8, plan af vindebropassagen, er egentlig kun definition af målelinjer



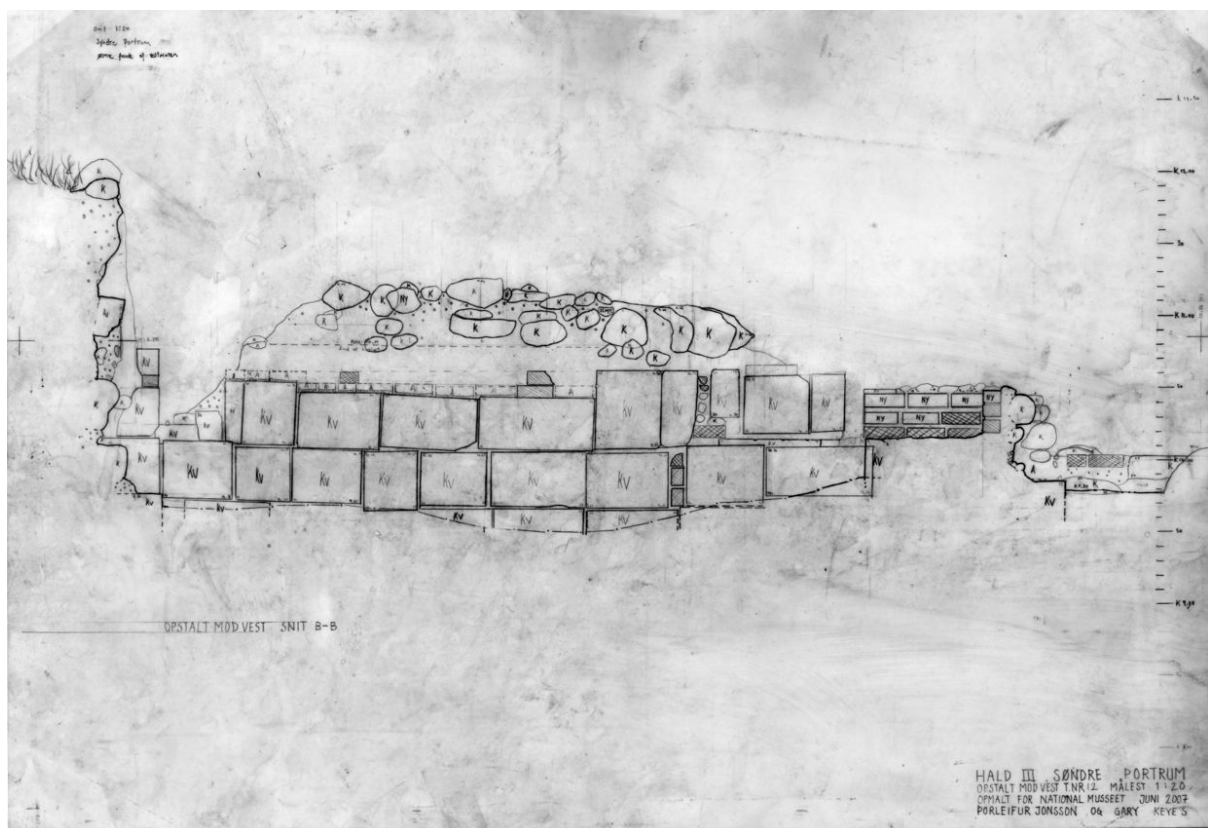
Tegning 9, plan af vindebropassagen, den store firkant er den store vindebrogrube



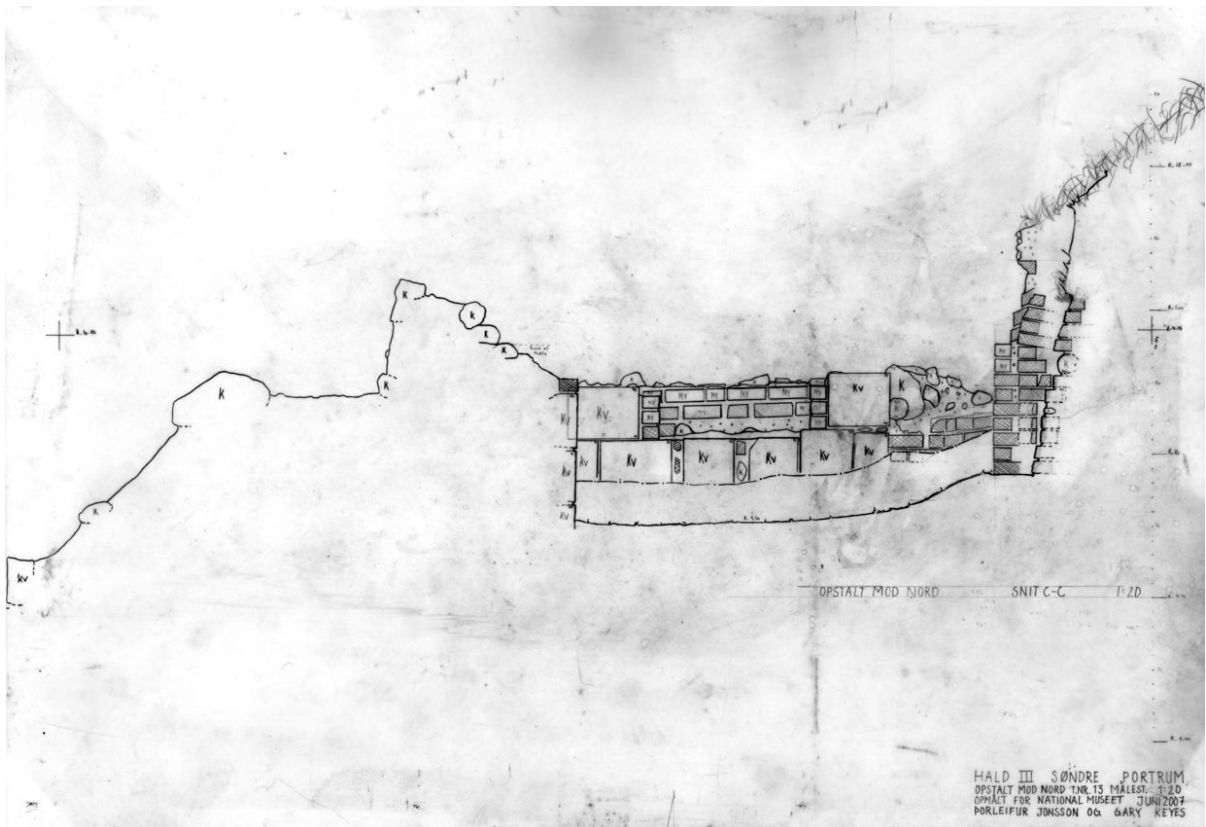
Tegning 10, plan af vindebropassagen, søgesnit. Det er i hvelvingens sydside, på vej mod øst ind til borggården.



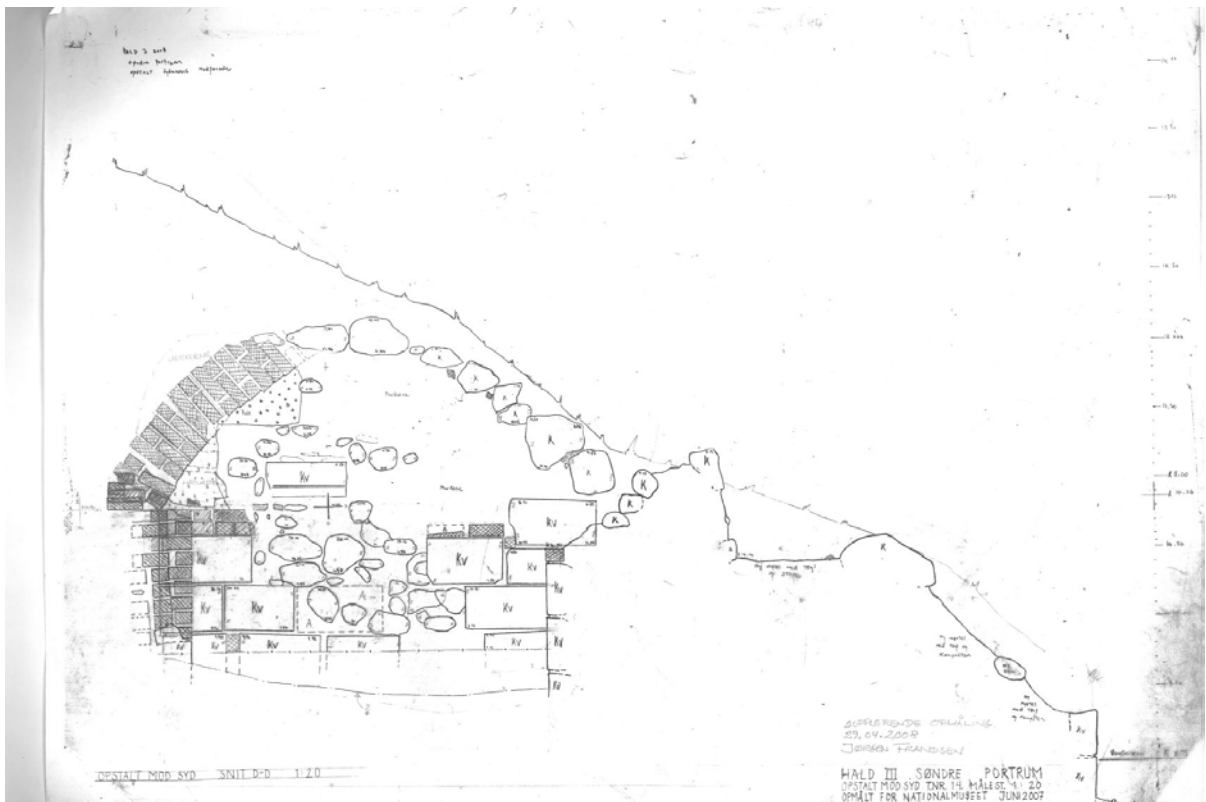
Tegning 11, søndre portrum, opstalt af østvæggen



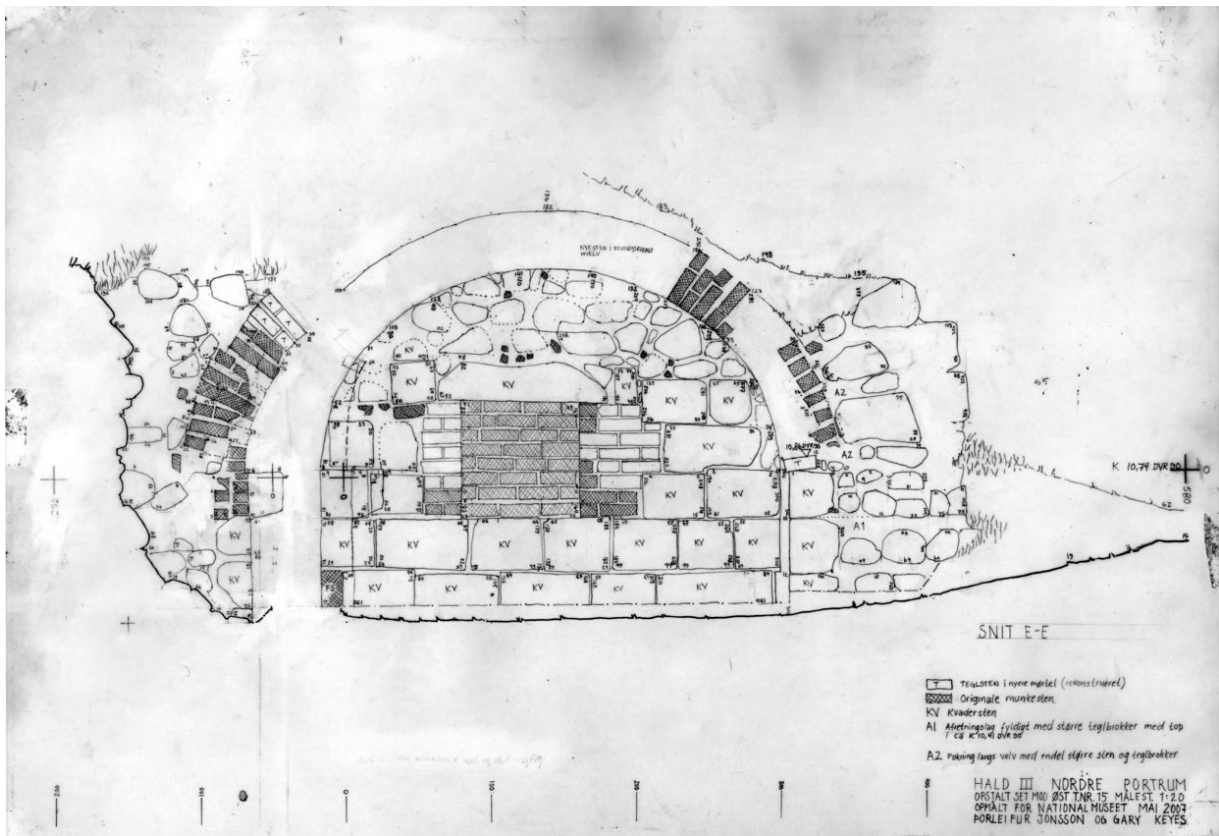
Tegning 12, søndre portrum, opstalt af vestvæggen



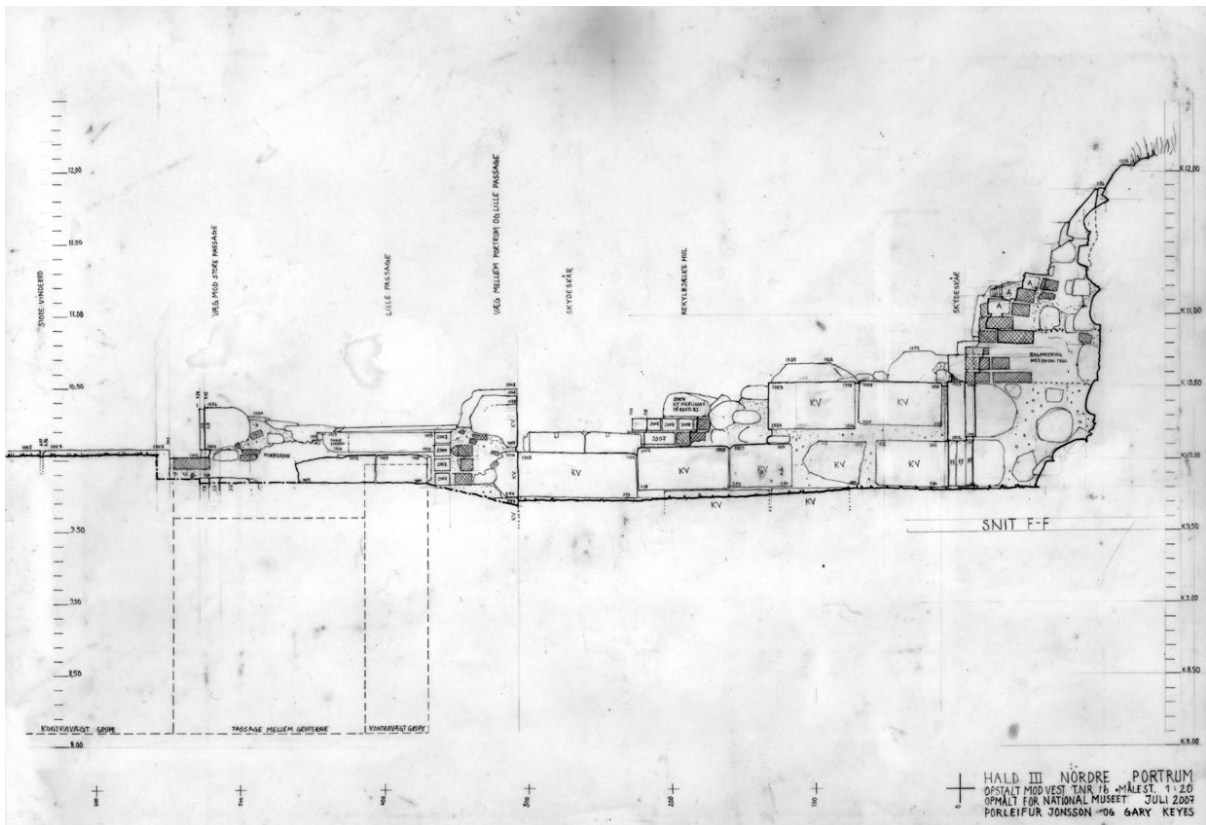
Tegning 13, søndre portrum, opstalt af nordvæggen



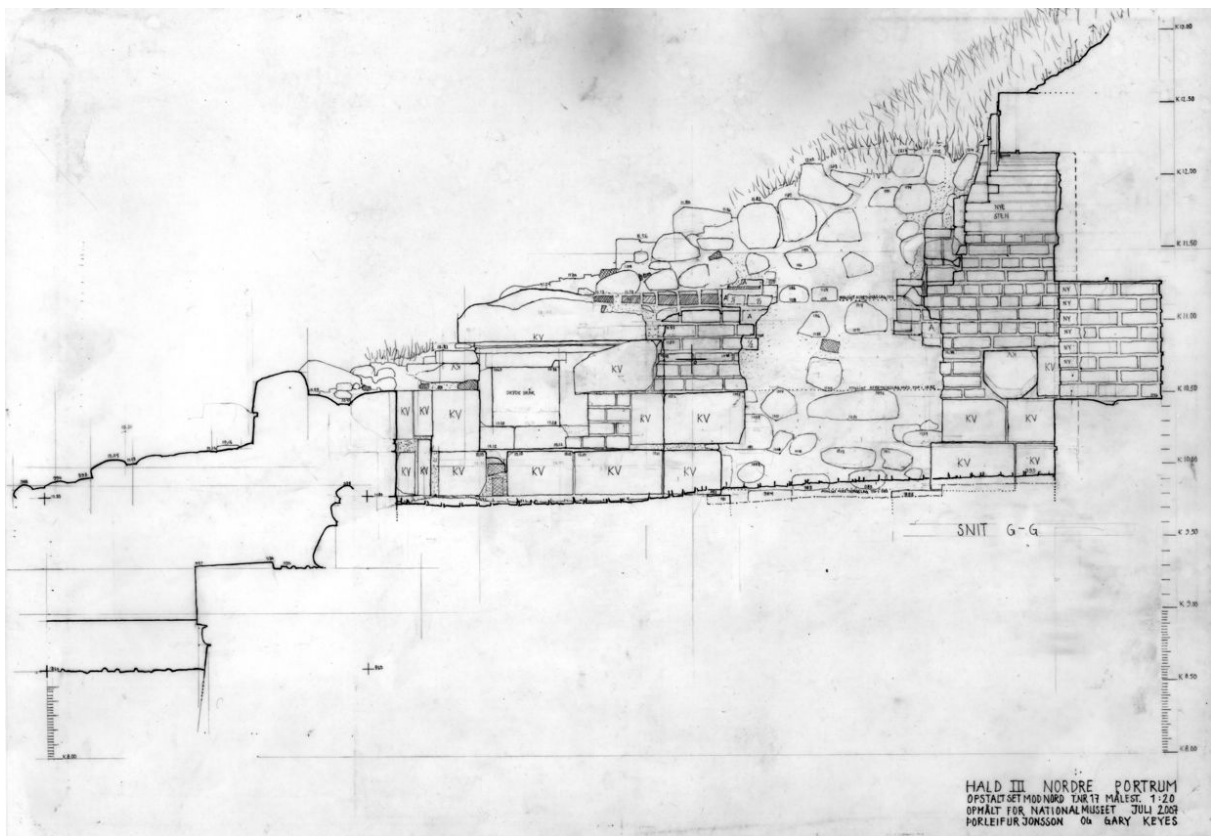
Tegning 14, søndre portrum, opstalt af sydvæggen



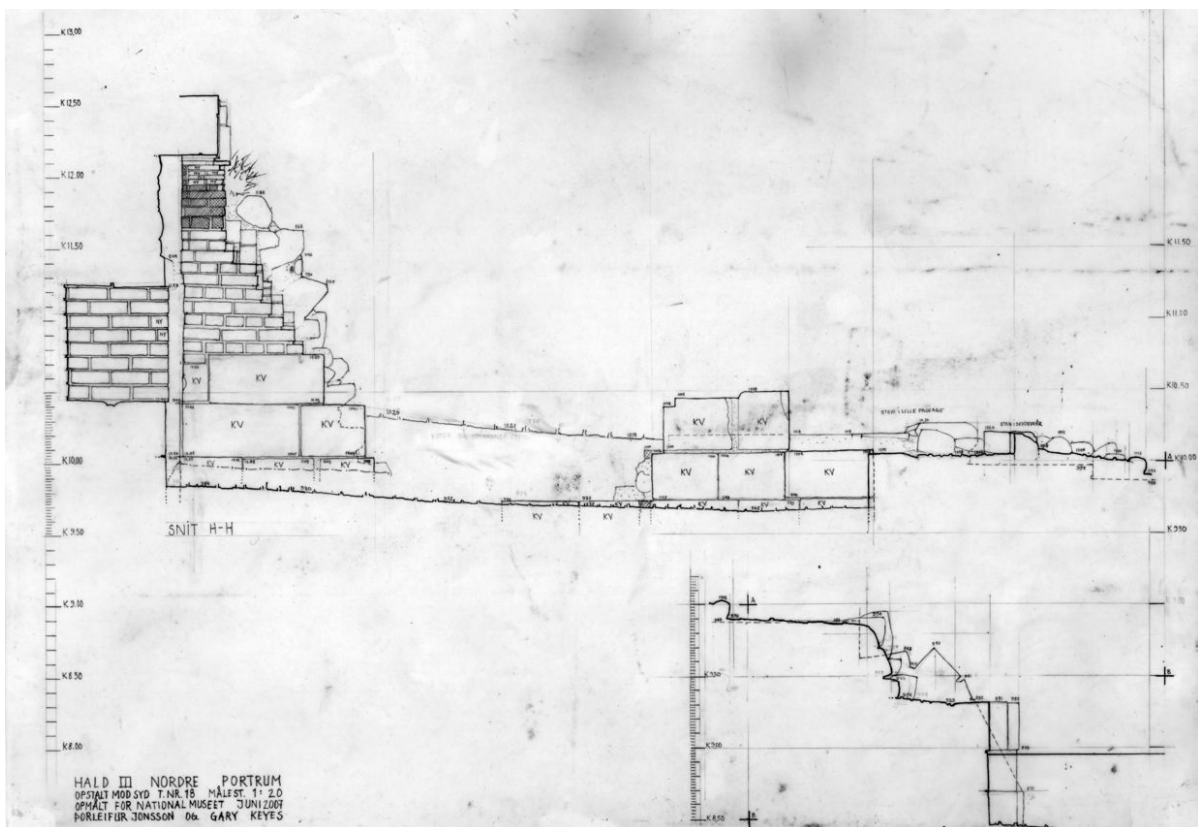
Tegning 15, nordre portrum, opstalt af østvæggen - snit E-E



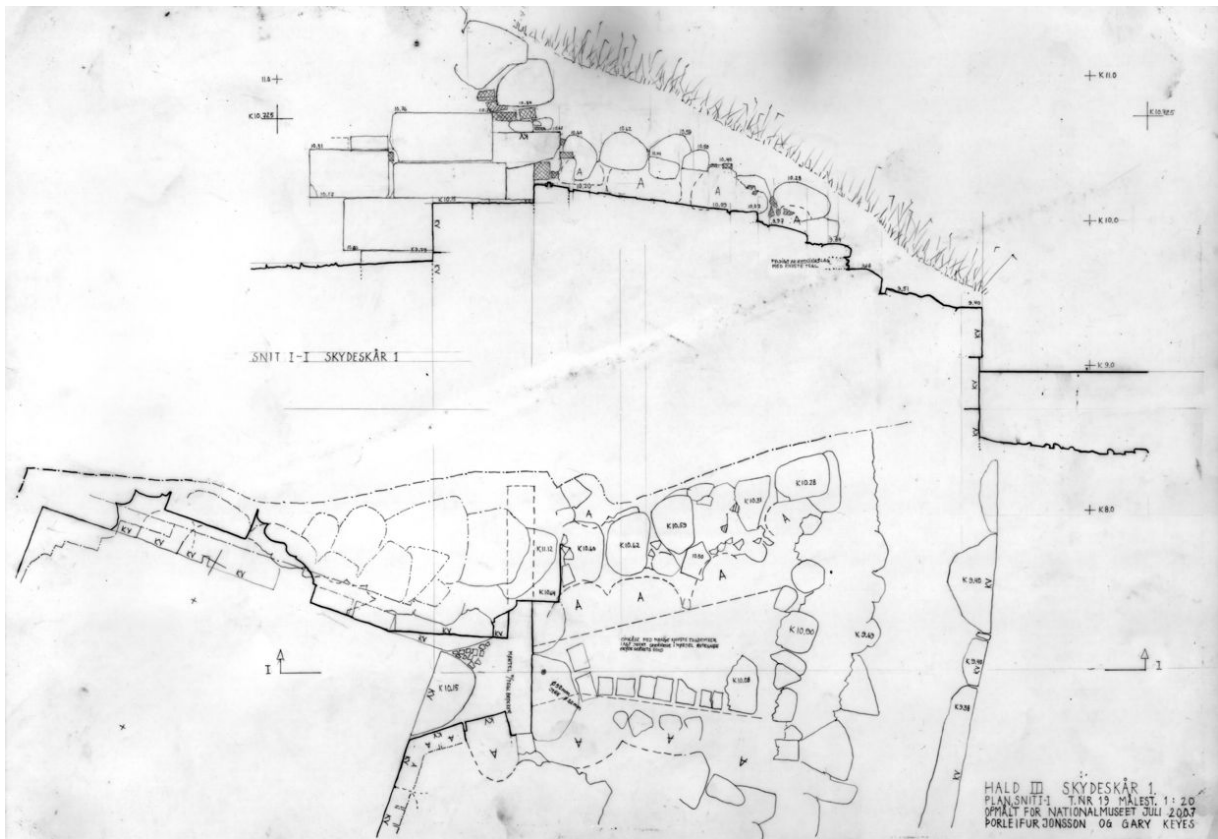
Tegning 16, nordre portrum, opstalt af vestvæggen



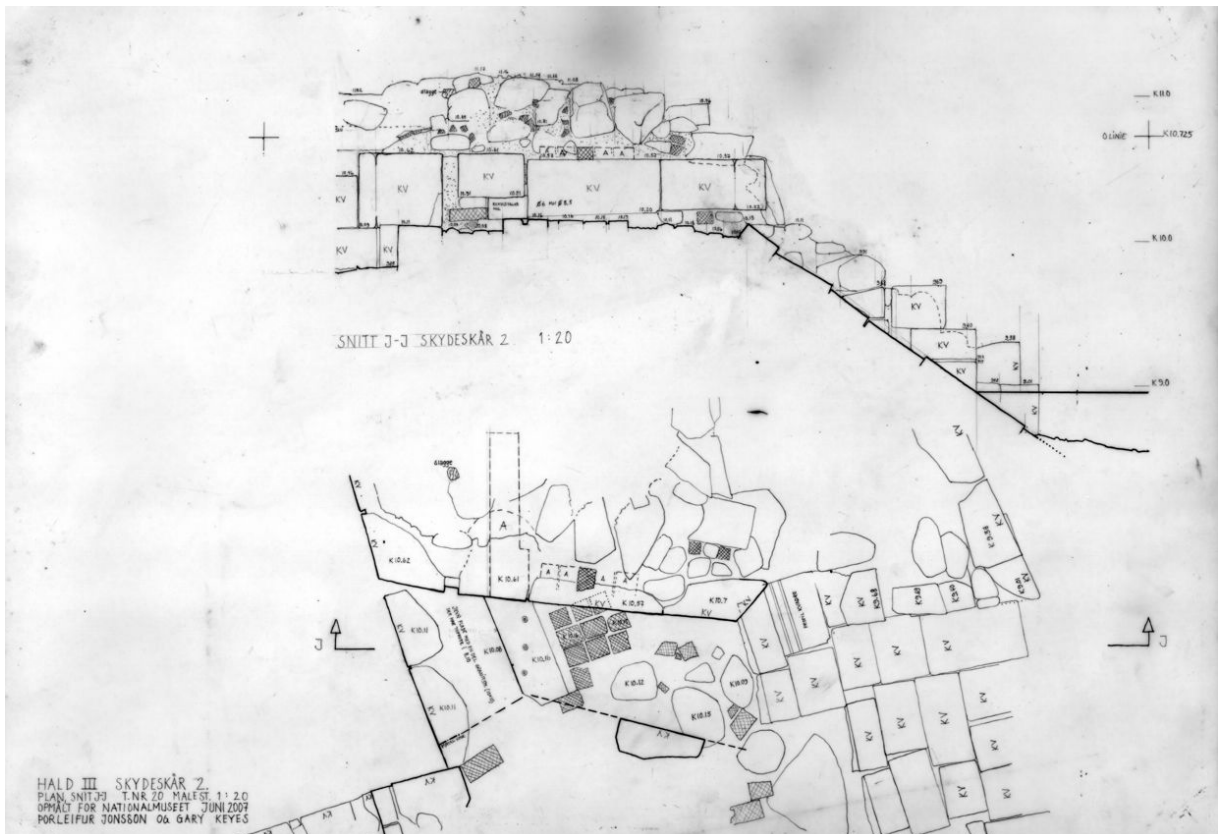
Tegning 17, nordre portrum, opstalt af nordvæggen



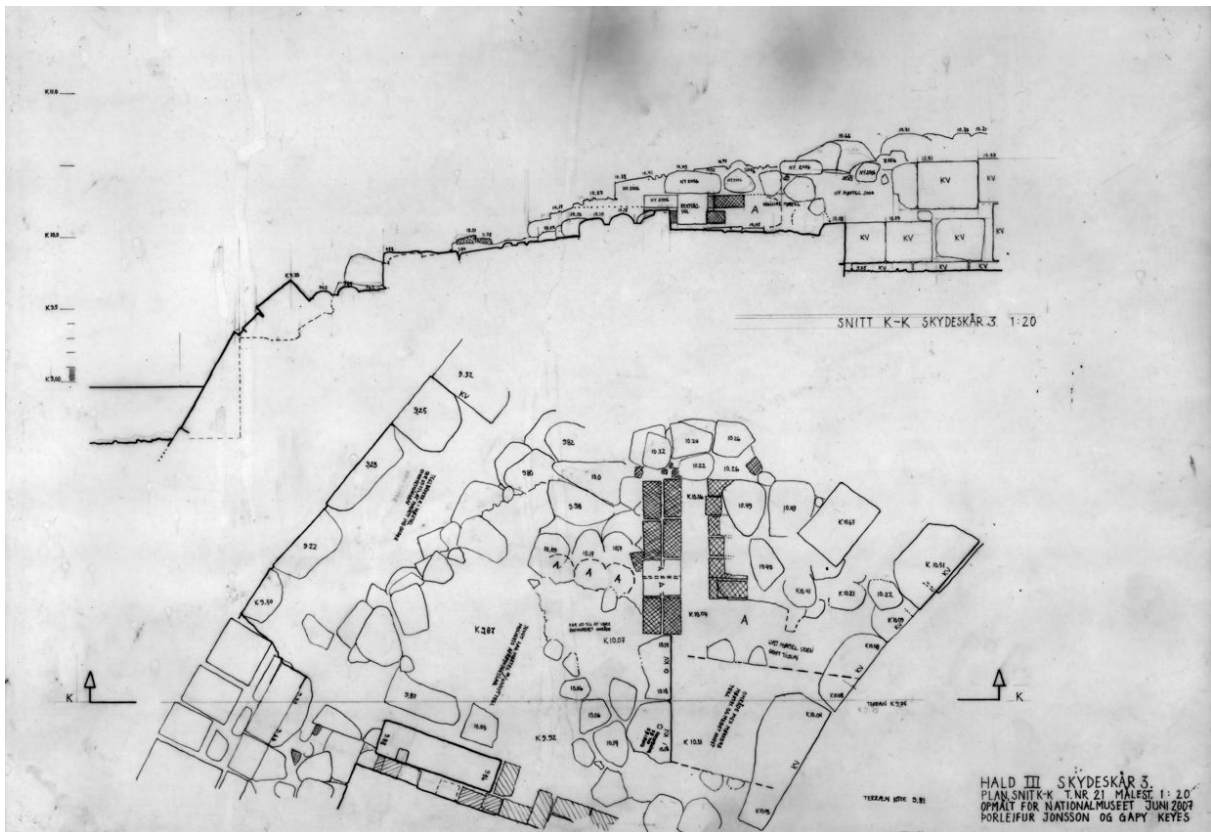
Tegning 18, nordre portrum, opstalt af sydvæggen



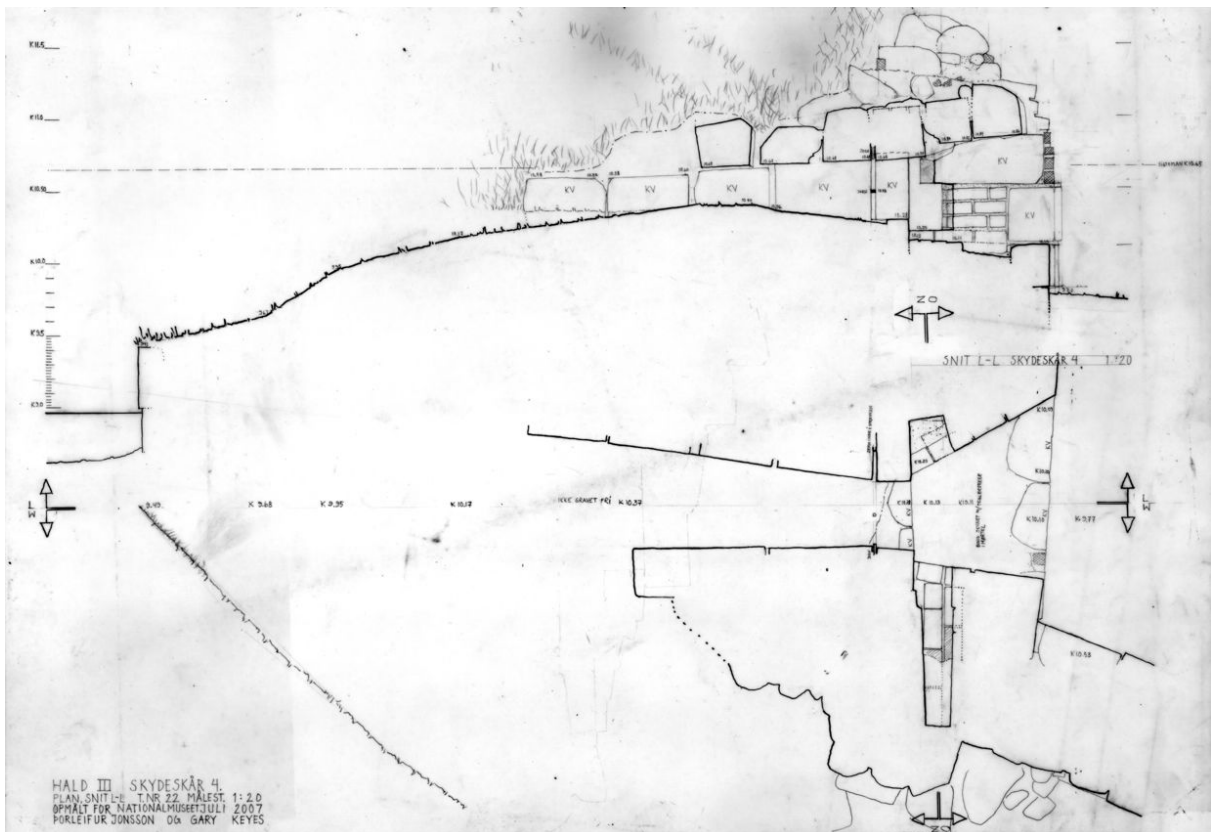
Tegning 19, Søndre portrum. Skydeskår 1, plan og snit I-I. (Det sydligste skydeskår i det søndre portrum)



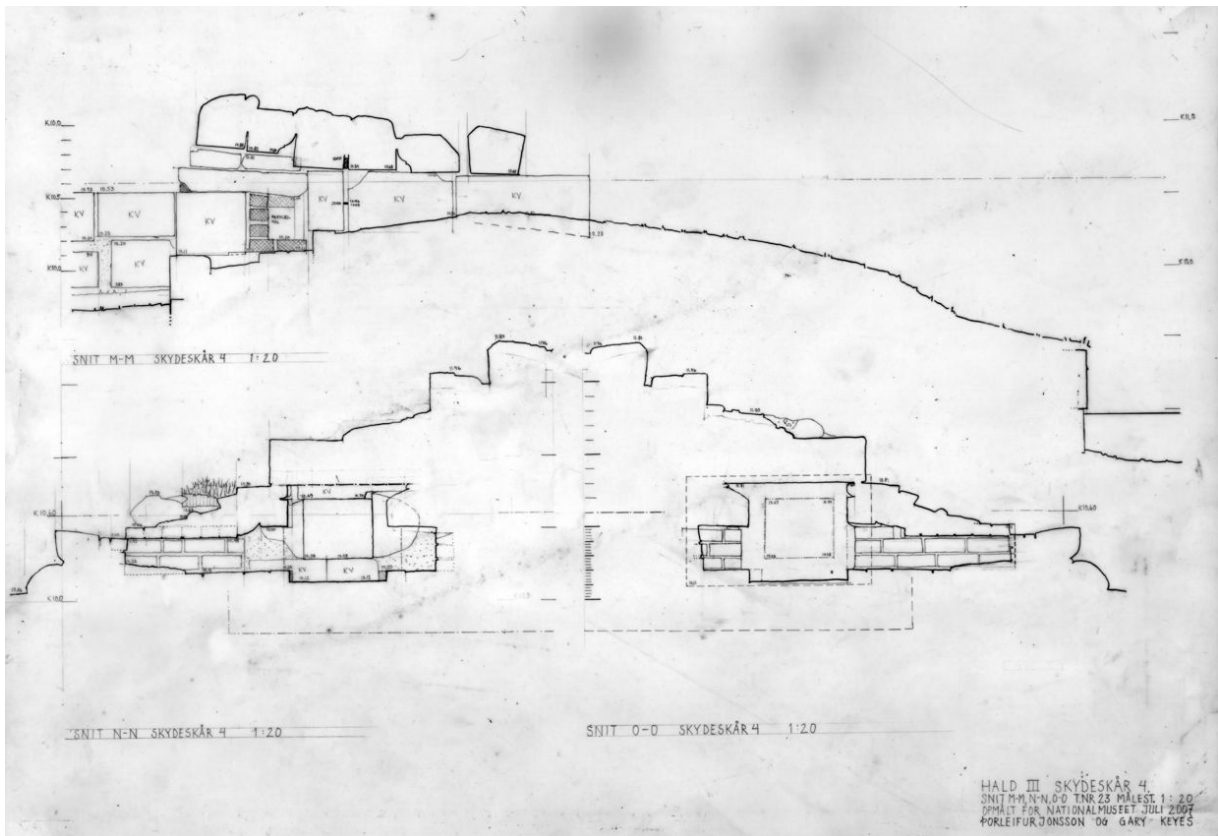
Tegning 20, Søndre portrum, Skydeskår 2, plan og snit J-J. (Det nordligste skydeskår i det søndre portrum)



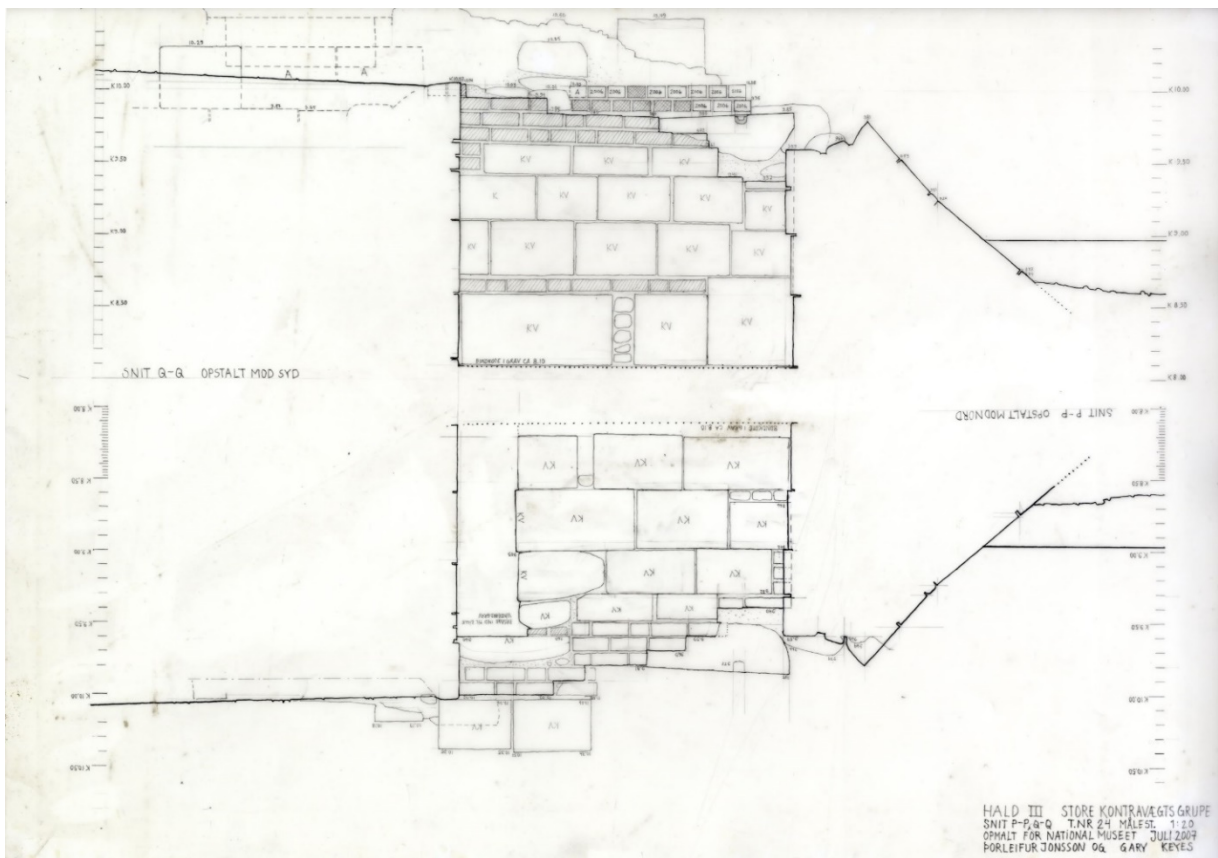
Tegning 21, Nordre portrum, Skydeskår 3, plan og snit K-K. (skydeskåret i vestvæggen i det nordre portrum)



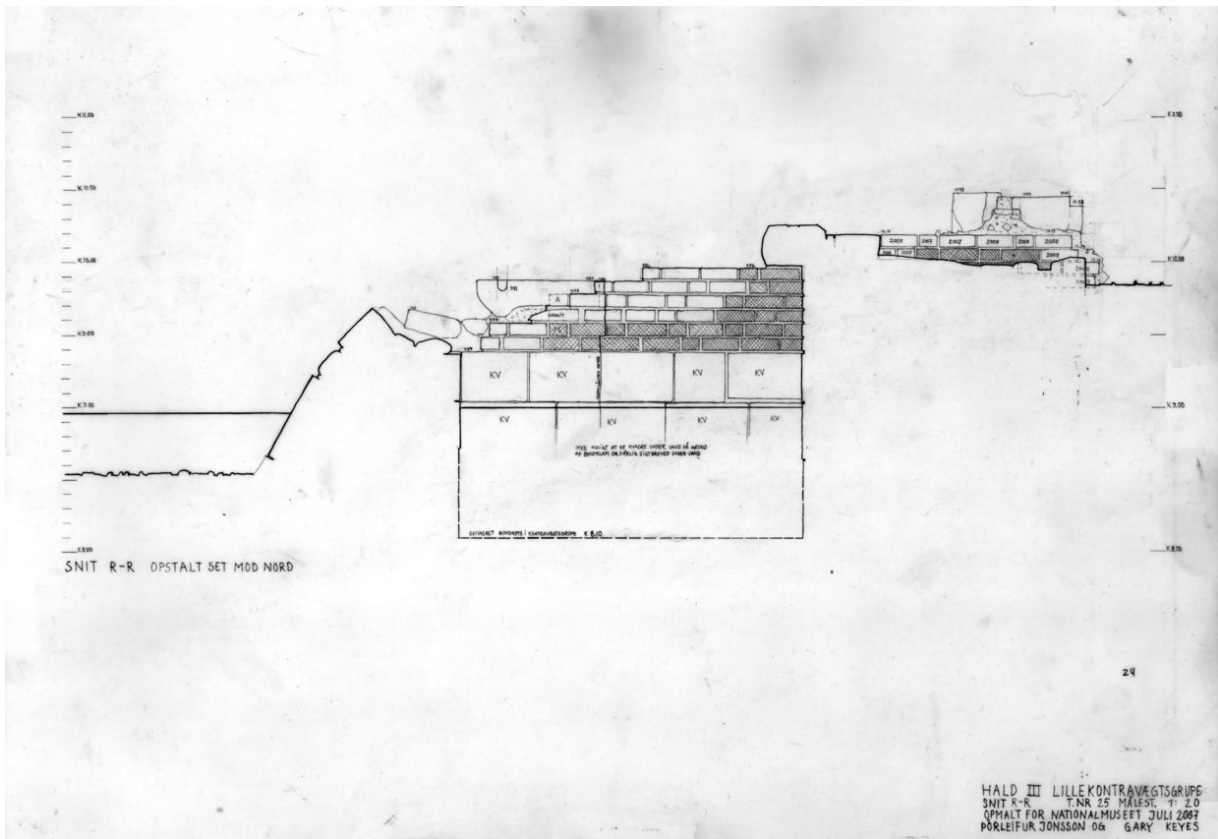
Tegning 22, Nordre portrum, Skydeskår 4, plan og snit L-L. (skydeskåret i nordvæggen i det nordre portrum)



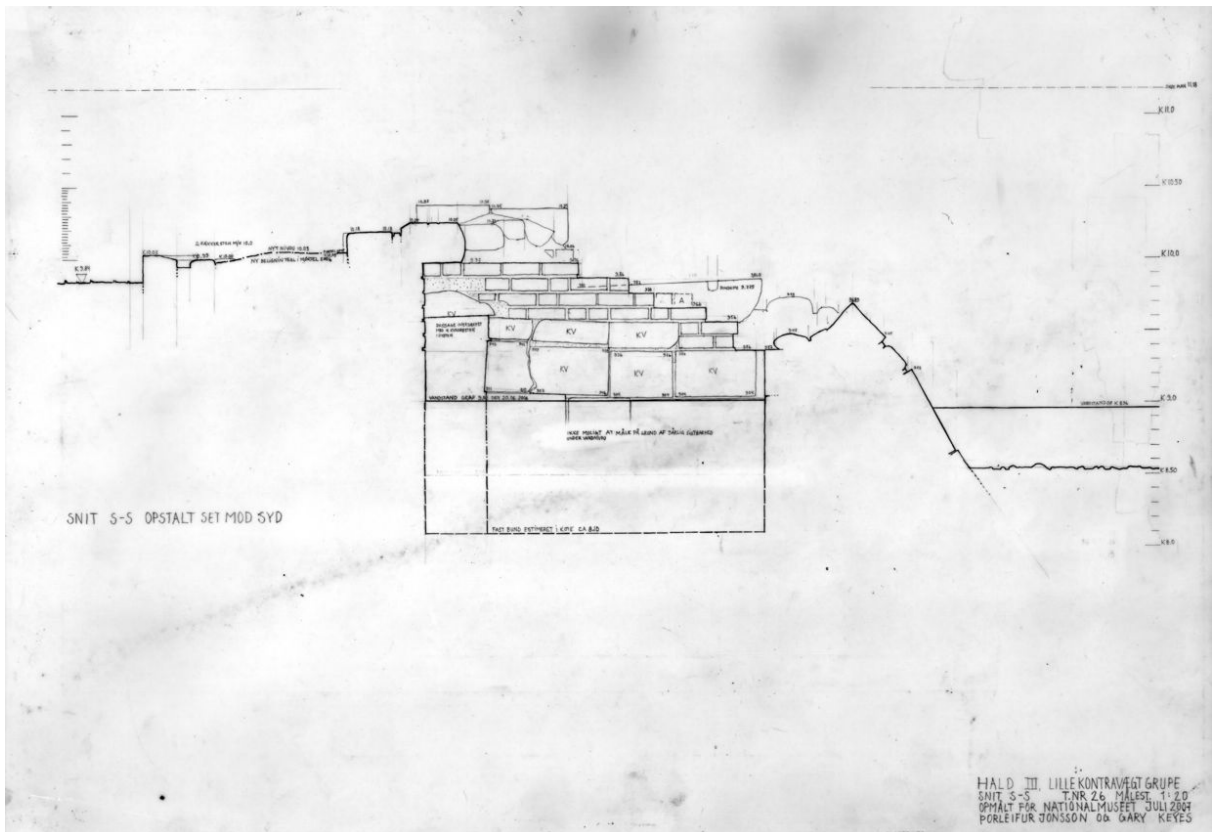
Tegning 23, Nordre portrum, Skydeskår 4, snit M-M, N-N og O-O. (skydeskåret i nordvæggen i det nordre portrum)



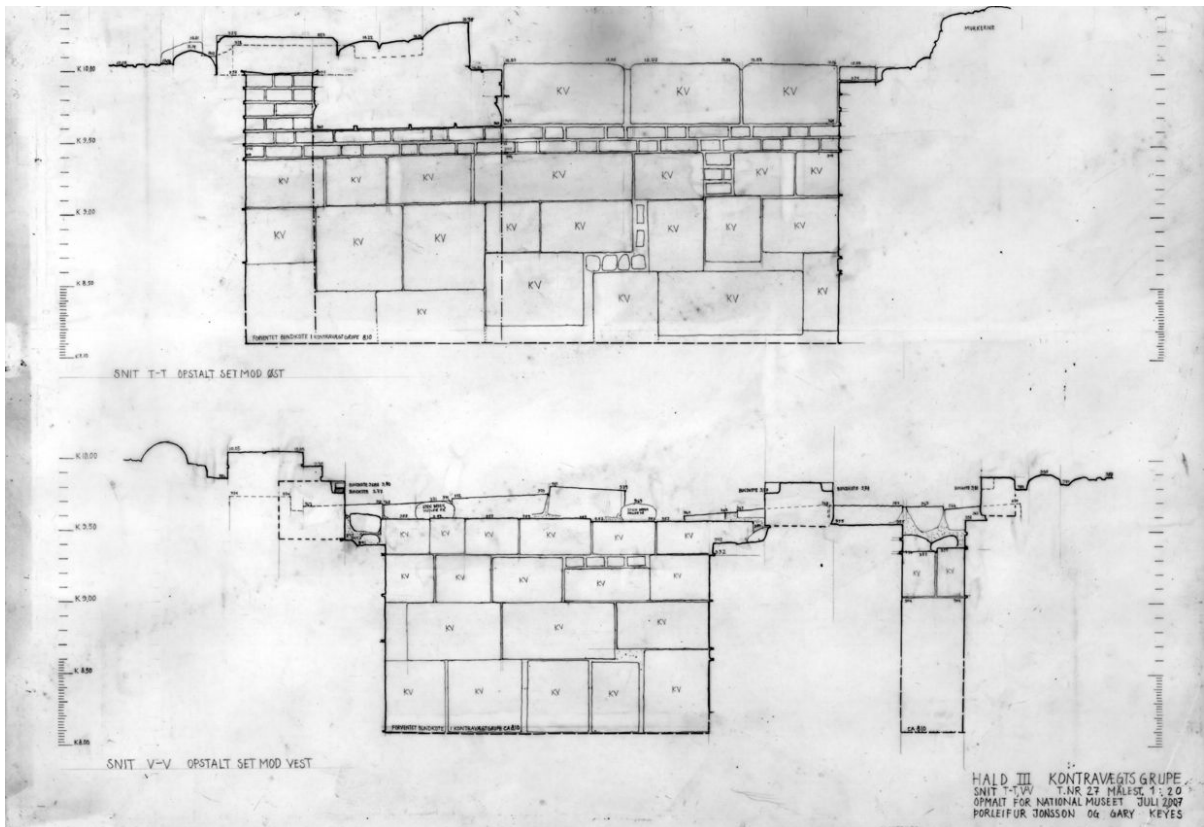
Tegning 24, store kontravægtsgrupe, snit P-P og Q-G.



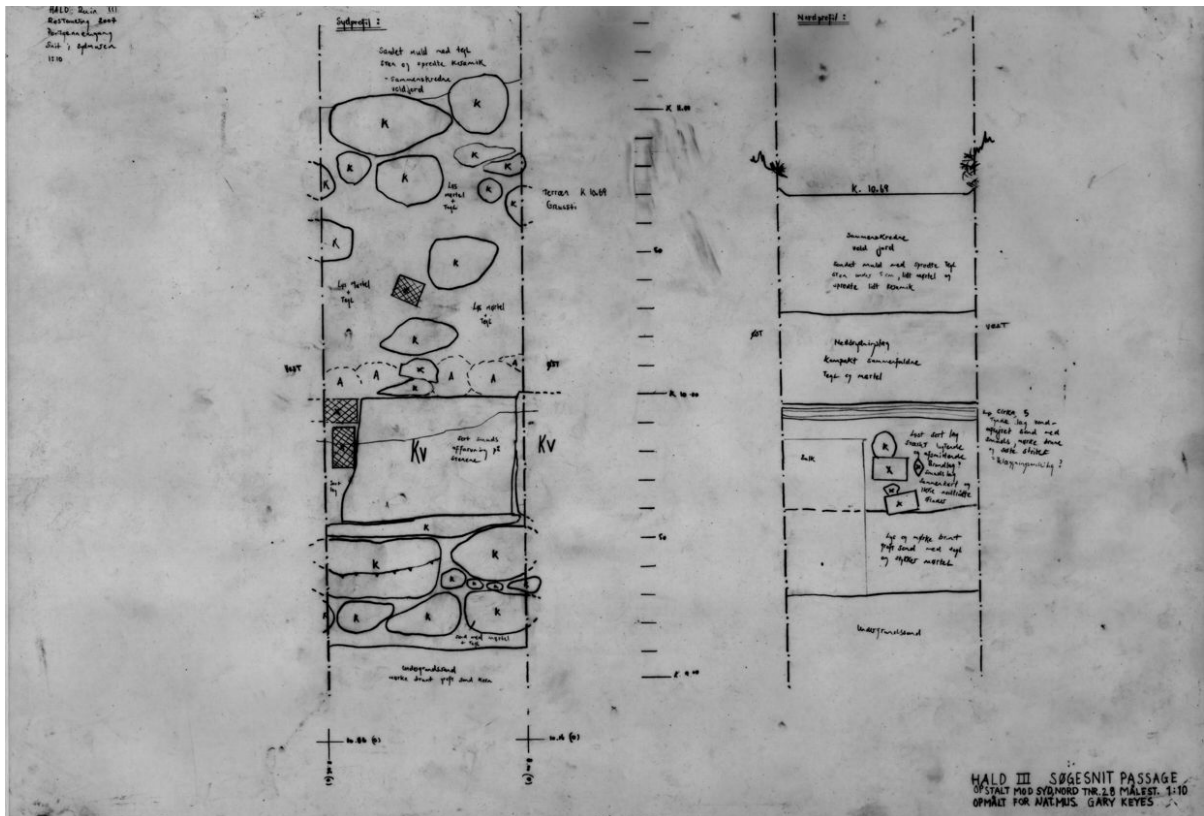
Tegning 25, lille kontravægtsgrube, snit R-R



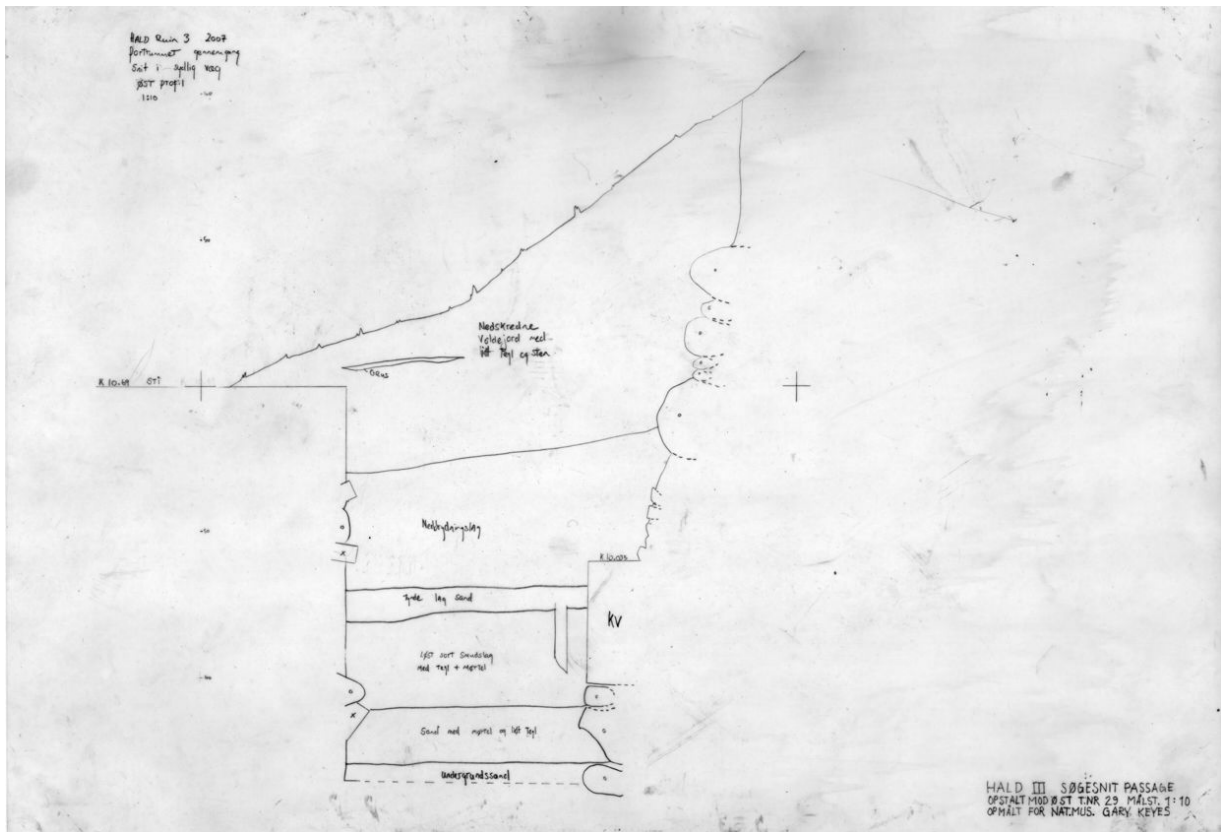
Tegning 26, lille kontravægtsgrube, Snit S-S, Opstalt set mod syd.



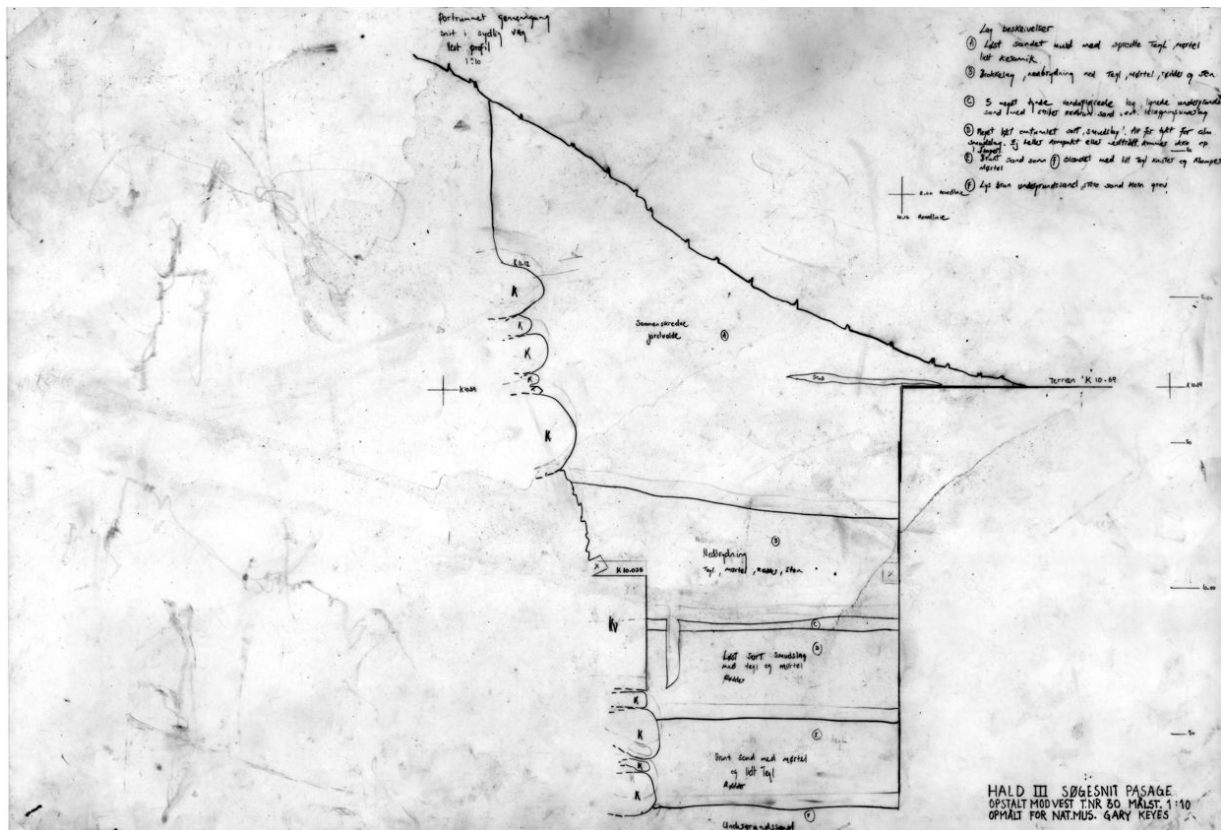
Tegning 27, lille kontravægtsgrube, Snit T-T, V-V



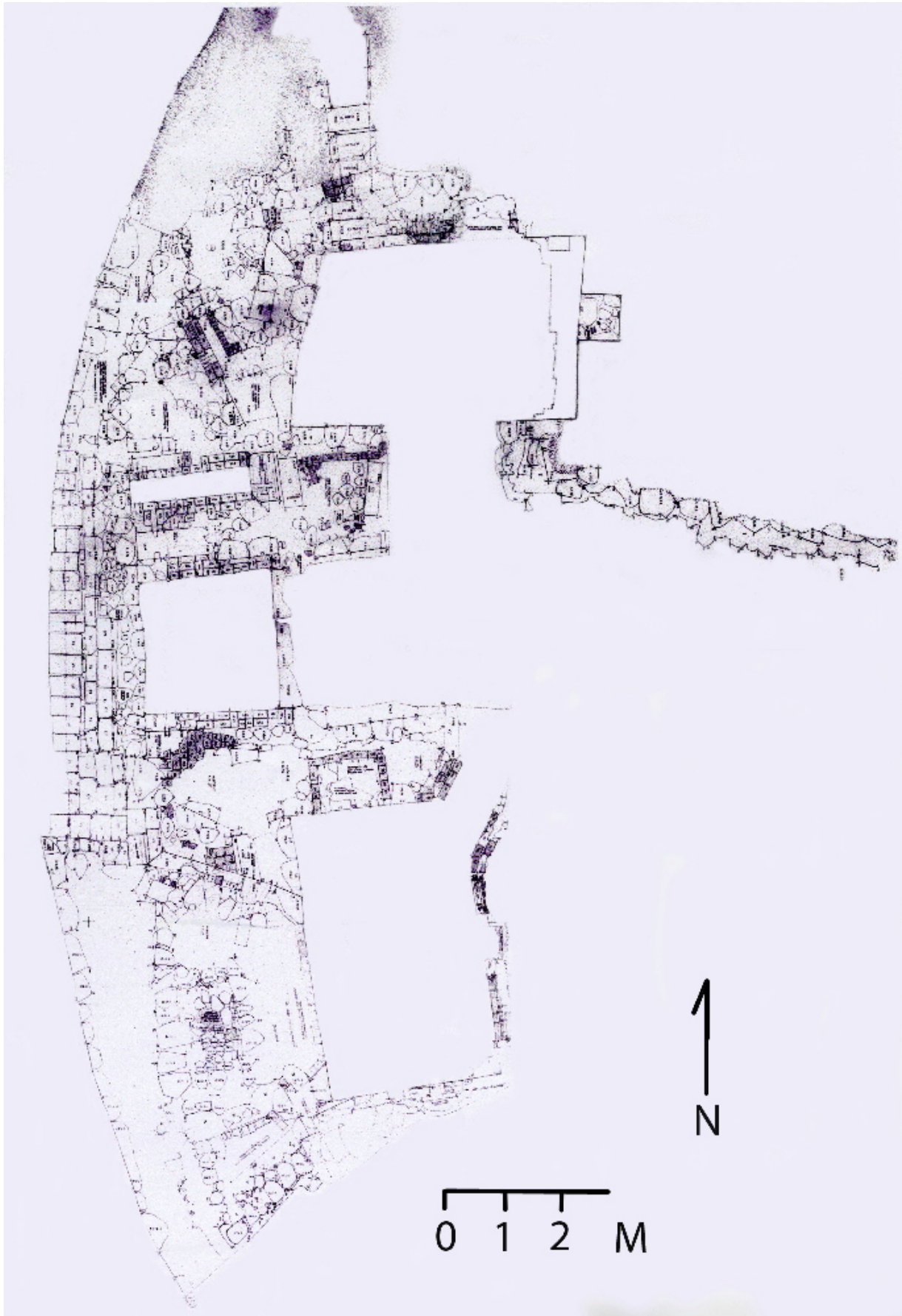
Tegning 28, søgesnit i passage, opstalt mod syd (den store hvælving, fra porthuset til borggården)



Tegning 29, søgesnit Passage, opstalt mod øst (den store hvælving, fra porthuset til borggården)



Tegning 30, søgesnit Passage, opstalt mod vest (den store hvælving, fra porthuset til borggården)



Samlet plan 1. udgave med målestok



Samlet plan, 2. udgave

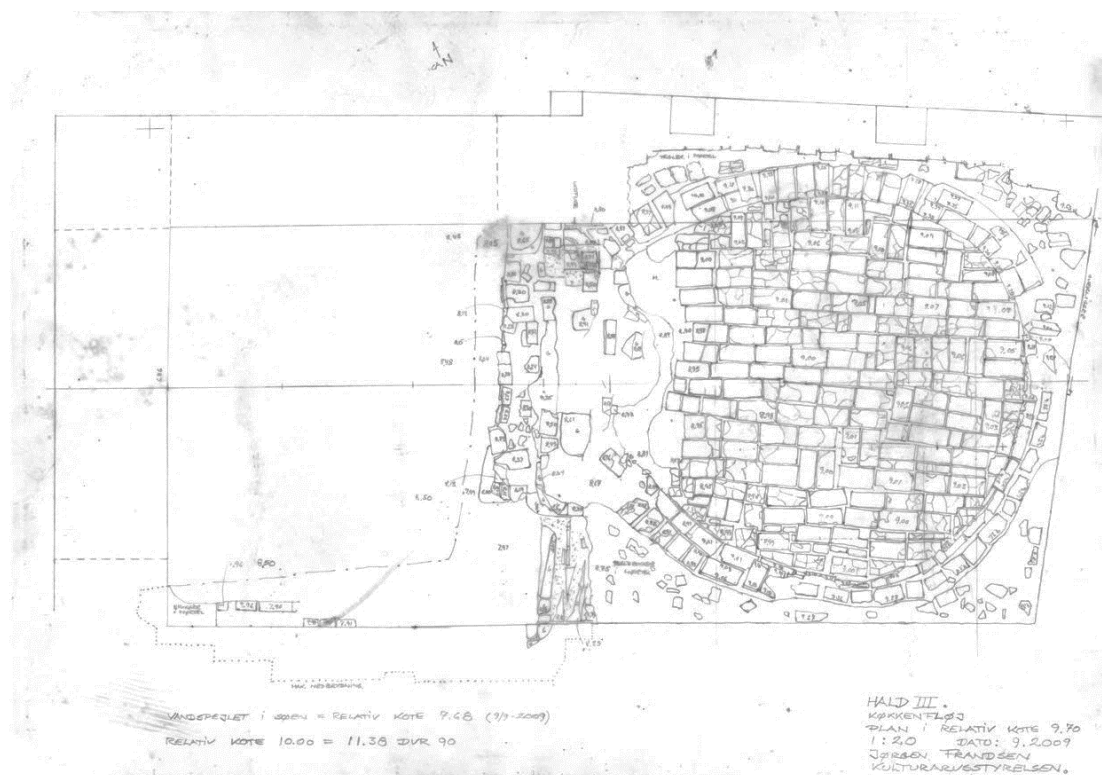
2008 Ortofoto



2009 Ovnens i bryggeret rekonstrueres



Foto af restaureringen af ovnen i 2009. fra Jørgen Frandsen 27. juni 2016. Det vides ikke helt, om det er en bageovn eller en malkølle. Formodningen er, at man har fyret direkte ind i ovnrummet, som har haft en skorsten i toppen. Når ovnen var tilstrækkelig varm, har man raget gløderne ud og gået i gang med bagningen eller malningen.



Plan af bageovnen, opmåling af Jørgen Frandsen, 2009

2010 Ortofoto



2010, Luftfoto



Troels Mikkelsen - Wing Photo. [http://historiskatlas.dk/Hald_Ruin_\(8509\)](http://historiskatlas.dk/Hald_Ruin_(8509))

2010 Magnetometermålinger

Uddrag af: De Fem Hald'er. Kan man kigge gennem jorden?

Pilotprojekt til implementering af ikke-destruktive arkæologiske undersøgelsesmetoder (IDA) i Dansk Middelalder-arkæologi. © De Fem Hald'er & Viborg Stiftsmuseum 2010. Viborg Middelalderseminar 3. Udgivet af: Foreningen De Fem Hald'er, 8800 Viborg. Viborg Stiftsmuseum, Hjultorvet 4, 8800 Viborg ISBN: 978-87-87272-93-3

(kommentarer med angivelse af fejl er markeret med rødt)

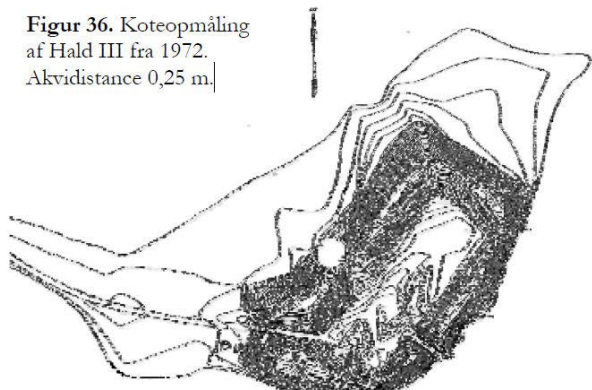
Hald III

Status 2010

Det tredje Hald, Jørgen Friis' Hald, træder for alvor ind i historien i årene umiddelbart forud for reformationen, hvor den katolske biskop Jørgen Friis i 1520'erne opfører borgen på et næs i Hald Sø. De samtidige kilder fortæller intet om borgbyggeriet, men lidt senere kilder angiver opførelsesåret til 1528. Allerede kort forinden, senest i midten af 1520'erne, havde Friis færdigbygget en anden stærk borg ved Spøttrup. (Nej, det var Niels Glob). Både Spøttrup og Hald III var meget moderne fæstninger med kraftige jordvolde, der kunne modstå tidens nye artilleri i form af kanoner, men Hald III var ultramoderne i kraft af det fremskudte indgangsparti og kraftige tårn med skydeskår til kanoner. Borgene er de sidste middelalderlige private borge, der opføres i Danmark. Baggrunden for det storslåede borgbyggeri må især søges i, at konflikten mellem den katolske biskop Jørgen Friis og den spirende lutherske bevægelse i Viborg, blev stadig mere anspændt fra midten af 1520'erne. Således forlægger Friis i 1520'erne sin residens fra Viborg til Spøttrup (ikke korrekt) og senere til Hald III, hvorfra han efter bedste evne søgte at genere de lutherske præster. Ved reformationen overgik Hald III til kronen, hvorefter godset var lenssæde indtil 1660'erne, hvor det atter blev privat gods. I starten af 1700-tallet blev bygningerne nedrevet af generalmajor Gregers Daa. På et tidspunkt opdyrkes området, eftersom der i sommeren 1849 vides at have stået havre på jorden indenfor voldene. Det kraftige tårn blev i årene frem til 1906 genopbygget i tre etager på basis af forholdsvis beskedne ruiner. I 1920'erne forfaldt tårnet, og i 1930 fjernede ejeren i samråd med Nationalmuseet den øverste etage og det kegleformede tag, hvorefter tårnruinen fik den aktuelle udformning.

Der er gennemført flere undersøgelser på borgens område. I perioden 1889-1913 gennemførtes undersøgelser og restaureringer af daværende ejer Christopher Krabbe og især Nationalmuseet. På Nationalmuseet findes talrige indberetninger, breve og regnskabsbilag fra denne periode, men først efter en mindre undersøgelse ved Johannes Hertz i 1979-80 skabtes et mere fyldestgørende overblik over de registrerede, men ikke færdigudgravede bygningsrester på borgens sydlige halvdel. Hald III ligger på et næs, som skyder sig ud i Hald Sø. Borgen er omgivet af kraftige jordvolde på fire sider, der mod syd og øst ligger helt ud til søen. Mod nord og vest findes et lavtliggende, sumpet terræn. Adgangsvejen har formentlig foregået via en lang bro (ikke korrekt) med to vindebroklapper for enden, en smal til gående og en bredere til gående, ridende og kørende, der har ført gennem en større, velbefæstet portbygning i voldens sydvest-hjørne, hvoraf der stadig findes levn. Dette var ikke borgens eneste port, eftersom der er fundet spor af en udfaldsport eller "vandport" gennem volden mod øst ned til søen. Bygningsspor med to rum er fundet i voldens sydøst-hjørne, det ene med en mægtig ovn, men den måske mest iøjnefaldende bygning er det kraftige cirkulære teglstenstårn midt i den vestre vold. Det har en udvendig diameter på 12,5 m og en murtykkelse på 3,5 m, men derudover er tårnet i sin nuværende skikkelse, som førnævnt, en moderne rekonstruktion. Oprindeligt er tårnet bygget som et kanontårn med skydeskår i tre retninger.

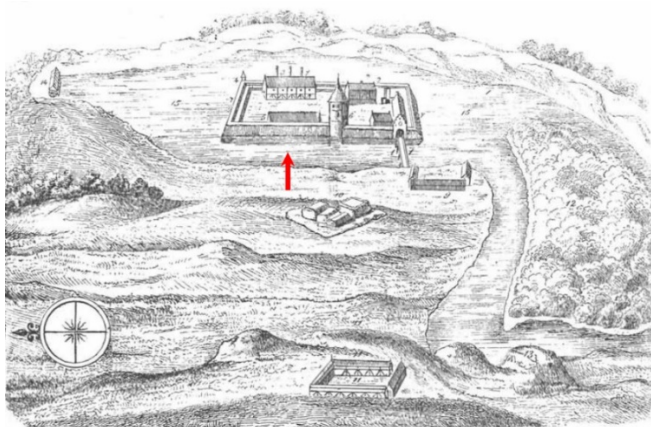
Figur 36. Koteopmåling af Hald III fra 1972. Akvidistance 0,25 m.



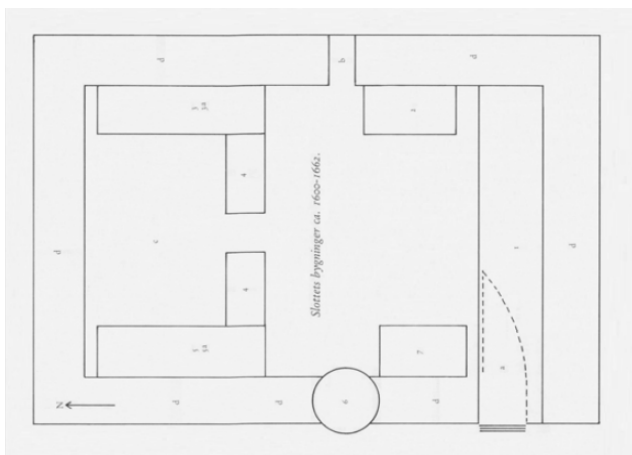
Figur 37. De hidtil registrerede bygningsrester på Hald III markeret med sort udfyldning. (Hertz 1986)



Formodentlig har der også stået andre bygninger på Hald III, men deres placering, funktion og alder er langt fra færdigudforsket. En idé om de bygninger, der kan have stået inde bag voldene kan navnlig tilvejebringes af forskelligt kildemateriale. På Peder Hansen Resens kort over Hald III fra ca. 1670 ses flere bygninger på borgområdet, bl.a. den gamle og nye fruerstue i den nordlige del (se Figur 38). Oplysningerne kan suppleres med en bygningsplan, skabt på baggrund af synsforretninger fra perioden 1602-1662, der dog ikke tager hensyn til bygningernes indbyrdes størrelsesforhold (se Figur 39).

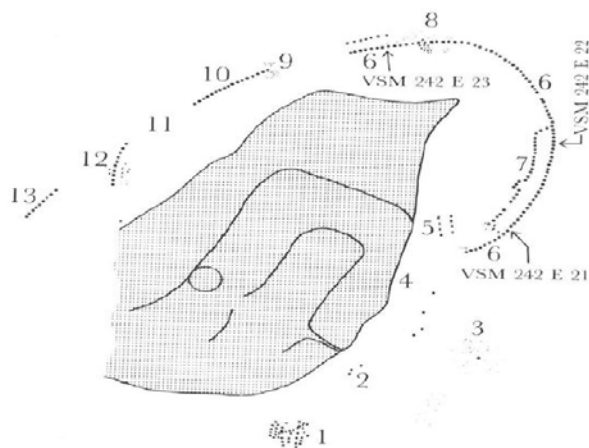


Figur 38. Peder Hansen Resens kobberstik fra Atlas Danicus ca. 1670 over det tredje Hald; Porthus med vindebro og ubrugte kældre (nr. 1), Det gamle bryggers (nr. 2), Den gamle fruerstue (nr. 3), Lysthuset (nr. 4), Den nye fruerstue (nr. 5), Fangetårnet (nr. 6), Voldene (nr. 7). Den tilhørende stald og smedje (nr. 8-9) på den nuværende ruinmark. Desuden ses Hald I (nr. 10), Ladegården (nr. 11), Inderø Skov (nr. 12), Hald II (nr. 13), Møllen (nr. 14) og Hald SØ (nr. 15). Nord er mod venstre i billedet.



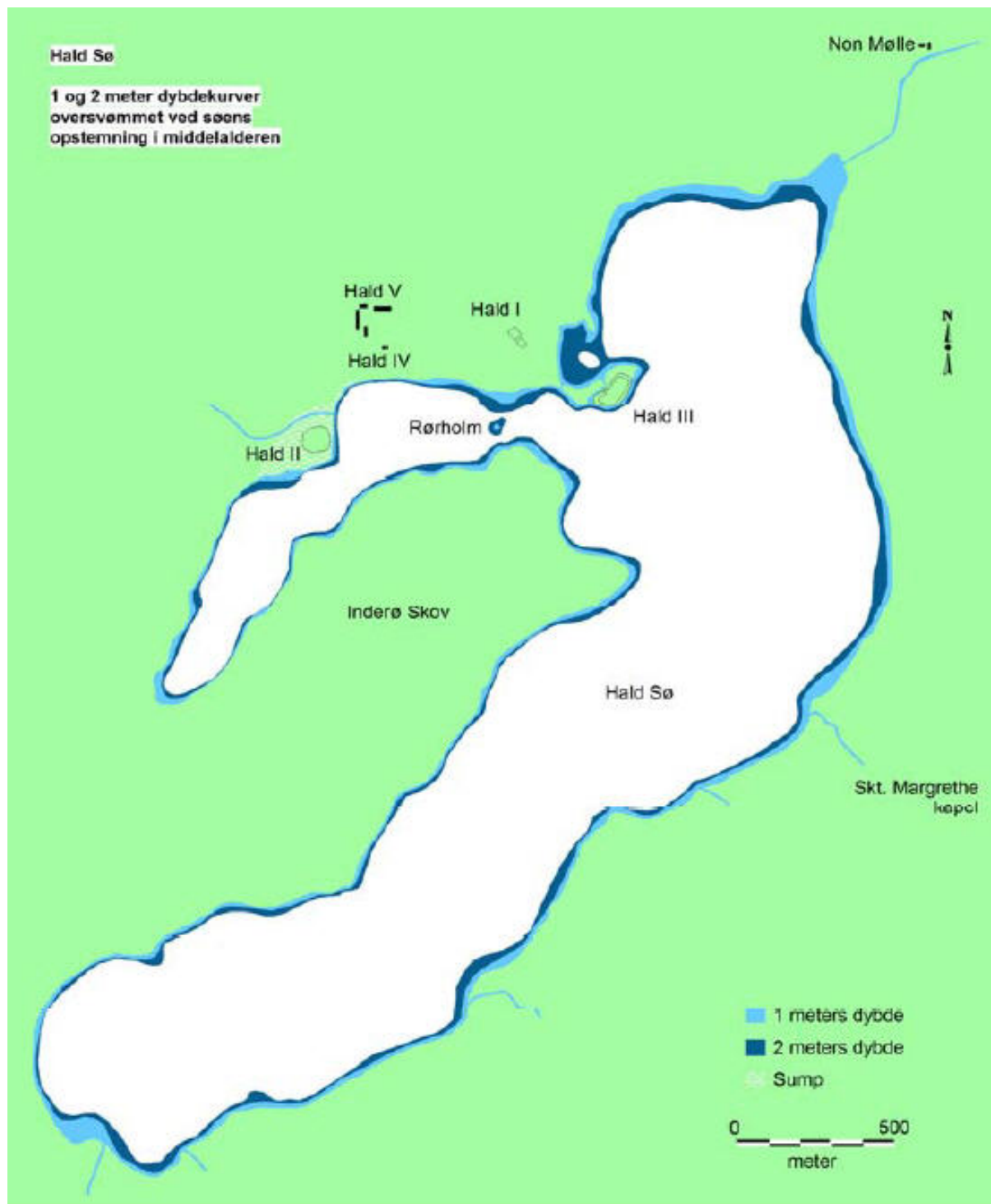
Figur 39. Skitseplan over bygningernes indbyrdes placering (men ikke størrelsesforhold) på baggrund af synsforretninger 1602-1662. Signaturer: a) port, b) vandport, c) gl. borggård, d) vold, 1) store stenhus, 2) bryggershus, 3) østre hus, 3a) Knud Gyldenstjernes hus, 4) gl. porthus, 5) vestre hus, 5a) Frands Pogvish' hus, 6) tårn og 7) køkkenhus. Efter V. Andersen 1977, s. 146-168. Nord er mod venstre i billedet.

Marinarkæologiske undersøgelser i perioden 1979-84 har registreret flere strækninger med flere hundrede tæt nedrammede pæle i vandet omkring Hald III (se Figur 40). Alle er placeret i en vanddybde på mellem 1,5 og 1,9 m. Pælene er blevet tolket som brinkforstærkning omkring næsset på et tidspunkt, hvor vandstanden har været 1,5-2 m lavere end i dag. Dendrokronologiske dateringer af tre pæle har vist, at fældningsåret er 1423. Dette tyder på, at der i 1423 eller i årene kort derefter er foregået større aktiviteter på næsset, og at den betydelige hævnning af vandstanden i Hald SØ først er sket efter dette tidspunkt. Den nærmere baggrund for sikringen af brinken kendes ikke, men efter alt at dømme er arbejdet udført af Viborg Bispestol, der i 1397 får Hald-området skænket af Margrethe I.



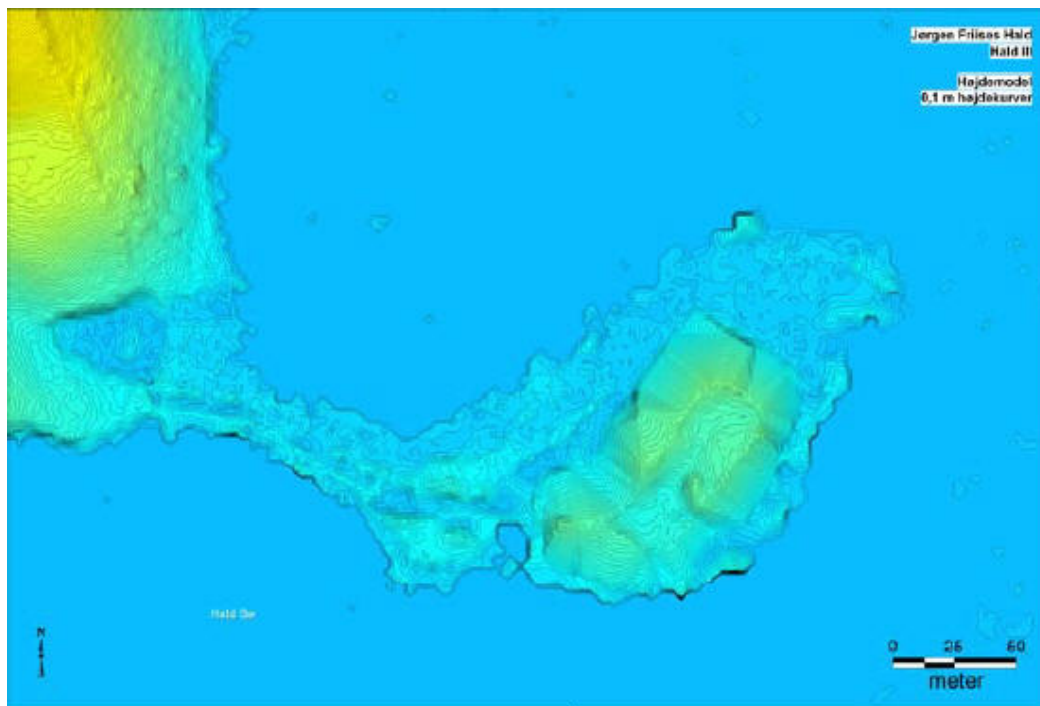
Figur 40. Skitse over registrerede samlinger og rækker af pæle i vandet omkring næsset med Hald III. VSM 242 markerer placeringen af de tre pæle udtaget til dendrokronologisk datering. Efter Gadgaard, Hjeremind og Velleve 1992, s. 267.

Den nuværende vandstand i Hald Sø kan som minimum følges tilbage til opførelsen af Hald III i 1520'erne, eftersom borgens konstruktion tydeligvis tager hensyn hertil. Hævningen af vandstanden i Hald Sø antages derfor at være sket mellem 1423-1520'erne; måske af flere omgange. Den kædes uløseligt sammen med Non Mølle ved udløbet af Hald Sø, hvor faldet ved stigbordet i dag er ca. 1,8 m. Vi kender ikke alderen på Non Mølle, men den optræder første gang i de skriftlige kilder ca. 1516-18, hvor den omtales i Viborgbispens Jordebog.



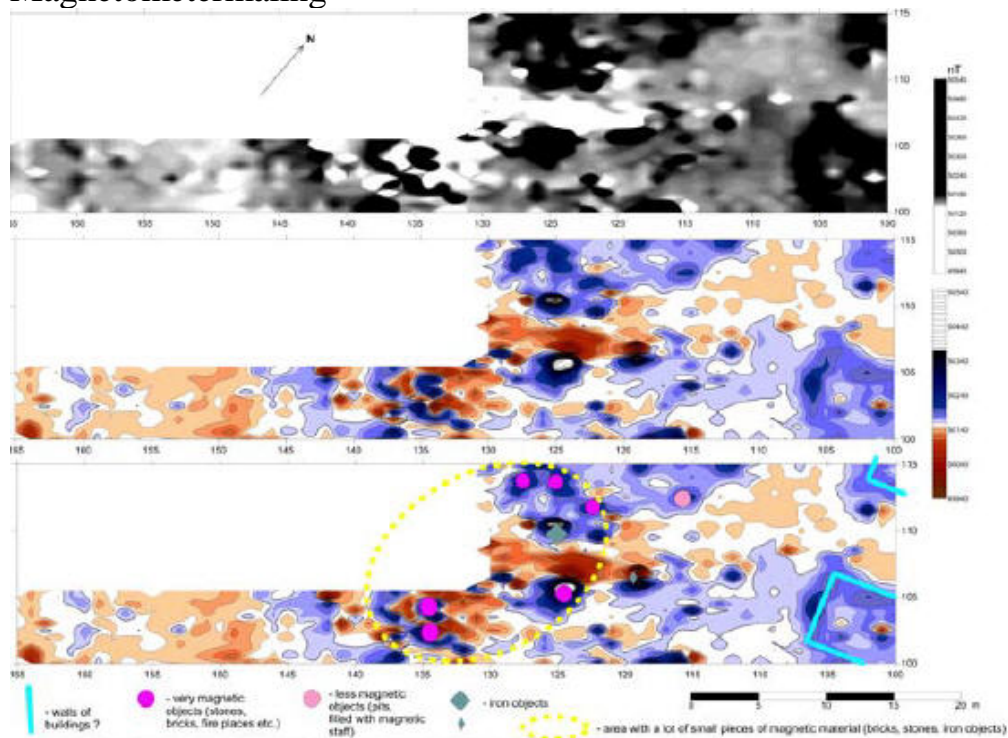
Figur 41. Dybdekort over Hald Sø. Fremhævet er 1- og 2-meter dybdekoterne. Opstemningen ved Non Mølle hæver vandspejlet ca. 1,8 m i Hald Sø. Hvis opstemningen fjernes vil vandstanden synke tilsvarende, hvormed Hald Sø blot vil dække et areal svarende til det hvide område på ovenstående kort. Denne situation har efter alt at dømme været aktuel til engang i senmiddelalderen.

Digital højdemodel



Figur 42. Højdemodel (DTM) af det tredje Hald. Det store runde tårn ses ikke, men det skyldes udelukkende, at den viste højdemodel er baseret på den digitale terrænmodel, som er korrigeret for vegetation og eksisterende bygninger samt konstruktioner. Denne korrektion har dog behæftet denne højdemodel med visse uheldige fejl, der gør den mindre velegnet til studier. Således er et stykke af volden ikke markeret i det område, hvor man tidligere har frilagt dele af en bageovn. Ligeledes har laseropmålingen ikke registreret åbningen gennem volden ved porten i vest. Begge fejl har formodentlig sin forklaring i, at disse områder gennem en længere periode i 2008-09 har været delvist overdækket i forbindelse med restaureringsarbejder. For placering af port og bageovn, se nedenfor.

Magnetometermåling



Figur 43. Magnetometermåling på Hald III. Øverst sort-hvid- og farvekort uden tolkning. Tatiana Smekalova: Det magnetiske felt på Hald III opfører sig meget unormalt. Mange magnetiske signaler er koncentreret på midten af arealet (markeret med gul stiplede linje), og nogle af disse kan være resultatet af sten og moderne metalobjekter (fx ølkapsler). Den største anomali i midten af undersøgelsesområdet kan stamme fra en ovn eller nedgravning fyldt med et magnetisk materiale. Nogle rektangulære strukturer i det østre hjørne kunne afspejle vægforløb fra bygninger (markeret med lyseblå linjer).

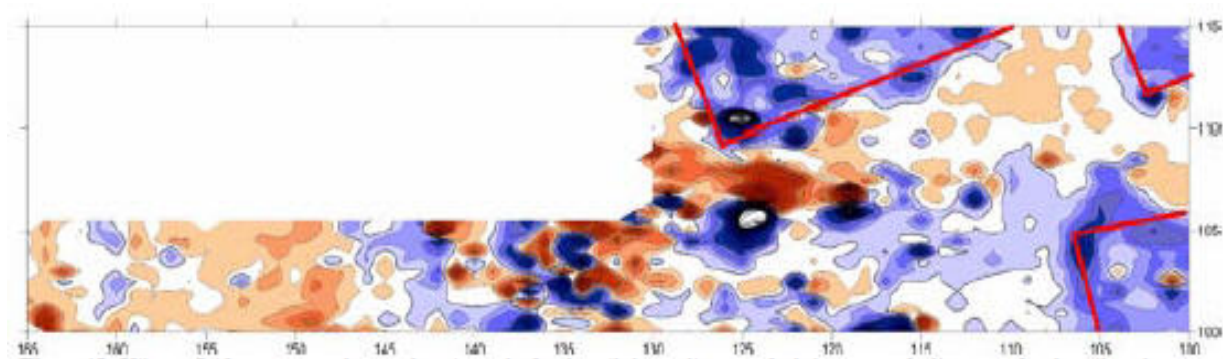


Figur 44. Georefereret magnetometermåling på Hald III. Tatiana Smekalovas forslag til mulige vægforløb fra bygninger er markeret med lyseblå streger. Baggrundskort er luftfoto fra 2008. Her ses portområdet overdækket i forbindelse med de sidste års restaureringsarbejder på borgen.

Sammenfatning og diskussion

På Hald III blev udelukkende gennemført målinger med magnetometer. Det magnetiske felt på Hald III opfører sig meget unormalt, men Tatiana Smekalova har foreslået, at nogle rektangulære strukturer i det østre hjørne kunne afspejle vægforløb fra bygninger.

Viborg Stiftsmuseum foreslår en lidt anden vinkel på de mulige bygninger, som Tatiana Smekalova har udskilt. Hermed vil bygninger bedre kunne korrespondere med forløbet af den kraftige jordvold på stedet. Desuden foreslår museet endnu en mulig bygning langs den vestlige vold, eftersom der her kan udskilles dele af en rektangulær positiv anomali (se Figur 45 og Figur 46). Måske er det den sidstnævnte bygning, som lader sig genfinde på Resens kort over Hald III fra ca. 1670 (se side 32).



Figur 45. Viborg Stiftsmuseums lettere korrigerede forslag til de mulige vægforløb, samt yderligere et forslag til endnu en bygning øverst i billedet.



Figur 46. Samme georefererede magnetometermåling som vist på Figur 44, blot med Viborg Stiftsmuseums lettere korrigerede forslag til de mulige vægforløb vist på Figur 45, samt forslag til endnu en bygning langs den vestlige vold nord for tårnet.

2011 Udgravning og restaurering af vandporten

Vandspejlet i Hald Sø skønnes fortsat at ligge i kote 9,13 DNN.

Viborgegnens voldsteder II. Vandporten ved Hald Ruin (Hald III). Af Jesper. Hjermind.

Christopher Krabbe og Hald

Fra 1889 til 1913 påbegyndte ejeren af Hald Hovedgaard, Christopher Krabbe (1833-1913), en lang serie af arkæologiske undersøgelser på Niels Bugges Hald og Hald Ruin 1). På Hald Ruin undersøgte han først den mest synlige rest af anlægget, nemlig tårnet. Senere i 1901 kastede han sig over porthuset, der delvist blev udgravet. 2)

I 1912 var turen kommet til den såkaldte vandport, en stor sydøstlig forsænkning, der gik gennem volden ud mod søen. Porten blev gravet næsten til bunds. Murværne og stående murværk blev fremgravet og fik nu lov til at stå udækket tilbage.

Gennem årene er vandporten blevet delvis opfyldt af nedsivende jord i en højde på op til 1 m. Kulturstyrelsens bevaringsafdeling besluttede derfor i 2011 at fylde i vandporten skulle udtømmes, murværk m.v. registreres, og vandporten skulle sikres gennem en nænsom restaurering og sikring. Og her kom Viborg Museum ind i billedet, da det er det stedlige museum, der skal udføre det arkæologiske arbejde.



Udgravningen i 1912 skete med skovl, greb og trillebør. I baggrunden skimtes kanontårnet med det sit nye tag. Foto C.M. Smidt, Nationalmuseet 1912

Vandporten

Vandportens samlede længde er 14,7 m. I bunden er der en kanal til afvanding af gårdspladsen, 0,6 m bred og med en dybde på 0,38 - 0,40 m. Kanalen er sat af genbrugte kvadersten, der i bunden er vandretdiggende og mod siderne lodretstående. På fladen af de lodrette kvadersten, der udgør de to sider af kanalen, er der et skifte af munkesten, som er trukket 8 – 10 cm tilbage. 3) Mellem munkestensskiftet i portens to sider har der været placeret gangbrædder af egetræ, som har hvilet ned på de lodrette kvadersten. Rester af disse gangbrædder er muligvis påtruffet i grøft I (se figuren foto 4 næste side). Selve gangarealet er 1,2 m bredt, og det bestod af gangbrædder og munkestensskiftet. Det løse trædække har gjort, at borgens beboere nemt har kunnet fjerne plankerne og rense op i kanalen, hvis der har dannet sig en prop. På munkestensskiftet er sat skifter af kvadersten, som har indgået i den indre facade i portgennemgangen. I begge sider af porten er de bevaret i to skifter. Omtrent midt i portens længderetning og 2 m over "gulvet" i kanalen er bevaret en enkelt mursten, der danner en skrå flade, som må være vederlag for overhvelvingen i form af et tøndehvelv af porten.

Såfremt denne tolkning er korrekt, og hvis siderne i porten alene har været sat af kvadersten med en gennemsnitshøjde på 40 cm, da har der været fem skifter kvadersten i portens indre facade. Det skal dog nævnes, at der flere steder er påtruffet enkelte munkesten mellem kvaderstenene. Det lader dog til, at de har været benyttet til at rette murfladen op og ikke som et decideret skifte af munkesten. I den nordlige side er som nævnt bevaret en enkelt sten fra overhvelvingen.

En rekonstruktion af hvælvingen med udgangspunkt i hvælvstenen viser at højden midt i portrummet har været 2,20 m.

Under restaureringen blev begge murkerner nedrenset, og der kunne umiddelbart udskilles fem byggefaser/ophold med tydelige udjævningslag. Portens nordvestfacade ind mod gårdspladsen er delvist opbygget af genbrugskvadersten, men selve portåbningen formodes opmuret i munkesten. I den ene side af portens facade er bevaret op til fire skifter kvadersten, i den anden to. Ligesom i porten formodes det her at have været fem skifter højt. Krabbes frilægning i 1912 viste, at portens NV-facade ud mod gården er 4,08 m bred. Det videre forløb på begge sider af portfacaden blev hverken afdækket i 1912 eller i 2011.



Foto 1: Et kikk gennem porten set fra borgsiden. Kanalen i bunden af porten har været dækket af brædder. Væggen har været opbygget af genanvendte kvadersten.



Foto 2: De fem byggefaser eller ophold ses tydeligt i murkernen

Vandportens to porte

Tre kvadersten er benyttet som tærskelsten, og på tærsklen var der tydelige mørtelspor efter en muret portfals, som har været 1,70 m bred. Porten har åbnet sig ind mod gårdspladsen. Det formodes at være et bevidst fortifikatorisk træk, så soldaterne lettere kunne hugge hovedet af en eventuel indtrængende fjende. Spor efter en lukkebom blev ikke afdækket her. Der er kun få spor efter portens sydøstfacade ud mod søen, og det alene i form af selve murkernen. Om facaden her, i lighed med facaden mod gården har været udført med genanvendte kvadersten er uvist, men det er oplagt at forestille sig, at de to facader har haft samme udformning. Videre blev det heller ikke afklaret, om der har været en port helt ud mod søen. Men det virker rimeligt, at folk på borgen også har kunnet lukke af for en angriber med en port her, så der ikke opstod et "blindrum", der ikke kunne forsvares. Ved undersøgelsen i 1912 blev der i den sydøstlige ende af vandporten registreret en 1,5 m lang og 25 cm dyb niche i nordsiden af portens indre facade.

Denne niche blev genfundet i 2011, idet kvaderstensmuren 1-2,4 m fra det sydøstlige punkt af nordsidens murkerne var trukket en "kvaderstensbredde", dvs. 25 - 30 cm, tilbage. Nichen har indgået i et portarrangement i sydøstenden af vandporten. Umiddelbart overfor nichen i den søndre murkerne findes et gennemgående, vandret bomhul, som måler 24 x 24 cm i tværsnit. I hullet har siddet en tværbom, som borgens mandskab har kunnet skyde for på indersiden af porten. Også her har porten åbnet sig ind mod gårdspladsen.

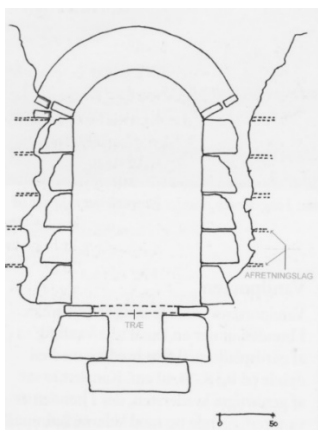


Foto 3: Tværsnit

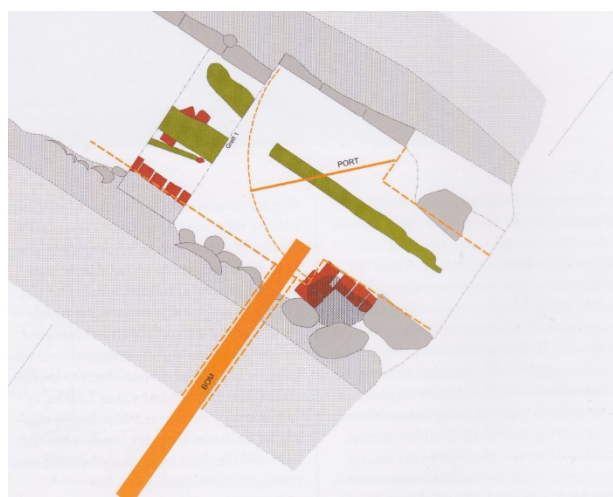


Foto 4: Plan



Foto 5 Bomhullet til skydebommen

Foto 6: Vandporten 2012 efter restaureringen



Hvor kom kvaderstenene fra?

Der har været brugt utroligt mange genbrugskvadersten på Hald III. Løseligt sammenregnet har der alene til vandporten været benyttet 100 m² kvadesten, hvilket nogenlunde svarer til en langside og en gavl på en almindelig landsbykirke, som vi kender den fra Viborgeggen. Det har altid været en uimodsagt kendsgerning, at kvaderstene til Hald III er hentet i omegnens nedrevne kirker, men det er nok kun delvis korrekt. Vi skal nemlig ganske langt væk for at finde omegnens ødekirker og hovedparten er nedlagt efter reformationen.

Den nærmeste er på den anden side af Hald Sø ved Sct. Margrethes Kapel, men det blev stadig anvendt i 1600-tallet. Ungstrup kirke ved Thorning blev nedlagt 1558. Navntoft Kirke ved Vorde blev nedlagt allerede under Den Sorte Død i 1300-tallet, så her er stenene efter alt at dømme forsvundet inden 1500. Spørgsmålet er, om ikke de mange kvadersten (og marksten til fundamenter og murkernen) stammer fra nedbrudte sognekirker inde i Viborg by? Vi ved, at Skt. Ib, Skt. Villads, Skt. Stefan og Skt. Budolfi kirker ikke nævnes i listen over kirker, der bidrog til landehjælpen (en ekstra skattebetaling) i 1524 - 26. Det er derfor sandsynligt, at disse kirker i praksis allerede var nedlagt på dette tidspunkt, selvom alle fire kirker nævnes blandt de 12 kirker i Viborg by, som viborgenserne fik tilladelse til af kongen til at nedbryde i 1529. Det forekommer derfor oplagt, at Jørgen Friis i 1520'erne fik byggematerialer fra en eller flere af de fire viborsensiske kirker fragtet fra Viborg til Hald for at opføre sin mægtige borg.

Kvaderstenenes genbrug stoppede ikke her. Da Hald II også kaldet Gregers Daas Hald, blev bygget i begyndelsen af 1700-årene, blev det formodentlig for en stor del bygget af genbrugsmaterialer fra Hald III. Stenene kan vi den dag i dag se i e mægtige terrasser, trappen og i soklen til Hald Hovedgaard.

Sammenfatning

I forbindelse med Jørgen Friis' meget ambitiøse byggeplaner for sin nye tip-topmoderne borg i Hald Sø, blev der også bygget en overhælvnet gang gennem den mægtige jordvold ned til vandet. Den næsten 15 m lange gang var sikret af mindst to store porte, hvoraf den ene yderligere kunne sikres med en bom. Når den yderste port stod åben, flugtede den med indersiden af muren og tillod, at borgens krigere uhindret kunne skyde ned gennem gangen på en angribende fjende. Størstedelen af vandporten er nu rekonstrueret. Som et ekstra plus er der blevet ryddet op på gårdspladsen, da den store jordbunke, som Krabbe efterlod efter sin udgravning, blev placeret ovenpå gangen. Det skete kun 100 år efter hans undersøgelser sluttede - bedre sent end aldrig.

Noter

- 1) Krabbe var af den sikre overbevisning, at Hald Ruin (Hald III) var bygget af Niels Bugge og ikke af biskop Jørgen Friis.
- 2) I 1979-1980 gennemførte arkitekt Johannes Hertz- fra den daværende Fortidsmindeforvaltning en oprensning og førte Krabbes udgravninger til bunds ved porthuset og afdækkede selve vindebroens arrangement. Hele porthuset blev restaureret ved samme lejlighed, hvilket skete igen i 2009 ved arkitekt Jørgen Frandsen fra Kulturstyrelsen. Læs mere i Jens Velle: Viborgbispens og lensmændenes Hald - og noget om Brattingsborg og Niels Bugges Hald. Hikuin 19. 1992, p. 219 - 264.
- 3) Fra bundlaget i kanalen, der ved prøvetagning viste sig at indeholde en større mængde fiskeknogler, er hjemtaget en prøve, som er blevet floteret, men endnu ikke undersøgt. Indholdet må fortælle om den sidste brug af vandporten, inden den plyndres for kvadersten til bygningen af det fjerde Hald i det tidlige 1700-tal.

2012-2014 Ortofoto



2012

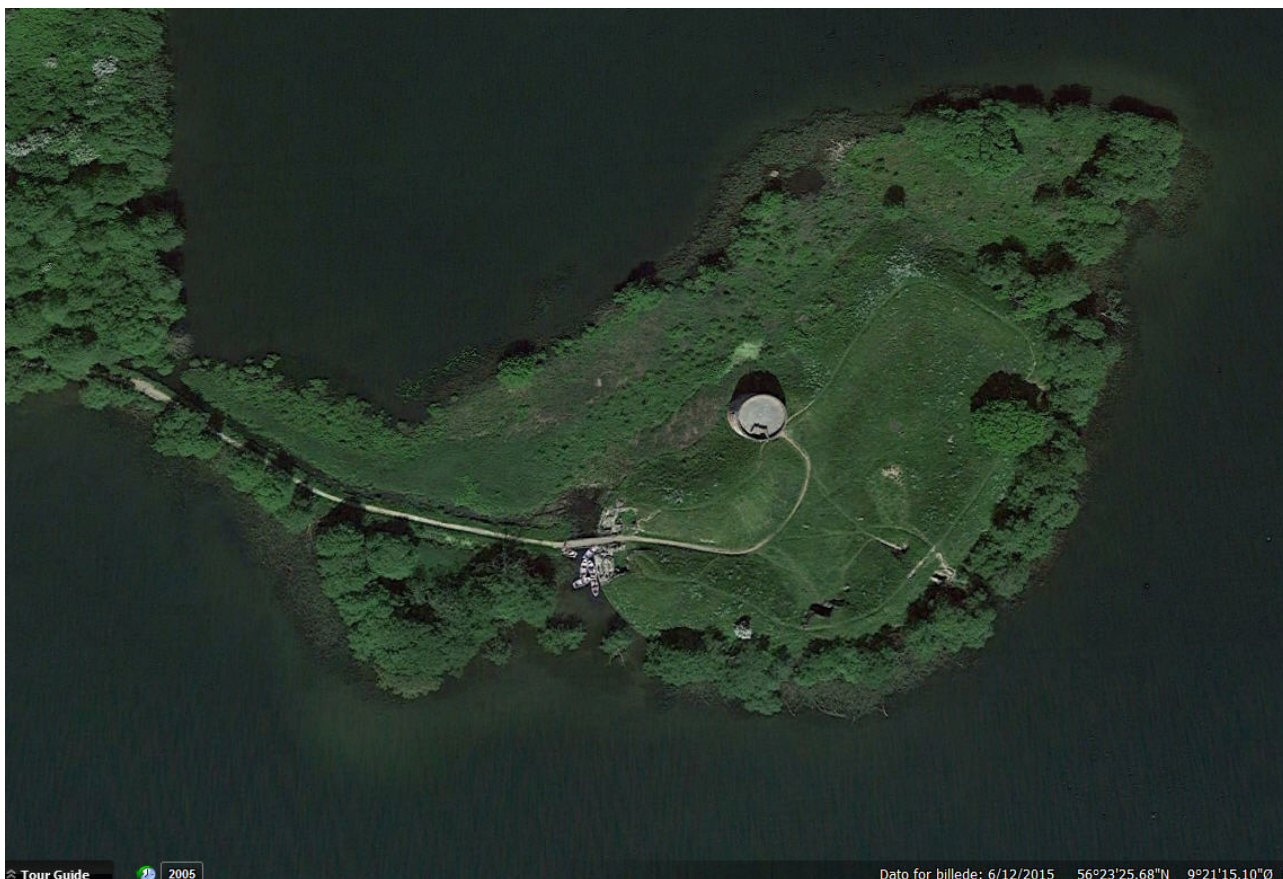


2014

2014 Jørgen Frandsens restaurering af portbygningen



Hald, luftfoto.



6. dec. 2015, Google Earth Billedet er taget en dag, hvor 6 motorbåde havde lagt til ved portbygningen.

2014 Jytte finder guld ved Hald Hovedgaard

Artikel i Viborg Stifts Folkeblad 10. oktober 2014.

Skattejagt. Midtjysk Detektorforening brugte lørdagen (6. oktober 2014) på at finde gamle skatte i mulden ved Hald Hovedgaard. 69-årige Jytte Christensen havde heldet med sig.



Jytte Christensen stod for dagens fund, da hun fandt en guldring. Foto: Morten Dueholm
Af Thor Schriver Magnusson ,
thkr@berlingskedia.dk

Mandag den 6. oktober 2014, 13:37 . Viborg
75 skattejægere vadede lørdag Hald Hovedgaards marker tynde for at lede efter historiske skatte. Som våben havde de alle deres detektor, som giver lyd, når den støder på genstande dybt nede i jorden. Jytte

Henriksens detektor hvinede i hvert fald heftigt denne dag.

»Jeg var været så heldig at finde en guldring her på marken for et par timer siden,« sagde Jytte, da folkebladet mødte hende lørdag eftermiddag.

Hun har været aktiv i Midtjysk Detektorforening i et par år og elsker kombinationen af frisk luft og skattejagt. Dagens fund er et af de bedre, som Jytte er stødt på gennem årene.

»Desværre får jeg nok ikke lov til at beholde den, da den vist er af ægte guld. Men det er jo virkelig spændende at støde på sådanne genstande her ude på marken,« siger den 69-årige kvinde, som bor i Haderup.

18 eller 24 karat

Lørdagens fund skulle alle bringes ned til formanden for Midtjysk Detektorforening. De mange hundrede genstande var alle indkapslede i små poser, så han kunne have det store overblik. Og der var ingen tvivl om, at Jyttes guldring var dagens fund.

»Det er ren guld. Om det er 18 eller 24 karat, kan jeg ikke sige lige nu, men den skal uden tvivl til København og på Nationalmuseet,« lød det fra Ib Krause Kjær, formand i Midtjysk Detektorforening.

De godt 75 medlemmer havde været i gang fra otte morgen og ti timer frem. Udover Jyttes guldring blev der på markerne ved Hald Hovedgaard indsamlet 300-400 mønter, som havde mange hundrede år på bagen. Enkelte var af romersk afstamning. Genstandene skal nu ind til museet i Viborg og vurderes, og noget ryger altså videre til Nationalmuseet.

Jyttes guldring gør i hvert fald.



2014, Sjældent fund af guldring

AF: THOR SCHRIWER MAGNUSSON

Publiceret 10. oktober 2014 kl. 11:40

Guldskat. Lørdagens fund af en 500 år gammel guldring ved Hald Hovedgaard er ikke hverdagskost, fastslår museumsinspektør.

Lørdag blev markerne ved Hald Hovedgaard minutiøst undersøgt af medlemmer af Midtjysk Detektorforening. Foreningen havde i anledning af dens årlige træf fået lov til at søge efter gemte skatte på det historiske område. Og skatte fandt de. Medlemmerne fandt 300 til 400 ældgamle mønter. Men et enkelt medlem kunne trække en guldring op af den historiske muld. »Det er tæt på at være et unikt fund. Det er meget sjældent, at vi finder genstande af sådan en støbning her i Viborg,« siger Jesper Hjermand, museumsinspektør på Viborg Museum. Jesper Hjermand er meget sikker på, at guldringen er fra 1500-tallet, altså fra slutningen af middelalderen, da ringen har nogle særlige kendetegn, der var meget brugt på den tid. På det tidspunkt havde Viborg Domkirke overtaget Hald-området efter forhandlinger med staten. Det var altså domkirkens ansatte, inklusive bisperne, der slog deres folder derude. »Jeg vil ikke udelukke, at ringen har tilhørt én af bisperne, men det finder vi aldrig ud af, da der ingen signatur er på ringen,« siger Jesper Hjermand. Og derfor er det også kun tæt på at være et unikt fund. Jesper Hjermand forklarer dog, at ringens detaljer vidner om, at guldsmeden har brugt mange timer på at kræse om den. »Så det har altså været en højtstående person, som har haft råd til sådan et smykke,« siger han.

Kørt ud med affald

Guldringen kan meget vel være blevet tabt på samme mark i gamle tider. Dog tror Jesper Hjermand, at det er mere sandsynligt, at ringen er blevet forlagt i en af de tidligere omkringliggende bygninger, hvor den er fejlet sammen med skrald og affald og kørt ud som gødning på marken. Nu er planen, at ringen skal en tur til Nationalmuseet og vurderes. Og bagefter skal den tilbage til Viborg og udstilles på museet. Der kan dog godt gå lidt tid, før man får glæde af fundet. »Jeg vil skyde på, at vi får guldringen tilbage i starten af det nye år,« siger museumsinspektøren. Kun en enkelt gang tidligere har man fundet en lignende guldring i området. Det skete for cirka 200 år siden. Her var det Hald-ejer Ove Høegh-Guldberg, som stødte på en guldring med Sct. Jørgen og en drage afbilledet.

April 2016 Geotekniske undersøgelser

Geotekniske undersøgelser

Ud fra GEOs rapport af 14. juli 2016, boring 8-18, skønnes, at følgende kan konkluderes.

Boring 8 viser, at der fra fast bund i kote ca. 7,0 er fyldt op for etablering af en dæmning ud til borgen, måske i flere omgange. Tegltresterne er måske udlagt som vejfyld og kan stamme både fra nedbrydningen af borgen omkring 1703, men måske også fra nedbrydningen af Niels Bugges Hald.

Boring 9 skal formodentlig tolkes sådan, at der er fast bund fra kote 8,8 og herover har der været fyldsand, som har kunnet bære bindingsværksbygninger, måske i kote 9,3. Efter udførelsen af boringen er der lokaliseret to bygninger ved boring 9, se afsnittet "Oktober 2016, fund af ladegårdsbygninger".

Boring 10 skal formodentlig tolkes sådan, at der ikke her har kunnet placeres bygninger pga. tørvelagene. Fast bund ses først i kote 6,6. Tegltresterne i boringen i fyldlagene ned til kote ca. 6,6 skal sikkert tolkes som hidrørende fra nedbrydningen af tårnet omkring 1703-12. Ved Johannes Hertz's udgravning af portbygningen 1979-80 blev materiale fra området vest for portbygningen kørt ud i sivskoven mod nordvest, det er ca. ved boring 10, og en del af tegltrester m.v. stammer sikkert herfra.

Boring 11 skal formodentlig tolkes sådan, at der ikke her har kunnet placeres bygninger pga. tørvelagene. Den faste bund ses først i kote 5,6.

Boring 12 skal tolkes sådan, at der i hvert fald ikke har været bæredygtige jordlag, før man er ned under kote 7, men boringen er uheldigvis stoppet her pga. sten. Vedstykkerne og teglstykkerne, der er truffet i kote 7 kunne tyde på, at det er funderingen af en bygning, der er påtruffet..

Boring 13 og 14 er begge standset omkring kote ca. 6,8 pga. **sten** og herover er der tørveagtige fyldlag med tegl. Beliggenheden af boringerne i kanten af volden og forløbet fra boring 12 kunne tyde på at stenene måske skal tolkes som et fundament eller resterne heraf.

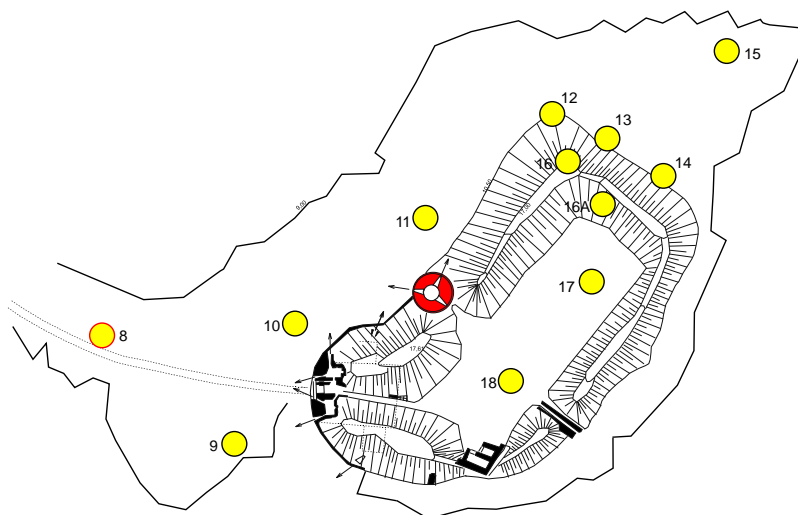
Boring 15 er også standset pga. **sten i kote ca. 8,3**. Det kan være en tilfældighed, men da også boring 13, 14 og 16 også er stoppet af samme grund, er det næppe en tilfældighed, men snarere udtryk for byggeri, opfyldning, byggetomt. Tegl, der ses i boringen synes også at pege på et byggeri. Efter udførelsen af boringen er der lokaliseret to bygninger ved boring 15, nemlig Randershus 12 fag og stalden/kornhuset ved Randershus 24 fag. Se afsnittet "September 2016, fundet af Randershus" sidst i bogen.

Boring 16 – ned gennem volden – er stoppet i kote 12,7 også pga. **sten**. Boringen ligger i det område hvor hovedbygningen til bispernes Hald før Jørgen Friis' tid formodes placeret, og stenene kan hidrøre herfra. Det kan måske hidrøre fra Niels Bugges borg. En detalje er det ca. 40 cm. tykke lerlag ca. 2 m nede i volden. Det kunne tolkes som afslutningen på volde til tidligere byggerier, måske Niels Bugges.

Boring 16A viser fyld med rødt tegl ned til kote ca. 11, herunder sand til kote 10,1, herunder ler til kote ca. 8,6 og herunder sand. Teglet kan være tag/mur fra Frans Pogwischs hus eller forgængerens, som stod, her men kan også være fra en bispelig administrationsbygning, som lå i vejen for Jørgen Friis' nye volde og derfor blev nedbrudt eller fra stegerset, som blev flyttet.

Boring 17 viser fyld af sand/ler til kote ca. 9,5, herunder ler til kote ca. 8 (vold?), herefter sand.

Boring 18 viser fyld til kote 8,8, herunder sand.

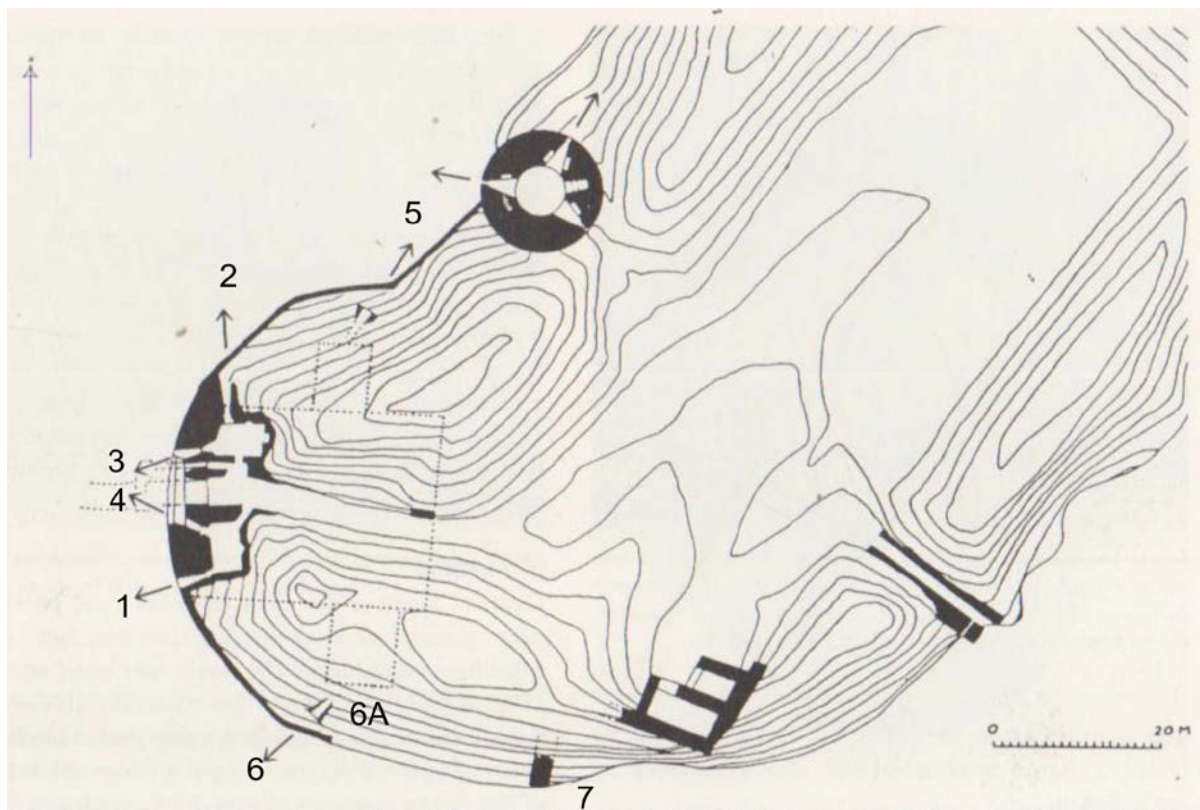


Gennem de af Geo udførte geotekniske borerer er der dog kommet nogen klarhed over beliggenheden af mulighed for direkte fundering. Borererne viser, at oversiden af jordlag, der er bæredygtige for direkte fundering af bygninger efter nutidig standard er beliggende som angivet . I middelalderens byggeri kan man dog have funderet lidt højere og set stort på sætningsrisiko.

Boring nr.	Kote til overside bæredygtigt sand	Terrænkote
8 - på dæmningen	7,0	9,6
10 - i moradset vest for vestvolden	6,6	9,6
11 - i moradset nordvest for tårnet	5,9	9,1
12 - i vestvoldens nordvestligste hjørne	7,0	9,1
13 - midt på nord-østvoldens nordlige side	?6,8 (boring stoppet pga. sten)	9,4
14 - i nord-østvoldens sydøstlige hjørne	?6,7 (boring stoppet pga. sten)	9,2
15 - det nordøstligste hjørne af øen	?8,3 (boring stoppet pga. sten)	9,3
16 - i vestvoldens nordligste hjørne, ned gennem volden	?12,6 (boring stoppet pga. sten)	17,7
16A - i borggårdens nord-vestligste hjørne, i voldkanten	8,5	12,7
17 - i borggårdens nordlige del	8,0	11,6
18 - i borggårdens sydlige del	9,4	10,5
Gerry Keys opmåling 2006, porthvælving, tegn. 28+30 ca. 17 m mod øst fra porthusets kvadrestensfronten ca. i hvælvingens centerlinje, men hvor sikkert det er identificeret som naturligt terræn eller opfyld vides ikke	9,25	10,69

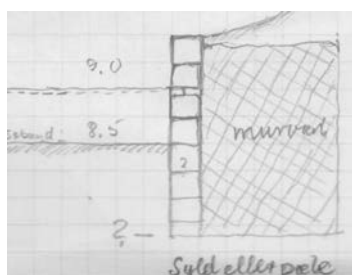
24. og 31. aug. 2016, inspektion af volde m.v.

1. Søgning efter østgavlen i det store grundmurede hus med hvælvingen viser, at det må skønnes, at der er et fundament 36,9 m fra den karakteristiske gravsten med korset ved kontravægtsgruben til lille vindegangbro. Fundamentet ligger sikkert ca. 0,5-0,7 m under grønsværen.

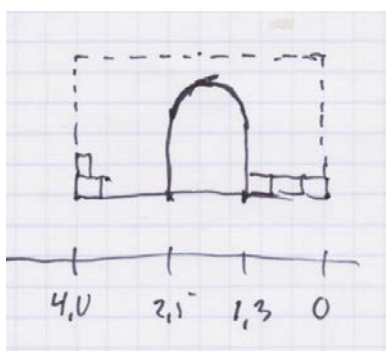


2. Ca. 22 m fra gravstenen synes der at være et vederlag til hvælvingen, tydeligt i den nordlige mur. Der synes at være 4,2 m mellem vederlagene, men det er ikke tydeligt hvor indersiden af hvælvingen har været. Der synes at have været en stor murtykkelse i væggene, der har båret hvælvingen. Ud fra en kote på ca. 12,26 på hjørnet af gravstenen jf. Gerry Keyes opmåling synes vederlaget at ligge i kote 12,06, målt primitivt med et laservaterpas.
3. Gulvkoten til belægningen af ?piksten bestemt med et nedstik med en tynd stålstang gennem grønsværen synes at være 9,50. Gulvkoten i søndre portrum synes at være 9,26.
4. I volden mod syd ligger der et **skydeskår 6** i en afstand på ca. 16,7 m målt fra østgavlen i søndre portrum. Åbningen måler ca. BXH = 55x90 cm. Overliggeren i dette skydeskår er af egetræ! Kan dendrokronologisk tidsbestemmes! Underkanten af bjælken ligger ca. 2 m over vandspejlet, dvs. ca. kote 11,0.
5. Umiddelbart øst for skydeskår 6 stikker en granitkvader ud af volden, ca. i samme højde som skydeskåret, og ca. ud for afslutningen af granitfronten.
6. Undersøgelse af bryggerset viser, at dette har en fri kampestensmur ud mod søen. Det er tydeligt, at denne mur oprindeligt har været dækket af jord, men at volden her er skredet meget ud i søen.
7. Ca. 15 m fra bryggerset i retning mod søndre portrum er der en ca. 1,3 m bred murstump nr. 7 som stikker ud af volden med retning mod syd nogle meter over vandspejlet. Murstykket ses på Johannes Hertz tegning fra udgravningen af portbygningen i 1979.

8. En inspektion af granitfronten fra punkt 1 ved portbygningen og få meter forbi skydeskår 6 fra søsiden viser, at granitfronten med to skifter granitkvadre rager ca. 0,5 m op fra vandspejlet. Mod øst er der under de to kvadre, altså nede i vandet, et skifte af munkesten. Katten er måske løbet med målet! Måske er det ikke oprindeligt med hører til Hertz's restaurering. Bag granitfronten synes der at være en kompaktmur i ca. 1,5 m bredde! Murens overflade er ca. i samme niveau som overkanten af granitfronten, men er skjult af nedskredde voldjord. Under vandspejlet er der også kvadre, som uden tvivl også er granit, men grundet begroning ligner det grov beton. Et kik i vandet umiddelbart uden for granitfronten synes ikke at vise, at der nær søbunden skulle være syldsten, der bærer muren. Det ser som om at granitfrontens fortsætter lodret ned og funderingen sker i en noget lavere niveau. Fronten synes at være nogenlunde lodret. Om den altid har været det vides ikke. Da der er et vandret jordtryk på bagsiden af muren fra den mange meter høje vold bag muren må der have været nogle vandrette stræk med forankring til ankerplader eller murværk længere inde i volden. Granitfronten synes omsat af Johannes Hertz - se foto 9 - hvor der kun ses en række kvadre over vandspejlet, som synes at svare til nuværende - altså ikke sænket her a.h.t. undersøgelserne. Kan det være Hertz, der har indlagt munkestenene? Så må vandet alligevel være sænket. Hvordan voldfoden ser ud fra afslutningen af granitfronten hen til bryggers vides ikke, er der en mur, bare uden granitkvadre?



9. Anlægget på volden mod syd synes at være 1:2 (tangens 0,5) men skal kontrolmåles.
10. Fra portbygningen til tårnet er der også en 1,5 m bred mur bag granitfronten.
11. I borggårdens sydøstlige hjørne ligger der et fundament under jorden til en bygning fra bryggeret i næsten hen til vandporten.
12. Opmåling på vandporten viser, at der må have været en ca. 4 m bred frontmur til at opdæmme jordvolden bagved. Ved nord- og sydenden af fronten må der formodentligt have været mure vinkelret på fronten og ind i volden.



12. Det synes sandsynligt, at fundamentet til Knud Gyldenstjernes hus stadig ligger der under grønsværen fra kort efter vandporten til få meter fra nordvoldens fodpunkt. Fundamentet ligger med den østlige side lidt fra volden. For at hindre voldens jord i at skride ind på huset blev der bygget en støttemur ind i volden. Mellem støttemuren og huset har der været en brolagt gade. Husbredde nok ca. 10 m. Fundamentet til støttemuren er dækket af et tykt lag nedskredde jord. Der ligger enkelte granitkvadre på grønsværen.
13. Det synes sandsynligt, at fundamentet til Frans Pogwischs hus stadig ligger der under grønsværen i borggårdens nordvestre hjørne, med vestsiden lidt indenfor voldens fodpunkt.



Bryggers-ruinens østgavl, sydøstlige hjørne.



Bryggers-ruinens sydgavl, det vestlige stykke.



Skydeskår 6, med træoverligger.



Egetræsoverligger i skydeskår 6.



1,3 m murstykke i volden, nr. 7.



Granitfronten mod syd.



Afslutningen af granitfronten efter punkt 7.



Murstykker der måske er en fejlrekonstruktion

Granitkvadre, der måske indikerer murforløb herfra mod nord

Eget foto 24.8.2016.



Åbning mod vest synes svær at forklare, måske bygget senere

Eget foto 24.8.2016.



Mellem disse 2 kvadre, der vender den tilhuggede plane flade udad synes der at have været en kolossal tyk mur mod nord, eller også har der været et rum, hvor vi mangler siderne ind mod rummet

Eget foto 24.8.2016.



Eget foto 24.8.2016.

På dette sted synes
der jf. foto
Bryggerset 31. juli
1911 at være et
stenpigget gulv



Eget foto 24.8.2016.

Granitkvadre på
nordvæggen med
den tilhugge side
udad indikerer
måske et rum og
den udragende
kvader angiver
måske også et
vægforløb,
indersiden af mur
mod rummet



Kampestensfundamentet under tårnet, formodes at være oprindeligt. Eget foto 24.8.2016.

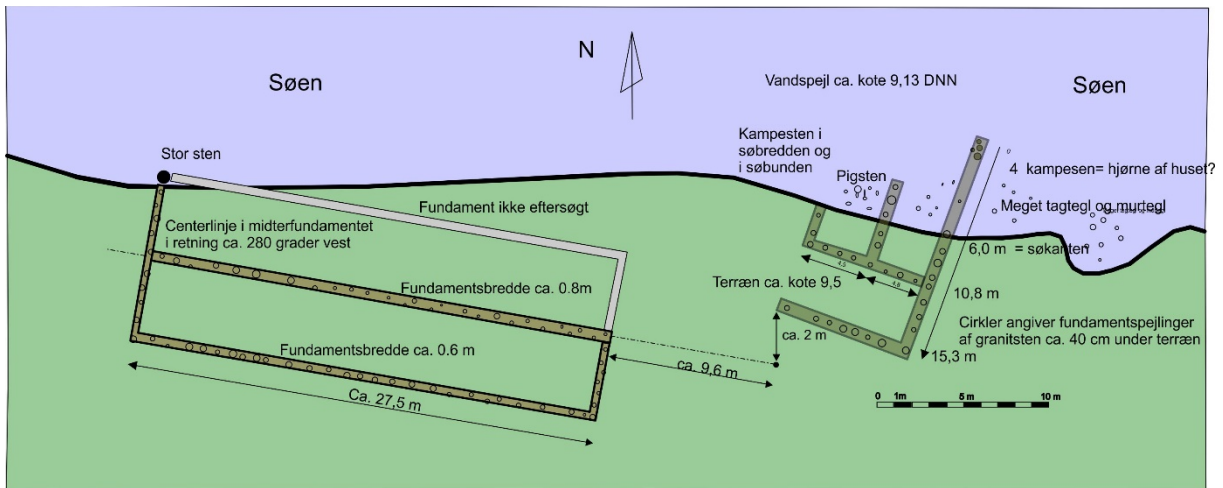
26. sept. 2016, fundet af Randershus

Ved besøg i foråret 2016 bemærkede jeg i søbunden ved nordspidsen af borgøen en del tagtegl og murtegl i søbunden nær bredden. Her lå der også 4 store kampesten i noget, der kunne ligne fundamentet under hjørnet af et hus, og der sås en enkelt tilhugget granitkvader. Ved inspektion 6. og 13. september 2016 er det konstateret, at det *er* et fundament til et hus på ca. 15,5 m x 9,3 m. Fundamentet ligger ikke langt under grønsværen og underkanten af fundamentet kan ses i søkanten. Spørgsmålet er så, hvad det fundne fundament er til. Her kan synsforretningerne i Rigsarkivet hjælpe. Alt tyder på, at det fundne fundament var til Randershus, som nævnes som en 12 fags bygning, 2 lofter høj, i synsforretningen 1601.

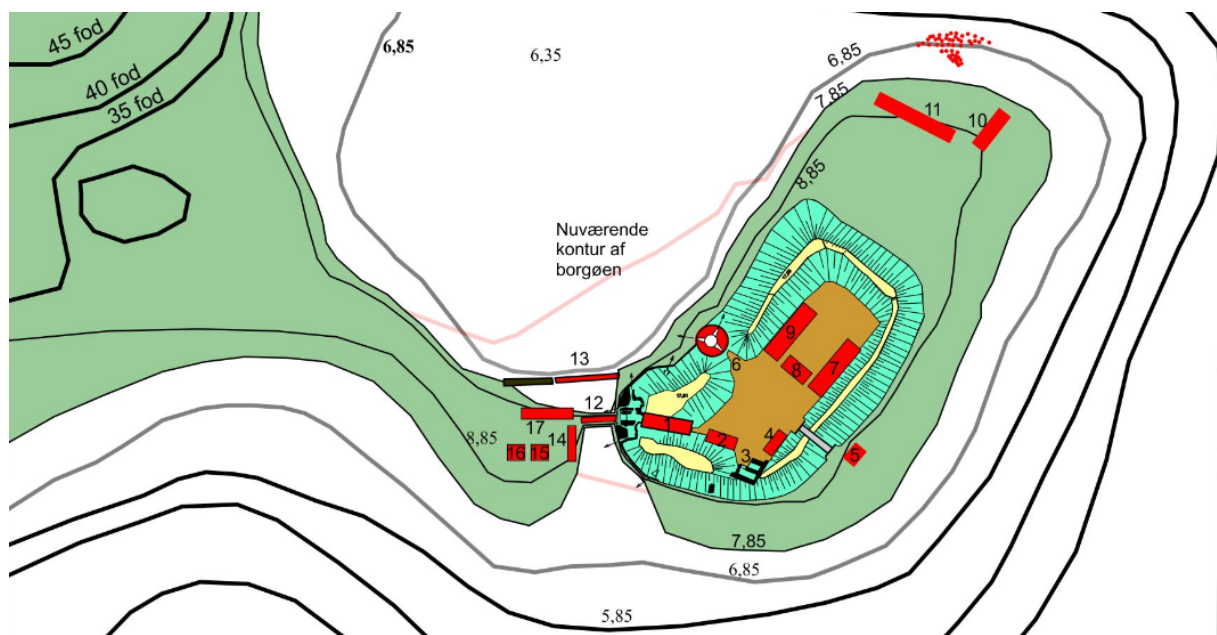
Ved besøg 26. september 2016 er nu et andet fundament lokaliseret ca. 10 x 28 m, og der er ikke megen tvivl om, at det er fundamentet til stalden ved Randershus, 24 fag, som nævnes i synsforretningen 1601.

Bygningernes placering i nordkanten af det lave område nord for voldene er skitseret i nedenstående tegning. Placeringen af halvtagshuset ved Randershus, 6 fag, som nævnes i synsforretningen 1601 beror på et skøn, et eventuelt bevaret fundament er endnu ikke fundet. .

Munkesten fundet i søbunden er ca. 13 cm bredde og ca. 8,8 cm. tykke. Længden kunne ikke bestemmes da der kun er fundet stumper. Kan være sten fra teglværket ved Viborg Søndersø, Silkeborg eller andetsteds?



Plan af nordspidsen af borgøen med de fundne fundamenter til Randershus og Stalden ved Randershus.

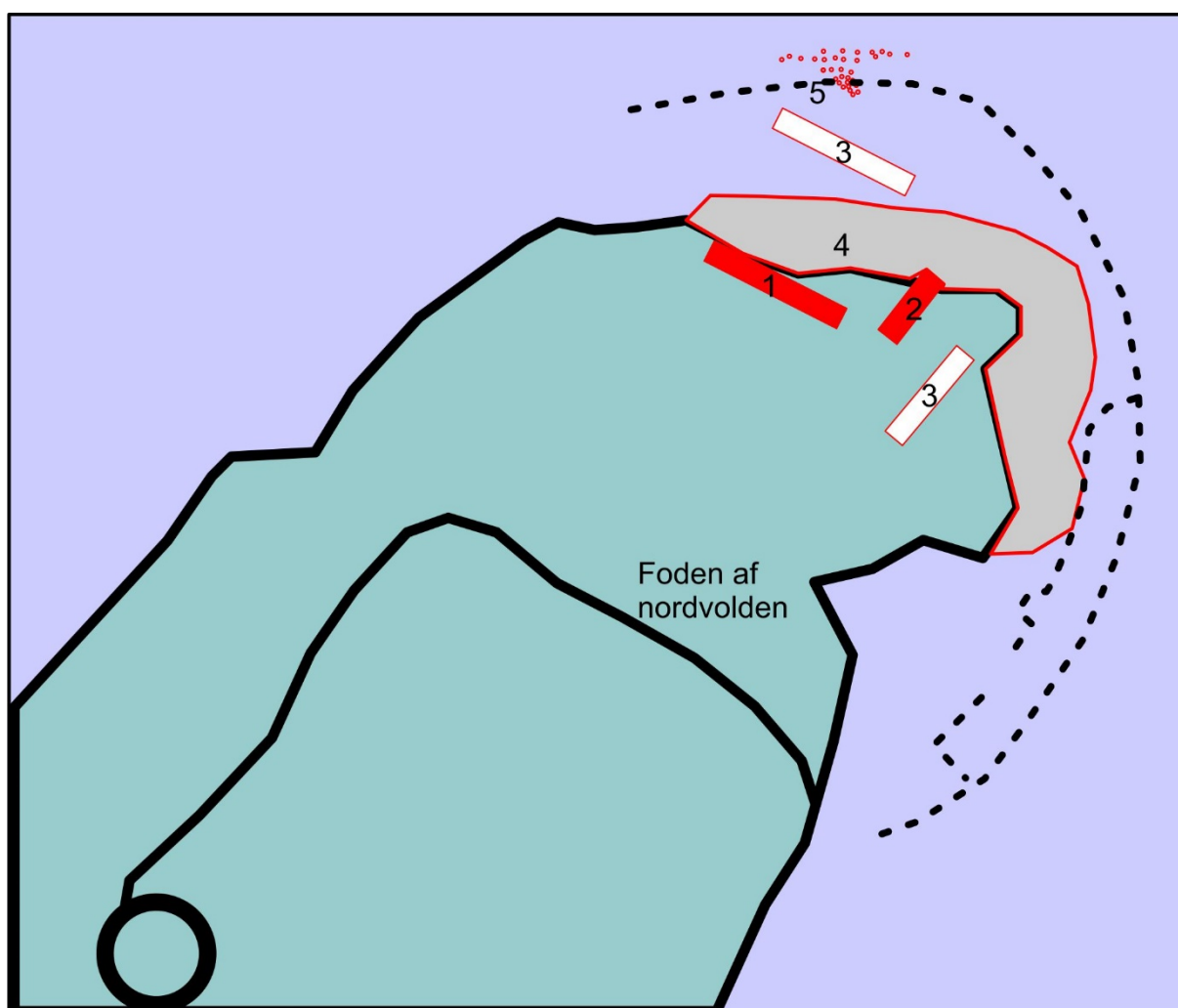


Udsnit af situationsplan 1612.

I kanten af søen kunne der mod nord ses flere granitkvadre og mod nord og øst store mængder af brudstykker af murtegl og tagtegl i et ca. 10 meter bredt bælte langs søkanten som vist i nedenstående skitse. Der ses også pikstensbelægninger i søbunden. Vanddybden er her 50-60 cm, svarende til at belægningerne ligger i kote 8,5-8,6 DNN. Der har altså været tørt land her, dengang belægningerne var i brug.

Ved Hans Gadgaards undervandsarkæologiske undersøgelser 1979-80 blev der fundet en stendynge samt en koncentration af knogler, dyretænder af svin samt korte lige horn fra kvæg i søen ca. 30 meter udenfor nordspidsen af borgøen. Det peger sammen med fundet af fundamentene på, at der har været en bebyggelse her, som Randershus-husene har indgået i. I samme retning peger det faktum, at Randershus var 2 lofter højt. Det ville være mærkeligt at placere en så stor bygning med kornlofter på stedet, hvis ikke huset indgik i en bebyggelse. Det har været kornhuset til Hald både før og i Jørgen Friis' tid.

I søbunden nord og øst for Randershus-husene er der nedrammet en pælerække, som omkranser i hvert fald en del af borgøen. Pælene er dateret til fældningsåret 1423, og man må formode, at bygninger har ligget indenfor pælerækken.



Skitse af fundamentene til Randershus og Stalden ved Randershus. 1. Stalden ved Randershus. 2. Randershus. 3. Indikation af at der må have været flere ladegårdsbygninger. 4. Et ca. 10 meter bredt bælte af murtegl, tagtegl og mindre kampesten og håndsten i søbunden, som vurderes som rester af nedbrudte bygninger og belægninger. 5. er en affalds- og stendynge ca. 30 meter udenfor nordspidsen af borgøen, fundet af Hans Gadgaard, se nedenstående. Pælerække i søbunden vist med punkteret linje.

5. okt. 2016, fund af bygninger



Ved søgning på øen syd for adgangsdæmningen er lokaliseret dele af fundamentet til to bygninger. Hvad det er for bygninger er vanskeligt at tolke, da der kun er lokaliseret dele, og da arealet er stærkt bevokset med træer, buske og brandnæller, og det er vanskeligt at komme frem. Overkanten af fundamentene skønnes at ligge ca. 0,5 m under terræn. På øen og i søkanten ses teglstumper i massevis.

Notater fra samtale med og mails fra Niels Junggreen Have om udgravningen af portbygningen 1979-80, samt om ladegårdsbygninger på "øen" sydvest for portbygningen

Han var som ung ansat på Nationalmuseet og var med til at udgrave portbygningen sammen med Johannes Hertz. Han lavede hver dag notater om dagens arbejde, som han mener blev overdraget Hertz. Han har senere ledt efter dem i Nationalmuseets kælderarkiv, men efter forskellige omorganiseringer fra daværende direktør Viggo Nielsens side blev alt borte, og de må nu betragtes som tabte.

Alt jord, som blev udgravet ved undersøgelsen af portbygningen, blev gravet med håndkraft og kørt bort på trillebør og dumpet i rørsumpen ved punkt E og F. Det var et arbejdsløshedeprojekt. Vandet blev holdt ude af udgravningerne ved hjælp af små Flygt dykpumper. De kan ses på billederne. Det første man gjorde om morgenen var at starte generatoren og få pumperne til at suge. Grøfterne der nu løber langs dæmningen, A-B og D-E mener han ikke, at Hertz gravede, de blev blot oprenset som finish ved afslutningen af udgravningen.

Der blev gjort et stort arbejde med at genplacere de store kvadersten i granitkanterne på deres oprindelige plads, hvor man ofte kunne se aftrykket i mørtelen bagved. Det var ikke sådan, at man fjernede intakt murværk, for at se hvad der var nedenunder. Men nogle steder var lidt af stenkanten nedbrudt til træværket, og her kunne dette ses. Der blev tilsat lidt cement til kalkmørtlen ved restaureringen, "for at få det til at holde bedre". Produktet "Murcem" brugtes i mængder. Det var en rigtig dårlig idé, der i løbet af få år med sikkerhed vil ødelægge langt mere end det ved første øjekast gavner. Populært fortalt lukker cementen for luften til kalkmørtlen inde bagved, så murværket ikke kan ånde. Det bevirker at der kommer et pres inde fra, som i bedste fald vil sprænge cementen af. Men oftest vil det betyde at mørtel og murværk smuldrer i stykker, og taber styrke og sammenhængskraft. Den egentlige kemiske og fysiske forklaring er noget længere; hovedsagen er at cement aldrig må bruges i forbindelse med gammelt murværk.

Han mener, at der blev brugt bøg til funderingen, da dette er meget holdbart under vand, men smuldrer over vandspejlet. Han mener også der blev brugt en anden træsort. Desuden var der stedvis træværk og træfletning ude i det oprindelige vand. Pælene opfatter han som hørende til byggefasen, en form for byggeplatform.

Arkæologi forår 2017

From: Steen Bonne Rasmussen
Sent: 3 Apr 2017 16:00:19 +0200
To: Dagmar Hald Buksti
Cc: Lars Agersnap Larsen; Jesper Hjerminde
Subject: Ansøgning om dispensation fra naturbeskyttelsesloven til arkæologiske undersøgelser ved Hald Ruin
Attachments: Hald 3 - VSM 10180 Hald III - Forslag til søgegrøfter februar 2017.jpg
Ansøgning om dispensation fra naturbeskyttelsesloven

Ansøgning: Der ansøges om dispensation fra Naturbeskyttelseslovens § 3 til arkæologiske undersøgelser i nedenfor beskrevne områder ved Hald Ruin ved Hald Sø.

Baggrund

Projektet "De fem Hald'er" er et samarbejde mellem Naturstyrelsen (projektejer), Slots- og Kulturstyrelsen, Viborg Kommune, Viborg Museum, foreningen "De fem Halder" og A. P. Møller Fonden. Projektet har til hensigt at udvikle området ved de tre middelalderborge og to gamle herregårde ved Hald Sø syd for Viborg. Det skal sikre de natur-, kultur- og landskabsmæssige værdier, men samtidig åbne for en fremadrettet og bedre formidling af området. Link til Naturstyrelsens projektside:

<http://naturstyrelsen.dk/naturbeskyttelse/naturprojekter/de-fem-halder/>

Projektet indebærer nye arkæologiske undersøgelser, istandsættelser, rekonstruktioner og udvikling af moderne formidling. Forud for projektet ligger et længere forarbejde, der blandt andet har bestået i at udarbejde en rammeplan. Rammeplanen fastlægger de rammer, som et projekt i området kan udfolde sig indenfor, idet projektområdet indeholder en række beskyttelsesinteresser, bl.a. i henhold til naturbeskyttelsesloven og museumsloven. Rammeplanen blev udarbejdet i 2013 af Naturstyrelsen i samarbejde med Slots- og Kulturstyrelsen, Naturstyrelsen og Viborg Kommune, som alle har alle væsentlige roller som myndigheder inden for området. Link til rammeplanen: http://naturstyrelsen.dk/media/134499/rammeplan_300413.pdf

Faglig begrundelse

Viborg Museum ønsker som del af projektet De fem Hald'er at gennemføre sonderende arkæologiske undersøgelser på naturbeskyttede arealer ved Hald Slot (matr.nr. 1gt, Hald Hgd., Dollerup). Denne ansøgning gælder arealer berørt af søgegrøfterne J-K og O-S, se vedlagte oversigtsplan.

Arealet indgår i et samlet 9500 m² stort område beskyttet efter Naturbeskyttelseslovens § 3 (naturtype mose), hvoraf de systematisk udlagte søgegrøfter omfatter et ca. 4000 m² stort udsnit af området. Søgegrøfterne J-K berører samlet mindre end 60 m², mens søgegrøfterne O-S samlet berører mindre end 175 m²; hertil kommer jordbunkerne fra den opgravede jord. En mindre del af det pågældende areal er desuden udpeget som særlig beskyttet Natura 2000 naturtype (elle- askeskov).

Boreprøver viser, at området med søgegrøfterne O-S består af kulturlag med tegl indtil kote 7,0-7,5 m, og herover tørvelag fra tiden efter den senmiddelalderlige opstemning af søen til kote 9,0 m. Opstemningen har formodentlig hævet vandstanden ca. 1,5-2 m.

En undersøgelse af kulturlagene under tørven er meget væsentlig for forståelsen af områdets udvikling før biskop Jørgen Friis bygger sin borg i området i 1520'erne. **En række studier af skriftlige kilder** og boreprøver indikerer, at der næsten 2 m under den nordlige del af Jørgen Friis' borg **må findes spor af Niels Bugges borg** fra midten af 1300-tallet, som i 1393 skænkes til Viborg Bispestol, samt spor af bispens byggearbejder i området i 1400-tallet. Derfor ønsker Viborg Museum, at søgegrøfterne O-S så vidt muligt føres ned i minimum 2 m's dybde, dvs. under kote 7-7,5 m, således at vi kan få kontakt med de tidlige faser. Kun på denne måde kan tilvejebringes ny viden omkring de ældre og dybere liggende faser af borganlægget. Hvad angår søgegrøfterne J-K, så skal de af eller bekræfte tilstedeværelsen af økonomibygninger til Hald Slot på dette sted. Hvorvidt der på stedet findes sådanne bygninger er meget omdiskuteret, og en afklaring er væsentlig i forhold til projektet De fem Hald'er.

Indgrebets karakter

Der ønskes udlagt et systematisk grid af søgegrøfter J-K samt O-S, idet dette (forhåbentlig) vil give en rummelig forståelse af de ældre og dybere liggende faser. Dette grid kan evt. senere danne basis for ansøgninger om yderligere supplerende undersøgelser på arealet, hvis der findes kulturspor, som medfører behov for yderligere undersøgelser. Selvfølgelig såfremt de fornødne tilladelser fra museumsloven og naturbeskyttelsesloven kan gives.

Den valgte afstand på 15 meter mellem søgegrøfterne giver erfaringsmæssigt det bedste "dækningsbidrag". Metoden giver en rimelig stor sandsynlighed for at finde kulturspor, hvis der er nogen, kombineret med at man graver mindst muligt.

Søgegrøfterne planlægges anlagt med 1,9 t minigraver på bæltet. For at begrænse indgrebet mest muligt vil søgegrøfterne som udgangspunkt kun blive anlagt i en bredde af 1,2 m. På grund af den smalle grøft og ikke mindst den forventede gravedybde på +2 m, skal der foretages særlige foranstaltninger mod sammenstyrtning. Dette kan foretages ved enten skråningsanlæg 2-1 (dvs. ubrudt skråningsanlæg fra bund af udgravning til overkant af udgravning på 1 hen og 2 op), eller **ved afstivning med planker og tværstivere og/eller regulær gravekasse. Sidstnævnte vil oplagt medføre det absolut mindste indgreb i naturtilstanden, og er derfor den metode, som vil blive benyttet.**

Den opgravede jord planlægges midlertidigt deponeret ovenpå eksisterende terræn i sorterede bunker langs grøften, og den vil så vidt muligt blive genindbygget med kulturjord nederst og tørvn øverst, dvs. som før gravearbejdet.

Der forventes meget stor vandindtrængning i søgegrøfterne, og derfor planlægges der brug af sugespidsanlæg langs hver søgegrøft, som evt. suppleres med pumpe(r) i bunden af grøften. Bortledningen af vand vurderes at være afgørende for gennemførelsen af de arkæologiske undersøgelser. **Pumpevandes ønskes udledt enten på det lave sivbevoksede terræn langs vestsiden af voldstedet eller direkte i søen.**

Søgegrøfterne angivet på den vedlagte oversigtsplan udgør det maksimale undersøgelsesfelt.

I praksis vil der blive gravet så lidt som muligt, startende med de steder, hvor det vurderes, at der er størst sandsynlighed for at finde kulturspor.

Der vil blive startet med mindre afsnit af de angivne søgegrøfter. Nord for Hald Ruin startes østfra (højst beliggende og mest tørt) og inde fra voldene og ud.

Findes der kulturspor i et afsnit af en søgegrøft, udvides undersøgelsen med flere afsnit af søgegrøften, indtil der ikke længere findes kulturspor.

Herefter stoppes, og der foretages ikke yderligere gravning i den pågældende grøft.

Hvis der i et område ikke er fundet kulturspor ved gravning af mindre afsnit af 2-3 søgegrøfter, graves der ikke yderligere. I dette tilfælde vil de øvrige udpegede grøfter i området slet ikke blive berørt.

Tilsvarende ansøgning er sendt til Miljøstyrelsen f.s.v.a. tilladelse til at udføre undersøgelserne i den del af området, der er udpeget som særlig beskyttet Natura 2000 naturtype (elle- askeskov).

Med venlig hilsen

Steen Bonne Rasmussen

Skovfoged

Kronjylland

Mobil: +45 24 69 38 40 sbr@nst.dk

Miljø- og Fødevareministeriet

Naturstyrelsen

Vasevej 7

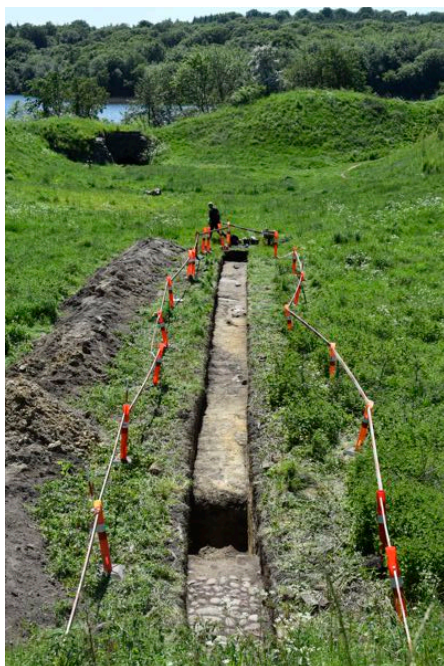
DK - 8920 Randers NV Tlf.: +45 72 54 39 20

www.naturstyrelsen.dk

Søgegrøfter



Arkæologi sommeren 2017



For den ukyndige kan det være svært at se det, men sporene efter de forstærkede græstørv er ikke til at tage fejl af.
Foto: Viborg Museum.

VIBORG STIFTS FOLKEBLAD
14. juni 2017. Kulturnyt, side 48.

Nyt fund ændrer Hald-historien

Meget tyder på, at Viborg Museum har fundet Niels Bugges borg. Og den lå ikke på "Niels Bugges Hald".

HALD: I sig selv er græstørv ret anonyme, men når de muligvis er fra midten af 1300-tallet, og når de er fundet under "Hald Ruin", lurer sensationen. Med andre ord: Viborg Museums arkæologer kan have fundet det første sikre tegn fra den borg, ridder Niels Bugge byggede.

- Vi har allerede faet aflivet myten om, at Niels Bugges borg lå mellem Niels Bugges Kro og søen. De seneste fund her kan vi ret sikkert datere til sidste halvdel af 1200-tallet, siger museumsinspektør Lars Agersnap Larsen, Viborg Museum.

Så "Niels Bugges Hald" er ikke længere knyttet til den kendte ridder. "Gammelhald" er nu navnet for anlægget. I samme takt har de historisk kyndige sløjft "Bispens Hald" for ruinen på odden.

De er overbeviste om, at det meste af historien skjuler sig her. "Hald Slot" er navnet.

Jagter årstal

De fundne tørv har tydeligvis skullet forstærke kanten af en borg, der er ældre end biskop Jørgen Friis' borg fra 1520'erne. Med forskellige metoder prøver arkæologerne nu at finde frem til et årstal.

Det stort anlagte arbejde med De Fem Halder har også fort til minutøse udgravninger. Den 1. juni tog graveholdet fat på Hald Slot, nemlig i form af en **80 meter lang søgegrøft fra nord til syd**. I går var holdet nået **cirka midtvejs**, da tørvne kom for en dag. **Tidligere stødte det på rester af brolægning**, sporene efter en mulig **brønd** og **underlaget til en port mellem de to borggårde** – alt sammen formentlig fra Jørgen Friis-borgen.

Arbejdet foregår indtil efteråret. Lars Agersnap Larsen oplyser, at arkæologerne har en plan, men at den er til at ændre, efterhånden som fundene peger i nye retninger.

2017, fotos museets udgravninger

Egne fotos fra besøg 17. august 2017 på tur med foreningen De fem Hald'er. Billederne vedrører kun den ene søgegrøft, formodentlig K i en ændret udgave, den anden synes ikke gravet.



Museets plan af søgegrøfter, bilag til ansøgningen om dispensation.



Grøft K, eget foto.



Grøft K, eget foto.



Grøft K, eget foto.



Grøft K, eget foto.

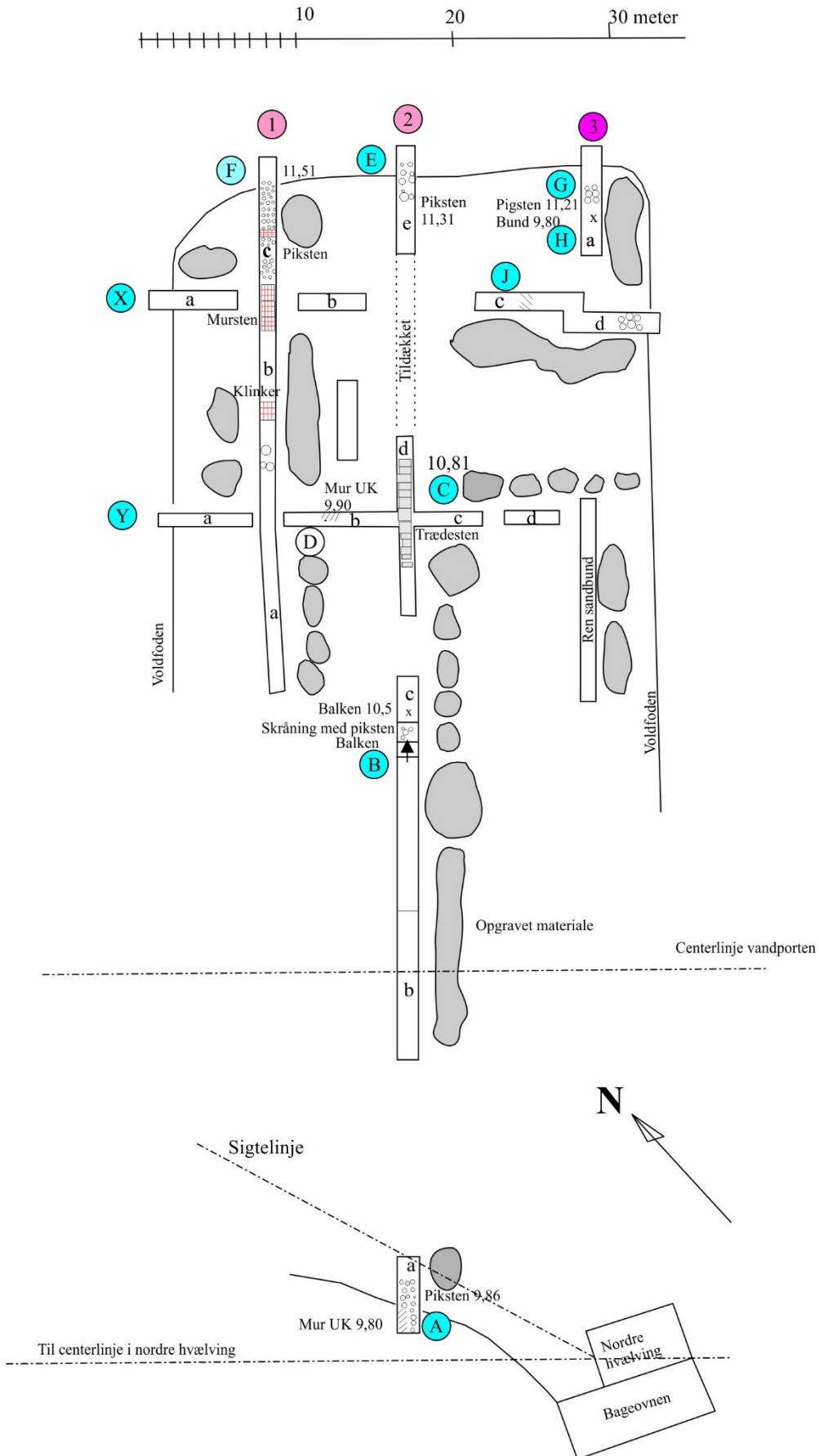


Grøft K, eget foto.



Grøft K, eget foto.

Plan af søgegrøfter 20. august 2017, Mål 1:200





Søgegrøft 2, sydlige del, set fra vestvolden, eget foto.



Søgegrøft 2, mellemste del, set fra vestvolden, eget foto.



Søgegrøft 1, 2 og X i borggårdens nordlige del, set fra vestvolden, eget foto.



Søgegrøft 1, 2, 3 og X i borggårdens nordlige del, set fra vestvolden, eget foto.



Søgegrøft 2, 3 og Y i borggårdens nordlige del, set fra vestvolden, eget foto.



Søgegrøft 1, sydlige del, og 2 i borggårdens nordlige del, set fra vestvolden, eget foto.



Søgegrøft 1, 2 og X set fra nordvolden, eget foto.



Søgegrøft 2, X strækning b, c og d. Eget foto.



Søgegrøft 1, X og Y set fra nordvolden. Eget foto.



Søgegrøft 3 og X stækning c og d, set fra nordvolden. Eget foto.



Søgegrøft 3 og X stækning b, c og d, set fra nordvolden. Eget foto.



I vestvolden ses søgegrøfterne Y og X. Eget foto.



Søgegrøft 2, ved sydvolden



Søgegrøft 2, strækning d, set mod nord.



Søgegrøft 2, strækning c og d, set mod nord.



Søgegrøft 2, det sydligste hjørne ved sydvolden.



Søgegrøft 1



Søgegrøft 1.



Søgegrøft 1, strækning c-d, set mod nord. Ud for de forreste markeringspæle på billedet til højre ses en sort aflejring af græstørv, sikkert en rest af en tidligere vold, måske Niels Bugges. Eget foto.



Søgegrøft 1, detailfoto af den sorte aflejring af græstørv, sikkert en rest af en tidligere vold, måske Niels Bugges. Eget foto.



Søgegrøft 1, detailfoto af pikstenssamling nord for balken med den sorte aflejring af græstørv, sikkert en rest af en tidligere vold, måske Niels Bugges. Eget foto.



Søgegrøft 1, detailfoto af balken med den sorte aflejring og pikstenssamlingen, sikkert en rest af en tidligere vold, måske Niels Bugges. Eget foto.



Søgegrøft 2, bordurstensbelægning, set mod nord



Søgegrøft 2, bordurstensbelægning, set mod nord.



Søgegrøft 2, afslutning af bordurstensbelægningen ved punkt d, set mod nord. Eget foto.



Søgegrøft 2, tildækningen efter punkt d.



Søgegrøft 2, strækning c. pigstensbelægningen.



Søgegrøft 1, set mod syd.





Opgravningsbunke ved søgegrøft 1.



Opgravningsbunke ved søgegrøft 1.



Søgegrøft 1, set mod nord. Eget foto.



Søgegrøft 1, set mod nord, detail. Eget foto.



Søgegrøft 1, set mod nord, detail. Eget foto.



Søgegrøft 1, set mod nord, detail. Eget foto.



Søgegrøft 1, set nord. Eget foto.



Søgegrøft 1, set nord. Eget foto.



Søgegrøft X. Eget foto.



Søgegrøft X. Eget foto.



Søgegrøft X, set mod vest. Eget foto.



Søgegrøft X, del b, set mod øst. Eget foto.



Søgegrøft X, del b, set mod øst. Eget foto.



Søgegrøft Y, set mod vest. Eget foto.



Søgegrøft Y, set mod vest. Eget foto.



Søgegrøft Y, strækning b. Eget foto.



Søgegrøft Y, strækning b, set mod øst. Eget foto.



Søgegrøft Y, strækning a, set mod øst. Eget foto.



Søgegrøft Y, strækning b, detail af murværk. Eget foto



Krydset mellem søgegrøft 2 og Y. Eget foto.



Krydset mellem søgegrøft 2 og Y set mod vest.



Søgegrøft 3, strækning syd for sgegrøft Y.



Søgegrøft X, strækning c-d, set mod øst.



Søgegrøft X, strækning c-d, set mod øst.



Søgegrøft X, strækning c-d, detail af "knekket". Eget foto.



Søgegrøft X, strækning c-d, detail af "knækket". Eget foto.



Søgegrøft X, strækning c-d, detail af udgravningens side. Eget foto.



Søgegrøft X, strækning c-d, detail af udgravningens bund. Eget foto.



Søgegrøft X, strækning d, østenden, udgravningens bund. Til venstre måske en brønd. Eget foto.



Søgegrøft X, strækning d, østenden, udgravningens bund. Til venstre måske en brønd. Eget foto.



Søgegrøft 3, set mod nord. Eget foto.



Søgegrøft 3, set mod nord. Eget foto.



Søgegrøft 3, set mod nord. Eget foto.



Søgegrøft X, murværk ved punkt J. Eget foto.



Tagstensstump, fundet ved udgravningsbunke ved punkt J Eget foto.



Søgegrøft 2, strækning c, set mod nord.



Søgegrøft 1, strækning b, set mod nord.



Gulvsten fundet i opgravningsbunke ved punkt J. Eget foto.



Mursten fundet i opgravningsbunke ved søgegrøft 1. 13x 25,5 cm, tykkelse ikke målt.



Fragment af tagsten fundet i opgravningsbunke ved søgegrøft 1. Eget foto.



Fragment af tagsten fundet i opgravningsbunke ved søgegrøft 1. Eget foto.



Fragment af tagsten fundet i opgravningsbunke ved søgegrøft 1. Eget foto.



Fragment af tagsten fundet i opgravningsbunke ved søgegrøft 1. Eget foto.



Murværk i søgegrøft X, ved punkt J. Eget foto.



Fragment af tagsten fundet i opgravningsbunke ved punkt C. Eget foto.



Gul mursten fundet i opgravningsbunke ved punkt D. 12x 28 cm.



Fragment af tagsten fundet ved punkt H. Eget foto.



Fragment af tagsten fundet ved punkt H. Eget foto.



Fragment af mørtel fundet ved punkt D. Eget foto.



Rød mursten, fundet ved punkt D. 28x14 cm, tykkelse ikke målt. Eget foto.



Fragment af tagsten, fundet ved punkt A. Eget foto.



Fragment af tagsten fundet ved punkt A. Eget foto.



1.9.2017. Museets inspektør stående i det han kalder bryggerset, i baggrunden udgravningen i det han kalder stegerset. Bagved ses et informationsskilt og bagved dette anes udgangen mellem voldene til portbygningen og broen. Udgravningen i baggrunden var næppe til stegerset. Museets video, september 2017.



2.9.2017. Museets inspektør peger op til Frans Pogwischs hus i borggårdens nordvestre hjørne og Knud Gyldenstjernes hus i borggårdens nordøstre hjørne. Han nævner, at Frans Pogwischs hus var i 2 etager, men det var kun et loft højt, dvs. 1 etage. Det hus, som Frans Pogwisch byggede, var en erstatning for et ældre hus samme sted, som var i 2 etager. Museets video, september 2017.

Juni 2018, genudgravning af bryggerset

I juni 2018 er bryggerset genudgravet af et hold arkæologistuderende fra Aarhus Universitet. Ved udgravningen kunne desværre hverken husets facader eller gavle nøjagtigt placeres. Man fandt som Krabbe det store stenpikkede gulv samt ildstedet og gruen, men udformningen synes at være en anden end den Krabbe mente at have konstateret. Det stenpikkede gulv var beliggende i ca. kote 11. Ildstedet og gruen lå i det hjørne af huset, som Løffler angav på sin skitse, se afsnittet om bryggersruinen. Det synes klart, stenpikningen nær vandporten har været udenfor huset, med fald på belægningen ned mod vandporten. Ligeledes synes det klart, at der også syd for huset, hen mod bryggers-ruinen har været et stenpikket areal udenfor huset. Afløbsrenden, som Krabbe fandt med forløb ud til renden i vandporten, blev også fundet. De stolpehuller, som Krabbe nævnte under de ene facade blev ikke fundet. Udgravningen var ført så langt hen til bryggers-ruinen, at et større stykke af nordvæggen her var synlig, hvilket afslørede en stræbepille, som omtalt under bryggersruinen.



Udgravningen set fra sydvolden, over bryggersruinen. De to vestligste landmålerstokke indenfor udgravningsfeltet står formodentlig lidt indenfor hvor vestfacaden var. Udgravningskanten til højre svarer sikkert nogenlunde til østfacaden. Forrest ses stenpikningen udenfor huset hen mod bryggers-ruinen. I baggrunden ses udgravningen, der peger ned mod vandporten. Eget foto 12. juni 2018.



Den nordligste del af udgravningen. Personen forrest står ved ildstedet og gruen. Eget foto 12. juni 2018.



Pikstensbelægningen nord for bryggerset med fald ned mod afløbsrenden i vandporten, der ses i baggrunden. Eget foto 12. juni 2018.



Udgravningen set mod syd. Forrest pikstensbelægningen udenfor huset, med afløbsrenden med mursten i bunden. Eget foto 12. juni 2018.



Ildstedet og gruen. Eget foto 12. juni 2018.

Grue

Ildsted

Starten på gruen, udført af munkesten på fladen, fortsætter i en cirkelform nedad i billedet.

Efteråret 2018, Niels Bugges Hald måske fundet

VIBORG Folkeblad

Er det mon det første Hald?

AF: NIELS-CHRISTIAN JÖNSSON

Publiseret 13. september 2018 kr. 19:30



Arkæolog Jesper Hjermerid er meget begejstret over fundet under ruinerne af HaLd Slot, Foto: Viborg Museum

Arkæologer fra Viborg Museum har fundet spor efter endnu ældre borg under ruinerne af Hald Slot fra 1520'erne.

Hald: Det er slået ret fast, at borgbanken mellem Niels Bugges Kro og Hald Sø nok aldrig har været bebygget med en borg, og alt tyder også på, at Brattingsborg lidt øst for HaLd Hovedgaard faktisk var en belejringsbanke snarere end en borg, så hvor lå egentlig det første Hald - altså den første egentlige borg ved Hald Sø?

Det nu stadig mere sandsynlige svar er, at den første borg - måske Niels Bugges borg - lå på det steel, hvor man nu finder ruinerne efter Had Slot, der blev bygget i 1520'erne.

- Vi har- i hvert fald fundet håndfaste beviser på, at der har været et borganlæg på stedet før den borg, der blev bygget i 1520'erne, så nu venter vi i spænding på at få dateret vores fund, siger arkæolog Jesper Hjermerid fra Viborg Museum. De håndfaste fund består blandt andet af store nedbankede egepæle et par meter under jordoverfalden, og det er stykker af dem, der nu er blevet sendt til Nationalmuseet for nærmere datering.

" Det er som at stå inde midt i en kiksekage.

Jesper Hjermind; arkæolog på Viborg Museum



Som at stå inde i en kiksekage" Sådan beskrives det at have været nede i udgravningen. Foto: Viborg Museum

- Det er helt sikkert fra middelalderen, men om der er tale om bispens byggeri i 1400-tallet, Niels Bugges anlæg fra 1300-tallet, eller vi måske skal helt ned til 1200-tallet, det tør jeg ikke sige. Under alle omstændigheder er det - i hvert fald for en arkæolog - et meget spændende fund, og det vil under alle omstændigheder give os ny viden om, hvordan området ved Hald har udviklet sig gennem århundrederne, siger Jesper Hjermind.

De tykke egepæle har for øvrigt ifølge Jesper Hjermind udgjort ydersiden af en borgbanke, der har været opbygget af stablet tørv, hvilket den nu atter opfyldte udgravning på stedet tydeligt viste.

- Det var som at stå inde midt i en kiksekage, så tydeligt var det, og det var vildt at tænke på, at sådan har hele borgbanken været bygget op, og det er sket med håndkraft, siger en meget begejstret Jesper Hjermind.

Folkebladet fortæller selvfølgelig også om den endelige datering af egepælene og dermed borganlægget, når resultaterne fra Nationalmuseet foreligger.

Oversigt over synsforretninger

Syn 17. nov. 1541	Regnsk. 1541-46	Syn 1601	Syn 1612	Gyldenstjerne 1623	Syn 1637	Syn 1648	Syn 1660	Syn 1662	Resen 1670
	Rum eller aktiviteter, der forudsætter rum	Vindebroen skal hjælpes om den skal stå	Vindebroen noget gammel, men temmelig ved magt			Vindebroen brøstfældig med hammer, bjælker og pæle samt bolværk, opstander og række-træer rådne, farlig at bruge	Broen til borggården. boerne var næsten borte, nu ny bolbeklædning på siderne og en ny port opsat, da der før ikke var nogen lukkels for slottet	Porten for slottet ny med beslag og lås for. Broen til slottet ny med ny klædning af egefjæl på begge sider og ellers tilhørende nøgle og hængsler for vandlågen	
		Porthuset skal hjælpes, om det skal stå	Porthuset ved vindebroen 2 fag, muret mellem stolper, stentag, bygfældig		På vindebroen et lidet hus 2 fag, brøstfældig	Porthuset brøstfældig på tag, træ og murværk			
Volden Blokhuis 1 og 2		Volden forfalden, blokhuse og stakitter øde	Volden nedskreden adskillige steder		Volden	Volden	Volden	Volden	Volden
Et rum neden i tårnet		Det store tårn , som står i volden, meget bygfældig på tag, spær, loft, døre, gangen til det nederste slet forfalden	Det store tårn, som står i volden er ganske bygfældigt		Det stuehus og rondel på volden med 2 "hvalte" kamre er ved magt	Rundelen eller tårnet Med skelning og tagsten Øverste kammer med skorsten Det nederste kammer Lemmen over fangetårnet	Runddelen Øverste kammer Nederst kammer Fangehul	Rundel eller tårn. Tæk-ning ved magt med sten og kalk, 1 skorsten. 2 øverste kamre. Gang/trappe hertil. Øverst/nederst fangetårn. Det lille hus på volden nedtaget af Ebbe Gyldenstj.	Tårnet, bygget 1528 af Jørgen Friis.. (Rigtigt?) På voldens nordøstre hjørne ses lysthuset
I lagerrum forskellige steder, måske også i stenhusets kældre men også i kælderen i det nordøstre hus i den gamle borggård: 323 td. rug og malt 147 td. havre 2065 sider flæsk 86½ nøddekroppe 1233 fåre- og lammekroppe 120 gæs 63 td. smør 7 tdr saltede sild 1¼ td honning 376 tørre torsk 1500 hvilling 1 tønne tørre sild Mjød-kælderen 27 td. mjød Spisekælderen 8 td. talg 8 td. ister	Kælderen Mælkehuset Sejerværket Kakkelovn	Over hvælvingen i porten et grundmuret hus, 2 lofter højt, 3 skorstene, med skillerum I vestenden=Kongens stue I østenden af stenhuset Dronningens kammer Ved nordenden af kongens stue en kvist 3 fag, og 1 loft højt, muret mellem stolper "på volden", og med skorsten Mellem Kongens stue og Dronningens kammer 2 kamre med en kvist på søndre side med en skorsten og udgang til volden På den nørre side over trappehvælvingen er et lille hvælvet kammer med skorsten, derhos en lille badstue, som er inddragen med fjel (brædder).	Hvælvingen i porten ved magt. Herover et grundmuret hus i 2 loft høj med 3 skorsten og skillerum, vel ved magt, dog bem. om fundering og revne i gavl Stuen over porten i vestre ende kaldes kongens stue, og der er en slet "futrreser" i gangen som går ned igennem til kælderen I østenden af stenhuset Dronningens kammer På nordside en kvist 3 fag, 1 loft høj, muret mellem stolper, tækket med sten, og med skorsten. Mellem kongens og dronningens stue deres 2 sengekamre, med skorsten, i det ene gang ud til det andet kammer i den søndre kvist På søndre side en kvist "udbygget på volden", fire bindinger og et loft højt med skorsten og muret mellem stolper og tækket med sten Et lille "hualdt" kammer og dehos en badstue		Stenhuset over porten grundmuret, 2 lofter høj med kælder, nylig repareret og taget skellet.	Det store grundmurede hus over porthvælvingen med værelser. På nordgavlen en dør Trappen dertil ubrugelig Fruestuen Ammestuen Kælderen Lensmandens skriverkammer (Lensmandens) Sengekamme Fruens kammer Pigernes kammer i søndre side af stenhuset Gangen til ammestuen Ammestuen Fadeburet Gangen til fruestuen Muren på begge sider af trappen er gammel, defekt Et lille hvælvt kammer på nørre side af muren ved trappen, hvælvingen repareret Saltkælderen Svendekælderen Kælderen i hvælvingen Det lille kammer på volden	(huset benævnes ikke) Fruestuen Nedgang fra fruestue til kælder Lensmandens læsekammer Jomfruens kammer Lensmandens sengekammer og det lille værelse herved. Taget over lensmandens værelser med nye sten og skelning Pigens kammer Det lille hus på volden 4 øl- og saltkældre under huset	Det store grundmurede hus, 5 værelser, 3 skorstene Fruestuen, nedgangsdøren hertil Lensmandens læsekammer, som før var fadebur Lensmandens sengekammer Dør herfra til fruestue. Dør ud til volden Pigernes kammer 2 saltkældre under stuehuset 2 hvælvede ølkældre, , noget af hvælvingen i det ene nedfalden	Porthuset , herunder nogle gamle, ubrugelige kældre, med en vindebro. En sidebygning mod nord. Vist med kamtakket gavl mod vest og én port til vindebroen.

Syn 17. nov. 1541	Regnsk. 1541-46	Syn 1601	Syn 1612	Gyldenstjerne 1623	Syn 1637	Syn 1648	Syn 1660	Syn 1662	Resen 1670
Bryggerstet Skriverstuen		Bryggerhuset 8 fag, 2 lofter højt, 2 skorstene Skriverstuen, 2 sengekamre	Bryggerstet, som skriverstuen er "oven over" 8 fag, 2 lofter høj Er muret imellem stolper og tækket med (tag)sten		Bryggerhuset, 9 fag, på den ene side kampesten, den anden muret mellem stolper, den ene gavl grundmuret, den anden muret mellem stænger og klædt indtil med 1 stens mur, nytækket med tegl.	2. Bryggerhuset Tækket og skelnet. Øverst og nederst loft repareret. Et vindue i øverste gavl. Skorstenen lidt defekt Bageovn Grukedel		Bryggerstet. Muren op til volden genopført af de gamle sten, resten er brøstfældigt og står for fald	Rudera af det gamle bryggers
Stegerset Fadeburet Dyner m.v	Stegers Køkken Bageovn Brygning Stenkar med huder. Slagtning og saltning af lam, kid, svin og køer	Huset "nest vid" bryggerhuset, 12 bind, 2 loft højt. I østende stegers med skorsten. I vestre ende borgstue med borde bænke og kakkellovn. Oven i huset 2 skorstenskamre, det ene så lavt at ingen fremmed kan lægges der. I søndre ende 2 små kamre, skillerum imellem nedsunkne. Stegers lå udenfor volden, flyttet ind af Jørgen Friis	Et hus ved siden af bryggers og skriverstuen Indeholder stegers og borgstuen og er på 12 fag, 2 lofter høj, med en skorsten, muret imellem stolper, tækket med sten, og ovenover er kamrene		Huset som køkkenet og borgstuen er i, 13 bindinger, 2 lofter højt. Er næsten brøstfældigt	3. Det nye hus <i>over</i> borgstuen, tækket, muret mellem stolper. Opført kort efter 1. maj 1639 jf. Kanc. Brevb. Skorsten Røgstammeret Borgstuegangen kakkellovnen heri defekt Rustkammeret Borgstuen, Køkkenet Kokkens kammer	Borgstuen Frøkenens kammer Stuen over borgstuen Køkkenet Rustkammeret Gangen til rustkammeret med trappen brøstfældig	Huset over borgstuen ved magt, skelning dog borte, så intet korn kan forvares. skorsten ved magt. Gulv i store stue gl., skal forbedres. Mellem stuen og røgstammeret 2 dørrum. Rustkammer. Neden under et lille kammer til bøgerne. Ved siden af er borgstuen. Fiskerens kammer. Køkkenet i nørre ende Kokkens lille kammer	
		Slagterhuset udenfor volden ved vandporten, 6 fag, 1 loft højt med skorsten. (vandspejlet må senere være hævet)	Slagterhuset er 6 fag, muret mellem stolper Vandporten ud hertil i dårlig stand						
Borggården		I den gamle borggård 3 gl. huse, 2 loft højt, meget brøstfældige. Maltloft over gamle borgstue og loft over ølkælder skal fornys.	I den gamle borggård 3 huse, 2 loft høje. Alle er muret mellem stolper og med tækket med (tag)sten						
			Det østre hus 18 fag med skorsten og jordkælder.	Det gamle østre hus nedtaget. Nybygget af Knud Gyldenstjerne, 21 bindinger, 2 lofter, kvist mod borggården, kælder under 6 fag, 3 skorstene, færdig-synet 20.9.1623	Det østre hus med lensmandens værelse 22 bindinger, 2 lofter højt Muret imellem stænger, tegltag. Indeholder fruerstue, adskillige kamre og værelser, kælder under	Knud Gyldenstjernes hus Søndre kammer. Kammer mellem Skrædderstuen Et lille kammer. Nordre kammer. Den gamle borgstue Fiskerens kammer Saddelmagerens kammer Mælkehus. Smørkælder.	Knud Gyldenstjernes hus Stuen i søndre ende Kammeret ved siden af Kammeret næst norden op til skrædderstuen Skrædderstuen Stuen i nørre ende Gang til stuen i nørre ende Sengekammer i mælkehus	Knud Gyldenstjernes hus, loftet utjenligt til kornlager, i sydende var tidl. skriver-stue, 3 kamre herved. Stuen i nørre ende. Gang til kamrene. Søndre kammer neden under var den gamle borgstue. Et lille kammer herved. Mælkestue delt i 3 kamre. Et kammer i nørre ende samt kælder ubrugeligt	Den gamle fruerstue
			Det søndre hus 8 fag med port igennem, 2 skorstene						
			Det vestre hus 16 fag, skal nedtages og genopbygges		Det vestre hus, 19 bindinger, 2 loft højt, muret mellem stænger Skriverstuen, svendekælderen, saltkælder, gæstekammer, Ved magt	Det gl. hus med skriverstue Det nørre kammer, mellemste kammer, kammeret ved siden af, søndre kammer. Gangen Skriverstuen, Skrivedrengens kammer Skriverens 2 kamre Kornmålerens kammer Spisekælder, Saltkælder	Det nye hus i gården. Et kammer op til porten Skriverens kammer Skriverstuen Skrivedrengens kammer Det nordlige kammer = saltkælder	Frands Pøgwischs hus, 20 fag, 1 loft højt, en ombygning af det ældre vestre hus. 4 kamre med 2 skorstene. Det nordlige ændret til saltkælder. Skriverstue med 2 kontorer. Et udsud på volden, herunder skriverens kammer. Søndre kammer er gæstekammer	Den nye fruerstue
		Randershus 12 fag, 2 lofter høj	Randershus, 12 fag, muret mellem stolper, støttes med stopler mod øst ud mod søen, skal nedtages. (1612 anført under ladegård)						
		Stalden ved Randershus, gammel, 24 fag, kornlofterne ubrugelige	Langstald, 22 fag, tilbygning i vestre ende til kammer på 4 fag med skorsten. Søndre til den nørre side"et udhus og ned igennem tillige et kornloft.		Stalden, 20 bindinger og en lille kvist med staldkamre.	Ridestalden, meget brøstfældig står på rav, ikke tjenlig til brug	Ridestalden med folkenes kamre meget brøstfældig på spiltove og krybber, 16 fag af loftet borte, 12 tavlvægge øde, trappe til kornloftet	Ridestalden opført af ny, 26 bindinger, 1 loft høj, Blev ødelagt af branden-burjerne, loftet afbrudt, såvels om 6 fag hus	

Syn 17. nov. 1541	Regnsk. 1541-46	Syn 1601	Syn 1612	Gyldenstjerne 1623	Syn 1637	Syn 1648	Syn 1660	Syn 1662	Resen 1670
		(Kornhuset i Hobro overflyttet til Hald i 1606, skal derfor ikke ses i 1601)	Kornhuset "for slottet" 28 fag, 2 loft højt, 6 fag stentag, 22 fag træ, muret mellem stolper, dobbelt loft (1612 under ladegård)		Randershus, 29 bind m/gæstestald og dobbelte kornlofter. Stråtag, 6 fag rustkammer tækket med sten. Ved magt	Det sted som kornhuset har stået på, kaldet Randershus er afbrændt og øde, var 29 bindinger 2 lofter høj. Brændt 18. okt. 1647 (V. Andersen)			
		Halvtagshus ved Randershus. 6 fag, lyngtækt	Et halvtagshus ved østende af kornhuset, 6 fag, stentag, muret mellem stolper (1612 i ladegård)						
Ladegården	Ladegården	Ladegården	Ladegården	Ladegården	Ladegården	Ladegården	Ladegården	Ladegården	Slotsladegården
20 plovøxne 13 ungstude 22 køer 2 kvier 1 tyr 3 vognkleppere 2 ungøg 3 føl 2 ødelaget heste 3 hestepage 9 gamle vildøg 4 mærføl 47 gamle svin 13 unge svin 13 grise 1 vogn 7 oksehuder	Svinestien	Det østre hus 22 fag, 11 døre 2 kamre i østre side med en dobbelt skorsten. Spiltove og krybber i vestre side Det nørre hus 19 fag med kornloft (fejlskrift, er 29 fag) Det søndre hus 22 fag med 3 døre	Østre hus, er et fæhus, 22 fag, nylig opsat , muret mellem stolper, stråtag, indrettet med båse og skillerum Det nørre hus , oksestald med båse, 29 fag, i vestenden et porthus 2 fag, tækt med strå, muret mellem stolper. Loft igennem. Bygfældigt Det søndre hus , 22 fag langt, med en skorsten, det øverste lerklinet, det nederste muret mellem stolper, stråtag.		Et fæhus øster i ladegården er 23 binding, tækket med lyng. Brystfældigt på tag. Et fæhus nør i ladegården , 31 fag, tækket med lyng. Vel ved magt. Et fæhus sønden i ladegården , 23 bindinger, tækket med lyng. En del af væggene muret i sten og en del lerklinet.	Det østre hus , ganske brøstfældigt Det nordre hus er næsten utjenligt til brug Det sønderste hus , tækt mest med lyng, temmelig ved magt		Økseladen er på tømmer og tag ved magt og med nye døre. Det østre hus repareret med gammelt tømmer Det søndre hus . Over ladefogedens kammer taget forbedret, resten stå for fald	
Laden	Laden	Laden 13 gulve (?hver af 2 fag)	Laden, det vestre hus , 30 fag med "hug" ved begge ender, stråtækt, bygfældigt		Laden 20 gulve, stråtækt, næsten brysfældigt	Laden Ved magt	Laden nylig "opskruet" med tømmer, ny tækning over det meste samt port i søndre ende	Den store kornlade , tømmeret nyrepareret. Er brøstfældigt på tag undtagen 10 fag på den ene side	
		Morstalde til bønderheste 8 fag							
		Lensmandens hestestald 18 fag med udskud på nørre side, med loft (høj?) og spiltove. Lavtliggende der står vand under hestene. I vestre ende et kammer med skorsten	Lensmandens stald neden for broen 18 fag med udskud i 12 af disse i den vestre side. Tækket med (tag)sten og muret mellem stolper.						Stalden
		Et loft stige(hus) nedenfor broen	Et loft-stigehus ved lensmandsstalden, 5 fag, muret mellem stolper, tækket med rør						
Smedjen "for" slottet	Jernkloder gjort i aksel, plov- og dørjern og hængsler. Stål opsmedet	Smedjen 5 fag	Smedjen , 5 fag tækket med gl. sten, muret mellem stolper		Smedjen , 5 fag	Smedjen . Var brændt i Knud Gyldenstjerne til Genopført efter 1. maj 1639 jf. Kanc. Brevb.	Smedehuset med vognskjul næsten øde	Smedjen med essen og et kammer ved magt. (står ikke under ladegården)	Smedjen

Synsforretninger, tårnet.

Syn 17. nov. 1541	Syn 1601	Syn 1612	Syn 1637	Syn 1648	Syn 1660	Syn 1662
Store mængder falkonetter, skerpentinere, hagebøsser og reservedele beskrives i en rum, der må være ovenover et andet rum. Nedenunder i tårnet oplagredes flere kanoner, ammunition og krudt m.v.	Det store tårn, som står i volden, er meget bygfældigt, både på taget, spærrene, loft og døre, med tilbehør og "indbygning", så og gangen ned til det nederste tårn slet vedligeholdet	Det store tårn, som står i volden, er meget bygfældigt, specielt på tag og tømmer på hele overdelen, desuden er murene mange steder "henschiellis" og forødes.	Det "stiensee" og runddel på volden med to hvælvede kamre er vel ved magt.	Runddelen eller tårnet. Tækket med skelning og tagsten forfærdiget. Det øverste kammer: Vinduerne med karm og tilbehør udbedret, skorstenen udbedret, der er lås for døren. Det nederste kammer: nogle vinduer udbedret, nogle ikke, døren uden lås. Lemmen over fangetårnet er udbedret med hængsel og stabel, døren ved magt med hængsel og tilbehør.	Runddelen: Øverste kammer: nøgle til dørlåsen og 3 vinduer var borte, resten af vinduer meget forbrækket, trappen uden for nedgangen var borte. Underste kammer: låsen døren med 5 vinduer samt en dørstabel var borte, og de andre vinduer var meget brøstfældige. Låsen med det ene hængsel for fangehuldøren borte.	Runddelen eller tårnet er på tækning ved magt med sten og kalk samt en skorsten i de 2 øverste kammerser, vinduerne næsten borte og de overblevne brøstfældige og låsene for begge kammerdøre bortstjalne. Gangen og trappen op til samme kammerser gjort af fyrdæler, er brøstfældige, og ellers muren, som er udbygningen over trappen, har givet sig ud og er ganske brøstfældig. Fangetårnen er ved magt undtagen lemmen til det nederste, som er borte, og døren for det øverste uden lås.
Ovenover i tårnet, jf. nedenstående	Døre		Et hvælvet rum	Det øverste rum vinduer istandsat skorsten lås for døren	Det øverste rum 3 vinduer er forsvundet Resten af vinduerne ødelagte Nøglen til døren mangler	Vinduerne alle borte eller defekte Skorsten istandsat Lås til døren forsvundet Gangen og trappen op til samme kammerser gjort af fyrdæler, er brøstfældige, og muren, som er udbygningen over trappen, har givet sig ud og er ganske brøstfældig.
Nedenunder i tårnet - må betyde, at der er et rum ovenover	Døre		Et hvælvet rum	Det nederste rum vinduerne defekte lås til døren mangler	Underste kammer: 5 vinduer er forsvundet De andre vinduer defekte låse til dør samt dørstabel Låsen med det ene hængsel for fangehuldøren borte. Fangehullet lå i 2. stokværk	Vinduerne alle borte eller defekte Skorsten istandsat Lås til døren forsvundet
	Døre			Fangetårnet – er 2. stokværk Lem over fangetårnet udbedret med hængsel og stabel. Lemmen må være til 3. stok. Døren til fangetårnet i orden med hængsel og tilbehør. Det er døren til rummet, altså 2. stokværk		Fangetårnen findes ved magt uden lemmen til det nederste, som er borte, og døren for det øverste uden lås
	Tag - spær - loft	Tag, tømmer		Tegltagsten, understrøgne		Tækning ved magt med sten og kalk
		Murene nedbrudte				

Krabbe kalder fangehullet for nederste stokværk og etagen ovenover for andet stokværk. Nederste stok var fangekælderen, rummet ovenover var fangetårnet. Den nuværende adgang til tårnet var ind til fangetårnet, som kunne aflåses udefra. Der kunne således være fanger i to etager. Der var en lem i loftet over både fangekælderen og fangetårnet og etageadskillelsen over begge rum var bjælkelagskonstruktion med bulbrædder.

Synsforretninger, stegerset.

Syn 1541	1541-46	Syn 1601	Syn 1612	Syn 1637	Syn 1648	Syn 1660	Syn 1662
<p>I stegerset nævnes en hel del udstyr af gryder, pander m.v.</p>	<p>Stegerset</p>	<p>Ved siden af bryggerset et hus, 2 loft højt, 12 bindinger langt, har stået udenfor volden, flyttet ind af biskop Jørgen Friis.</p> <p>i østre ende stegers med en stor skorsten,</p> <p>i vester ende borgstue med kakkellovn, borde og bænke,</p> <p>oven over i huset er 2 kamre med skorsten, det ene så lavt under loftet at ingen fremmed kan lægges der, loft, døre, låse og vinduer i orden.</p> <p>Inden for kammeret i søndre ende er 2 små kamre, men skillerum der imellem er sunket og har givet sig noget.</p> <p>Der er noget galt med verdenshjørnerne. Et længdehus kan ikke have både en østre og søndre ende. Huset synes jf. Resen 1670 at ligge nord-syd, men det er det nye hus, bygget efter kgl. ordre 1. maj 1639.</p>	<p>Huset ved siden af bryggerset indeholder borgstuen og stegers, 12 fag, 2 loft høj højt, muret mellem stolper, med en skorsten, tegltag, i kammrene ovenpå er låse og døre i orden, i borgstuen er der sat støtter midt under 3 loftsbjælker</p>	<p>Det hus som borgestuen og køkkenet er i, er 13 bindinger og 2 loft højt.</p> <p>Det er næsten faldefærdigt og ubrugeligt.</p>	<p>Det nye hus over borgstuen, (bygget jf. kgl. ordre af 1. maj 1639), sikkert på det gamle fundament, stueetage bibeholdt, ”forfærdiget på tækket” (tegl?), muret mellem stænger (bindingsværk), nogle steder fattes dønniken, en tavle i borgstuegangen nedfalden.</p> <p>Den nye stue, vinduerne istandsat, skorstenen noget brækket, døren uden lås.</p> <p>Røgstammeret. Vinduer OK, døren uden stabel og haspe.</p> <p>Rustkammeret. Vinduerne istandsat, dog mangler få ruder. Døren uden lås. Muret imellem stænger og dønniket (pudset). Den yderste dør til kammer uden haspe og lås.</p> <p>Borgestuen. Vinduerne i orden, dog mangler få ruder. Kakkellovnen nedfalden.</p> <p>Køkken og kokkens kammer: Nogle vinduer udbedret, dog mangler en del ruder, der er lås og haspe for køkkendøren og kokkens kammer.</p>	<p>Borgestuen: døren med hængsler og 5 vinduer borttaget.</p> <p>Frøkenens kammer: 2 vinduer, døre, låse og hængsler borttaget.</p> <p>Den stue over borgestuen, meget brøstfældig, låsen for døren, hængsler og 10 vinduer og tilhører buer øde og borte.</p> <p>Rustkammeret: låsen for døren og 2 vinduer borte, de andre vinduer brøstfældige</p> <p>Gangen for samme stue med trappen var også brøstfældig.</p> <p>Bemærkning: På taget af dette hus er alene en del nye tagsten indstukket for at konservere tømmerværket og lofterne nogenledes at holde under tag.</p> <p>Køkken: Vinduer brøstfældige overalt, en dør med hængsler og lås er borte.</p>	<p>Huset over borgestuen er i orden på taget, dog er skelningen væk, så intet korn kan opbevares.</p> <p>Skorstenen i orden.</p> <p>Den store stue: gulvet, er gammelt, skal forbedres, vinduerne overalt borte.</p> <p>Nedgang til store stue: døren uden lås. Mellem stuen og røgstammeret 2 dørrum, uden døre og lås.</p> <p>Rustkammer: Ved magt med dør og lås, vinduerne borte. Aldenunder er et lille kammer til bojerne (?) med vinduer, dør, hængsel og hasper, er ved magt.</p> <p>Næst op til er borgestuen med dør og haspel for, uden lås. Vinduerne borte og udtagne.</p> <p>Fiskerens kammer der indenfor er med dør, hængsel og haspe, vinduerne ganske øde.</p> <p>Køkken, i nordsiden i huset: dør, hængsel, haspe og skorsten i orden, vinduerne, såvel på dette som kokkens lille kammer indenfor borte.</p>

Synsforretninger, bryggerset.

Syn 1541	1541-46	Syn 1601	Syn 1612	Syn 1637	Syn 1648	Syn 1660	Syn 1662
Bryggerset, 1 bryggepande, 4 brugelige ølkar, 2 ubrugelige ølkar, 1 "kiølklæde" 1 håndkedel		8 fag lang, 2 lofter højt, med 2 skorstene, skriverstuen der ovenover med 2 sengekamre derved, er vel ved magt, dog skal der gøres noget med render m.m. på den søndre side, da vandet driver af volden og ind igennem (muren) og ødelægger både mur og bjælkehoveder, hvis ikke der gøres noget i tide.	Bryggerset og skriverstue ovenover er 8 fag, 2 lofter højt, med 2 skorstene, er muret mellem stolper (bindingsværk) og tækket med stentag, som nogle steder er gammelt og ødelagt og skal udbedes. 6 bjælker på den søndre side i bryggerset „på imellem afrådnede og de to midt ligeledes“, lofterne mange steder medtaget	Er 9 fag, (fejl. er 9 bindinger, 8 fag) på den ene side af kampesten og på den anden side muret mellem stænger, suppleret indad til med en 1 stens tyk mur. Taget er nyskelnet og vel ved magt	Taget er skælnet og udbedret, både øverste og nederste loft er udbedret med savdæler, dog mangler endnu mange, lofterne skal omlægges. ?Kølfjælene og døren derfor udbedret, dog er murværket derunder brøstfældigt. Et vindue på øverste gavlborte, enderne af nogle bjælker i bryggerset er afrådnede, den søndre side af muren forfalden og skal pudses (dønnikes). Skorstenen udbedret nogle steder, andre steder steder endnu brøstfældig. Bagerovnen og grukedelen udbedret, vinduerne borte, døren med tilbehør udbedret.	Nævnes ikke	Muren derpå op til volden af ny opmuret af de gamle sten som tilforn der udi har været, det andet er ganske brøstfældig oven og nedenu og står på fald.

Vanddybden i Hald sø

Borgens udseende har i høj grad været bestemt af vandstanden i Hald sø, som skønnes reguleret op og ned i tidens løb under hensyn til Non Mølle og til borgen. Det skønnes, at vandspejlskoterne har været:

År	Forklaring	Kote
Før 1350	Oprindeligt naturligt søspejlsniveau bestemt af tilstrømning og udløbet ved Non Mølle	7,0
	I Niels Bugges, Gotskalk Skarpenberg, kronen og bispers tid	7,0
1510	Randershus var sikkert fra før Jørgen Friis' tid, måske fra Niels Friis' eller Erik Kaas' tid. Underkanten af kampestensfundamentet til Randershus lå sikkert omkring 8-8,4, så vandspejlet må have været noget lavere, da huset blev bygget.	7,0
o. 1528	Ved starten af Jørgen Friis' byggeri må vandspejlet i søen have ligget noget under kote 8,1, da man eller ikke kunne have udført vindebrogruberne og sikkert heller ikke tårnet	7,0
1528-1541	Efter afslutning af Jørgen Friis' byggeri til synsforretningen 17.11.1541 synes vandspejlet hævet, ellers ville man ikke have gavn af en "voldgrav" rundt om borgen. Vandspejlet kunne næppe være hævet ret meget mere end til kote 8,4, da der så ville have været alt for sumpet omkring bygningerne på nordspidsen af borgøen.	?8,4
1570	Vandspejlet synes at ligge omkring kote 8,4, idet der ved højere vandstand ville have været alt for sumpet omkring bygningerne på nordspidsen af borgøen	8,4
1601	Vandspejlet blev måske alligevel hævet omkring 1601 eftersom man ved synsforretningen 23. juni 1601 noterer, at hestene i lensmandens stald stod i vand.	?8,7
1670	Vandspejl jf. Resens prospekt. Der ses ingen land nord for voldene.	?8,7
1601-1712	Niveauet bibeholdes indtil nedbrydningen af borgen er afsluttet o. 1712	?8,7
1827	Niveauet 8,7 måske bibeholdt til 1827. Julius Eibes tegning fra 1827 viser et stort stykke fast land vest og nord for voldene hvilket tyder på lavere vandspejlskote end nu	?8,7
1827-1874	Niveauet hæves igen a.h.t. Non Mølle	? 8,7
1879	Landvæsenskommissionskendelse 9.1.1879, flodemål for Rindsholm Mølle.	?
1901	Jf. foto 1901 af sydlige hjørne af glaciets ved portbygningen synes vandspejlet en del under den nuværende kote 9,13 DNN, måske kote 8,70 eller lavere. Tørke eller andet?	?8,7
1911-13	Ud fra C.M. Smidts opmåling af bryggers-ruinen kan vandspejlskoten efter nivellement med laservatterpas 22.2.2017 beregnes til	8,83
1932	Geodætisk Instituts opmåling af vanddybderne i Hald sø	8,85
1972	Ved Nationalmuseets opmåling af voldene var vandspejlskoten	9,13
2006	Gerry Keys tegninger angiver generelt vandspejlskoten til 9,0, på tegning 26 kote 8,96 DNN	8,96 /9,0
2016	Oplyst af Viborg kommune, men kan måske afvige herfra?	9,13
2017. 22 feb.	Efter nivellement med laservatterpas 22.2.2017 er vandspejlskoten målt til	9,03

Varighed for opfyldning af Hald sø

Hvor længe ville det vare at hæve vandstanden i Hald sø med f.eks. 1 meter. Spørgsmålet er relevant fordi vandstanden i søen formodentlig flere gange er blevet ændret, f.eks. efter afslutningen af Jørgen Friis' byggeri, formodentlig påbegyndt omkring 1528 og afsluttet 1530. Ville det tage længe kunne det betyde, at værdien af søen som forsvar kunne være begrænset, indtil søen havde nået den forsvarsmæssigt rigtige kote.

Hald sø har nu et areal på ca. 342 ha. = $342 \times 10.000 \text{ m}^2 = 3.420.000 \text{ m}^2$.

Det undersøges hvor lang tid det vil tage at hæve vandspejlskotent 1 meter fra ca. 7 til ca. 9 DNN.

Ser man bort fra, at søens sider er skrå og arealet derfor mindre, da vandspejlskoten var ca. 7, svarer en vandspejlshævning på 1 meter til et volumen på

$$3.420.000 \text{ m}^3$$

Afstrømningen fra Hald sø er ca. 1 m³ pr sekund ved Non Mølle, som er eneste afløb.

Det vides ikke, om det er et årsgennemsnit, sommer eller vinterafstrømning.

Idet 1 time er 3.600 sekunder og et døgn er 24 timer

vil en vandstandsstigning på 1 m vare

$$3.420.000 / (3.600 \times 24) \approx$$

40 dage (afrundet)

Hvis vandspejlet blev hævet med 1,2 m., ville opfyldningen vare 48 dage. Det tog altså ikke krævet hverken hele eller halve år at bringe forsvarssøen i funktion, og anlæggelsen har været realistisk. Forsvarssøen har dog også været sårbar, da en kløgtig angriber kunne fjerne opstemningen ved Non Mølle og formodentlig tømme søen endnu hurtigere, end det havde været at fylde den op.

Det har krævet stor viden og erfaring med vandbygning at kunne vurdere dette forhold, som var afgørende for borgens sikkerhed. En sådan viden eksisterede dog på nogenlunde samme tid. Ved herregården Store Restrup, Sønderholm sogn, Hornum herred, blev der lidt efter Clementsfejden 1534-35 bygget en 400 m lang dæmning for opstæmning af Hasseris å for etablering af en 60 ha stor forsvarssø omkring herregården, som blev afbrændt under Clementsfejden. (Ole Færch, Hasseris å, ligger på nettet). Det må have været en af rigets fremmeste bygmestre, der har stået for det.

Jordmængden i voldene

Hvor stor var mængden af jord, der blev kørt til for at bygge de volde, som Jørgen Friis påbegyndte omkring 1528?

Beregningen er usikker, da det ikke vides hvilket udgangsniveau, der var for anlæggelsen. Yderligere vides det ikke nøjagtigt hvilket profil, voldene oprindeligt har haft. De volde, der ses nu, er noget sammensunkne og udskredne.

For at beregne en jordmængde må der derfor gøres nogle antagelser.

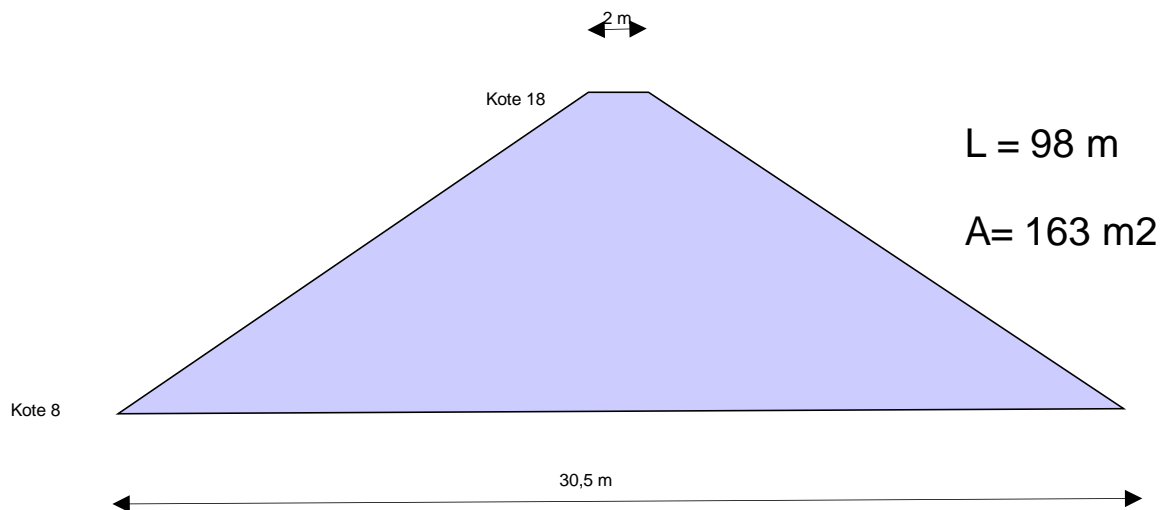
1. Det antages at udgangsniveauet har være kote 8,00 DNN i gennemsnit
2. Toppen af volden mod nordvest (landsiden) antages at have ligget i kote 18 (ind mod land) og længden af dette stykke vold har været ca. 98 m. (groft målt på koteopmålingen 1972)
3. Toppen af volden mod nordøst, sydøst og syd (søsiden) har ligget i kote 16 og længden af dette stykke, som er det resterende stykke af volden, er 168 m. (groft målt på koteopmålingen 1972)
4. Volden antages at have haft en kronebredde på 2 m i toppen, så man kunne færdes nogenlunde sikkert og også have haft plads til blokhuse og "stakitter".
5. Voldens bredde i kote ca. 8, som angiver niveauet hvor volden skønnes påbegyndt ud fra. Skråningsanlægget antages at være 35 grader, svarende til den højeste naturlige skræntvinkel i.h.t Geos tekniske rapport fra juli 2016. Ud herfra kan tværprofilerne optegnes som vist på næste side, hvor også voldenes tværsnitsarealer er angivet.
6. Borggården skønnes at have et areal på ca 22 x 70 m under hensyntagen til anlægget på voldene og ligge i en middeltote på 11,5.
7. Der tages ikke hensyn til bygninger, som er indlejret i voldene (stenhusets kældre, tårnet, vandporten, bryggerset m.v.

Ud herfra kan jordmængderne groft beregnes som følger:

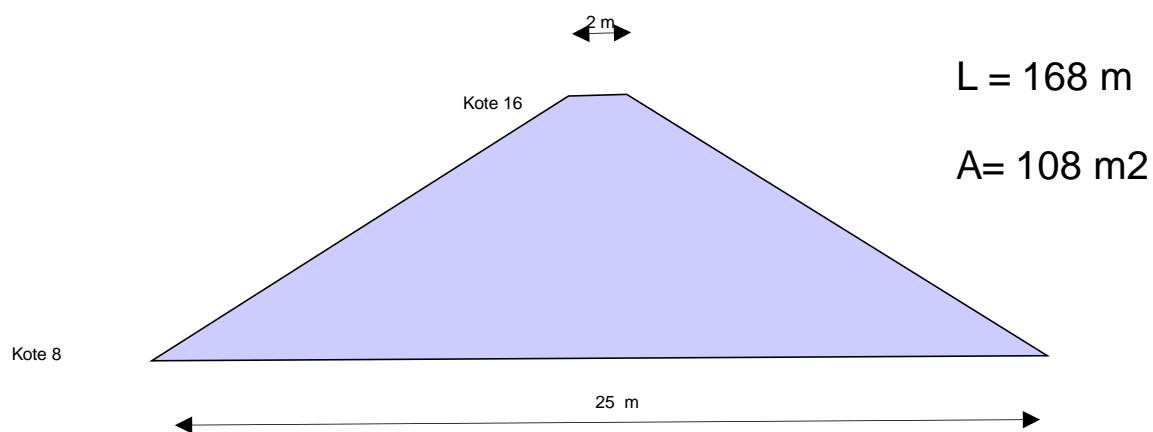
Vestvolden	=	98 x 163	=	15.974 m ³
Østvolden	=	168 x 108	=	18.144 m ³
Borggården	=	1.540 x 3,5	=	5.390 m ³
I alt	=		=	<u>39.508 m³</u>

Det har krævet et stort mandskab og mange vogne at tilføre denne mængde. Jorden er sikkert taget nær borgen, mest sandsynligt ved bogstavet A på situationsplan for Jørgen Friis' byggeri, hvor højdekurvernes lidt mærkelige forløb indikerer en større afgravning og en sandgrav, hvor den lille sø er. En analyse af sandet i voldene kunne afsløre denne teori.

Snit i Vestvolden 1:200



Snit i nord-øst og sydvolden 1:200



Borggården ca 22 x 70 m = 1540 m², kote 11,5 i middel, dvs opfyldt 3,5 m